

Selçuk Üniversitesi

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Selçuk University Journal of Seljuk Studies

ISSN 1015-2105
eISSN 2548-0154

Yıl / Year: 9 Sayı / Issue: 13 Aralık / December 2020

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

**SELCUK UNIVERSITY
JOURNAL OF SELJUK STUDIES**

E-ISSN 2548-0154

Yılda iki defa yayımlanan (Aralık-Haziran), hakemli, yaygın süreli bir dergidir.

SAYI / ISSUE: 13 - GÜZ / AUTUMN

KONYA 2020

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
SELÇUK UNIVERSITY JOURNAL OF SELJUK STUDIES

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi'nin dizinlendiği veri tabanları
Selçuk University Journal Of Seljuk Studies is listed in the index of
TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT / DERGİPARK/ MLA / İSAM /ACARINDEX / ARASTIRMAX/ COSMOS/ CİTE
FACTOR /ASOS / SOBIAD/ ERIHPLUS
E-ISSN 2548-0154
SAYI/ISSUE: 13- GÜZ /AUTUMN 2020

●
**SÜ Selçuklu Araştırmaları Merkezi Adına Sahibi / Owner on behalf of the Seljuk Researches
Centre**

Prof. Dr. Metin AKSOY - *Selçuk Üniversitesi Rektörü*

●
Yazı İşleri Müdürü- Editörler / Editor-in- Chiefs

Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN - *Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ - *Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Zehra ODABAŞI - *Selçuk Üniversitesi*

●
Tarih Bölümü Editörü/ Editor of History Section

Doç. Dr. Zehra ODABAŞI - *Selçuk Üniversitesi*

●
Sanat Tarihi Bölümü Editörü/ Editor of Art History Section

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü DURSUN - *Selçuk Üniversitesi*

●
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Editörü / Editor of Turkish Philology

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Numan KÜÇÜKBALLI - *Selçuk Üniversitesi*

●
İngilizce Editör / English Language Editor

Öğr. Gör. Derya Deniz GEZER- *Selçuk Üniversitesi*

●
Editör Yardımcıları/ Editorial Asistants

Selma DÜLGEROĞLU - *Selçuk Üniversitesi*

Arş. Gör. Hatice AKSOY - *Selçuk Üniversitesi*

Arş. Gör. Abdullah BURGU - *Selçuk Üniversitesi*

Arş. Gör. Abdul Metin ÇELİKBİLEK - *Selçuk Üniversitesi*

●
YAYIM KURULU/ EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU- *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Prof. Dr. Hsing Tung WU- *National Chengchi University*

Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN- *Selçuk Üniversitesi*

Prof. Dr. Mohamed Salem BAAMER- *King Abdulaziz University*

Prof. Dr. Muharrem KESİK- *İstanbul Üniversitesi*

Prof. Dr. Timothy MAY- *University of North Georgia*

Asist. Prof. Hadi JORATİ- *Ohio State University*

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ- *Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Zehra ODABAŞI- *Selçuk Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü DURSUN - *Selçuk Üniversitesi*
Dr. Alan V. MURRAY – *University of Leeds*

•

Sekretarya / Secretariat
Şevket ÖĞÜTCÜ

•

İLETİŞİM / CONTACTS

Adres / Adress: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Alaeddin Keykubad Kampüsü, Kültür - Sanat
Merkezi 42031 Konya
Telefon: +90 0332 223 0802

Web: <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/index> / e-mail: usad.selcuk@gmail.com

•

TEKNİK HAZIRLIK / TECHNICAL PREPARATION

Grafik- Tasarım / Graphic- Design: Prof. Dr. A. Gani ARIKAN
Dizgi / Composition: Selma DÜLGEROĞLU

YAYIM İLKELERİ

1. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi tarafından Bahar (Haziran) ve Güz (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı çıkarılan hakemli ve süreli bir yayın organıdır.
2. Yayınlanacak yazılar "Selçuklu Tarihi, Medeniyeti ve Sanatı, Ortaçağ Türk-İslâm Medeniyeti, İslâm Öncesi Türk Kültürü ve Tarihi" ile ilgili daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, araştırmaya dayalı özgün makaleler olmalıdır.
3. Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce başka bir dergide veya bildiri kitapçığında yayımlanmamış olması şartıyla değerlendirmeye alınabilir. Ayrıca derleme, çeviri, hatırat ve kitap tanıtımı yazılarına da yer verilebilir. Dergi editör kurulu gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmakla mükellef değildir. Durumun hukuki ve etik sorumluluğu yazara aittir.
4. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte birini geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça ve Rusça yazılara da yer verilebilir.
5. Türkçe makalelere Türkçenin yanı sıra yabancı dilde (İngilizce - Almanca - Fransızca - Arapça - Farsça- Rusça) / İngilizce - Almanca - Fransızca - Arapça - Farsça - Rusça makalelere ise orijinal dilinin yanı sıra Türkçe özet yapılmalı ve 350 kelimeyi geçmemelidir. Özeti ile birlikte anahtar kelimeler verilmelidir.
6. "Selçuklu Araştırmaları Dergisi"ne gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü hakeme gönderilir; o rapor da olumsuz geldiği takdirde yazı yayımlanmaz. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmeleri yaparlar. Hakemler kendilerine gönderilen yazıyı 21 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakeme ulaşarak değerlendirme için 7 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu göndermezse hakemliği düşürülür. Editör ve Yayın Kurulu gerekli gördükleri durumlarda yazıların yazım şekilleri üzerinde değişiklik yapabilir.
7. Makaleler (<http://usad.selcuk.edu.tr/usad>) linkinden "Selçuklu Araştırmaları Dergisi" sistemine yüklenmelidir. İletişim için usad.selcuk@gmail.com adresine mail atabilirsiniz.

8. Dergi basıldıktan sonra ilgili sayıda yazısı bulunan yazarlara, hakemlere, belli başlı kurum ve kütüphanelere birer nüsha dergi teslim edilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Başlık

Türkçe makalelerde Türkçe başlığın hemen altında İngilizce başlık bulunmalıdır. Makale İngilizce - Fransızca - Almanca - Farsça - Arapça - Rusça dillerinden biri ile yazılmışsa orijinal dilindeki başlığın yanı sıra Türkçe başlık da yer almalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtacak nitelikte olmalı, büyük harflerle, 12 punto ve koyu yazılmalıdır. Yabancı dilde yazılan başlıklarda Türkçe karakter bulunmamalıdır.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazı başlığının sağ altında olmalı, yazar adının ilk harfi büyük, soyadının tamamı büyük harflerle yazılmalı, yazarın unvanı, kurumu ve elektronik posta adresi ve orcid numarası dipnotta belirtilmelidir.

3. Özet ve Anahtar Kelimeler

Türkçe özet çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Özet en fazla üç yüz elli kelime olmalı, özetin bir satır altına en az üç, en fazla sekiz kelimedenden oluşan Türkçe anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca özet İngilizce - Fransızca - Almanca - Arapça - Farsça- Rusça dillerinden biri ile yapılmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Özetler 9 punto ile yazılıp yabancı dilde yazılan özetler italik olmalıdır. Yabancı dildeki özetlerde dil yanlışları olmamasına özen gösterilmelidir. Yabancı dilde yazılan özetler editör tarafından kontrol edilip tespit edilen hatalar yazara gönderilir. Düzeltelen özetler tekrar kontrol edilerek gerekli durumlarda ikinci defa düzeltme istenebilir.

4. Ana Metin

Makaleler, IBM uyumlu bilgisayar ve Microsoft Word yazılım programı kullanılarak yirmi beş sayfayı geçmeyecek şekilde yazılması tercih edilir. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 2.1 cm olmak üzere, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 14 nk olacak şekilde ayarlanmalıdır. Makalede Palatino veya Palatino Linotype yazı karakterleri kullanılmalı, yazı boyutu 10 punto olmalıdır. Paragraf başlarında bir "TAB" tuşu kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra bir harflik boşluk bırakılmalıdır. Metin içinde özel bir yazı karakteri kullanılmış ise belgeyle birlikte söz konusu karakterler de gönderilmelidir.

Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç

ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

Bir makalede sıra ile özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. “Giriş”, “Sonuç” gibi başlıklar kullanıp kullanmama, çalışmanın türüne ve konunun gereğine bağlıdır. Fakat makalenin bir sonuç paragrafı bulunmalıdır. “Sonuç” araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara “Sonuç”ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana Başlıklar: Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Ara Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Şekil, Tablo ve Fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalı, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için siyah mürekkeple, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Tablolar, “WORD” programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise “EXCEL” tabloları kullanılabilir. Gerekliğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Ayrıca şekiller için belirlenen kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimlerin on sayfayı aşmaması tercih edilir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir.

Dipnotlar: 8 punto tek aralık yazılmalıdır. Sayfa iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1’den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra a.g.e., a.g.m., a.g.t. veya kullanılan kaynağın yazarın belirlediği tam veya kısaltılmış adı yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa yazarın soyadından sonra mutlaka kitap veya makalenin tam veya kısaltılmış adı

verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakiler de kısaltılarak verilmelidir.

Çeviri makalelerde, çevirenin metne ekleyeceği açıklayıcı dipnotlardaki dipnot usulü, dergimizin dipnot sistemine göre olmalıdır. Bunun yanında çevirmen, orijinal metnin dipnot sistemini (APA vb.) çeviride uygulayabilir.

Örnekler:

Kaynak:

el-Azîmî, *Tarih*, İstanbul Beyazıt Umumî Ktp., Kara Mustafa Paşa ks. nr. 398, vr. [veya yp] 100a.

Sonraki atıflarda: el-Azîmî, *Tarih*, vr. 110b. [veya el-Azîmî, vr. 110b.]

Kitap:

Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, C. I [veya I], İstanbul 1969, s. 56.

Sonraki atıflarda: Turan, a.g.e., s. 105. [veya Turan, *Mefkûre*, s. 105.]

Yazarın birden fazla eseri kullanılması halinde sonraki dipnotlarda: Turan, *Mefkûre*, s. 111.

Makale:

Mehmet Altay Köymen, "Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi", *Selçuk Dergisi*, S. 2 [veya 2], Konya Aralık 1986, s. 24.

Sonraki atıflarda: Köymen, a.g.m., s. 26.

Yazarın birden fazla makalesinin kullanılması halinde sonraki dipnotlarda: Köymen, "Anadolu'nun Türkleşmesi", s. 26.

Bildiri Kitabı:

Mehmet Ali Hacıgökmen, "Selçuklular Zamanında Ankara Ahileri Hakkında Bir Araştırma", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri* (Konya, 11-13 Ekim 2000), C. I [veya I], Konya 2001, s. 377.

Sonraki atıflarda: Hacıgökmen, a.g.m., s. 380. [veya Hacıgökmen, "Ankara Ahileri", s. 380.]

Kitap Bölümü:

Osman Gazi Özgüdenli, "Selçukluların Kökeni", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 21.

Sonraki atıflarda: Özgüdenli, a.g.m., s. 22. [veya Özgüdenli, "Selçukluların Kökeni", s. 22.]

Ansiklopedi Maddesi:

Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, C. XXXVI [veya XXXVI], İstanbul 2009, s. 366.

Sonraki atıflarda: Sümer, a.g.m., s. 366. [veya Sümer, "Selçuklular", s. 366.]

Tez:

Sefer Solmaz, *Danışmendliler Devleti ve Kültüre Mirasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2001, s. 35.

Sonraki atıflarda: Solmaz, a.g.t., s. 40. [veya Solmaz, *Danışmendliler Devleti*, s. 40.]

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalıdır. Kaynakça yazarların soyadına göre alfabetik olarak bir bütün halinde verilebilir veya Kaynakça başlığı altında "Kaynaklar", "Araştırmalar", "Makaleler" şeklinde sınıflandırılabilir.

- Kaynakçada ansiklopedi cilt sayısı belirtilirken, orijinalinde Roma rakamıyla cilt sayısı belirtmişse Roma rakamları, yaygın rakamlar kullanılmışsa yaygın rakamlar kullanılır.

- Kaynakçada yer alan eser ve makale künyelerinde yazarın önce soyadı (küçük veya büyük harflerle), sonra adı (küçük harflerle) yazılmalıdır.

- Yazarın ad ve soyadında kısaltma kullanılmamalıdır.

- Kaynakçadaki kitap ismi *italik* yazılmalıdır.

- Kaynakçadaki makale isimleri tırnak içinde ve düz yazılmalıdır.

- Kaynakçada kitaplarda sayfa aralığı verilmemelidir.

- Kaynakçadaki makalelerin bütününe ait sayfa aralığı gösterilmelidir.

- Kaynakçadaki künye bilgi sıralaması aşağıda belirtilen şekilde olmalıdır.

Kaynak:

el-Azîmî, *Tarih*, İstanbul Beyazıt Umumî Ktp., Kara Mustafa Paşa ks. nr. 398, vr. [veya yp.] 1a-250b.

Aziz b. Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, nşr. Kilisli Rifat, İstanbul 1928.

Kitap:

Turan, Osman [veya TURAN, Osman], *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, C. 1[veya I], Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

Merçil, Erdoğan [veya MERÇİL, Erdoğan], *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi [veya TTK Basımevi], Ankara 1991.

Bir yazarın iki farklı eseri kullanıldığında:

Turan, Osman [veya TURAN, Osman], *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, TKAE Yayınları [veya Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları], Ankara 1965.

----- [veya Turan, Osman], *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.

Makale:

Sümer, Faruk [veya SÜMER, Faruk], "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (1969), S. 1 [veya 1], Ankara 1970, s. 1-147.

Köymen, Mehmet Altay [veya KÖYMEN, Mehmet Altay], "Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi", *Selçuk Dergisi*, S. 2 [veya 2], Konya 1986, s. 21-35.

Bildiri Kitabı:

Hacıgökmen, Mehmet Ali [veya HACIGÖKMEN, Mehmet Ali], "Selçuklular Zamanında Ankara Ahileri Hakkında Bir Araştırma", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri* (Konya, 11-13 Ekim 2000), C. I [veya I], Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya 2001, s. 373-386.

Kitap Bölümü:

Özgülendi, Osman Gazi [veya ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi], "Selçukluların Kökeni", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 19-37.

Demirkent, Işın [veya DEMİRKENT, Işın], "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, C. 6 [veya VI], Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 651-668.

Ansiklopedi Maddesi:

Sümer, Faruk [veya SÜMER, Faruk], "Selçuklular", *DİA*, C. XXXVI [veya XXXVI], Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 365-371.

Kafesoğlu, İbrahim [veya KAFESOĞLU, İbrahim], "Selçuklular", *İA*, C. 10 [veya X], MEB Yayınları [veya MEB yay.], İstanbul, s. 353-416.

Tez:

Solmaz, Sefer [veya SOLMAZ, Sefer], *Danışmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2001. [veya Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]

Ekler – Albüm – Osmanlıca Tıpkıbasımlarda vb.

- Metne eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgelerin bir kopyası (USB, DVD, CD) içerisinde ve yüksek çözünürlükte (JPG, TIFF gibi bilgisayar formatında) teslim edilmelidir.

- Resim ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.

- Metinde sayfa aralarına eklenecek olan şekiller için uygun büyüklükte boşluklar bırakılmalı veya resimlerin nereye geleceği anlaşılır bir şekilde belirtilmelidir.

- Resim veya şekil altı yazıları 10 punto ve italik olmalıdır.

- Eserde, Latin alfabesi dışında başka bir alfabeyle (Arap alfabesi vb.) yazılmış bölümler metinde olması gereken yere yazar tarafından yerleştirilmeli, farklı olan yazı tipi Kuruma iletilmelidir.
- Yazarlar indekse girecek kelimelerin listesini alfabetik sıralamayla göndermelidir. Sayfa numaraları grafik tasarım esnasında sayfa düzenine göre konulacaktır.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Yaşar OCAK	TOBB Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah KAYA	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BAŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet OCAK	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Alfred J. ANDREA	University of Vermont
Prof. Dr. Ali BORAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın USTA	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BİÇER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Birol ÇETİN	Türk Tarih Kurumu Başkanı
Prof. Dr. Cengiz TOMAR	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Derya ÖRS	T.C. Tahran Büyükelçisi
Prof. Dr. Ebru ALTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ergin AYAN	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Ahmet ÖZDEMİR	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim KARPUZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hsing Rung Wu	National Chengchi University
Prof. Dr. İlhan ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Jonathan HARRİS	University of London
Prof. Dr. Lütfi ŞEYBAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. M. Said POLAT	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mikail BAYRAM	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mehmet Emin ŞEN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mohamed Salem BAAMER	King Abdulaziz University
Prof. Dr. Muharrem KESİK	İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞCI	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TOKER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Necmi UYANIK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Recep DİKİCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri Abdel – Latif SALIM	Fayoum University
Prof. Dr. Sadettin Yağmur GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah KARA	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Gerorgia
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ÖZ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Adnan ESKİKURT	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan KUYUMCU	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim KUNT	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa UYAR	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER	T.C. Kırgızistan Bişkek Kültür ve Tanıtım Müşavirliği
Doç. Dr. Recep DURGUN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Sadi S. KUCUR	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga BOZKURT	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Tülay METİN	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim TUFANTOZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine UYUMAZ	Emekli Öğretim Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Ahmet ŞİMŞEK	Selçuk Üniversitesi
Asist. Prof. Hadi JORATI	Ohio State University
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BALIK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker Mete MİMİROĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necla DURSUN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER	Ankara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sinan TAŞDELEN
Dr. Öğr. Üyesi Şerafettin YILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü DURSUN
Dr. Öğr. Üyesi Tahir AŞİROV
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ERDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR
Dr. Alan V. MURRAY
Dr. Jason T. ROCHE

Selçuk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Bülent Ecevit Üniversitesi
Emekli Öğretim Üyesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
University of Leeds
Manchester Metropolitan University

13. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE 13

Prof. Dr. Abdullah KAYA	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜZEL	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın USTA	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BİÇER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru ALTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Koray ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. M. Said POLAT	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem KESİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ORAL	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Naile HACIZADE	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK	Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Rıza GÖNÜLLÜ	Alanya 15 Temmuz Şehitler Anadolu Lisesi
Doç. Dr. Dinçer KOÇ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa UYAR	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga BOZKURT	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdolvahid SOOFİZADEH	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İzzetullah ZEKİ	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt GÜNLER	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevtap GÖLGESİZ KARACA	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR	Necmettin Erbakan Üniversitesi

USAD, Güz 2020; 13

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

s./p.

X. Yüzyılda Rey Şehrinde Siyasi Durum

Political Situation in the City of Rayy in the 10th Century

1-26

Mustafa AYLAR

Sivas Buruciye Medresesi (1271) Ön Yüz Düzeninde Orantı ve Modüler Sistem Arayışı
Üzerine Bir Değerlendirme

*A Study for the Ratio and the Modular System on the front Façade of Sivas Buruciye Madrasah
(1271)*

27-78

Hatice METİN KUŞÇU & Nermin ŞAMAN DOĞAN

III. Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin Tahtına Çıkışı

The Accedence of Aladdin Keykubad III to the Throne of Anatolian Seljuk State

79-112

Melek GÖKSU ERDEĞER

Bizans İmparatorluğu'nun Venedik'e Verdiği Ticarî İmtiyazlar (Chrysobullar); Angelos
Hanedanı Devri (1185-1204)

*Trade Privileges (Chrysobulls) of Byzantine Empire to Venice; Era of Angelos Dynasty (1185-
1204)*

113-134

H. Ömer ÖZDEMİR

XX

Türkiye Selçuklularında Medrese Öğrencilerinin Sosyo Ekonomik Durumları

Socio-Economic Status of Madrasa Students in the Seljuks of Anatolia

135-148

İbrahim BALIK

Cumhuriyet Döneminde Manavgat Kazası (1923-1950)

Manavgat District during the Republic Period (1923-1950)

149-212

Muhammet GÜÇLÜ

Bir Selçuklu Eseri Olan Sivas Sâhibiye Medresesinin Osmanlı Müessesesi Olarak
Kullanımı, Bakımı ve Onarımı

The Use, Maintenance and Repair of Sivas Sâhibiye Madrasa as an Ottoman Institution

213-248

Okan KÜSGÜN

Oğuzlar ve Kiev Rusyası

Огузы И Киевская Русь

249-262

Dastanbek RAZAKOV & Yusuf AKBABA

Selçuklular Devleti'nde İktidarın Yapısı ve Siyasî Meşruiyet

مشروعیت سیاسی و ساختار قدرت در حکومت سلجوقیان

263-286

Hormoz KAZEMİGHALİNGHİEH & Yasemin ELLİK

İzzeddin Mehmet Pervâne Bey (ö.1300) ve Amasya Burmalı Minare Camii Vakfı
İzzeddin Mehmet Pervâne Bey (d. 1300) and Amasya Burmalı Minare Mosque Foundation

287-308

Derya ASLAN

KİTAP TANITIMI VE DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

s./p.

Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar

309-318

Ayşe Beyza ERCAN

VEFEYÂT / OBITUARY

s./p.

Bir Orta Çağ Tarihçisi: Prof. Dr. Salim Koca
(1952-2020)

A Medieval Historian: Prof. Dr. Salim Koca
(1952-2020)

319-322

Mücahit PALA

Sanat ve Tarih Duayeni: Dr. Hasan Özönder
(1943-2019)

323-325

The Doyen of Art and History: Dr. Hasan Özönder
(1943-2019)

Neclanur GÜMÜŞTOP & Semiye DERELİ

X. YÜZYILDA REY ŞEHRİNDE SİYASİ DURUM

POLITICAL SITUATION IN THE CITY OF RAYY IN THE 10TH CENTURY

Mustafa AYLAR*

Öz

Günümüzde İran'ın başkenti Tahran'ın sekiz km. güneydoğusunda yer alan Rey şehri, Orta Asya'yı Anadolu'ya bağlayan İpek Yolu'nun üzerinde bulunmasından dolayı Eski Çağlardan itibaren ehemmiyetli bir konuma sahip olmuştur. Çoğu İslâm coğrafyacısı tarafından Cibâl bölgesinin şehirlerinden biri sayılan Rey, VII. yüzyılın ilk yarısında İslâm hâkimiyetine geçmiş ve ehemmiyetini İslâm döneminde de devam ettirmiştir. Emevîler zamanında şehirde sıkıntılı bir süreç yaşanmasına rağmen, Abbâsî hilafeti döneminde en mühim şehirlerden biri olmuştur. Abbâsîlerin IX. yüzyılda iyice zayıflamasından dolayı şehir mahalli hükümdarlıkların hedefi olmuş ve çatışmaların ortasında kalmıştır. Bu durum X. yüzyılda da devam etmiştir. Bu yüzyılda Rey, şehre hâkim olmak isteyen devletlerin saldırılarına maruz kalmış ve sık sık el değiştirmiştir. Bu çalışmada; X. yüzyılda Rey şehrinin siyasi durumu incelenmiştir. Şehre hâkim olan Sâmânîler, Ziyârîler ve Büveyhîler zamanında Rey şehrinde yaşanan siyasi gelişmeler kategorize edilerek kronolojik olarak ele alınmıştır. Çalışmada birinci elden Arapça ve Farsça kaynakların yanında konu ile ilgili ikincil kaynaklara da müracaat edilmiştir

Anahtar Kelimeler

Rey, X. yüzyıl, Sâmânîler, Ziyârîler, Büveyhîler

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis/Türkiye
mustafaaylar@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5536-283X>

•
Abstract

The City of Rayy, which is located today in eight kilometers from the southeast of Tehran, the capital of Iran, has had an important position since the Ancient Ages because of being a route of the Silk Road connecting Central Asia to Anatolia. Considered by many Islamic geographers as one of the cities of the province of Jibal, Rayy became a part of Islamic rule in the first half of the 7th century and maintained its importance in the Islamic period. Although a troubled process was experienced in the city during the Umayyad period, it was one of the most important cities during the Abbasid period. Due to the weakening of the Abbasid caliphate in the 9th century, the city became the target of the local rulers and remained at the middle of conflicts. This situation continued in the 10th century as well. In this century, Rayy was exposed to the attacks of states that wanted to dominate the city and passed into other hands frequently. In this study, the political situation of Rayy in the 10th century was examined. In this context, through categorization the political developments which occurred at the time of the Sāmānids, Ziyārids and Buwayhids, were chronologically addressed. In the study, apart from the primary Arabic and Persian sources, secondary sources about the issue were also used.

•
Keywords

Rayy, 10th century, Sāmānids, Ziyārids, Buwayhids

GİRİŞ

Eski Çağlarda hem dini hem de ticari açıdan en önemli şehirlerden biri olan Rey, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde İslam hâkimiyetine geçmiştir. Şehir ilk olarak Hz. Ömer'in hilafeti zamanında Nihâvend Savaşı'ndan (642) iki ay sonra, Urve b. Zeyd et-Tâî tarafından fethedildi. Ancak Müslümanların Rey'e tam anlamıyla hâkim olmaları biraz zaman aldı. Şehrin ele geçirilmesinden sonra Rey halkı birkaç defa İslâm idaresine karşı isyan ettiler. Bu sebeple Hz. Osman zamanında Karaza b. Kâ'b komutasında Müslümanlar şehri yeniden fethettiler.¹

Rey'in siyasi ve toplumsal durumu Emevîler zamanında sıkıntılı bir süreç geçirdi. Başkentin Dımaşk'ta kurulması ve Şam etrafında yoğunlaşma, İran şehirlerinin ihmal edilmesine yol açtı. Bu dönemde Rey'de Emevî-İslâm idaresine karşı zaman zaman isyanlar meydana geldi. Zira şehir, Emevîlere muhalif kesimlerin baskıdan kurtulmak için tercih ettikleri yerlerden biri olmuştu. Muhaliflere karşı ağır bir politika takip eden Emevîler döneminde Ehl-i Beyt ve Şiâ taraftarlarının yanı sıra muhalif kesimden birçok insan Rey'e gelmekteydi. Bu durum şehirdeki Emevî aleyhtarlığını artırıyor ve şehrin merkezden kontrol edilmesini güçleştiriyordu.

Emevîler döneminde yaşanan sıkıntılı duruma rağmen Rey önemini koruyan bir şehirdi. Birçok müellife göre Kûfe Valisi Ubeydulah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin ile savaşıma karşılığında Rey idaresini Ömer b. Sa'd'a teklif etmiş ve başlangıçta tereddütte kalan Ömer b. Sa'd, şehrin yönetimini kaybetmemek için Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ile savaşıma gitmiştir.²

Bununla birlikte Emevîler zamanında şehirde önemli bir takım toplumsal ve demografik gelişmeler de yaşanıyordu. VII. yüzyıl sonlarında bazı Arap kabileleri Rey'de yerleşmeye başladılar. Arkeolojik çalışmalar, Rey'in şehir planının gelişimi ve topoğrafyası üzerinde incelendiğinde kentin çekirdek yapısının güney

¹ Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Büldân*, Dâr ve Mektebü'l-Hilâl, Beyrut 1988, s. 309, 311; Türkçe trc., *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul 2013, s. 362, 364; İbn Fakîh, Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Büldân*, Tahkik Yusuf el-Hâdî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1416, s. 537; Kudâme b. Ca'fer, Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Harac ve Smâ'ati'l-Kitâbe*, Tahkik Muhammed Hüseyin Zebîdî, Dârü'l-Reşîdî'n-Neşr, Bağdâd 1981, s. 374-75; Osman G. Özgüdenli, "Rey", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 40.

² Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddin Yakut b. Abdullah el-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. III, Dâru Sâdr, Beyrut 1995, s. 118; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. M. Beşir Eryarsoy, C. IV, İstanbul 1991, s. 55; Makdisî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Marifetü'l-Ekâlîm*, Leiden 1906, s. 385; İbn Fakîh, a.g.e., s. 541; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, nşr. Guy Le Strange, London-Leiden 1915, s. 52.

ve doğu yönünde genişlediğini göstermektedir. Muhtemelen bu duruma buraya yerleşen Arap kabileleri neden olmuştur.³

Emevîlerin katı politikaları nedeniyle, İran'ın birçok şehri gibi Rey de onlara karşı olan Abbâsîlerin tarafını tuttu. Ancak Ebû Müslim Horâsânî'nin öldürülmesinden sonra İran topraklarında bir dizi isyan başladı ve Rey askeri bir karakol olarak kendisini bu saldırıların merkezinde buldu. Bundan dolayı Halife Mansûr, durumu düzeltmesi için oğlu Muhammed Mehdî'yi 141 (758) yılında Horâsân'a gönderdi ve Mehdî karargâhını Rey'de kurarak bütün bölgenin idaresini üzerine aldı.⁴

Abbâsîler zamanında Rey'in de içinde bulunduğu Cibâl bölgesi, Emevîlere nisbeten daha istikrarlı bir durumdaydı. Bu dönemde şehirde yaşanan en önemli gelişme 158 (775) yılında Mehdî'nin Muhammediye'yi inşa ettirmesidir. Bu tarihten itibaren Rey, Muhammediye olarak anılmaya başlayacak ve sikkelerde bu şekilde geçecektir. Aynı zamanda halife yeni şehrin etrafına bir de sur yaptırmış, tuğladan inşa edilmiş bu sur, bir de hendek ile çevrelenmiştir. Rey halkı duvarın iç kısmındaki bölüme İç Şehir (el-Medinetu'd-Dâhile); duvarın ötesine de Dış Şehir (el-Medinetu'l-Hârice) adını verdiler.⁵

Mehdî'nin oğlu Hârûn Reşîd, 145 (763) veya 149 (766) yılında Rey'de dünyaya geldi.⁶ Hilafeti sırasında şehirde meydana gelen karışıklıklar nedeniyle 189 (805) ve 193 (808) yıllarında iki defa Rey'e geldi ve ilk seferinde şehirde

³ Rocco Rante, *Rayy: From Its Origins to the Mongol Invasion: an Archaeological and Historiographical Study*, Leiden 2014, s. 16.

⁴ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Taberî (Tarihü'l-Rusul ve'l-Mülûk)*, Tahkîk Muhammed Ebûlfazl İbrahim, C. VII, Dârü't-Turâs, Beyrut 1387, s. 508; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Yunus Apaydın, C. V, İstanbul 1986, s. 412.

⁵ Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk, *Kitâbü'l-Büldân*, tahkik Muhammed Emin Zanâvî, Dârü'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1422, s. 90; Türkçe trc., *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2002, s. 57; Zekeriyâ Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Dârü Sâdr, Beyrut 1998, s. 375; *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, Tashih Melikü's-Şuerâ Behâr, Kelâle-i Hâver, s. 43; Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddin Yakut b. Abdullah el-Rûmî, *Müşterek-i Yâkût Hamevî*, çev. Muhammed Pervîn Gonâbâdî, Emîr Kebîr, Tahran 1362, s. 167; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. III, s. 118; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 311/Türkçe trc., s. 364; İbn Fakîh, a.g.e., s. 537; Kudâme b. Ca'fer, a.g.e., s. 375.

⁶ Taberî, a.g.e., C. VIII, s. 230; İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem*, tahkik Ebû'l-Kâsım İmâmî, C. III, Suroş, Tahran 1379, s. 503; İbnü'l-Cevzî, Cemâleddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmen b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, tahkik Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ, C. VIII, Beyrut 1412, s. 318; İbnü'l-Verdî, Zeyneddîn Ömer b. Muzaffer b. Ebî'l-Fevâris, *Târihu İbnü'l-Verdî*, C. I, Beyrut 1417, s. 194.

yaklaşık dört ay kaldı.⁷ Onun ölümünden sonra yerine geçen Emîn ve Me'mûn arasında meydana gelen mücadelelerden en çok etkilenen şehirlerden biri de Rey oldu. Bu tarihten Büveyhîler'in hâkimiyetine kadar genellikle Rey'de siyasi sıkıntılar baş gösterdi.

IX. yüzyılın ikinci yarısında Rey, depremler nedeniyle oldukça zarar gördü. 241 (855-56) ve 249 (863-64) yıllarında şehirde meydana gelen depremlerde birçok ev yıkıldı ve çok sayıda insan öldü.⁸ Öte yandan şehir Abbâsî hilâfetinin IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iyice zayıflamasından sonra mahallî hükümdarlıkların rekabet alanı haline geldi ve bu dönemde Taberistân'a hâkim olan Zeydîlerin Tâhirîler ve Abbâsîlerle giriştikleri çatışmaların ortasında kaldı. Halife Mu'tazîd-Billâh, Rey'i kontrol altında tutmak amacıyla Rey valiliğine oğlu Müktefî-Billâh'ı tayin etti (281/894).⁹

1. Sâ mânîler Dönemi

IX. yüzyılda Mâverâünnehir ve Horasan'da kurulan Sâ mânîler¹⁰, X. yüzyılın başlarından itibaren Rey'e müdahale etmeye başladılar. Zira 289 (902) yılında şehir halkı, Rey valisi Aldatmış et-Türkî'nin suiistimalleri üzerine İsmâil b. Ahmed es-Sâ mânî tarafından Taberistân valiliğine tayin edilmiş bulunan Muhammed b. Hârûn'a mektup yazarak onu Rey'e davet etmişti. Muhammed, bu esnada İsmâil b. Ahmed es-Sâ mânî'nin emrinden çıkmış bulunuyordu. Rey önüne geldiği zaman vali Aldatmış et-Türkî kendisine karşı çıktıysa da mağlûp oldu ve Recep 289 (Temmuz 902) tarihinde şehir ele geçirildi.¹¹ Ancak Muhammed b. Hârûn'un Rey hâkimiyeti uzun sürmedi. Çünkü aynı yıl İsmail b. Ahmed es-Sâ mânî, kendine isyan eden Muhammed üzerine harekete geçti ve

⁷ Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk, *Tarihü'l-Ya'kûbî*, C. II, Dâru Sâdr, Beyrut y.y., s. 425; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdullah Köşe, C. VI, İstanbul 1991, s. 173-74.

⁸ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağrakça, C. VII, İstanbul 1991, s. 73, 110.

⁹ V. Minorsky ve [C. E. Bosworth], "al-Rayy", *EP*, Vol. VIII, 1995, s. 471; V. Minorsky, "Rey", *IA*, C. IX, İstanbul 1964, s. 722; Özgüdenli, a.g.m., s. 40.

¹⁰ Sâ mânîlerin menşei hakkında İran ve Türk asıllı olduklarını konusunu tartışan Aydın Usta, hanedanın Türk asıllı olması ihtimalinin daha fazla olduğunu belirtir. Bkz. Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâ mânîler*, İstanbul 2013, s. 55-73; Aydın Usta, "Sâ mânîler", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 64.

¹¹ Gerdîzî, *Ebî Said Abdülhayy b. el-Dahhâk b. Mahmûd, Zeynü'l-Ahbâr, Tashih Abdülhayy Habîbî, Donyâ-yi Ketâb, Tahran 1363*, s. 323; İbn Haldûn, *Abdurrahman b. Muhammed, Tarihu İbn Haldûn (el-İber)*, Tahkik Halîl Şehâde ve Süheyl Zekkâr, C. III, *Dârü'l-Fikr, Beyrut 1421*, s. 442; *Taberî*, a.g.e., C. X, s. 93; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VII, s. 430-31.

Rey'e gelerek onu şehirden uzaklaştırdı.¹² Abbâsîlerin gittikçe güç kaybetmeye devam etmesine eş zamanlı olarak bu esnada Sâ mânîler gittikçe güçleniyordu. Bu durumu bilen Halife el-Müktefî, Horâsân bölgesine ek olarak Rey, Kazvîn ve Zencân şehirlerini İsmâil b. Ahmed es-Sâmânî'ye ikta etti ve onun ölümünden sonra bu yerlerin oğlu Ahmed'e geçmesini bildirdi.¹³ Rey'in Sâ mânî hâkimiyetine geçmesi ile birlikte İslâm fetihlerinden beri şehirdeki Arap hâkimiyetinin yerini başka bir hanedan almış oldu. Şehir her ne kadar Abbâsî idaresi altında gözüксе de fiilen Sâ mânîler tarafından yönetiliyordu.

İsmâil b. Ahmed es-Sâmânî, Rey şehrinin idaresini yeğeni Ebû Sâlih Mansûr b. İshâk'a verdi ve Mansûr, 290 (903) yılında şehre gelerek idareyi eline aldı. Mansûr'un idaresi sırasında Reyli meşhur İslâm hekim ve filozoflarından Zekeriyâ er-Râzî, *et-Tıbbü'l-Mansûrî* isimli eserini Mansûr adına kaleme aldı. Mansûr, vücut sağlığının ahlâkî olgunlukla tamamlanması gerektiğini hatırlatarak kendisinden bir de ahlâk kitabı yazmasını ve ona *et-Tıbbü'r-Rûhânî* adını vermesini istedi.¹⁴

Rey'deki Sâ mânî idaresi bu dönemde istikrarsız bir seyir takip etti. İsmâil b. Ahmed es-Sâmânî'nin ölümünden sonra yerine oğlu Ebû Nasr Ahmed b. İsmâil geçti. Ebû Nasr Ahmed, 296 (907-908) tarihinde Rey'e geldi, burada üç ay kaldı ve Ebû Abdullah b. Müslim'i şehrin idarecisi olarak atadıktan sonra Rey'den ayrıldı. Ancak İbn Müslim'in Rey idaresi üç ay sürdü. Ebû Nasr Ahmed, daha sonra şehrin idaresini Sa'lûk lakaplı Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Merverûdî'ye verdi. Sa'lûk bu görevi Ebû Nasr Ahmed'in ölümüne kadar sürdürdü ve onun ölümünden sonra Rey valiliğinden azledildi. Daha sonra Halife Muktedir'den ağır vergiler karşılığında Rey'in idaresini yeniden kendisine vermesini talep eden Sa'lûk'a bu sırada Nasr el-Hâcib yardım ediyordu. Bunun üzerine halife istemeyerek de olsa Rey valiliğini yeniden Sa'lûk'a verdi. Ancak Rey valiliği karşılığında ağır vergiler ödemeyi taahhüt eden Sa'lûk bunları ödeyemeyince halka zulmetmeye başladı.¹⁵ Rey şehrinde kuvvetli bir idarecinin bulunmaması ve şehrin sürekli olarak el değiştirmesi şehirde yaşanan problemlerin başlıca sebebini teşkil etmekteydi.

¹² İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil bin Şihâbüddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. XI, İstanbul 1994, s. 172; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VII, s. 435.

¹³ Gerdîzî, a.g.e., s. 324; Taberî, a.g.e., C. X, s. 97.

¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. III, s. 116; Mahmut Kaya, "Ebû Bekir Râzî", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 481.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağrakça, C. VIII, İstanbul 1991, s. 87.

Bu gelişmeler yaşanırken şehri ele geçirmek isteyen kişilerden biri de Sâcoğullarından Yusuf b. Ebî Sâc idi. 304 (916-917) yılında Yusuf b. Ebî Sâc, halifenin kendisine Rey'i verdiği dair sahte bir belge çıkartarak Rey üzerine yürüdü. Bunu haber alan Sa'lûk, korkuya kapılarak Horâsân'a gitti. Rey'e gelerek şehri ele geçiren Yusuf, bunu müteakiben Kazvîn, Zencân ve Ebher şehirlerine de hâkim oldu. Böylelikle Rey, Sâ mânî idaresinden Sâcoğulları yönetimine girdi. Ancak bu tarihten itibaren şehirde uzun yıllar devam edecek bir karışıklık dönemi başladı. Yusuf b. Ebî Sâc'ın hile ile Rey ve çevresine hâkim olmasına kızan Halife Muktedir, Hakan el-Muflihî komutasındaki bir orduyu 305 (917-918) yılında onun üzerine gönderdi. Ancak Abbâsî ordusu Yusuf b. Ebî Sâc ile yaptığı muharebede mağlup oldu ve Yusuf onların bir kısmını esir alarak Rey'e götürdü. Yaşanan mağlûbiyetten sonra Hâlîfe, bu defa Mu'nis el-Hâdim'i kalabalık bir orduyla Yusuf üzerine gönderdi. Bu esnada Yusuf, Halife'ye bir mektup yazarak onun rızasını almaya çalışıyordu. Rey ile civarının kendisine verilmesi karşılığında her yıl bütün askerlerin ihtiyaçlarını giderdikten sonra 700.000 dinar göndermeyi taahhüt etmesine rağmen halife yapılan teklifi kabul etmedi. Bundan dolayı Yusuf, Rey'in haracını topladıktan sonra şehri tahrip ederek Rey'den ayrıldı. Yusuf'un çekilmesinden sonra Halife el-Muktedir, Rey, Kazvîn ve Ebher şehirlerini Vasîf el-Bektimurî'ye verdi.¹⁶

Rey'den ayrılmasına ve Abbâsîlerle arasında problem bulunmasına rağmen Yusuf b. Ebî Sâc, daha evvel idare ettiği yerlerin kendisine ikta edilmesi için halifeye müracaatta bulundu. Vezir İbnu'l-Furât, bu talebi olumlu karşılmasına rağmen diğer bazı devlet adamları buna karşı çıktı. Nihayet Halife el-Muktedir, bizzat Yûsuf b. Ebî Sâc'ın gelip huzuruna varması ve itaatini bildirmesi şartıyla isteğine olumlu cevap vereceğini söyledi. Ancak Yusuf, bunun tehlikeli olacağını düşündüğü için Mu'nis el-Hâdim ile savaşmayı göze aldı. Ardından Mu'nis ile Yusuf arasında meydana gelen ilk mücadeleyi Yusuf kazandı ve aldığı esirleri Erdebil'e götürdü. Yusuf karşısında mağlup olan Mu'nis el-Hâdim, onunla yeniden savaşmak için Zencân'da asker toplamaya başladı. Bu sırada Yusuf, Mu'nis'le mektuplaşarak onunla barış yapmayı teklif etti; ancak halife bunu onaylamadı. Muharrem 307 (Haziran 919) tarihinde oluşturulan kalabalık bir ordu Mu'nis'in yardımına gönderildi ve Mu'nis aldığı bu destekle Yûsuf'un

¹⁶ İbn Miskeveyh, Ali b. Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem*, yay. haz. Mehmet Şeker vd., çev. Kivameddin Burslan, Ankara 2016, s. 46-47; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 87-88; Ali İpek, "Sâcoğulları", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 365.

üzerine yürüyerek onunla Erdebil kapısında savaşa tutuştu. Yapılan savaşta bu kez Yusuf mağlup oldu, esir alınarak Bağdâd'a götürüldü ve hapse atıldı.¹⁷

Halife daha sonra Ali b. Vehsûzân'a Rey, Demâvend, Kazvîn, Ebher ve Zencân; Ahmed b. Ali b. Sa'lûk'a ise İsfahân, Kum, Kâşân, ve Sâve şehirlerinin idaresini verdi. Ancak Rey'deki karışıklıklar bu dönemde daha da arttı. Ali b. Vehsûzân'ın idaresi çok uzun sürmedi. Çünkü amcası Ahmed b. Müsafir, bu esnada Kazvîn'de bulunan Vehsûzân'ı öldürdü. Bu sebeple Ali b. Vehsûzân yerine, yeniden Vasıf el-Bektimurî tayin edildi. Ancak Rey'deki olaylar bunlarla sınırlı kalmadı. Bu sırada Kum şehrinde bulunan Ahmed b. Ali b. Sa'lûk, karışıklıklardan yararlanarak Rey'i ele geçirmek amacıyla Kum'dan Rey'e geldi. Bundan dolayı Nihâr es-Sağîr ve Vasıf el-Bektimurî, Ahmed'i engellemek için Rey kapısında onunla karşı karşıya geldi. Ancak Ahmed her ikisini de mağlup ederek Rey'i ele geçirdi. Ardından Nasr el-Hâcib'e mektup yazarak halife ile arasının düzeltilmesini istedi. Nasr el-Hâcib'in kendisine bu konuda yardımcı olması ile birlikte, halife Ahmed'i Rey valiliğinde bıraktı. Ayrıca her yıl Bağdâd'a 160.000 dinar göndermesi karşılığında Demâvend, Kazvîn, Zencân ve Ebher şehirlerinin idaresi de kendisine verildi.¹⁸ İbn Fadlan, 309 (921) yılında İdil Bulgarlarına yaptığı sefer sırasında Rey şehrine uğradıklarını ve Ahmed b. Ali b. Sa'lûk'u on bir gün beklediklerini belirtmektedir.¹⁹

Ahmed b. Ali b. Sa'lûk'un, Halife Muktedir'in itaatinden çıkıp isyan etmesi nedeniyle 310 (922-923) yılında, Munis el-Hâdim'in araya girmesiyle Yusuf b. Ebî Sâc hapisten çıkarıldı. Halife Muktedir, Rey, Kazvîn, Ebher, Zencân şehirlerinin yanı sıra ve Azerbaycan vilayetlerinin idaresini de Yusuf'a verdi.²⁰ Ancak Ahmed b. Ali Sa'lûk, halifenin kararını kabul etmedi. Bunun üzerine Yusuf, 311 (924) yılında Rey'e gelerek Ahmed b. Ali Sa'lûk ile savaştı. Savaşta yenilen Ahmed'in kesilen başı Bağdâd'a gönderildi (Zilkade 311/Mart 924) ve Yusuf, Zilhicce 311 (Nisan 924) tarihinde yeniden Rey'e hâkim oldu. 313 (Nisan 925) yılı başına kadar şehirde kalan Yusuf, kölesi Müflih'i şehirde bırakarak Hemedân'a çekildi. Fakat Müflih'in şehirdeki idaresini kabul etmeyen Rey halkı, onu Rey'den çıkardı. Müflih'in Yusuf'un yanına giderek durumu anlatmasından sonra Yusuf, Cemaziyelahir 313 (Ağustos-Eylül 925) tarihinde Rey'e dönerek şehri yeniden hâkimiyeti altına aldı.²¹

¹⁷ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 47-50; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 88-89.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 89-90; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 50-52.

¹⁹ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2010, s. 3.

²⁰ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 80-81; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 116.

²¹ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 122-23.

Halife Muktedir bu sırada ortaya çıkan Karmatî tehlikesini bertaraf etmesi için Yusuf'u Vâsıt'a çağırdı. Bu esnada Yusuf'un gulamlarından Fâtık, Muktedir ile anlaşmazlığa düşerek 313 (925-926) yılında Rey'i ele geçirdi. Bunun üzerine Muktedir, Nasr b. Ahmed Sâmânî'ye mektup göndererek Rey'e gitmesini ve Fâtık'ı Rey'den uzaklaştırmasını bildirdi. Nasr, 314 (926) yılı başlarında Rey üzerine yürüyünce Fâtık kaçtı ve Nasr, Cemaziyelahir 314 (Temmuz-Ağustos 926) tarihinde Rey'e girdi. Şehirde iki ay kalan Nasr, Sîmcûr Devâtî'yi vali olarak bırakarak geri döndü. Buhara'ya vardığı zaman Sîmcûr'u çağırdı ve onun yerine Muhammed b. Ali Sa'lûk'u gönderdi. Sa'lûk, Şaban 316 (Eylül 928) yılında kadar burada hizmet etti. Aynı yıl hastalanan Sa'lûk, bu esnada kendisine küçük daî denilen Hasan b. Kâsım b. Ali Hasanî ve Mâkân b. Kâkî'yi Taberistân'dan Rey'e davet ederek şehrin idaresini onlara vereceğini bildirdi. Daha sonra Horâsân'a gitmek için yola çıktı ve Damgan'a vardığı zaman vefat etti.²² Muhammed b. Ali Sa'lûk'un Hasan b. Kâsım ve Mâkân Kâkî'yi şehre davet etmesi üzerine bu tarihten itibaren şehirde Deylemli nüfus artmaya başladı.

Büyük bir ordu ile Gılan ve Deylem'den Rey'e gelerek Sâmânî askerlerini buradan uzaklaştıran Hasan b. Kâsım, Rey dışında Kazvîn, Zencân ve Kum şehirlerini de ele geçirdi. Halife Muktedir, Nasr b. Ahmed b. İsmail Sâmânî'ye uyarıcı bir mektup göndererek onu suçladı. Bundan dolayı Nasr, Hasan b. Kâsım ve Mâkân b. Kâkî ile savaşması için Esfâr b. Şîreveyh'i büyük bir ordu ile gönderdi.²³ Bu sırada Esfâr'ın yanında bulunan Merdâvic b. Zîyar, Hasan b. Kâsım'ı Âmul şehrinde öldürdü. Mâkân b. Kâkî ise Rey'de mağlup edildi ve Esfâr, Rey, Taberistân ve Kazvîn'i ele geçirerek Emir Nasr adına hutbe okuttu. Ancak kısa bir süre sonra Halife Muktedir'e muhalefet etmeye başlayan Esfâr b. Şîreveyh, aynı zamanda Emir Nasr'a karşı isyan etti. Onun bu hareketinden dolayı Emir Nasr, 317 (929-930) yılında Rey'e gitmek için yola çıktı. Bu esnada iki taraf arasında elçiler gidip gelmekteydi. Emir Nasr, Nişabur'a vardığı zaman Esfâr'ın haraç ödemesi karşılığında iki taraf arasında sulh yapıldı ve Rey, Esfâr'ın elinde kalmaya devam etti.²⁴

Esfâr, durumunu iyice güçlendirdikten sonra, Rey ve Kazvîn'de halktan ağır vergiler almaya ve halka zulmetmeye başladı. Özellikle Kazvîn'de adamının öldürülmesinden dolayı çok sayıda insanı katletti. Daha da ileri giderek İslâmî

²² Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-i Efrâdü'l-Beşer*, tashih Muhammed Debîr Siyâkî, C. II, Tahran 1362, s. 358; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 140.

²³ Mesûdî, Ebî'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali, *Mürûcü'z-Zehab ve Meâ'dîni'l-Cevher*, tahkik Esed Dâğır, C. IV, Dârü'l-Hicre, Kum 1409, s. 279; Mar'aşî, Zahîreddîn b. Nasîreddîn, *Tarih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, Tahran 1361, s. 292.

²⁴ Hüseyin Kerîmân, *Rey-i Bâstân*, C. II, Tahran 1349, s. 148.

değerler ile de alay etmeye başladı.²⁵ Ancak onun bu davranışları çevresindeki birçok kişiyi rahatsız etti. Esfâr'ın ileri gelen kumandanları arasında büyük şahsiyetlerden olan Merdâvîc b. Ziyâr, bu hareketlerinden dolayı onunla anlaşmazlığa düştü. Birçok kişiyle anlaştıktan sonra Zencân'a giderek mücadele için hazırlanmaya başladı ve iyice güçlendikten sonra Kazvîn'de bulunan Esfâr'a saldırdı. Merdâvîc'e karşı koyamayacağını anlayan Esfâr, Rey'e kaçmasına rağmen şehirde duramadı. Merdâvîc, o sıralarda Taberistân'da bulunan Mâkân b. Kâkî'ye mektup yazarak yardım istedi. Nihayet Esfâr, Tâlekân'da yakalanarak ortadan kaldırıldı (319/931-932).²⁶

2. Ziyârîler Dönemi

Esfâr'ın ortadan kaldırılmasından sonra Rey'e Ziyârîler hanedanından Merdâvîc b. Ziyâr hâkim oldu. Merdâvîc, halka çok fazla ihsanda bulununca Gilan ve Deylem'den çok sayıda insan onun etrafında toplandı. Başka şehirlerden de çok sayıda insanın ona katılması ile birlikte büyük bir ordu teşkil ederek iktidarını daha da sağlamlaştırdı. Bu esnada Mâkân b. Kâkî, Horâsân'dan Rey'e gelerek onunla barıştı. Merdâvîc, önde gelen adamlarını Kum, İsfahân, Hemedân ve Zencân üzerine göndererek buraları itaat altına aldı. Ancak Hemedân'da yeğenin öldürülmesinden dolayı Rey'den Hemedân'a giderek şehirde büyük bir katliamda bulundu.²⁷

Merdâvîc'in Rey'in doğusunda Cîlâbâd (جبل آبل) denilen yerleşim yerini inşa ettirdi. Ebû Dülef, burası için "*Rey'in doğu tarafında Merdâvîc tarafından yaptırılmış olan Cîlâbâd diye bir yer vardır. Orada güzel balkonlar, yüksek sütunlar, havuzlar ve gezilecek çok güzel yerler vardır*" demektedir.²⁸ Yâkût ise, Ebû Dülef'e benzer ifadeler kullanarak "*Rey'in doğusunda yer alır. Merdâvîc tarafından yaptırılan göz alıcı binalar, büyük sütunlar, doğal havuzlar bulunur*" diye belirtmiştir.²⁹

²⁵ İbn İsfendiyâr, Muhammed b. Hasan, *Tarih-i Taberistân*, tashih Abbâs İkbâl Âştîyânî, 2. baskı, Pedîde-i Hâver, Tahran 1366, s. 294; Mesûdî, a.g.e., C. IV, s. 281; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 358; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 161-62; Mar'aşî, a.g.e., s. 71.

²⁶ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 154; İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 294; Mar'aşî, a.g.e., s. 71.

²⁷ Mesûdî, a.g.e. C. IV, s. 283; *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, s. 378; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, tashih Abdulhüseyn Nevâî, 3. baskı, Tahran 1364, s. 409; Mar'aşî, a.g.e., s. 71; İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 294; İ'timâdü's-Saltana, Muhammed Hasan Hân, *Tarih-i Muntazam-i Nâsirî*, C. I, Tahran 1367, s. 241.

²⁸ Ebû Dülef, *Sefernâme-i Ebû Dülef der İrân*, tashih ve talik V. Minorsky, çev. Seyyid Ebulfazl Tabâtâbâyî, Tahran 1354, s. 72-73; Türkçe trc., *İrân Seyahatnamesi (10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezine Yolculuk)*, tercüme ve notlar, Serdar Gündoğdu, İstanbul 2019, s. 101.

²⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. II, s. 201.

Rey'de bu esnada Merdâvîc'in kardeşi Veşmgîr ve el-Hüseyin b. Muhammed de görev yapmaktaydı.³⁰ Ancak Merdâvîc geniş yerlere sahip olduktan sonra huyu değişti ve Esfâr gibi halka zulmetmeye başladı. Kendisi için altın bir taht yaptırarak orada oturan Merdâvîc, emirlerini ise kendisinden biraz alçak gümüş bir tahtta oturturdu. Emrinde bulunan Türkleri son derece küçümserdi. Bütün bu sebeplerden dolayı Türkler kendisine karşı nefret duymaya ve onu ortadan kaldırmak için çare aramaya başladılar.³¹

Merdâvîc'in Rey'e hâkim olduğu dönemde Büveyhîler tarih sahnesine çıkmaktaydı. Önceleri Mâkân b. Kâkî'nin emirlerinden olan Büveyh oğulları, daha sonra Mâkân'dan ayrılarak Merdâvîc'in hizmetine girdiler. Fakat daha sonra ona karşı çıkararak Kirman ve Fars'ı ele geçirdiler ve Irak'a gitmek istediler. Bunu duyan Merdâvîc, onları engellemek amacıyla kardeşi Veşmgîr'i Rey'de bırakarak İsfahân'a geldi. Ancak İsfahân'da hamamda bulunduğu sırada içlerinde ileride Abbâsîler'de önemli roller oynayacak Beckem ve Tüzün gibi Türk gulamları tarafından öldürüldü (323/934-935).³²

Merdâvîc öldürüldükten sonra Deylem ve Gîlân ileri gelenleri bir araya gelerek o sıralarda Rey'de ikamet etmekte olan Merdâvîc'in kardeşi Veşmgîr'e biat ettiler. Böylelikle Rey'in idaresi Veşmgîr'e geçti. Merdâvîc'in cenazesi İsfahân'dan Rey'e doğru yola çıkarılmış, Rey'de bulunan kardeşi Veşmgîr ve diğer adamları şehirden dört fersahlık bir mesafeye kadar yaya ve yalınayak yürüyüp cenazeyi karşılamışlardı. Rey'de yapılan cenaze merasimlerine çok sayıda kişi katıldı. Merdâvîc'in öldürüldüğü haberi Ahvâz ve civarında bulunan yakın adamlarına ulaştınca onlar ölüm haberini gizlemiş ve Rey'e doğru harekete geçerek kardeşi Veşmgîr'e diğerleri gibi itaat ederek onun emri altında bir araya gelmişlerdi.³³

Merdâvîc öldürüldüğü sırada Büveyhîler'den Ebû Ali Rüküddevle b. Büveyh³⁴ onun yanında rehine olarak bulunuyordu. Merdâvîc'in öldürülmesi üzerine gözaltında bulundurulduğu yerden kurtulmak için nöbetçilere çok

³⁰ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 223.

³¹ İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 274; İbnü'l-Verdî, a.g.e., C. I, s. 251; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 154-55; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 252.

³² Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 410; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 295; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 250-51; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 317.

³³ İbn Miskeveyh, a.g.e., 296; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 252; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 410.

³⁴ Rüküddevle'nin hayatı ve faaliyetleri için bkz. Ahmet Güner, "Rüküddevle", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 285-286

miktarda para vererek oradan kaçtı.³⁵ Bunu müteakiben Rükñüddeve ve Veşmgîr arasında uzun mücadeleler başladı. Veşmgîr, 327 (938-939) yılında bir orduyu onun elinde bulunan ve kendisinin de ikamet etmekte olduğu İsfahân'a gönderdi. Rükñüddeve'yi İsfahân'dan çıkararak şehre tamamen hâkim olan Veşmgîr'in ordusu, hutbeyi Veşmgîr adına okuttu.³⁶ Bu hadiseden bir yıl sonra 328 (939-940) yılında Rey'e yakın Meşküye denilen yerde Rükñüddeve ve Veşmgîr arasında büyük bir savaş meydana geldi. Rükñüddeve, savaşın başında Veşmgîr'e büyük bir darbe vurmasına rağmen savaşı Veşmgîr kazandı.³⁷

Sâmânîlerden Emir Nasr b. Ahmed, Muharrem 328 (Ekim-Kasım 939) tarihinde Ebû Ali b. Muhtâc'ı Sâmânîlerin itaatinden çıkan Mâkân b. Kâkî üzerine gönderdi. Bundan dolayı Mâkân, Rey'de bulunan Veşmgîr'e bir mektup yazarak yardım isteyince Veşmgîr, yardım için bir ordu gönderdi. Cürcân'da yaşanan çatışmaların ardından başarısız olan Mâkân, Taberistân'a kaçtıktan sonra Cürcân'ı ele geçiren İbn Muhtâc, Muharrem 329 (Ekim 940) tarihine kadar burada kaldı ve İbrahim b. Sîmcûr Devâtî'yi şehirde bırakarak Rey'e hareket etti. Bu esnada Rey'den Demâvend'e giden Veşmgîr, Mâkân'a elçi göndererek yanına gelmesini istedi ve ardından Mâkân ve Veşmgîr, İshakâbâd'da buluştular. Bu sırada Rükñüddeve ve kardeşi İmadüddeve, İbn Muhtâc'a mektup göndererek onu Veşmgîr'e karşı kışkırttılar ve yardım sözü verdiler. Onlar, Veşmgîr mağlup edilirse İbn Muhtâc'ın burada kalmayarak Horâsân'a geri döneceğini, böylelikle Rey şehrini kolaylıkla ele geçireceklerini umuyorlardı. Tüm bu yaşanan gelişmelerden sonra 21 Rebiülevvel 329 (24 Aralık 940) tarihinde İbn Muhtâc-Rükñüddeve ile Veşmgîr-Mâkân arasında bir savaş meydana geldi. Bu savaşta Mâkân öldü, Veşmgîr Taberistân'a kaçtı ve Rey, İbn Muhtâc'ın eline geçti. Böylelikle şehir, kısa bir süreliğine yeniden Sâmânîlere geçti. Kışa kadar Rey'de kalan İbn Muhtâc, Cibâl'e ordu göndererek Zencân, Ebher, Kazvîn, Kum, Kerec, Hemedân ve Nihâvend'e kadar olan yerleri ele geçirdi. Bu esnada Taberistân'da zor durumda olan Veşmgîr sulh istemiş ve iki taraf arasında anlaşma sağlanmıştı. İbn Muhtâc, Nasr b. Ahmed'in vefat ettiği ve yerine Emir Nuh b. Nasr'ın geçtiği haberini alınca Horâsân'a geri döndü. İbn Muhtâc'ın şehirden ayrılmasını fırsat bilen Veşmgîr, Cürcân'dan Rey'e gelerek şehri ele geçirdi (330/941).³⁸ Ancak bu

³⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 317-18; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 252; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 296.

³⁶ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 303.

³⁷ Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 440; İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 296; Mar'aşî, a.g.e., s. 73.

³⁸ Gerdîzî, a.g.e., s. 23; Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî, *el-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer*, C. II, Kahire 1325, s. 88; Taberî, a.g.e., C. XI, s. 324; Fasîh-i Hâfî, Ahmed b. Celâlu'd-dîn Muhammed, *Mücmel-i Fasîhî*, tashih Muhammed Ferrûh, C. II, Meşhed 1339, s. 51; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 440; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 305, 313-14, 331; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 409-11.

sırada oldukça güçsüz bir durumda idi. Bunu bilen Rüküddevle ve İmadüddele, şehri ele geçirmek için harekete geçtiler. Rey üzerine yürüyen Rüküddevle, Veşmgîr ile çarpışmalara girerek onu mağlup etti. Veşmgîr'in aldığı mağlubiyet üzerine Taberistân'a kaçmasından sonra Rey, Rüküddevle'nin eline geçti. Böylece Büveyhîlerin Rey ve Cibâl kolu kurulmuş oldu (331/942-43).³⁹

3. Büveyhîler Dönemi

3.1. Rüküddevle Dönemi

Rey'in Büveyhîler eline geçmesine rağmen şehir üzerinde Sâmanîlerin emelleri bir türlü bitmek bilmiyordu. Emir Nuh b. Nasr, gücünü iyice sağlamlaştırdıktan sonra 333 (944-945) yılında İbn Muhtâc'ı Rey üzerine göndererek şehri Rüküddevle'nin elinden almasını emretti. Rey'in üç fersah uzağında Rüküddevle ile İbn Muhtâc arasında meydana gelen savaşı Rüküddevle kazandı. Bundan dolayı İbn Muhtâc, Safer 333 (Eylül-Ekim 944) tarihinde Nişabur'a geri döndü. Fakat Emir Nuh, Cemaziyelahir 333 (Ocak-Şubat 945) tarihinde İbn Muhtâc'ı yeniden Rey üzerine gönderdi. Bu defa, Sâmanî askerlerinin sayısı daha fazla idi. İbn Muhtâc ile baş edemeyeceğini anlayan Rüküddevle, Rey'i terketti. Bunun üzerine İbn Muhtâc, Rey ve bütün Cibâl bölgesini ele geçirdi (Ramazan 333/Nisan-Mayıs 945). Ancak bu esnada İbn Muhtâc ile Sâmanî hükümdarı Emir Nuh arasında bir problem ortaya çıktı. Bu nedenle Emir Nuh, İbn Muhtâc'ın Horâsân'dan bağlantısını kesmek için ona Rey'i; buna karşın İbrahim b. Sîmcûr'a Nişabur'u verdi.⁴⁰ Bu sebeple Emir Nuh'a içerleyerek ona muhalefet etmeye başlayan İbn Muhtâc, Horâsân'a gitti. Bu durumu fırsat bilen Rüküddevle, 335 (946-47) yılında yeniden Rey'i ele geçirerek Horâsân askerlerini buradan kovdu. Bu tarihten sonra Büveyhîler daha da güçlü bir hale geldiler. Rüküddevle bu esnada Rey ve Cibâl bölgesinin emîri olarak Rey'de tahtta oturmakta idi.⁴¹

337 (948-49) yılında Azerbaycan hâkimi el-Merzubân Muhammed b. Müsâfir, Rey'de yaşanan karışıklıklardan dolayı şehri ele geçirmek istedi. Bundan dolayı Rüküddevle, el-Merzubân'ın üzerine geldiğini haber alınca derhal kardeşleri İmadüddele ve Muizzüddele'ye haber göndererek yardım istedi ve aldığı yardım ile Kazvîn'e gelerek Merzubân ile savaştı. Bu savaşı kaybederek esir düşen Merzubân, Sumeyrem'e götürülerek hapse atıldı.⁴²

³⁹ Mar'âşî, a.g.e., s. 73-74; İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 297; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 331.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 380-81; Güner, a.g.m., s. 285.

⁴¹ Taberî, a.g.e., C. X, s. 364; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 506; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 372.

⁴² İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 410-11.

Sâmânîlerden Nuh b. Nasr, devamlı bir surette Rey'i yeniden Sâmânî idaresine almak istiyordu. Bu maksatla, 339 (950-51) yılında kumandanlarından Mansûr b. Karategin'i Nişabur'dan Rey üzerine gönderdi. Rükñüddeve bu esnada Fars'da idi ve Rey'de yerine Ali b. Kâme'yi bırakmıştı. Mansûr ile baş edemeyeceğini anlayan Ali b. Kâme, İsfahan'a kaçmak zorunda kaldı. Ali b. Kâme'nin şehirden ayrılmasından sonra Rey'i ele geçiren Mansûr, askerlerini bütün çevre illere dağıtarak Cibâl bölgesini hâkimiyet altına aldı ve Rükñüddeve'nin buradaki görevlilerini uzaklaştırarak bölgeye tamamen hâkim oldu. Bunun üzerine Rükñüddeve, kardeşi Muizzüddeve'ye mektup yazarak yardım istedi. Muizzüddeve, Hâcib Sebüktekin'i kalabalık bir ordu ile Sâmânî askerleri üzerine gönderdi ve Karmışın'de Sâmânî askerleri mağlup edildi. Bu hadiseden sonra Mansûr b. Karatekin, emrindeki askerlerle birlikte Rey'den Hemedân'a hareket etti. O sıralarda Hemedân'da bulunan Rükñüddeve ile Mansûr b. Karatekin arasında çeşitli mücadeleler yaşandı. Mansûr b. Karatekin, İsfahân'dan Rey'e döndükten sonra Rebiyülevvel 340 (Ağustos 951) tarihinde Rey'de vefat edince, Horâsân askerleri Rey'i terk ettiler ve ardından Rükñüddeve şehre tekrar hâkim oldu.⁴³

342 (953-54) yılında Veşmgîr, kaybettiği yerleri geri almak için Emir Nuh'tan yardım istedi. Emir Nuh, Horâsân orduları kumandanı İbn Muhtâc'a Veşmgîr ile Rey'e gitmesi için emir verdi. İbn Muhtâc ve Veşmgîr, Rebiyülevvel 342 (Temmuz 953) tarihinde Rey üzerine yöneldiler. Onlarla mücadele edemeyeceğini anlayan Rükñüddeve, Rey'de bulunan Taberek Kalesi'ne sığındı. İbn Muhtâc, aylarca Taberek Kalesini kuşatmasına rağmen bir sonuç elde edemedi. Sâmânî askerlerinin kuşatmadan oldukça yorulmaları ve kış mevsiminin gelmesinden dolayı barış istemek zorunda kaldı. Bununla birlikte Rey'de ölümler çoğalmıştı. Nihayet Rükñüddeve'nin Emir Nuh'a her yıl 200.000 dinar ödemesi ve İbn Muhtâc'ın Horâsân'a dönmesi karşılığında barış anlaşması yapıldı. İbn Muhtâc'ın kendisinden habersiz barış yapmasına oldukça sinirlenen Emir Nuh, kumandanlığı ondan alarak yerine Ebû Sad Bekr b. Mâlik'i atadı. Öte yandan Rükñüddeve, İbn Muhtâc'ın Rey'den ayrılmasından sonra Veşmgîr üzerine yürüyerek onu mağlup etti. Veşmgîr bu mağlubiyetten sonra İsferyân'e kaçtı ve Rükñüddeve, Taberistân'ı ele geçirdi.⁴⁴

⁴³ Mîrhând, Hamîdüddin Muhammed b. Hândşâh b. Mahmud el-Belhî, *Ravzatu's-Safâ fi Siret el-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, tashih Cemşid Kiyânfer, C. IV/1, Tahran 1380, s. 2838; Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Tarih-i Güzîde*, s. 411; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 520, 534-37; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 417-19, 423-24.

⁴⁴ Gerdîzî, a.g.e., s. 348; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 362; Mar'aşî, a.g.e., s. 77; Taberî, a.g.e., C. X, s. 377; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 434-35; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 549-51.

Rebiülahir 343 (Ağustos 954) tarihinde vefat eden Emir Nuh b. Nasr'ın yerine oğlu Abdülmelik geçti. Rey konusunda babasının siyasetini devam ettiren Abdülmelik, bu amaçla Horâsân orduları kumandanı Ebû Sad Bekr b. Mâlik'i 344 (955) yılında Rey üzerine gönderdi. Bunu haber alan Rüknu'ddevle, kardeşi Muizzü'ddevle'den yardım istedi. İki taraf arasında yaşanan çatışmalardan sonra Rüknu'ddevle, Ebû Sad Bekr b. Mâlik'e mektup yazarak barış istedi. Ardından Rüknu'ddevle'nin bir miktar haraç ödemesi ve buna karşılık Rey ve Cibâl bölgesinin elinde kalması şartıyla barış yapıldı.⁴⁵

Rüknu'ddevle döneminde Rey'de yaşanan bazı doğal afet ve hastalıklar nedeniyle çok sayıda insan öldü. 344 (955-56) yılında şehirde meydana gelen büyük bir veba salgınından dolayı çok sayıda insan hayatını kaybetti. Bu hastalıktan vefat edenlerden biri de İbn Muhtâc idi. Zilhicce 346 (Şubat 958) tarihinde Rey ve etrafında yaşanan büyük bir depremde şehrin büyük bir bölümü harabeye döndü ve çok sayıda insan yaşamını yitirdi.⁴⁶

Ramazan 355 (Eylül 966) tarihinde Rey, yeni bir tehdit ile karşı karşıya kaldı. Horasân'dan yirmi bin civarında bir gâzî kitlesi gaza maksadıyla yola koyuldular. Her ne kadar Vezir Ebû'l-Fazl b. el-Âmid, Rüknu'ddevle'yi gaziler konusunda uyarsa da o, aldırış etmedi. Horâsânlılar, Rey'e geldiklerinde gaza maksadıyla bölgenin bütün haracını talep ettiler. Deylemlilere küfrederek halkın mallarına el koymaya başladıklar ve bu yüzden şehir halkı ve Deylemliler ile çatışmaya girdiler. Daha sonra şehri ve İbnü'l-Âmid'in sarayını yağmalayarak onu yaraladılar. Rüknu'ddevle, yanında bulunan az sayıda asker ile birlikle onlarla çatışmaya girmesine rağmen mağlup oldu. Ardından Horasânlılara iltifatlarda bulunarak Rey'den gitmelerini bekledi; fakat Horâsânlılar bir araya gelerek şehri ele geçirmeye çalıştılar. Savaşmaktan başka bir çare görmeyen Rüknu'ddevle, nihayet Horâsânlılar üzerine saldırarak onları mağlup etti. Bu galibiyetin ardından Horâsânlılar Rey'den kovuldu ve böylelikle şehir büyük bir tehlike atlattı.⁴⁷

⁴⁵ Aybek ed-Devâdarî, Ebî Bekr bin Abdullah, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiü'l-Gurer*, tahkik Dorotia Krafolski, C. V, Kahire 1391, s. 400; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 2841-42; İbnü'l-Esir, a.g.e., C. VIII, s. 441-422.

⁴⁶ İbn Tağrıbirdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülük-i Mısır ve'l-Kâhire*, C. III, Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdü'l-Kavmî Dârü'l-Kütüb, Kahire y.y., s. 313; Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Tarihü'l-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, tahkik Ömer Abdusselâm Tedmürî, C. XXV, Beyrut 1413, s. 219; İbnü'l-Verdî, a.g.e., C. I, s. 276; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 398; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 556, 562; İbnü'l-Esir, a.g.e., C. VIII, s. 443, 450.

⁴⁷ Muhammed Mahmûdpûr-Muhammed Hüseyin Muhammedî, "Rey", *Dâneşnâme-i Cihân-i İslâm*, C. XXI, Tahran 1395, s. 5; İbnü'l-Esir, a.g.e., C. VIII, s. 490-92; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 611 vd.

Bu olaylar yaşanırken Ziyârilere Veşmgîr, kaybettiği yerleri Rüküddevle'nin elinden almak için çaba gösteriyordu. Bu amaçla 356 (966-67) yılında Sâmâniler hükümdarı Mansur b. Nuh'tan yardım istedi. Mansur, İbrahim b. Sîmcûr Devâtî'yi Veşmgîr'e yardım etmesi için Rey üzerine gönderdi. Rüküddevle bunu öğrendiği zaman oğlu Adudüdevle ve yeğeni İzzüdevle'den yardım istedi. Ancak Sîmcûr ve Veşmgîr, Cürçân'da bir araya geldikleri zaman bir yabancı domuz Veşmgîr'in atına saldırarak onun ölümüne sebep oldu. Bu hadiseden sonra Rey üzerine yürümekten vazgeçen Sîmcûr, Nişabur'a geri döndü. Veşmgîr'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Bîsütûn, Rüküddevle ile başa çıkamayacağını bildiği için ona bir mektup göndererek barış istedi. Bu teklifi kabul eden Rüküddevle, onunla anlaştı.⁴⁸

Bu anlaşmadan sonra Rey'de bir müddet sükûnet ve huzur dönemi yaşandı. Bu dönemde Büveyhiler ile Sâmâniler herhangi bir mücadele içine girmediler. Rüküddevle döneminde Rey, Büveyhilerin Cibâl kolunun baş şehri idi.⁴⁹ Ölümünden kısa bir süre önce hastalanan Rüküddevle, Rey'den İsfahân'a giderek hâkim olduğu yerleri oğulları arasında paylaştırdı. Fars, Kirman ve Ahvaz şehirlerinin idaresini Adudüdevle'ye; Rey, Hemedân, Kazvîn, Ebher, Zencân, Save, Âve, Kürdistan ve Taberistân'ı Fahrüdevle'ye; Yezd, İsfahân, Kum, Kâşân ve diğer bazı şehirleri Müeyyedüdevle'ye verdi. Ancak bazı kaynaklarda Rey şehrinin Müeyyedüdevle'ye verildiği belirtilir.⁵⁰ Cibâl bölgesinin esas itibarıyla Fahrüdevle ve Müeyyedüdevle arasında paylaştırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Rüküddevle, Fahrüdevle ve Müeyyedüdevle'den Adudüdevle'ye itaat etmelerini istedi. Daha sonra İsfahân'dan Rey'e gelen Rüküddevle, 25 Muharrem 366 (23 Eylül 976) tarihinde vefat etti ve Rey'de defnedildi.⁵¹

3.2. Fahrüdevle Dönemi

Rüküddevle'nin ölümünden sonra Büveyhiler arasında hanedan içi mücadeleler başladı. Babasının paylaşımından memnun olmayan Fahrüdevle,

⁴⁸ Gerdîzî, a.g.e., 357-58; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 2844-45; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 363; Mar'âşî, a.g.e., s. 78; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 497-98; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 621-22.

⁴⁹ İbn Havkal, Muhammed b. Havkal, *Kitâbu Sûretü'l-Arz*, C. II, Dârü Sâdr, Beyrut 1938, s. 373.

⁵⁰ Sibt İbnü'l Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtü'z-Zaman fî Tarihü'l-Âyân*, Tahkik İbrahim Ez-Zeybek, C. XVII, Dimaşk 1434, s. 479; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., C. XIV, s. 243; Taberî, a.g.e., C. XI, s. 449; Zehebî, a.g.e., C. XXVI, s. 261; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 479.

⁵¹ Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmîü't-Tevârih (Tarih-i İnan-i İslâm)*, tashih Muhammed Rûşen, C. II, Tahran 1392, s. 1410; Gerdîzî, a.g.e., s. 360; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 412; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 2983; Fasîh-i Hâfî, a.g.e., C. II, s. 80; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 425; Kadî Ahmed Tetevî ve Asîf Hân Kazvînî, *Tarih-i Elfi*, tashih Gulâmruzâ Tabâtabâyî Mecid, C. I, Tahran 1382, s. 301; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., C. II, s. 116; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 483.

kardeşinin elindeki İsfahan ve civarındaki yerleri ele geçirmek istiyordu. Bu amaçla amcasının oğlu Bahtiyâr'ın teşvikiyle Berzikân aşireti reisi Hasanveyh b. Hüseyin el-Berzikânî ve Ziyârîlerden Kâbûs b. Veşmgîr ile Adudüddeve aleyhine iş birliği yaptı.⁵² Fahrüddeve'nin kendi aleyhine ittifak kurmasına sinirlenen Adudüddeve, 369 (980) yılında onun idaresinde bulunan Hemedân'a yönelerek onu mağlup etti. Bu mağlubiyetin ardından Fahrüddeve, önce Deylem'e, ardından Cürcan'a giderek Kâbûs b. Veşmgîr'e sığındı. Adudüddeve, Hemedân, Rey ve bunun arasında kalan şehirleri ele geçirecek kardeşi Müeyyeddüdeve'nin idaresine verdi ve Müeyyeddüdeve, Rey'e gelerek idareyi eline aldı. Adudüddeve ve Müeyyeddüdeve, Kâbûs'a elçi göndererek Fahrüddeve'yi istediler. Kâbûs'un bu teklifi kabul etmemesi üzerine Adudüddeve, Müeyyeddüdeve'yi Kâbûs ve Fahrüddeve üzerine gönderdi. İki taraf arasında yaşanan mücadelelerden sonra, 371 (982) yılında yapılan savaşı Kâbûs ve Fahrüddeve kaybetti.⁵³

Bütün her şeyin Fahrüddeve aleyhinde olmasına rağmen, 372 (982) yılında Adudüddeve; ertesini yıl Müeyyeddüdeve vefat etti.⁵⁴ Bunun üzerine Sâhib b. Abbâd, Fahrüddeve'ye mektup yazdı ve Büveyhî önde gelenlerini toplayarak Fahrüddeve'nin tahta çıkarılmasını istedi. Onlar da bu teklifi kabul ederek Fahrüddeve'yi yeni hükümdar olarak seçtiler. Fahrüddeve önce Cürcan'da yeni hükümdar ilan edildi ve ardından Rey'e gelerek tahta oturdu. Bu sırada Fahrüddeve'nin en büyük yardımcısı Vezir Sâhib b. Abbâd idi.⁵⁵ Fahrüddeve

⁵² Pervîn Türkmenî Azer, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İrân (Hükûmetha-yi Mahallî, Âl-i Ziyâr, Âl-i Bünye)*, Tahran 1397, s. 116; Abdülkerim Özeydın, "Fahrüddeve", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 98.

⁵³ Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr, *Tarih-i Yemînî*, Tashih Ca'fer Şî'âr, çev. Ebûş-Şeref Nâsîh Curfâdakânî, Tahran 1374, s. 48–50; Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i Sâmâniyân ve Büveyhîyân ve Gaznevîyân)*, tashih Muhammed Rüşen, Tahran 1386, s. 23–26; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 414–16; Mar'aşî, a.g.e., s. 78–79; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 429; İbn Haldûn, a.g.e., C. IV, s. 463; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., C. II, s. 122; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 611–22; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 500.

⁵⁴ Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 2996, 2998–99; Fasîh-i Hâfî, a.g.e., C. II, s. 88–89; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 416–17; Azer, a.g.e., s. 119–20; M. Seligsohn, "Adudüddeve", *İA*, C. I, İstanbul 1978, s. 393.

⁵⁵ Rûzrâverî, Ebî Şücâ Muhammed b. el-Hüseyin, *Zeyl-i Tecâribü'l-Ümem*, neşr. H. F. Amedroz ve D.S. Margoliouth, London 1921, s. 93–94; Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i Sâmâniyân ve Büveyhîyân ve Gaznevîyân)*, s. 29; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 429; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 3000; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., C. II, s. 123; İbnü'l-Verdî, a.g.e., C. I, s. 295; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., C. XIV, s. 301; Zehebi, a.g.e., C. XXVI, s. 475; İbn Haldûn, a.g.e., C. IV, s. 607; İbn Tağrîbirdî, a.g.e., C. IV, s. 143; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özeydın, C. IX, İstanbul 1991, s. 25, 30; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 545.

döneminde şehirde tecrübeli devlet adamı Sâhib b. Abbâd'ın gayretleri ile önceki dönemlerin aksine huzur ve sükûnet dönemi başladı.

385 (995) yılında Rey'e büyük hizmetlerde bulunan Vezir Sâhib b. Abbâd, Rey'de vefat etti.⁵⁶ Sâhib b. Abbâd'ın vefatından iki yıl sonra Fahrüddevlle, Şaban 387 (Ağustos 997) tarihinde kızartılmış et üzerine üzüm yemesinden dolayı bağırsak enfeksiyonuna yakalandı ve Taberek Kalesi'nde vefat etti. Fahrüddevlle'nin vefatından sonra Rey'de karışıklıklar çıktı. Deylemlilerin çıkardıkları karışıklıklar yüzünden şehre inmek çok zordu. Ordudaki karışıklıklar giderek arttığı için Fahrüddevlle'yi defnetmek mümkün olmadı ve bu yüzden ceset kokuşuncaya kadar kaldıktan sonra defnedildi. Onun ölümünden sonra yerine dört yaşındaki oğlu Mecdüddevlle Ebû Tâlib Rüstem geçti.⁵⁷ Fahrüddevlle'nin cenazesi Kümbed-i Fahrüddevlle denilen yere defnedildi. Burası Pîşdâdîler zamanında şehir merkezi olan Dez-i Reşkân'ın (Reşkân Kalesi) karşısında bulunuyordu.⁵⁸

Fahrüddevlle döneminde Rey'de yapılan en önemli faaliyet Fahrâbâd (فخر آباد) adlı yerleşim yerinin inşa edilmesidir. Yâkût el-Hamevî'ye göre Fahrüddevlle, eski Rey harabelerinin bulunduğu Dez-i Reşkân denilen yerde Fahrâbâd'ı inşa ettirmiş ve burada saraylar, hazineler, yeni binalar ve silah depoları yaptırmıştır. Burası iyi bir hava ve yeşillığe sahip, suyu bol ve bahçeleri çok olan bir yerdi.⁵⁹ Diğer taraftan Büveyhîler döneminde Rey'in en dikkat çeken yapıları Sâhib Kâfî İsmail b. Abbâd'ın sarayı ve kütüphanesi, Ali Kâme'nin evi ve Seyyidâbâd Sarayıdır.⁶⁰

SONUÇ

Eski Çağ'da İran'ın en önemli şehirlerinden biri olan Rey, VII. yüzyılda İslâm dininin ortaya çıkışından sonra Müslümanların eline geçti. Emevîler döneminde şehirde bir takım sıkıntı ve huzursuzlukların yaşanmasına rağmen Abbâsîler döneminde daha istikrarlı bir durumdaydı. Şehir, Abbâsî halifesi Muhammed Mehdî zamanında Muhammediyye adını aldı ve uzun yıllar bu isimle anıldı (775). Abbâsîlerin IX. yüzyılın ikinci yarısında iyice zayıflamasından sonra mahalli hükümdarlıkların rekabet alanı haline geldi. X. yüzyılın başlarında iyice

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. IX, s. 94; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 535; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 3002.

⁵⁷ Utbî, a.g.e., s. 150; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 3004; Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas, s. 464; Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *Tarihü'l-Hulefâ*, tahkik Hamdî El-Demirdâş, Mekke 1425, s. 295; Sibt İbnü'l Cevzî, a.g.e., C. XVIII, s. 93; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., C. II, s. 133; İbnü'l-Verdî, a.g.e., C. I, s. 304; İbn Haldûn, a.g.e., C. IV, s. 620; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. IX, s. 110; Özeydîn, a.g.m., s. 99.

⁵⁸ Evliyaullah Âmulî, *Tarih-i Rûyân*, tashih Menûçehr Sutûde, Bunyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran 1348, s. 18-19; İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 61; Mar'âşî, a.g.e., s. 108.

⁵⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. IV, s. 238.

⁶⁰ Kerîmân, a.g.e., C. II, s. 166-67.

güçlenen Sâ mânîler, şehre müdahale etmeye başladılar ve ardından şehri ele geçirdiler (289/902). Sâ mânîler, her ne kadar şehri Abbâsî hilafeti adına idare etseler de şehrin gerçek hâkimi durumunda idiler. Böylelikle İslâm fetihlerinden beri şehirdeki Arap hâkimiyetinin yerini başka bir hanedan almış oldu. Rey, yeni bir hanedanın idaresine geçmesine rağmen bu tarihten itibaren şehirde uzun yıllar devam edecek olan bir istikrarsızlık dönemi başladı. Bu dönemde şehrin idarecileri sık sık değişmesi halka oldukça zarar verdi. Şehre hâkim olmak isteyen Sâcoğullarından Yusuf b. Ebî Sâc'ın şehri ele geçirmesi ile birlikte Rey, Sâ mânîlerden Sâcoğulları yönetimi altına girdi. (304/916-17). Ancak şehirde Sâcoğullarının idaresi çok uzun sürmedi ve şehir yeniden Abbâsî idaresine geçti (305/917/18). Bu çatışma döneminde şehrin yöneticilerinin sık sık değişmesi şehirdeki istikrarsızlığı daha da artırdı. Bundan dolayı Abbâsî hilafeti kendileriyle daha önce mücadele eden Yusuf b. Ebî Sâc'a Rey'in idaresini verdi (311/924). Ancak Yusuf'un şehre hâkim olması şehirde yaşanan sıkıntılara çözüm olmadı ve şehirdeki kargaşa devam etti. Bu karışıklık döneminde Rey'de Deylemli nüfus artmaya başladı ve şehre Deylemli bir hanedan olan Ziyârîlerden Merdâvîc b. Ziyâr hâkim oldu (319/931-32). Merdâvîc, idaresi döneminde Rey'in doğusunda Cîlâbâd adlı yerleşim yerini kurdu. Merdâvîc'in öldürülmesinden sonra Rey'e kardeşi Veşmgîr hâkim oldu. Ancak onun döneminde Büveyhîler gittikçe güçlenmeye başlamışlardı. Büveyhîlerden Rüküddevle, Ziyârîlerin idaresine son vermek için mücadeleye başladı. Bu dönemde şehir üzerindeki hâkimiyet mücadeleleri devam etti ve şehrin idaresi sık sık el değiştirdi. Nihayet Rüküddevle, Veşmgîr üzerine yürüyerek onu mağlup etti ve şehrin idaresini ele geçirdi (331/942-43). Ancak şehrin Büveyhîler eline geçmesine rağmen Rey üzerinde Sâ mânîlerin emelleri bir türlü bitmek bilmiyordu. Bundan dolayı Büveyhîler ve Sâ mânîler arasında uzun süreli mücadeleler yaşandı. Şehir, zaman zaman Sâ mânîler idaresine geçmesine rağmen Büveyhîler şehri yeniden ele geçirdiler. Rüküddevle döneminde Rey şehri Büveyhîlerin Cibâl kolunun baş şehri idi ve onun şehirdeki idaresi uzun yıllar devam etti (366/976). Rüküddevle'nin ölümünden sonra şehir, oğullarından Fahrüddevle'nin hâkimiyetine girmesine rağmen Büveyhîler arasında yaşanan hanedan içi mücadelelerden dolayı kardeşi Müeyyidüdevle'nin idaresine geçti (369/980). Ancak Müeyyedüdevle'nin kısa bir süre sonra ölümünden sonra Fahrüddevle, şehre yeniden sahip oldu (373/983). Fahrüddevle döneminde Rey şehrinde istikrarlı bir dönem yaşandı. Hiç şüphesiz bunda Vezir Sâhib b. Abbâd'ın etkisi büyüktü. Fahrüddevle zamanında Rey'de Fahrâbâd adlı yerleşim yeri inşa edildi.

Fahrüddeve'nin Taberek Kalesi'nde ölümünden sonra ise yerine oğlu Mecdüddeve geçti (387/997).

KAYNAKÇA

- ÂMULÎ, Evliyaullah, *Tarih-i Rûyân*, Tashih Menûçehr Sutûde, Bunyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran 1348.
- AYBEK ED-DEVÂDARÎ, Ebî Bekr bin Abdullah, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer*, Tahkik Dorotia Krafolski, C. V, Kahire 1391.
- AZER, Pervîn Türkmenî, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İran (Hükûmetha-yi Mahallî, Âl-i Ziyâr, Âl-i Büye)*, Tahran 1397.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Büldân*, Dâr ve Mektebü'l-Hilâl, Beyrut 1988; Türkçe trc., *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- EBÛ'L-FİDÂ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî, *el-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer*, C. II, Kahire 1325.
- EBÛ DÜLEF, *Sefernâme-i Ebû Dülef der İran*, tashih ve talik V. Minorsky, çev. Seyyid Ebulfazl Tabâtabâyî, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1354; Türkçe trc. *İran Seyahatnamesi (10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezine Yolculuk)*, tercüme ve notlar Serdar Gündoğdu, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- FASÎH-İ HÂFÎ, Ahmed b. Celâlu'd-dîn Muhammed, *Mücmel-i Fasîhî*, Tashih Muhammed Ferrûh, C. II, Meşhed 1339.
- GERDÎZÎ, Ebî Said Abdülhayy b. el-Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynü'l-Ahbâr*, Tashih Abdülhayy Habîbî, Donyâ-yi Ketâb, Tahran 1363.
- GÜNER, Ahmet, "Rüknüddeve", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 285-286.
- HAMDULLAH MÛSTEVFÎ KAZVÎNÎ, *Nüzhetü'l-Kulûb*, nşr. Guy Le Strange, London-Leiden 1915.
- _____, *Tarih-i Güzîde*, tashih Abdulhüseyn Nevâî, 3. baskı, Emîr Kebîr, Tahran 1364.
- HÂNDMÎR, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-i Efrâdü'l-Beşer*, tashih Muhammed Debîr Siyâkî, C. II, Tahran 1362.
- İ'TİMÂDÛ'S-SALTANA, Muhammed Hasan Hân, *Tarih-i Muntazam-i Nâsrî*, C. I, Donyâ-yi Ketâb, Tahran 1367.
- İBN FADLAN, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul 2010.
- İBN FAKÎH, Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Büldân*, tahkik Yusuf El-Hâdî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1416.
- İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed, *Tarihu İbn Haldûn (el-İber)*, tahkik Halil Şehâde ve Süheyl Zekkâr, C. III-IV, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1421.
- İBN HAVKAL, Muhammed b. Havkal, *Kitâbu Sûretü'l-Arz*, C. II, Dâru Sâdr, Beyrut 1938.
- İBN İSFENDİYÂR, Muhammed b. Hasan, *Tarih-i Taberistân*, tashih Abbâs İkbâl Âştîyânî, 2. baskı, Pedîde-i Hâver, Tahran 1366.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil bin Şihâbüddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. XI, Çağrı Yay., İstanbul 1994.
- İBN MİSKEVEYH, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem*, Tahkik Ebû'l-Kâsım İmâmî, C. III, Suroş, Tahran 1379.
- _____, *Tecâribü'l-Ümem*, yay. haz. Mehmet Şeker vd., çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 2016.
- İBN TAĞRÎBİRDÎ, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûk-i Mısr ve'l-*

- Kâhire*, C. III, IV, Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdü'l-Kavmî, Dârü'l-Kütüb, Kahire y.y.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemâleddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmen b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, tahkik Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ, C. VIII, XIV, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1412.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Tarih*, çev. C. IV, M. Beşir Eryarsoy; C. VI, Abdullah Köşe; C. VII-VIII, Ahmet Ağırakça; C. IX, Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991; C. V, Yunus Apaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.
- İBNÜ'L-VERDÎ, Zeyneddîn Ömer b. Muzaffer b. Ebî'l-Fevâris, *Tarihu İbnü'l-Verdî*, C. I, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1417.
- İPEK, Ali, "Sâcoğulları", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 364-366.
- TETEVEÎ, Kadı Ahmed ve KAZVÎNÎ, Asif Hân, *Tarih-i Elfi*, Tashîh Gulâmrızâ Tabâtabâyî Mecid, C. I, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1382.
- KAYA, Mahmut, "Ebû Bekir Râzî", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 479-485.
- KERÎMÂN, Hüseyin, *Rey-i Bâstân*, C. II, Silsile-i İntişârât-i Encümen-i Âsâr-i Millî, Tahran 1349.
- KUDÂME B. CA'FER, Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâbe*, tahkik Muhammed Hüseyin Zebîdî, Dârü'l-Reşîdü'n-Neşr, Bağdad 1981.
- MAHMÛDPÛR, Muhammed-Muhammed Hüseyin Muhammedî, "Rey", *Dâneşnâme-i Cihân-i İslâm*, C. XXI, Tahran 1395.
- MAKDÎSÎ, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Marifetü'l-Ekâlîm*, Leiden-Brill 1906.
- MAR'AŞÎ, Zahîreddîn b. Nasîreddîn, *Tarih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, Müessesesi-Matbû'ât-i Şark, Tahran 1361.
- MESÛDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali, *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*, tahkik Esed Dâğır, C. IV, Dârü'l-Hicre, Kum 1409.
- MİNORSKY, V., "Rey", *İA*, C. IX, İstanbul 1964, s. 721-724.
- _____, [C. E. Bosworth], "al-Rayy", *IEP*, Vol. VIII, 1995, p. 471-473.
- MÎRHÂND, Hamîdüddin Muhammed b. Hândşâh b. Mahmud el-Belhî, *Ravzatu's-Safâ fî Sîret el-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Tashih Cemşid Kiyânfer, C. IV/1, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1380.
- Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, Tashih Melikü's-Şuerâ Behâr, Kelâle-i Hâver, Tahran y.y.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Fahrüddeve", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 98-99.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Rey", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 40-41.
- RANTE, Rocco, *Rayy: From Its Origins to the Mongol Invasion: an Archaeological and Historiographical Study*, Brill 2014.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH HEMEDÂNÎ, *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i İnan-i İslâm)*, tashih Muhammed Rûşen, C. II, Merkez-i Pejûheşî-yi Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1392.
- _____, *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i Sâmâniyân ve Büveyhîyân ve Gaznevîyân)*, tashih Muhammed Rûşen, Merkez-i Pejûheşî-yi Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1386.
- RÛZRÂVERÎ, Ebî Şücâ Muhammed b. el-Hüseyin, *Zeyl-i Tecâribü'l-Ümem*, neşr. H. F. Amedroz ve D.S. Margoliouth, London 1921.
- SELİGSOHN, M., "Adududdeve", *İA*, C. I, İstanbul 1978, s. 142-143
- SİBT İBNÜ'L CEVZÎ, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtü'z-Zaman fî*

- Tarihü'l-Âyân*, Tahkik İbrahim Ez-Zeybek, C. XVII, XVIII, Dâru'l-Risâletü'l-Âlemiyye, Dimaşk 1434.
- SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahman, *Tarihü'l-Hulefâ*, tahkik Hamdî El-Demirdâş, Mektebe-i Nizâru Mustafa Elbâz, Mekke 1425.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Taberî (Tarihü'l-Rusul ve'l-Mülûk)*, tahkik Muhammed Ebûlfaız İbrahim, C. VII, VIII, X, XI, Dâru't-Turâs, Beyrut 1387.
- USTA, Aydın, *Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâmnâniler*, Yeditepe Yay., İstanbul 2013.
- _____, "Sâmnâniler", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 64-68.
- UTBÎ, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebâr, *Tarih-i Yemîni*, Tashih Ca'fer Şi'âr, çev. Ebûş-Şeref Nâsîh Curfâdakânî, İntişârât-ı İlmî Ferhengî, Tahran 1374.
- YA'KÛBÎ, Ahmed b. İshâk, *Kitâbü'l-Büldân*, Tahkik Muhammed Emin Zanâvî, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1422; Türkçe trc., *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2002.
- _____, *Tarihü'l-Ya'kûbî*, C. II, Dâru Sâdr, Beyrut y.y.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Şihâbeddin Yakut b. Abdullah el-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. II, III, IV, Dâru Sâdr, Beyrut 1995.
- _____, *Müşterek-i Yâkût Hamevî*, çev. Muhammed Pervîn Gonâbâdî, Emîr Kebîr, Tahran 1362.
- ZEHEBÎ, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Tarihü'l-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, tahkik Ömer Abdusselâm Tedmürî, C. XXV, XXVI, Dâru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut 1413.
- ZEKERİYYÂ KAZVİNÎ, Zekeriyâ b. Muhammed, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Dâru Sâdr, Beyrut 1998.

EKLER:

Resim 1: Eski Rey Şehrinin yerleşim kurulduğu günümüzde Çeşme Ali olarak nitelendirilen yer (Mustafa AYLAR)

Resim 2: Rey'de Tepe-i Mîl olarak adlandırılan ateşkede (Mustafa AYLAR)

SİVAS BURUCİYE MEDRESESİ (1271) ÖN YÜZ DÜZENİNDE ORANTI VE MODÜLER SİSTEM ARAYIŞI ÜZERİNE BİR DENEME*

A STUDY FOR THE RATIO AND THE MODULAR SYSTEM ON THE FRONT FAÇADE OF SIVAS BURUCIYE MADRASAH (1271)

Hatice METİN KUŞÇU **
Nermin ŞAMAN DOĞAN***

Öz

Yüzyıllar boyu mimarlar yapılarında güzellik ve estetiği yakalamak için matematikten yararlanmışlar, tasarımlarını yaparken bazı sayısal düzenler, geometri, oran ve modülasyon sistemleri kullanmışlardır. Bunlar içerisinde sanatta bilinen en eski oran M.Ö. 300'lü yıllarda Yunan matematikçi Euclid (M.Ö. 330-275) tarafından keşfedilen "Altın Oran" dır. Batı dünyasında daha sonraki dönemlerde de güzellik ve estetiğin doğada var olan matematik ile ilişkili olduğu tüm bilim ve sanat insanları tarafından kabul görmüştür. İslam sanatında sayısal düzenler ve geometri sadece yapıların kütlelerinde değil bezemelerinde de en usta şekilde kullanılmıştır. Anadolu Selçukluları ise eserlerinde batının Altın Oran'ı yerine kendi estetik anlayışlarından doğan 2/3 oranını kullanmışlardır.

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümünde, Hatice Metin Kuşçu'nun Prof. Dr. Nermin Şaman Doğan danışmanlığında yürüttüğü " Anadolu'da İlhanlı Dönemi Yapılarında (13. yüzyılın 2. Yarısı) Ön Cephe Düzeni ve Oran İlişkileri " isimli halen devam etmekte olan doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

** Yüksek Mimar, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Balkanlar ve Doğu Avrupa Dairesi, h.kuscu@tika.gov.tr, <http://orcid.org/0000-0002-1845-8445>

*** Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, nerminsd@hacettepe.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-9954-2429>

Bir yapının estetik ve güzelliğinin en çok vurgulandığı yeri dış yüzeyi ve özellikle ön cepheleri olmuştur. Çünkü yapıların ön cepheleri kullanıcılar ya da dışarıdan görenler tarafından ilk algılanan, yapıya davet eden yüzeylerdir. Ön cepheler yapının inşa edildiği dönemin estetik anlayışını gözler önüne sererken, aynı zamanda dönemin siyasi, sosyal ve kültürel ortamına da gönderme yapmaktadır. Anadolu Selçuklu dönemi yapılarının ön yüz / cephe düzenleri konusunda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak çalışmaların çoğunda taç kapıların inceleme ve analizine gidilmiş, yapılarının ön yüzleri düzen ve geometri bağlamında bir bütün olarak ele alınmamıştır.

Bu çalışmada Sivas Buruciye Medresesi'nin ön yüz düzeni, dört farklı yöntem uygulanarak incelenmiştir. Yapının ön yüzünü oluşturan mimari elemanların tek tek kendi içlerinde veya mimari elemanlar ile ön yüz arasında bir oran arayışı olup - olmadığı, tasarımda standart bir modülasyon sisteminin kullanılıp - kullanılmadığı sorgulanmıştır. Bulunan sonuçlar doğrultusunda yapının ön yüz tasarımında kullanılmış olması muhtemel kurallar belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Sivas Buruciye Medresesi, Ön cephe düzeni, Altın oran, Modülasyon

Abstract

For centuries, architects have benefited from mathematics to capture beauty and aesthetics in their buildings, and they have used some numerical orders, geometry, proportion and modulation systems while making their designs. Among these, the oldest known ratio in art – the Golden Ratio, was discovered by the Greek mathematician Euclid (330-275 B.C.) in 300s. It has been accepted by all scientists and artists that beauty and aesthetics are related to mathematics in nature in the later periods in the Western world. In Islamic art, numerical orders and geometry were used skillfully not only in the masses of buildings but also in their decorations. On the other hand, Anatolian Seljuks used 2/3 ratio that was related with their own aesthetic conceptions instead of the Golden Ratio of the west in their works.

The most emphasized place for the aesthetics and beauty of a building is its outer surface and especially its facades. Because the facades of the buildings are the first surfaces that are perceived by the users or the outside observers and invite them to the building. While the façades reveal the aesthetic understandings of the period in which the building was built, they also refer to the political, social and cultural milieu of the period. Many studies have been done about front facade arrangements of the Anatolian Seljuk's period buildings. However, in most of the studies, the examination and analysis of the portals were made, the front facades of the buildings were not treated as a whole in terms of order and geometry.

In this study, the front façade design of Sivas Buruciye Madrasah was examined by applying four different methods. It has been questioned whether a ratio relationship can be confirmed between architectural elements or between architectural elements and the building's façade, and whether or

not the designs have utilized a standard, set kind of modulation system. In line with the results, the possible rules that may have been used in the front face design of the building were attempted to be determined.

•

Keywords

Sivas Buruciye Madrasah, Front elevation layout, Golden ratio, Modulation

GİRİŞ

Mimarlık tarihi boyunca tasarım ve yapım sürecinde işlevselliğin yanı sıra güzellik ve estetik arayışı önem taşımıştır. Bilim ve sanat adamları tarafından matematik, geometri ve simetri güzelliğin temeli olarak kabul edilmiştir. Yapıların plan ve mimari özelliklerinin kurgulanmasında bazı sayısal bağlantılar, oran ve geometri kullanılmıştır. M.Ö. 300'lü yıllarda matematikçi Euclid (M.Ö. 330-275) tarafından keşfedilen Altın Oran, doğada pek çok varlıkta ve insan vücudunda karşımıza çıkar. Yunan mimarisi ve felsefesini inceleyerek mimaride oran konusunda en önemli araştırmayı yapan Romalı mimar Vitruvius'a göre;

"Düzenleme (*ordinatio*), bir yapının ayrı ayrı her elemanını doğru orantılamaya ve yapının toplam ebadıyla simetrik olarak kıyaslanmasıdır. Bu işlem, Yunancada *posotes* adı verilen niceliğe dayanır. Nicelikten kasıt, bir yapıyı oluşturan elemanlar arasından standart bir ölçü seçimi (*modulus*) ve bu ölçüye göre elemanların tek tek bileşenlerinden başlayarak tüm yapının düzgün kurulumudur"¹.

Estetik ve güzelliği matematikle ilişkilendiren Antik Yunan filozofu Aristoteles (M.Ö. 384-322) "Estetik, bir şeyin bütünüyle parçaları arasında sezilen matematik oranlardadır" yorumunu yapar². 12. ve 13. yüzyıllar arasında yaşayan İtalyan matematikçi Leonardo Fibonacci (1170-1240) kendi ismiyle anılan bir sayı dizisi oluşturmuştur. Dizideki her sayı kendinden önceki iki sayının toplamına eşittir ve bir sayı kendisinden bir önceki sayıya bölünerek ilerlendiğinde, yani sayılar büyüdükçe altın orana (1,618 rakamı) gittikçe yaklaşan sonuçlar elde edilir³.

Rönesans (15-16.yy arası) döneminde yaşamış İtalyan filozof, mimar, matematikçi, anatomist, heykeltıraş, yazar ve ressam Leonardo da Vinci, Vitruvius'un oran ve modülasyon çalışmalarından etkilenmiştir. Leonardo pek çok çalışmasında altın oranı kullanmış ve 1486'da çizdiği "Vitruvius'un İnsanı" olarak anılan, insan bedeni ve yüzündeki bölümler arasındaki altın oranları gösteren çalışmasına hayat vermiştir⁴. Batı sanatının pek çok dalında, estetik ve güzel olana ulaşmanın temeli sayılan Altın Oran tasarımların temelini oluşturmuştur.

¹ Vitruvius, *De Architectura, Mimarlık Üzerine*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul 2017, s. 32.

² Burçin Becerik, *Mimarlıkta Estetik Olgusu ve Değerlendirilmesi Sorunu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

³ Şamil Akçağal, *Fibonacci Sayıları ve Altın Oran*, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2005.

⁴ Vitruvius, a.g.e., s. 32.

Doğu dünyasında ise estetik ve güzellik gibi kavramlar üzerinde çalışmalar yapan ilk filozoflar Farabi (871-), İbn-Sina (980-) ve İbn Rüşd (1126-1198)' dür. İslam filozofları estetiğe ait temel prensiplerin birçoğunu Antik Yunan ve Ortaçağ düşüncelerinden miras almış ancak bunlara İslam düşüncesinin karakteristik âlem ve Tanrı anlayışını katmışlardır. Fârâbî ve İbn Sînâ Yeni Platoncu metafizik estetik anlayışını benimserken, İbn Rüşd “güzeli” düzen (tertib) olarak tanımlar ve Arsitoteles’in estetik ve sanat kuramı ile ilişkilendirir⁵.

Nasr (1968) ve Critchlow’ a (1976) göre İslam kültürü sanatçıları eserlerinde, kendi dini çerçevesi ve felsefesi ışığı altında oluşturdukları yalın bir matematik düzen kullanmışlardır. Matematik ve geometri, Klasik Dönem sanatı ve mimarisinde uygulandığı gibi salt sayısal değerler olarak kullanılmamış, rakamların ve şekillerin sembolik anlamlarına da dayanan tasarımlar yapılmıştır⁶

İslam sanatını Antik ve Klasik dönem sanatından ayıran diğer bir özellik ise, geometrik biçimlerin yapıların bezeme programlarında da kullanılmasıdır. Yapılarda özellikle çember ve çemberlerin birbirine ilmiklenmesi ile türetilen geometrik bezemeler, araştırmacılar tarafından İslam mimarisine özgü bir bezeme türü olarak benimsenmiştir. Sembolik anlamlar da yüklenmiş olan bu geometrik geçme ve örgü düzenlemeleri bitkisel bezeme ve yazı düzenlemeleri ile beraber İslami mimari bezeme programlarının en önemli unsuru olarak değerlendirilmiştir⁷.

Gerek Doğu gerekse Batı dünyasında sanatçılar ve mimarlar eserlerini yaratırken oran, orantı, uyum, denge, düzen, parça/ bütün ilişkisini gibi matematiğin temel kavramlarını kullanmışlardır. Bunlardan yararlanılarak yola çıkılan ve erişilen tasarımlar insan beyninde güzellik duygusu yaratır. O nedenle Altın Oran, Selçuklu Oranı gibi kuramlar gelişmiş, Batı dünyası göze hitap eden “Klasik Dönem” uyumunu “Altın Oran”da bulurken, Anadolu Selçukluları ise 2/3 oranı ile estetiğin doruğuna erişmiştir⁸.

Bir yapının estetik ve güzelliğinin en çok vurgulanan yeri ön cephesidir. Ana girişin de bulunduğu ön cepheler diğer cephelerden kurgu ve mimari elemanlar

⁵ Ayşe Taşkent, *Güzelin Peşinde Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd’de Estetik*, İstanbul 2013.

⁶ Ömür Bakırer, “Geometrik Örgü veya Geçme Düzenlemelerinin Farklı Coğrafyalarda Yorumları İçin Bir Deneme”, *Anadolu Kültüründe Süreklilik ve Değişim*, Dr. A. Mine Kadıroğlu’na Armağan, ed. A.C. Erel-B. İşler-N. Peker-G. Sağır, Ankara 2011, s. 101.

⁷ Bakırer, a.g.m., s. 102.

⁸ Orhan Cezmi Tuncer, “Vakıf Yapılarında Estetik Kavramlar”, *Vakıflar Dergisi*, S. 43, Ankara 2015, s. 151.

açısından farklı düzenlenmiştir. Yapılar öncelikle ana girişlerin yer aldığı ön cepheleri ile algılanır. Anadolu Selçuklularında özellikle giriş cephesi yapının kimliğinin yazılı ve görsel olarak sunulduğu özel alanlardır. En yalın cephelerde bile, genellikle orta eksene yerleştirilmiş taç kapı ve iki yanındaki cepheler üzerinde, yaptırın, sanatçı, dönem, tarih, işlev, döneme ait siyasi, sosyal ve ekonomik göndermeler içeren kitabeler yapıların yazılı kimliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ön yüz tasarımı ve burada kullanılan mimari elemanlar ile uygulanan bezeme programı ise yapının dönemini ve sanatçısını anlamamıza yarayan görsel ipuçları verir.

Anadolu Selçuklu dönemi yapılarının ön yüz / cephe düzenleri konusunda çok sayıda araştırma mevcuttur. Ancak çalışmaların çoğunda bezeme ve kütle yönünden öne çıkan taç kapılar ve bezeme programları incelenmiştir⁹. Yapıların ön yüzlerini düzen ve geometri bağlamında bir bütün olarak ele alan sınırlı sayıda kaynak bulunmaktadır. Araştırmacılardan Bayburtluoğlu, Anadolu Selçuklu dönemi büyük programlı yapılarını ön yüzü meydana getiren öğeler, bu

⁹ Hüseyin Rahmi Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir 1982; Orhan Cezmi Tuncer, "Orantı ve Modül Üzerine Selçuklu Yapılarından Bazı Örnekler", *Vakıflar Dergisi*, S. 13, Ankara 1981, s. 449-488; a.mlf., "Birkaç Selçuklu Taçkapısında Geometrik Araştırmalar", *Vakıflar Dergisi*, S. 16, Ankara 1982, s. 61-76; a.mlf., *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Ankara 1986; a.mlf., *Diyarbakır Camileri, Mukarnas, Geometri, Orantı*, Diyarbakır 1996; a.mlf., "Kayseri Yedi Selçuklu Taç kapısında Geometrik Düzen", *Vakıflar Dergisi*, S. 26, Ankara 1997, s. 105-152; a.mlf., "Vakıf Yapılarında Estetik Kavramlar", s. 149-172; Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Selçuklu Çağı*, Ankara 1982; Ayla Ödekan, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*, İstanbul 1977; Semra Ögel, "Bir Selçuklu Portalleri Grubu ve Karaman'daki Hatuniye Medresesi Portalı", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, S. 2, Ankara 1957, s. 115-127; Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara 1966; a.mlf., "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Taş Süsleme", *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, der. Doğan Kuban, İstanbul 2002, s. 311-328; a.mlf., "Taç kapılar", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu 2*, der. Ali Uzay Peker-Kenan Bilici, Ankara 2006, s. 469-485; Alper Özdural, "Analysis of the Geometry of Stalactites: Buruciye Medrese in Sivas", *METU JFA*, S. 11/1-2, Ankara 1991, s. 57-71; Çağla Caner -Ömür Bakırcı, "Anadolu Selçuklu Dönemi Yapılarından Medrese ve Camilerde Portal", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Ankara 2009, s. 13-30; Nermin Şaman Doğan, "Niğde'deki Türk Dönemi (13-15. Yüzyıl) Yapılarında Taç Kapı-Mihrap Tasarımı ve Bezeme İlişkisi", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 30/1, Ankara 2013, s. 115-139.

öğelerin yerleri ve ön yüze katkıları bağlamında analiz etmiş ancak taç kapılarda geometrik sistem üzerine kesin ya da buna yakın bir çözüm getirememiştir¹⁰. Selçuklu dönemi yapıları ön cephelerini bütüncül olarak ele alan, ön cepheleri oran ve geometrik düzen arayışı bağlamında inceleyen diğer bir araştırmacı Orhan Cezmi Tuncer'dir. Tuncer (1986), kitabında Moğol istilasının Anadolu Selçuklu Mimarisi üzerindeki etkisi ve değişimini tartışırken, yapıların ön cephelerindeki kurgu ve geometrik düzenlemelerin analizini yapmıştır. Bu yapılardan bazılarında düzenin varlığından bahsederken, Sivas Buruciye Medresesi'nin hiçbir geometrik düzene ve modülasyona uymadığını belirtmiştir¹¹.

Anadolu'da Köseadağ Savaşı (1243) yenilgisi ile başlayan İlhanlı etkisinin, Selçuklu yönetiminde en baskın olduğu dönemde, 1271 yılında, Sivas'ta eş zamanlı üç medrese inşa edilmiştir¹². Bunlar Selçuklu veziri Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılan Sahip Ata Medresesi (Gök Medrese), İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî tarafından yaptırılan Çifte Minareli Medrese (Cüveynî Darülhadisi) ve aslen İranlı olup, Selçuklularla da bağlantısı bulunan İlhanlı memuru Muzafferüddin Burucirdi tarafından yaptırılan Buruciye Medresesidir. Adı geçen örneklerden Buruciye Medresesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Buruciye Medresesi'nin ön yüz/cephe düzeni konusunda daha önce yapılan araştırmalarda geometrik bir düzen bulunmadığının belirtilmesi nedeniyle yapının ayrıntılı olarak araştırılması ve incelenmesi amaçlanmıştır. Medresenin ön yüz düzeni aşağıda listelenen dört farklı yöntem kullanılarak incelenmiş ve tasarımda bazı düzen ve modülasyon sistemlerinin olup-olmadığı belirlemeye

¹⁰ Zafer Bayburtluoğlu, "Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni", *Vakıflar Dergisi*, S. 11, Ankara 1976, s. 77.

¹¹ Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, s. 98.

¹² 13. yy'ın ilk yarısında en fazla medrese yapısına sahip olan kentler Konya ve Kayseri iken, yüzyılın üçüncü çeyreğinde bahse konu medreselerin inşası ile Sivas da eğitim alanında önemli bir merkeze dönüşmüştür. Bu dönemde Konya ve Kayseri'deki medrese inşaları neredeyse durmuş, Anadolu Selçuklu hâkimiyetinde ikincil bir role sahip olan Sivas kenti, İlhanlı idaresinin etkisine daha yakın bir konumda olması ve ticaret yollarının kesişim noktasında yer alması sebebiyle önem kazanmıştır. 13.yy ikinci yarısından itibaren Anadolu ile İran arasındaki ticaretin yoğunlaşması ve Sivas'ta Ceneviz ticaret merkezinin kurulması ile kentin ticaretteki rolünü daha da arttırmıştır. Söz konusu üç medresenin inşa edildiği dönem, Anadolu Selçuklularında ticaret, eğitim ve sosyal alanlarda meydana gelen değişiklikler yanında, Selçuklu ve İlhanlı devlet adamları arasındaki rekabet ortamını ve siyasi dengeleri göstermesi açısından da önemlidir.

çalışılmıştır. Çalışmamız bu alanda yapılmış özgün bir analiz niteliğinde olup bildiğimiz kadarıyla daha önce bu tür bir incelemeye rastlanmamıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde ilgili yöntemler uygulanarak ön cephe analizleri yapılırken mimari elemanların dış sınırları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir (**Resim 1**).

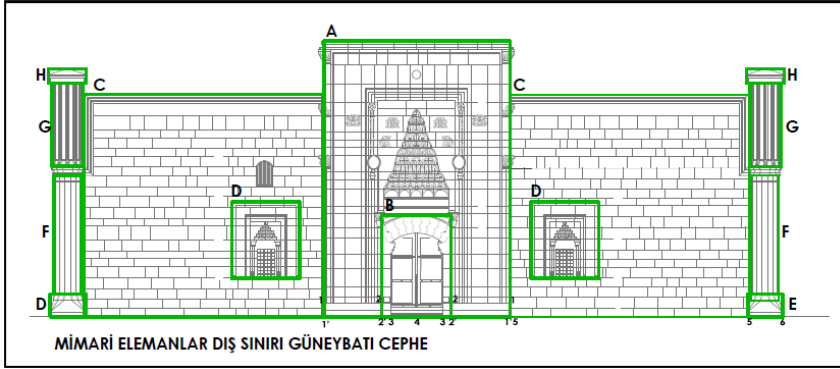
1. Taç kapı dış sınırı (A); yatayda taç kapıyı iki yönden sınırlayan sütuncelerin dış sınırı ile düşeyde zemin seviyesi ve son silmenin üst noktası arasında kalan mesafe,

2. Taç kapıda yer alan ana giriş kapısı dış sınırı (B); yatayda giriş açıklığını çevreleyen sövelerin dış kenarları ile düşeyde zemin seviyesi ve kemer kilit taşının üst noktası arasında kalan mesafe,

3. Yan cepheler dış sınırı (C); yatayda taç kapı dış sınırı ve birinci payanda gövdesi arasında kalan mesafe ile düşeyde zemin seviyesinden, cepheleri sonlandıran silmelerin en üst noktasına kadar olan mesafe,

4. Yan cephelerde yer alan pencereler dış sınırı (D); yatayda pencere açıklıklarının üç yönden çevreleyen bezeme bordürlerinin en dış hattı ve düşeyde bu bordürlerin en üst noktası ile pencere açıklığının başladığı hattın arasında kalan alanlar dış sınırlar olarak kabul edilmiştir.

5. Payandalar kaide dış sınırı (E), alt gövde dış sınırı (F), üst gövde dış sınırı (G) ve başlık dış sınırı (H) olarak dörde ayrılmıştır.

Resim 1. Sivas Buruciye Medresesi Mimari Elemanlar Dış Sınırı ve Açılı Doğruların Çizildiği Noktalar ¹³

¹³ Cephe analizleri yapılırken kullanılan temel materyal olan ön cephe rölöve çizimi Y. Mimar Metin KESKİN' in Sivas Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü için hazırladığı projeden temin edilmiş ve bu çalışmada kullanılması konusunda gerekli izin şahsından alınmıştır.

Yöntem 1:

Ön yüzü oluşturan ana elemanlar (taç kapı, ana giriş kapısı, taş kapının iki yanında yer alan cepheler ve bu cepheler üzerinde yer alan pencereler) kendi içlerinde oranlanmış, enleri yüksekliklerine bölünmüştür. Mimari elemanların tasarımında altın oran, 2/3'lük Selçuklu oranı ya da farklı bir oranın kullanılıp /kullanılmadığı saptanmaya çalışılmıştır.

Yöntem 2:

Taş kapı ve taş kapının iki yanında yer alan cephelerin enleri teker teker ön yüzün toplam uzunluğuna bölünmüştür. Mimari elemanların bütün cephe ile olan parça- bütün ilişkisi altın oran ve 2/3 Selçuklu oranı bazında incelenmiştir.

Yöntem 3:

1. Taç kapı dış sınırının (A);
 - a. Zemin hattı ile kesiştiği köşe (1 nolu nokta),
 - b. Subasman hattı ile kesiştiği köşe (1' nolu nokta),
 - c. Kaide üst sınır hattı ile kesiştiği köşe (1'' nolu nokta),
2. Ana giriş kapısı dış sınırının (B);
 - a. Zemin hattı ile kesiştiği köşe (2 nolu nokta),
 - b. Subasman hattı ile kesiştiği köşe (2' nolu nokta),
 - c. Kaide üst sınır hattı ile kesiştiği köşe (2'' nolu nokta),
3. Ana giriş kapısı söve içi hizasının zemin hattı ile kesiştiği köşe (3 nolu nokta),
4. Taç kapının dış sınırının düşey istikamette merkezinin;
 - a. Zemin hattı ile kesiştiği köşe (4 nolu nokta),
 - b. Subasman hattı ile kesiştiği köşe (4' nolu nokta)
5. Yan cephe dış sınırının (C) sağ ve sol köşelerinin zemin hattı ile kesiştiği köşeler (5 ve 5' nolu noktalar),
6. Payanda kaide dış sınırının (D) zemin hattı ile kesiştiği köşeden (6 nolu nokta), 30°, 45° ve 60°'lik doğrular çizilmiştir. Bu doğruların taş kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan yatay istikamette ikinci birer doğru çizilmiş ve bu doğrular yan cepheler üzerinde de devam ettirilmiştir.

Bu yöntem ile çizilen açılı ve yatay doğruların, cephe ve bezeme elemanlarının yerlerinin belirlenmesindeki rolü araştırılmıştır.

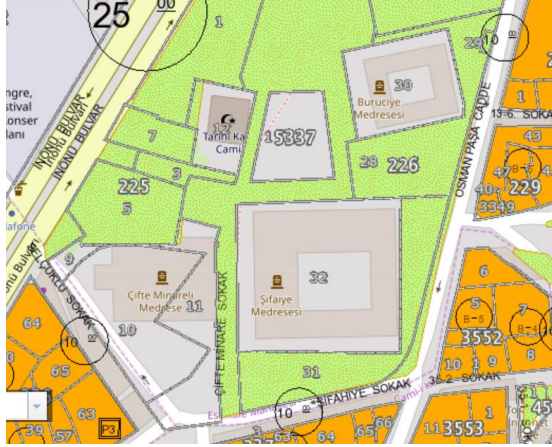
Yöntem 4:

Taç kapıyı düşey istikamette ikiye bölecek şekilde bir doğru çizilmiştir. Bu doğru ve taç kapı sınırı arasında kalan uzunluk çap kabul edilerek bir daire çizilmiştir (D1 dairesi)¹⁴. Bu daire tüm yapıda kullanılacak olan oran çalışmalarında ana modül olarak kabul edilmiştir. Modül dairenin birbiri ile kesişmesi sonucu türetilen diğer daireler de alt modüller olarak kullanılmıştır. Bu yöntem ile ön yüz ve mimari elemanların bir modülasyon sistemi çerçevesinde tasarlanıp / tasarlanmadıkları ispatlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamız sırasında ulaşılan sonuçlarda, taş işçiliğinden kaynaklı sorunlar, zaman içerisindeki bozulmalar, rölöve ölçümleri yapılırken olabilecek bazı hatalardan kaynaklanabileceği düşünülen ve 0-0.30 m. aralığında seyreden farklar göz ardı edilmiştir.

YAPININ TANIMI

Yapı, Sivas'ta, Eski Kale mahallesinde, kent merkez meydanının güneyinde, İnönü Bulvarı ve Osman Paşa Caddeleri arasında kalan parsel içerisinde, I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi ve Çifte Minareli Medrese'nin kuzeyi, tarihi Kale Camisi'nin doğusunda ve bu yapılara yakın konumda inşa edilmiştir. (Resim 2,3)

Resim 2. Buruciye Medresesi Yerleşim Planı (Sivas Belediyesi İmar planından alınmıştır)

¹⁴ Daire en eski uygarlıklardan bu yana yaygın olarak kullanılan geometrik şekildir. Çünkü basitçe hazırlanan bir pergel yardımı ile kolayca çizilebilir. Yatay eksenle merkezlerinden kesiştirilen dairelerden kare, dikdörtgen, üçgen ve çokgenler gibi diğer geometrik şekiller türetilir. Kesişen daireler ile önceden belirlenmiş bir yüzey eşit parçalara bölünebilir (bütünden parçaya) ya da modül olarak kabul edilen bir dairenin kesiştirilmesi ile yeni ve orantılı yüzeyler yaratılabilir (parçadan bütüne).

Resim 3. Vaziyet Planı (Google Earth)

Sanatçısı bilinmeyen medrese, taç kapı kavsarasının üzerine yerleştirilmiş, sülüs ile yazılmış iki satırlık inşa kitabesine göre aslen İranlı olan Muzafferüddin Burucirdi tarafından 1271 (H.670) yılında yaptırılmıştır. Selçuklu ya da İlhanlı devlet yönetiminden olmayan bir bani tarafından medresenin yaptırılması, dönemin siyasi ve kültürel yapısını belirtmesi açısından önemlidir. Taç kapıda kavsaranın altında, basık kemerli kapının üzerinde yer alan diğer bir kitabede ana nişin üç cephesini dolaşan tek satırlık sülüs karakterde Ali İmran Suresi, 18 ve 19. Ayetler yazılıdır (**Resim 4**). Ayrıca taç kapının güneybatı ve kuzeybatısında yer alan yan cephelerinde saçak silmesi altında tek satırlık sülüs yazı şeritleri bulunur. Bu yazı şeritleri taç kapı yan yüzlerinde de devam ettirilmiştir (**Resim 5**). Taç kapının kuzey ve güney yan nişlerinin üzerinde daire biçimli iki rozetin yüzeyinde de yazılar yer almaktadır (**Resim 6**).

Resim 4. Kavsara Üzerinde İnşa Kitabesi ve Kavsara İçindeki Ayetler

Resim 5. Cepheelerde Saçak Silmesi Altlarında Yer Alan Yazı Şeritleri

Resim 6. Yan Nişlerde Yer Alan Rozetler Üzerindeki Yazılar

Yapının günümüze ulaşmış yazılı bir vakfiyesi bulunmamaktadır. Ancak medrese vakfiyesine ait bazı bölümler, medrese avlusundaki revak sütunları ve kemerlerinin üzerine yerleştirilen daire biçimli rozetlerin yüzeyine yazılmıştır.

1960-63, 1972-73, 1986 ve 2005 yıllarında çeşitli onarımlar geçirmiş olan medrese 2015 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünden, Sivas Müftülüğüne devredilmiştir. Yapının avlusu ve avluyu çevreleyen mekânlar bugün kafeler ve hediyelik eşya dükkânları olarak hizmet vermektedir.

Kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda, kareye yakın dikdörtgen planlı ve tek katlı olarak inşa edilen medrese, açık avlulu, avlusu iki yönden revaklı ve dört eyvanlı plan şeması yansıtmaktadır. Giriş eyvanının bitişiğinde, iki yanında yer alan kare planlı ve kubbe ile örtülü mekânlardan güneydeki mescit, kuzeydeki türbe olarak tasarlanmıştır. Yan eyvanların doğusunda iki, batısında üç dikdörtgen planlı ve sivri tonozla örtülü medrese odaları bulunmaktadır.

Batıdaki ikinci odaların köşelerinde dama çıkışı sağlayan merdivenler vardır. Ana eyvan taç kapı gibi yüksek tutulmuş, yan eyvanlar ise daha dar ve alçak olarak yapılmıştır. Ana eyvanın kuzey ve doğusunda sırasıyla, üst kata çıkan merdivenler ile kare planlı ve üzerleri kubbe ile örtülü kışık dersane odaları bulunur.

Yapının ön cephesinde, revaklarda ve eyvanlarda kesme taş, yan cephelerde moloz taş, avlunun iki yanındaki revakları taşıyan sütun başlıklarında devşirme malzeme, türbenin kubbe ve kubbeye geçişlerinde sırlı- sırsız tuğla ve çini malzeme kullanılmıştır.

Medrese gerek plan özellikleri gerekse yapım teknikleri açısından Selçuklu mimarisinin özelliklerini taşıırken ön cephe elemanları ve bezeme programı ile yeni bir tasarım kurgusu içermektedir. Yapının inşa edildiği dönemde Anadolu'da Moğol (İlhanlı) hâkimiyeti söz konusudur. Ülkede meydana gelen idari ve siyasi anlamdaki değişimler sanat ortamını da etkilemiştir. Moğollar geçtikleri bölgelerin etkisinde kalmış, özellikle İran'daki yapıların anıtsallığı ve aşırı bezeme özelliklerinden etkilenmişlerdir. Bu çerçevede Moğol istilasından kaçan sanatçıların da bu değişime katkısı olmuştur. Dönemin önemli sanatçılarından Kelük bin Abdullah ve çağdaşı Kaluyan el Konevi taç kapı-minare ilişkisini Selçuklu yapılarına taşımış, bu minareler gerek taş gerek tuğla bezemeleriyle taç kapılara ayrı bir boyut kazandırmıştır. Anıtsal kurgulu ön yüzler, dışa taşkın taç kapılar, ön cepheye veya taç kapıya eklenen çifte minareler, köşe kuleleri, büyük boyutlu bezemeli pencereler, nişler, çeşmeler ve çinili panolar vb. dönemin özellikleri olmuştur.

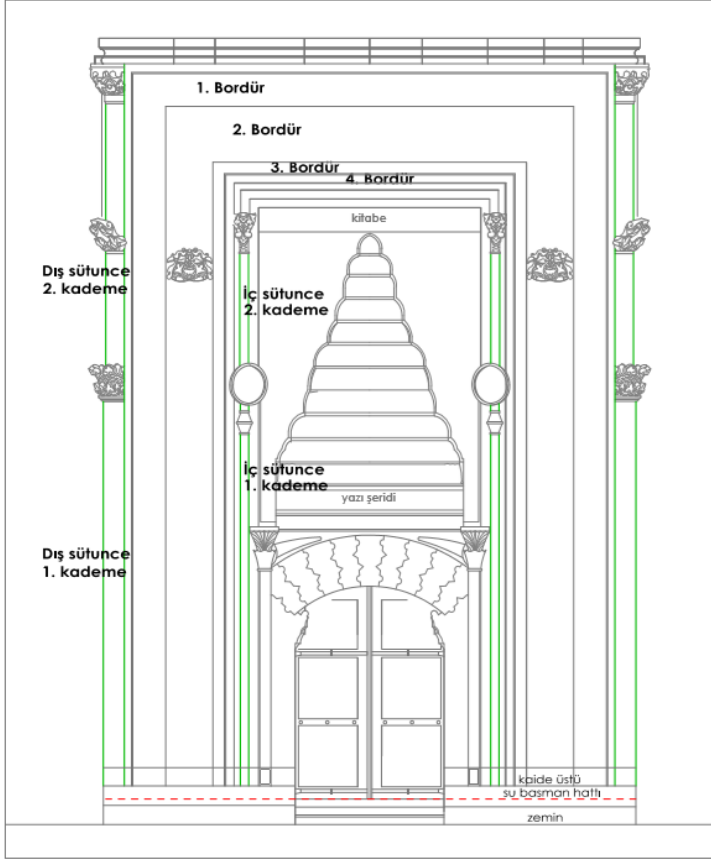
Buckeye Medresesinin ön yüz tasarımında plan şemasında görüldüğü gibi simetrik bir düzen uygulanmıştır (**Resim 7**). Cepheden dışa taşkın taç kapı ön cephenin merkezine yerleştirilmiştir. Taç kapı kurgusu içinde giriş kapısı, çift renkli geçmeli taşlardan oluşturulan basık kemerlidir. Taç kapı nişini onbir sıralı mukarnaslı kavsara örtmektedir. Kavsarayı kuşatan kemer yoktur. Taç kapı dıştan bitkisel ve geometrik bezemeli dört kademeli bordürler ile kuşatılmıştır (**Resim 8**). Bordür şeritleri içten iki, dıştan iki kademeli sütunceler ile sınırlandırılmıştır. 13.yüzyılın ikinci yarısından itibaren taç kapılar dıştan da sütunceler ile sınırlandırılmıştır. Bu sütunceler içteki sütuncelerden daha kalın tasarlamışlardır (**Resim 9,10**).

Resim 7. Ön Cephe Görünüşü

Resim 8. Taç Kapı Bordür Detayı (H.R.Ünal' dan alınmıştır)

Resim 9. Taç kapı bordürleri ve bordürleri içten ve dıştan sınırlayan kademeli sütünçeler

Taç kapının kuzey ve güneyinde yer alan yan cephelerde, kademeli bordürlerle kuşatılan dikdörtgen birer pencere bulunur. Kuzey cephedeki büyük pencerenin üstüne, yaklaşık ekseninde ikinci küçük bir pencere yerleştirilmiştir. Yapının ön cephesi, köşelerinde yer alan yivli ve iki kademeli gövdeye sahip payandalar ile sınırlandırılmıştır (**Resim 7**).

Medresenin süsleme programı Anadolu Selçuklu dönemi örneklerinden farklıdır. 13.yy'ın ikinci yarısında Moğol etkisi ile görülen köklü değişim kendini en çok bitkisel süsleme şeritlerinde gösterir. Örneklerde geometrik süslemeler azalırken, bitkisel motifler artarak gelişim göstermektedir. Anadolu Selçuklu yapılarının süsleme programında en erken tarihteki örneklerde ince, basit şeritler halinde görülen bitkisel bordürler, 13.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bağımsız

bitkisel formların üst üste getirilmesi ile elde edilen karmaşık kompozisyonlara dönüşmüştür. Bitkisel süslemede motif dili ve üslubu değişmiştir. Özellikle yüksek kabartma işlenmiş bitkisel motifler ön plana geçmiştir. Palmeter ve rumiler kat kat işlenerek derinlik etkisi artmıştır. Buruciye Medresesi taç kapısı; bitkisel motiflerin derin olarak işlendiği, gölge ışık etkisinin arttığı, sütüncel başlıklarında iri palmet ve rumilerin kullanıldığı, yüksek kabartma bitkisel kabarmaların ve rozetlerin yerleştirildiği farklı bir örnektir.

Yapının bezeme yönünden en ağırlıklı elemanı taç kapıdır. Dıştan dört sıra bordür (içbükey, düz, düz, içe pahlı) ile kuşatılan taç kapının en dıştaki birinci bordürü bitkisel formlarla bezenmiştir. İkinci ve en geniş bordüründe bitkisel ve geometrik formların birbirine tamamiyle kaynaşması ile oluşturulan bir bezeme şekli uygulanmıştır. Üçüncü bordür en dar bordürdür ve yine bitkisel bezemelidir. Geometrik bezemeli dördüncü bordür taç kapı yüzeyiyle 45°'lik açı yapacak şekilde düzenlenmiştir. Bordürleri içten ve dıştan sınırlayan kademeli sütüncel gövdeleri geometrik ve bitkisel desenlerle bezenmiştir. Dıştaki sütunceler yüksek kabartmalı kenger yapraklarından oluşan başlıklara sahiptir. Ayrıca hem dıştaki hem de içteki ikinci sütüncel gövdelerine sırası ile yüksek kabartmalı bir kartuş ve bitkisel bezemeli bir rozet yerleştirilmiştir (Resim 10,11,12).

Resim 10. Taç kapı bordürleri ve bordürleri içten ve dıştan sınırlayan kademeli sütunceler

Resim 11. Taç kapı bordürleri ve Sütunceler Resim 12. Taç kapı bordürleri(Detay)

Taç kapı nişinin iki yanında yer alan köşe sütuncelerinin gövdesi rumi ve palmet motifleri ile süslenmiştir. Koni kesitli sütünce başlıkları iki katlı düzenlenmiştir. Altta kıvrık dal ve rumili bir bezeme, üstte ise kenger yaprakları yer alır (**Resim 13**).

Resim 13. Taç kapı sütünce ve başlıkları

Taç kapı nişinin yan yüzlerindeki altı sıra mukarnas kavsaralı yan nişleri/mihrabiyeleri dilimli bir kemer kuşatmaktadır. Kemer köşelikleri geometrik motifler ile süslenmiştir. Yan nişlerin üzerinde silmelerle kuşatılan daire biçimli iki rozet ile aralarında bir kabara bulunur. Kuzey nişin üzerindeki

rozetlerin yüzeyinde dinsel içerikli sözcükler, güney nişin yüzeyinde ise medresenin banisinin adı okunmaktadır (**Resim 6,14**).

Resim 14. Yan Nişler

Taç kapının kuzeybatı ve güneybatısında/yan cephelerde yer alan altı sıra mukarnas kavsaralı pencereler dıştan beş sıra bordür (içbükey, düz, içe pahlı, düz, düz) ile kuşatılmıştır. Dıştan birinci bordür içbükey ve bezemesidir. Geniş olan ikinci bordür bitkisel bezemeli, içe pahlı olan ve yüzeyle 45°'lik açı yapacak şekilde düzenlenmiş üçüncü bordür bezemesizdir. Bitkisel bezemeli dördüncü bordürden sonra düz silme ile pencere açıklığına ulaşılır (**Resim 15**).

Resim 15. Kuzeybatı (Sol Yan) Cephe Üzerinde Yer Alan Pencere Ön Görünüş ve Bordür Detayı

Medresenin ön yüzünde dış köşeler iki kademeli payandalar ile sınırlandırılmıştır. Payanda gövdeleri, dilimli yapısı ile taç kapı köşe sütunceleri ile benzerlik göstermektedir (**Resim 16, 17**). Payandaların gövdesi yaklaşık orta bölümün biraz üzerinde, dışbükey ve düz olan kademeli yatay silmelerle ikiye ayrılmıştır. Üstte kalan bölüm biraz daha genişletilmiş ve dilimlerin sayısı artırılmıştır.

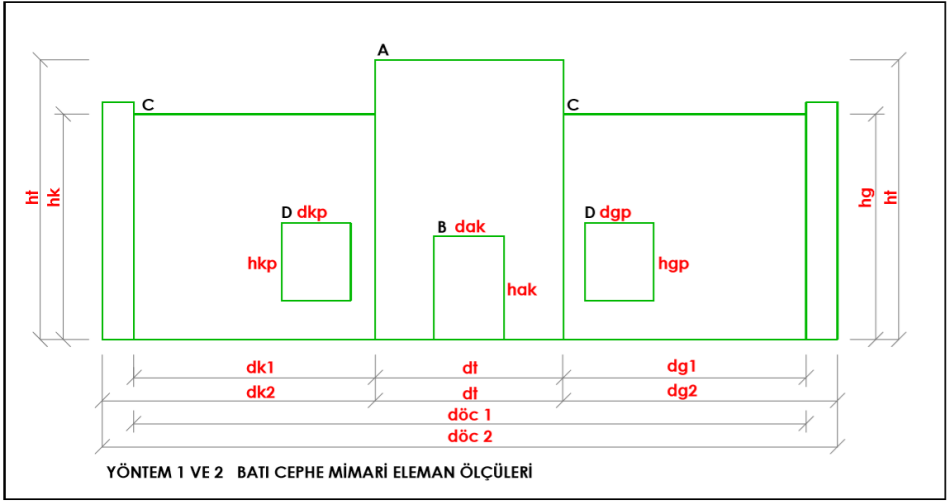

Resim 16. Dilimli Payanda Gövdesi Resim 17. Dilimli Gövdeli Taç Kapı Köşe Sütunceleri

ÖN CEPHE ANALİZLERİ

Yöntem 1 (Resim 18)

1. Taç kapının kendi içerisindeki oranı
dt= 8,08 metre
ht= 12,00 metre
 $dt/ht = 8,08/12,00 = 0,67$ (~ **2/3 oranı mevcuttur**)
2. Ana giriş kapısının kendi içerisindeki oranı
dak= 3.01 metre
hak= 4,42 metre
 $dak/hak = 3,01/4,42 = 0,68$ (~ **2/3 oranı mevcuttur**)
3. Güneybatı (sağ yan) cephenin kendi içerisindeki oranı (payanda hariç)
dg1= 10,42 metre
hg= 9,67 metre
 $dg1/hg = 10,42/9,67 = 1,08$ (~ **1/1 oranı mevcuttur**)
4. Güneybatı (sağ yan) cephenin kendi içerisindeki oranı (payanda dâhil)
dg2= 11,77 metre
hg= 9,67 metre
 $dg2/hg = 11,77/9,67 = 1,22$
5. Güneybatı (sağ yan) cephede yer alan pencerenin kendi içerisindeki oranı
dgp= 2,95 metre
hgp= 3,33 metre
 $dgp/hgp = 2,95/3,33 = 0,89$
6. Kuzeybatı (sol yan) cephenin kendi içerisindeki oranı (payanda hariç)
dk1= 10,38 metre
hk= 9,67 metre
 $dk1/hk = 10,38/9,67 = 1,07$ (~ **1/1 oranı mevcuttur**)
7. Kuzeybatı (sol yan) cephenin kendi içerisindeki oranı (payanda dâhil)
dk2= 11,73 metre
hk= 9,67 metre
 $dk2/hk = 11,73/9,67 = 1,21$
8. Kuzeybatı (sol yan) cephede yer alan pencerenin kendi içerisindeki oranı
dkp= 2,95 metre
hkp= 3,33 metre
 $dkp/hkp = 2,95/3,33 = 0,89$

Resim 18. Sivas Buruciye Medresesi Batı Cephe Mimari Eleman Ölçüleri

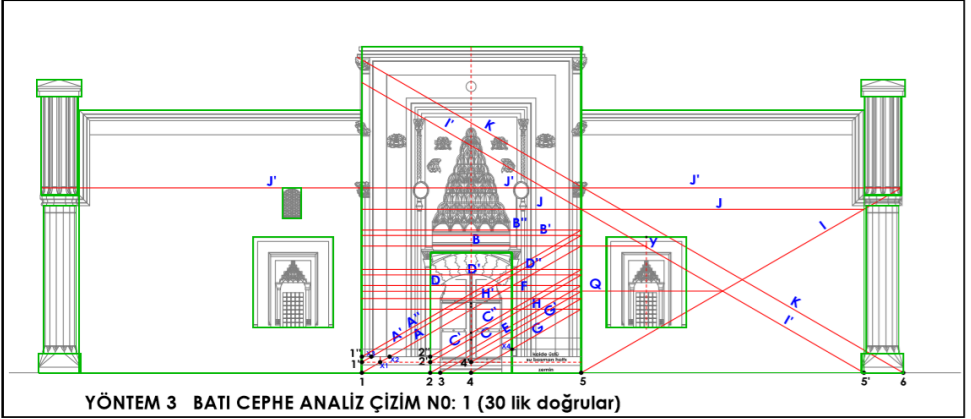
Yöntem 2 (Resim 18)

1. Taç kapının ön cepheye oranı (payanda hariç)
dt= 8,08 metre
döc1= 28,88 metre
 $dt/döc1 = 8,08/28,88 = 0,28$ (~ 1/4 oranı mevcuttur)
2. Taç kapının ön cepheye oranı (payanda dâhil)
dt= 8,08 metre
döc2= 31,58 metre
 $dt/döc2 = 8,08/31,58 = 0,26$ (~ 1/4 oranı mevcuttur)
3. Güneybatı (sağ yan) cephenin ön cepheye oranı (payanda hariç)
dg1= 10,42 metre
döc1= 28,88 metre
 $dg1/döc1 = 10,42/28,88 = 0,36$ (~ 1/3 oranı mevcuttur)
4. Güneybatı (sağ yan) cephenin ön cepheye oranı (payanda dâhil)
dg2= 11,77 metre
döc2= 31,58 metre
 $dg2/döc2 = 11,77/31,58 = 0,37$ (~ 1/3 oranı mevcuttur)
5. Kuzeybatı (sol yan) cephenin ön cepheye oranı (payanda hariç)
dk1= 10,38 metre
döc1= 28,88 metre
 $dk1/döc1 = 10,38/28,88 = 0,36$ (~ 1/3 oranı mevcuttur)

6. Kuzeybatı (sol yan) cephenin ön cepheye oranı (payanda dâhil)
 dk2= 11,73 metre
 dök2= 31,58 metre
 $dk2/dök2 = 11,73 / 31,58 = 0,37$ (~ 1/3 oranı mevcuttur)

Yöntem 3

Analiz Çizim No:1 (30° lik doğrular ile) (Resim 19,20,21)

Resim 19. Yöntem 3 - Batı Cephe Analiz Çizim No:1 (30° lik doğrular ile)

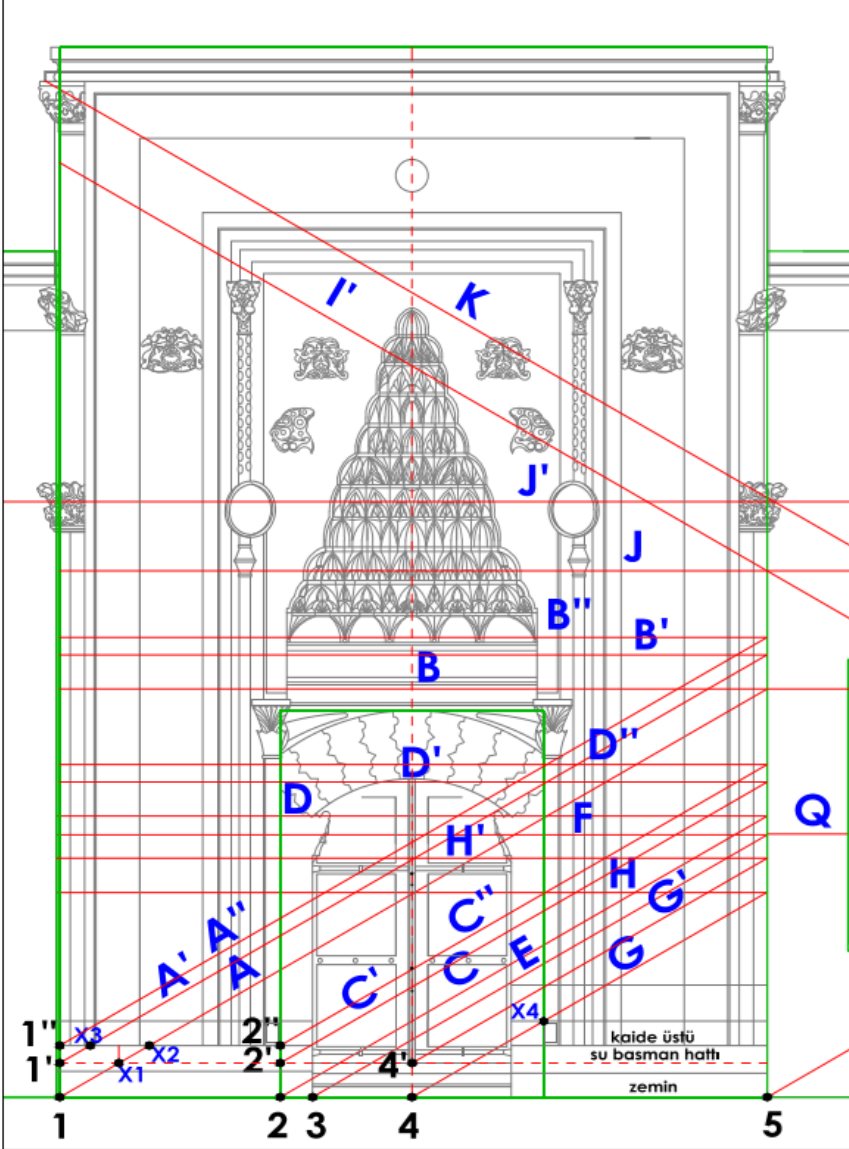
1. Taç kapı dış sınırı ile zemin hattının kesiştiği köşeden (1 nolu nokta) 30° lik doğru çizilmiştir (A doğrusu). Bu doğrunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (B doğrusu) ana giriş kapısı üzerinde yer alan yazı şeridi alanının alt kotunu (7,62 cm şaşma ile) ve sütünce başlığının üst kotunu (12,22 cm şaşma ile) verir.

2. A doğrusunun subasman hattı ile kesiştiği noktadan (X1) düşey istikamette çizilen doğru, taç kapı dıştan birinci bordürünün orta aksını verir (1,15 cm şaşma ile).

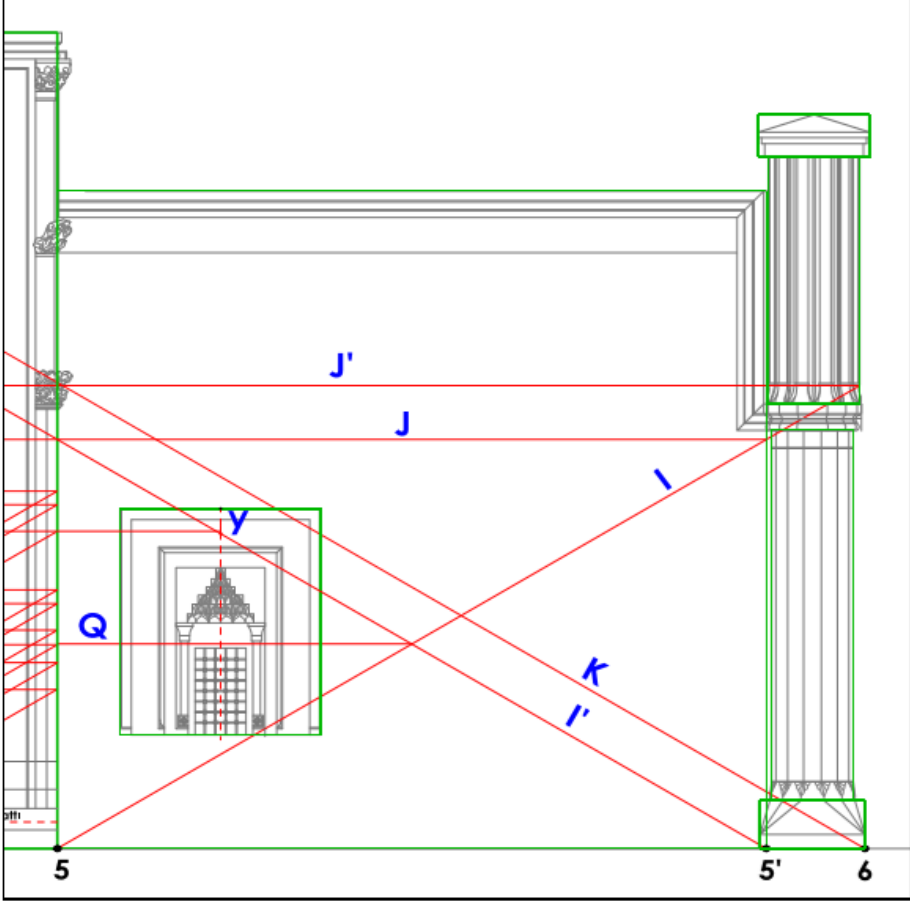
3. A doğrusu ile taç kapı bezeme bordürlerinin başladığı yatay hattın (kaide üstü) kesişim noktası (X2), taç kapı dıştan ikinci bordürünün (en geniş bordür) başlangıç köşesini belirler (10,8 cm şaşma ile).

4. Taç kapı dış sınırı ile subasman hattının kesiştiği köşeden (1' nolu nokta) 30° lik doğru çizilmiştir (A' doğrusu). Bu doğrunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (B' doğrusu) ana giriş kapısı üzerinde yer alan yazı şeridi alanının üst kotunu verir (4,93 cm şaşma ile).

5. A' doğrusu ile taç kapı bezeme bordürlerinin başladığı yatay hattın (kaide üstü) kesişim noktası (X3), taç kapı dıştan birinci bordürünün başlangıç köşesini belirler (6,22 cm şaşma ile).

Resim 20. Yöntem 3 - Batı Cephe Analiz Çizim No:1 (30' lik doğrular ile) - Taç Kapı Detay

Resim 21. Yöntem 3 – Batı Cephe Analiz Çizim No:1 (30° lik doğrular ile)-
Güneybatı (Sağ Yan) Cephe Detay

6. Taç kapı dış sınırı ile kaide üst sınır hattının kesiştiği köşeden (1' nolu nokta) 30° lik doğru çizilmiştir (A'' doğrusu). Bu doğrunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (B'' doğrusu), mukarnaslı kavsaranın başlangıç hattını belirler (5,93 cm şaşma ile).

7. Ana giriş kapısı dış sınırı ile zemin hattının kesiştiği köşeden (2 nolu nokta) çizilen 30° lik doğrunun (C doğrusu) taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (D doğrusu), ana giriş kapısı ana giriş kapısı basık kemer üzengi noktasını verir.

8. Ana giriş kapısı dış sınırı ile subasman hattının kesiştiği köşeden (2' nolu nokta) çizilen 30° lik doğrunun (C' doğrusu) taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (D' doğrusu), basık kemerinin yüksekliğini verir (3,7 cm şaşma ile).

9. Ana giriş kapısı dış sınırı ile kaide üst sınır hattının kesiştiği köşeden (2'' nolu nokta) 30° lik doğru çizilmiştir (C'' doğrusu). Bu doğrunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (D'' doğrusu), sütünce başlığının alt kotunu verir (6,93 cm şaşma ile).

10. Ana giriş kapısı söve içi hizasının, zemin hattı ile kesiştiği köşeden (3 nolu nokta) 30° lik doğru (E doğrusu) çizilmiştir. E doğrusunun, taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (F doğrusu), ana giriş kapısı söve başlığının düşey istikamette orta aksını belirler.

11. Taç kapının dış sınırının düşey istikamette merkezinin, zemin hattı ile kesiştiği köşeden (4 noktası) çizilen 30° lik doğrunun (G doğrusu) ana giriş kapısı dış sınırı ile kesiştiği nokta (X4), sütünce kaidesi üst kotunu belirler.

12. G doğrusunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan yatay bir doğru (H doğrusu) çizilmiştir. H doğrusu ana giriş kapısı dış sınırının düşey istikamette (12,93 cm şaşma ile) ve yatay istikamette (2,65 cm şaşma ile) merkezini verir. Yapının zemin hattının ilk yapıldığı halinden bir basamak (12,63 cm) gömülmüş olma ihtimali değerlendirildiğinde; düşey istikametteki şaşma 0,3 cm civarında olacaktır. Bu varsayım, ileride taç kapı dış sınırında yöntem 4- D1 daireleri ile yapılacak olan tespitteki 12,63 cm'lik şaşmayı da açıklamaktadır.

13. Taç kapının dış sınırının düşey istikamette merkezinin, subasman hattı ile kesiştiği noktadan (4' nolu nokta) 30° lik doğru (G' doğrusu) çizilmiştir. G' doğrusunun, taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (H' doğrusu), ana giriş kapısı söve başlığının alt kotunu belirler.

14. Güneybatı (sağ yan) cephe dış sınırının kuzey köşesinin zemin hattı ile kesiştiği noktadan (5 nolu nokta) çizilen 30° lik doğrunun (I doğrusu), yan cephe dış sınırı ile kesiştiği noktadan yatay istikamette bir doğru (J doğrusu) çizilmiştir. J doğrusu payanda birinci gövdesinin üst kotunu verir (13,57 cm şaşma ile).

15. J doğrusu taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran birinci sütünce başlığının alt kotunu verir (6,35 cm şaşma ile).

16. I doğrusunun payanda ikinci gövdesinin dış sınırı ile kesiştiği noktadan yatay istikamette çizilen J' doğrusu, payanda ikinci gövdesinde yer alan dilimlerin üzerindeki bileziklerin alt kotunu belirler.

17. J' doğrusu taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran ikinci sütuncenin üzerinde yer alan rozetin (9,21 cm şaşma ile) ve taç kapı bordürlerini dıştan sınırlandıran birinci sütuncenin palmet biçimli başlığının orta aksına denk gelir (2,82 cm şaşma ile).

18. J' doğrusu kuzeybatı (sol yan) cephede yer alan küçük pencerenin üst kotunu verir.

19. Güneybatı (sağ yan) cephe dış sınırının güney köşesinin zemin hattı ile kesiştiği noktadan (5' nolu nokta) çizilen 30°' lik doğrunun (I' doğrusu), B' doğrusu ile kesiştiği nokta (y noktası), yan cephede yer alan büyük pencerenin dikey orta aksı ile çakışır (6,37 cm şaşma ile).

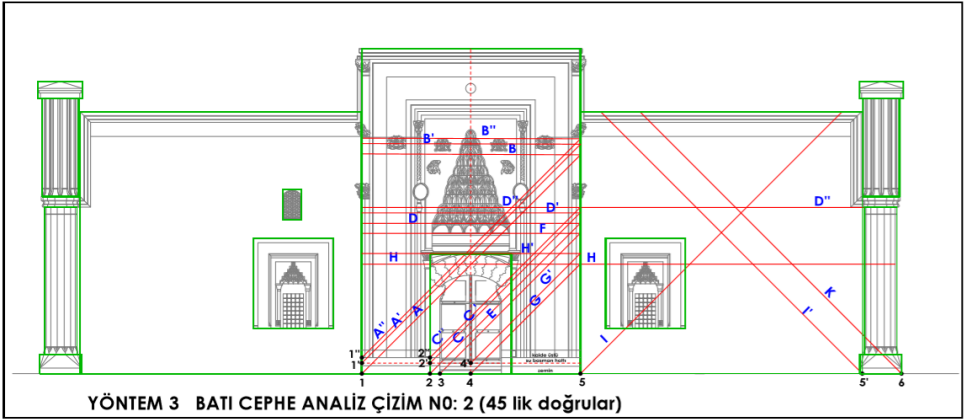
20. I' doğrusu, taç kapı mukarnaslı kavsara köşeliğinde yer alan alttan birinci palmet biçimli kartuşun orta aksından geçer ve kavsara köşeliğinin üst köşe sınırını belirler (7,67 cm şaşma ile).

21. I ve I' doğrularının kesiştiği noktadan yatay istikamette çizilen bir doğru (Q doğrusu), büyük pencerelerin sütünce başlıklarının alt kotunu belirler (4,18 cm şaşma ile) ve F doğrusu ile çakışır (1 cm şaşma ile).

22. Yan cephelerde yer alan payanda kaide dış sınırının güney köşesinin zemin hattı ile kesiştiği köşeden (6 nolu nokta) çizilen 30°' lik doğru (K doğrusu), taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktada J' doğrusu ile çakışır (4,48 cm şaşma ile).

23. K doğrusu mukarnaslı kavsara köşeliğinde bulunan alttan ikinci palmet biçimli kartuşun merkezinden geçer (15 cm şaşma ile) ve taç kapı dış sınırının kuzey kenarı ile kesiştiği noktada, taç kapı bordürlerini dıştan sınırlandıran ikinci sütünce başlığının üst kotunu verir.

Analiz Çizim No: 2 (45° lik doğrular ile) (Resim 22,23,24)

Resim 22. Yöntem 3 - Batı Cephe Analiz Çizim No:2 (45° lik doğrular ile)

1. Taç kapı dış sınırı ile zemin hattının kesiştiği köşeden (1 nolu nokta) 45°' lik doğru çizilmiştir (A doğrusu). Bu doğrunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (B doğrusu) taç kapı mukarnaslı kavsara köşeliğinde yer alan alttan ikinci palmet biçimli kartuşların alt kotunu belirler (9,4 cm şaşma ile).

2. B doğrusu taç kapı mukarnaslı kavsarasının alttan sekizinci sırasının üst kotunu belirler (4,77 cm şaşma ile)

3. Taç kapı dış sınırı ile subasman hattının kesiştiği köşeden (1' nolu nokta) 45°' lik doğru çizilmiştir (A' doğrusu). A' doğrusunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (B' doğrusu), taç kapı mukarnaslı kavsara köşeliğinde yer alan alttan ikinci palmet biçimli kartuşların (3,74 cm şaşma ile) ve taç kapı dıştan ikinci bordürde yer alan palmet biçimli kartuşların (6,54 cm şaşma ile) orta aksından geçer.

4. B' doğrusu taç kapı mukarnaslı kavsarasının alttan dokuzuncu sırasının üst kotunu belirler (8,69 cm şaşma ile).

5. Taç kapı dış sınırı ile kaide üst sınır hattının kesiştiği köşeden (1'' nolu nokta) 45°' lik doğrular çizilmiştir (A'' doğrusu). Bu doğrunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (B'' doğrusu) taç kapı mukarnaslı kavsara köşeliğinde yer alan alttan ikinci palmet biçimli kartuşun üst kotunu belirler.

6. B'' doğrusu taç kapı mukarnaslı kavsarasının alttan onuncu sırasının üst kotunu belirler (2,57 cm şaşma ile).

7. B'' doğrusu taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran ikinci sütünce başlığının alt kotunu verir (3,61 cm şaşma ile).

8. B'' doğrusu taç kapı dıştan ikinci bordürde yer alan palmet biçimli kartuşların üst (11,81 cm şaşma ile), taç kapı bordürlerini dıştan sınırlandıran ikinci sütünce üzerine yerleştirilmiş olan palmet biçimli kartuşların alt kotunu belirler (3,67 cm şaşma ile).

9. Ana giriş kapısı dış sınırı ile zemin hattının kesiştiği köşeden (2 nolu nokta) 45°' lik doğru çizilmiştir (C doğrusu). C doğrusunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (D doğrusu), mukarnaslı kavsaranın alttan birinci sırasının üst kotunu verir (1,1 cm şaşma ile).

10. Ana giriş kapısı dış sınırı ile subasman hattının kesiştiği köşeden (2' nolu nokta) 45°' lik doğru çizilmiştir (C' doğrusu). Bu doğrunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (D' doğrusu), taç kapı mukarnaslı kavsarasının alttan ikinci sırasının üst kotunu belirler (3,12 cm şaşma ile)

11. D' doğrusu taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran sütuncelerden, birinci sütünce başlığının alt kotunu verir (1,53 cm şaşma ile)

12. Ana giriş kapısı dış sınırı ile kaide üst sınır hattının kesiştiği köşeden (2'' nolu nokta) 45 ° lik bir doğru çizilmiştir (C'' doğrusu). C'' doğrusu, ana giriş kapısı basık kemerinin üzengi noktasını belirler.

13. C'' doğrusunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (D'' doğrusu), taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran sütuncelerden, birinci sütünce başlığının, ikinci sütünce kaidesi ile birleştiği hattı belirler.

14. D'' doğrusu taç kapı mukarnaslı kavsarasının alttan üçüncü sırasının üst kotunu belirler (10,21 cm şaşma ile)

15. D'' doğrusu yan cephede yer alan payanda birinci gövdesinin üst kotunu verir.

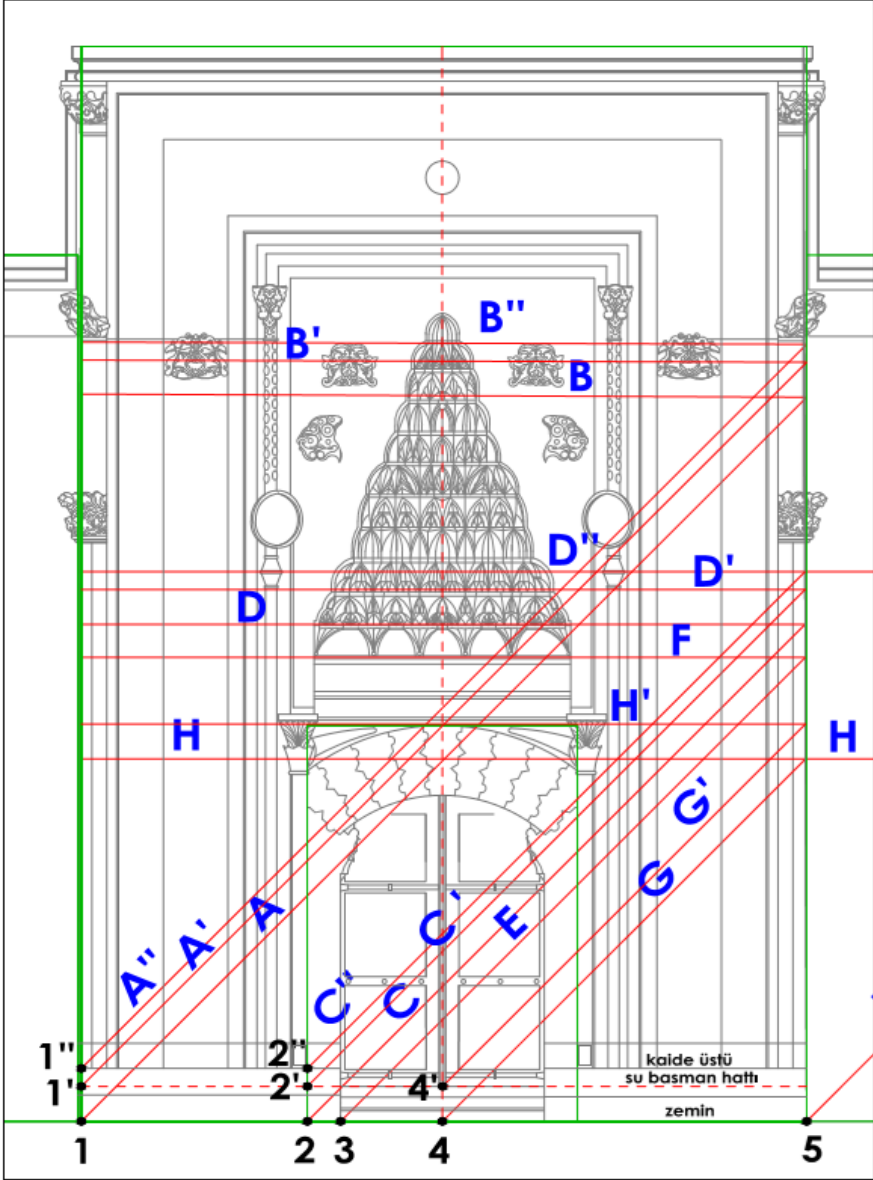
16. Ana giriş kapısı söve içi hizasının, zemin hattı ile kesiştiği köşeden (3 nolu nokta) çizilen 45 ° lik doğrunun (E doğrusu), taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (F doğrusu), mukarnaslı kavsaranın alttan başlangıç hattını belirler.

17. Taç kapının dış sınırının düşey istikamette merkezinin, zemin hattı ile kesiştiği köşeden (4 noktası) çizilen 45° lik doğrunun (G doğrusu), taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (H doğrusu), taç kapı sütünce alttan birinci başlığının orta aksından geçer.

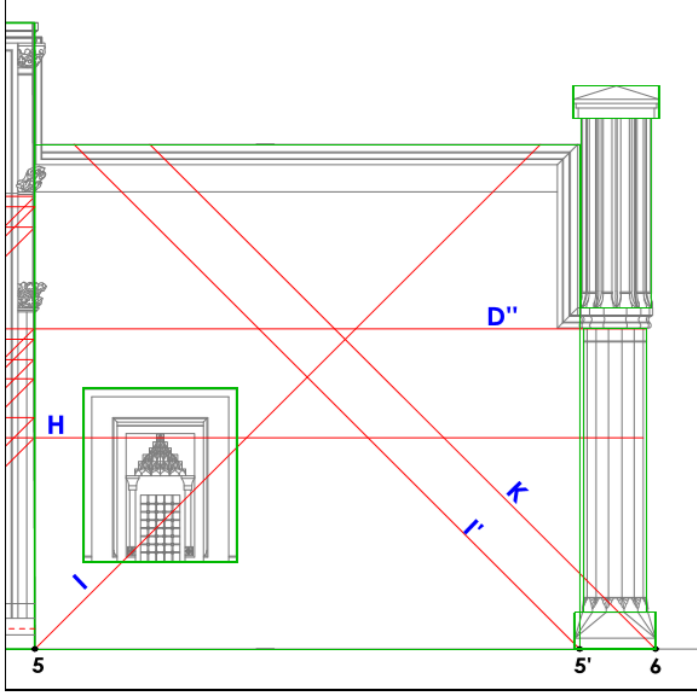
18. H doğrusu, ana giriş kapısı basık kemeri kilit taşının orta noktasını verir (3 cm şaşma ile).

19. H doğrusu yan cephelerde yer alan pencerelerin mukarnaslı kavsarasının üst kotunu belirler (7,24 cm şaşma ile).

20. 5, 5' ve 6 nolu noktalar ve bu noktalardan çizilen 45° lik doğrular (I, I' ve K doğruları) ile ilgili bir tespit yapılamamıştır.

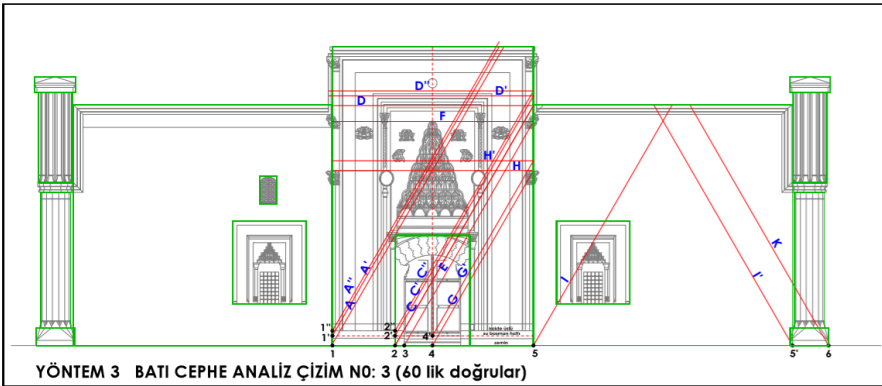

Resim 23. Yöntem 3 - Batı Cephe Analiz Çizim No:2 (45° lik doğrular ile) - Taç Kapı
Detay

Resim 24. Yöntem 3 – Batı Cephe Analiz Çizim No:2 (45° lik doğrular ile)-
Güneybatı (Sağ Yan) Cephe Detay

Analiz Çizim No:3 (60 lik doğrular ile) (Resim 25,26,27)

Resim 25. Yöntem 3 - Batı Cephe Analiz Çizim No:3 (60° lik doğrular ile)

1. Taç kapı dış sınırı ile zemin hattının (1 nolu nokta), subasman hattının (1' nolu nokta) ve kaide hattının (1'' nolu nokta) kesiştiği köşelerden çizilen 60° lik A, A' ve A'' doğruları ile ilgili bir tespit yapılamamıştır.

2. Ana giriş kapısı dış sınırı ile zemin hattının kesiştiği köşeden (2 nolu nokta) 60° lik doğrular çizilmiştir (C doğruları). C doğrusunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (D doğrusu), taç kapı bordürlerini içten sınırlayan sütunceler üzerinde devam eden profilli silmenin üst kotunu verir (4,61 cm şaşma ile).

3. Ana giriş kapısı dış sınırı ile subasman hattının kesiştiği köşeden (2' nolu nokta) çizilen 60° lik doğruların (C' doğruları) taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (D' doğrusu), taç kapı dıştan ikinci bordürünün alt kotunu verir (8,11 cm şaşma ile).

4. Ana giriş kapısı dış sınırı ile kaide üst sınır hattının kesiştiği köşeden (2'' nolu nokta) çizilen 60° lik doğru (C'' doğrusu) ve bu doğrunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (D'' doğrusu) ile ilgili bir tespit yapılamamıştır.

5. Ana giriş kapısı söve içi hizasının, zemin hattı ile kesiştiği köşeden (3 nolu nokta) 60° lik bir doğru çizilmiştir (E doğrusu). E doğrusunun ana giriş kapısı dış sınırı ile kesiştiği köşe sütünce başlığının üst kotunu verir (içten).

6. E doğrusunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (F doğrusu), taç kapı bordürlerini dıştan sınırlandıran ikinci sütünce üzerine yerleştirilmiş olan palmet biçimli kartuşların merkezini belirler.

7. F doğrusu, mukarnaslı kavsara üst kotunu belirler (2,48 cm şaşma ile).

8. Taç kapının dış sınırının düşey istikamette merkezinin, zemin hattı ile kesiştiği köşeden (4 noktası) 60° lik doğrular çizilmiştir (G doğruları). G doğrularının taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktalardan çizilen yatay doğru (H doğrusu), taç kapı bordürlerini dıştan sınırlandıran birinci sütuncenin palmet biçimli başlığının üst kotunu ve taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran ikinci sütuncenin üzerinde yer alan rozetin üst kotunu verir.

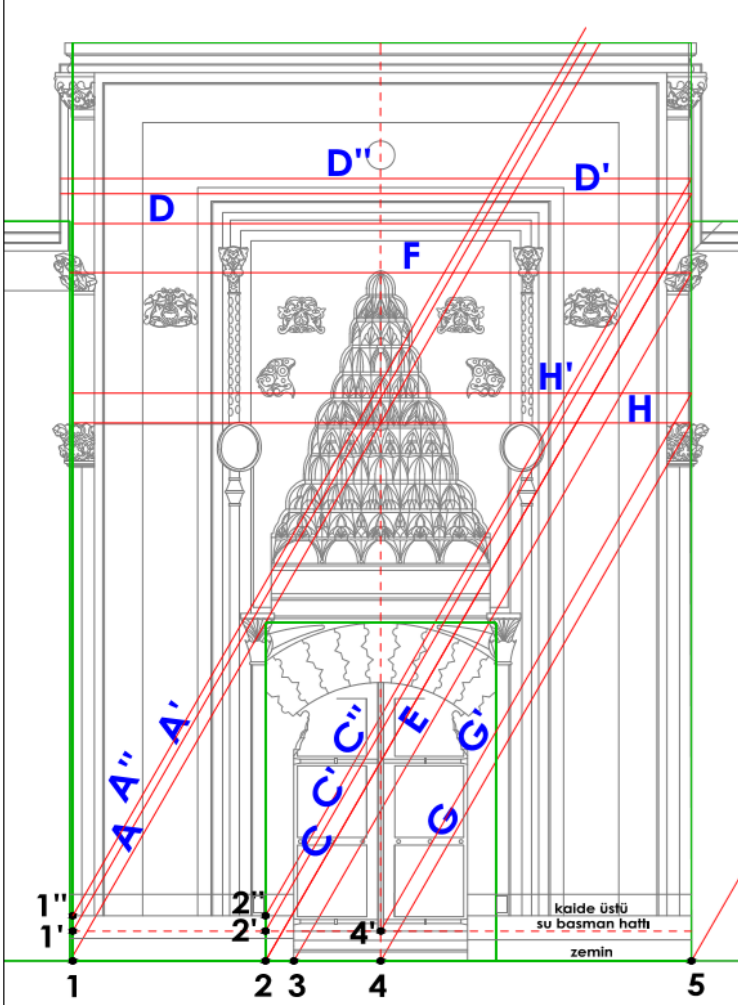
9. H doğrusu taç kapı mukarnaslı kavsarasının alttan beşinci mukarnas sırasının üst kotunu belirler (3,3 cm şaşma ile) .

10. Taç kapının dış sınırının düşey istikamette merkezinin, subasman hattı ile kesiştiği köşeden (4' nolu nokta) 60° lik doğrular çizilmiştir (G' doğrusu). G' doğrusunun taç kapı dış sınırı ile kesiştiği noktadan çizilen yatay doğru (H' doğrusu), mukarnaslı kavsara köşeliğinde yer alan alttan birinci palmet biçimli kartuşun alt kotunu verir.

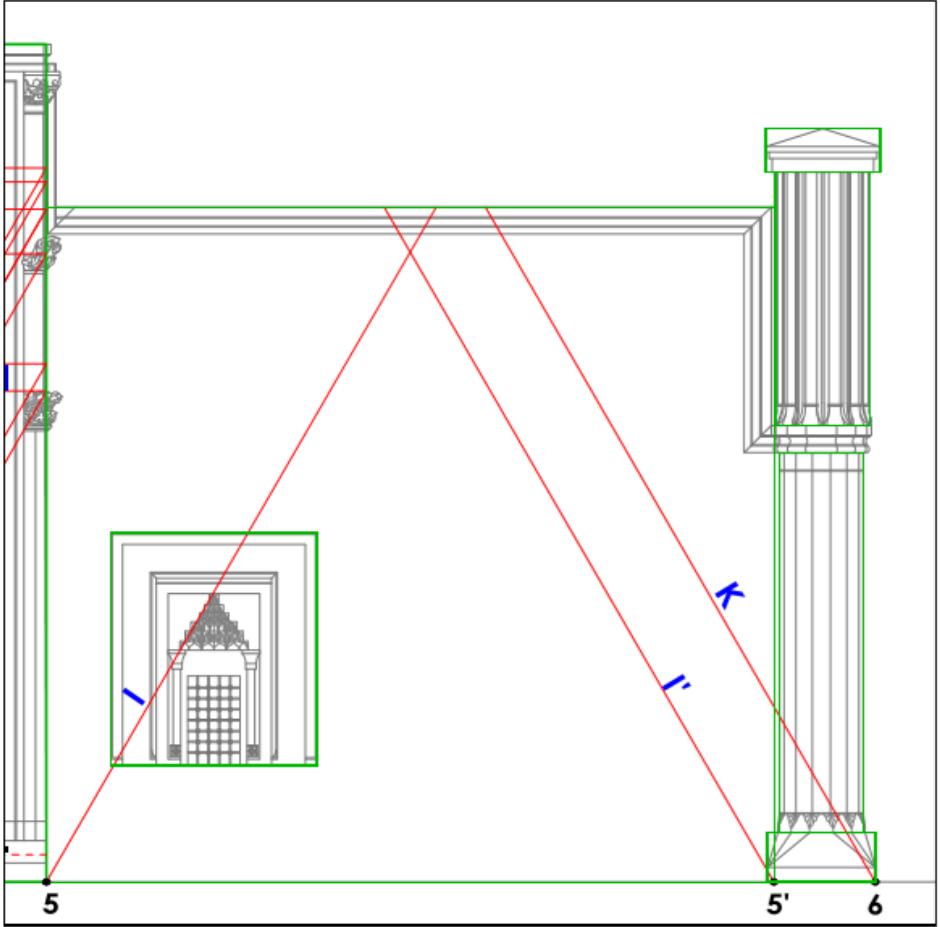
11. H' doğrusu, taç kapı mukarnaslı kavsarasının alttan altıncı mukarnas sırasının üst kotunu belirler (6,13 cm şaşma ile) .

12. Güneybatı (sağ yan) cephe dış sınırının kuzey köşesinin zemin hattı ile kesiştiği noktadan (5 nolu nokta) çizilen 60°' lik doğrular (I doğrusu) yan cephelerde yer alan pencerenin mukarnaslı kavsarasına teğet geçer.

13. 5' ve 6 nolu noktalar ve bu noktalardan çizilen 60°' lik doğrular (I' ve K doğruları) ile ilgili bir tespit yapılamamıştır.

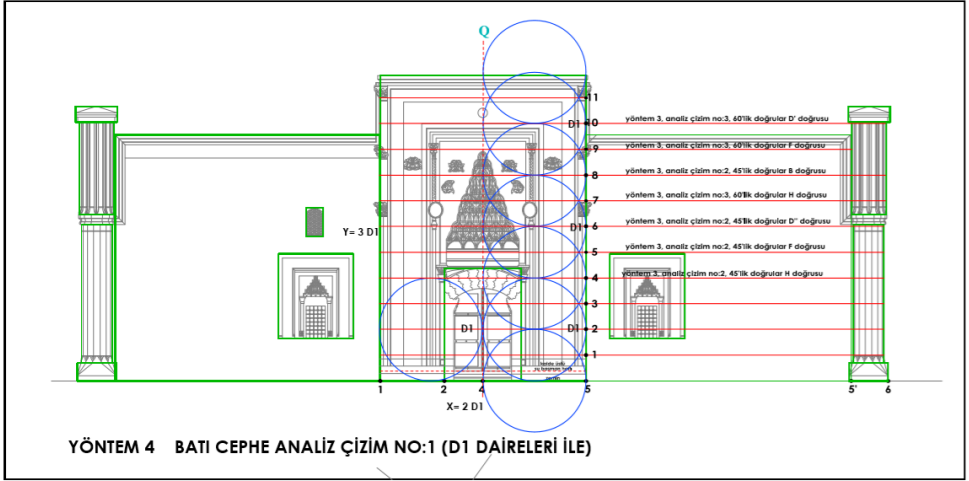
Resim 26. Yöntem 3 - Batı Cephe Analiz Çizim No:3 (60°' lik doğrular ile) - Taç Kapı Detay

Resim 27. Yöntem 3 – Batı Cephe Analiz Çizim No:3 (60° lik doğrular ile) -
Güneybatı (Sağ Yan) Cephe Detay

YÖNTEM 4

ANALİZ ÇİZİM NO: 1 (D1 ve D' Daireleri ile) (Resim 28,29,30,31)

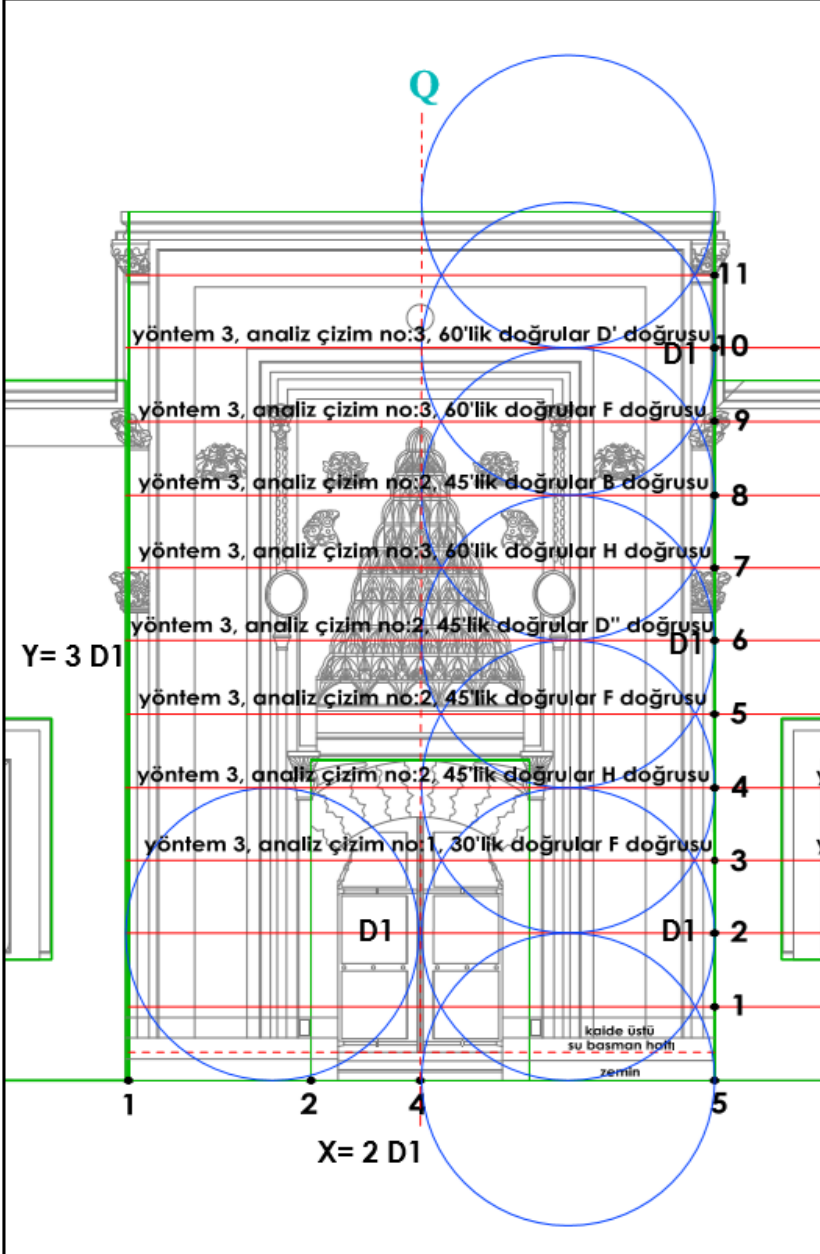

Resim 28. Yöntem 4 - Batı Cephe Analiz Çizim No:1 (D1 Daireleri ile)

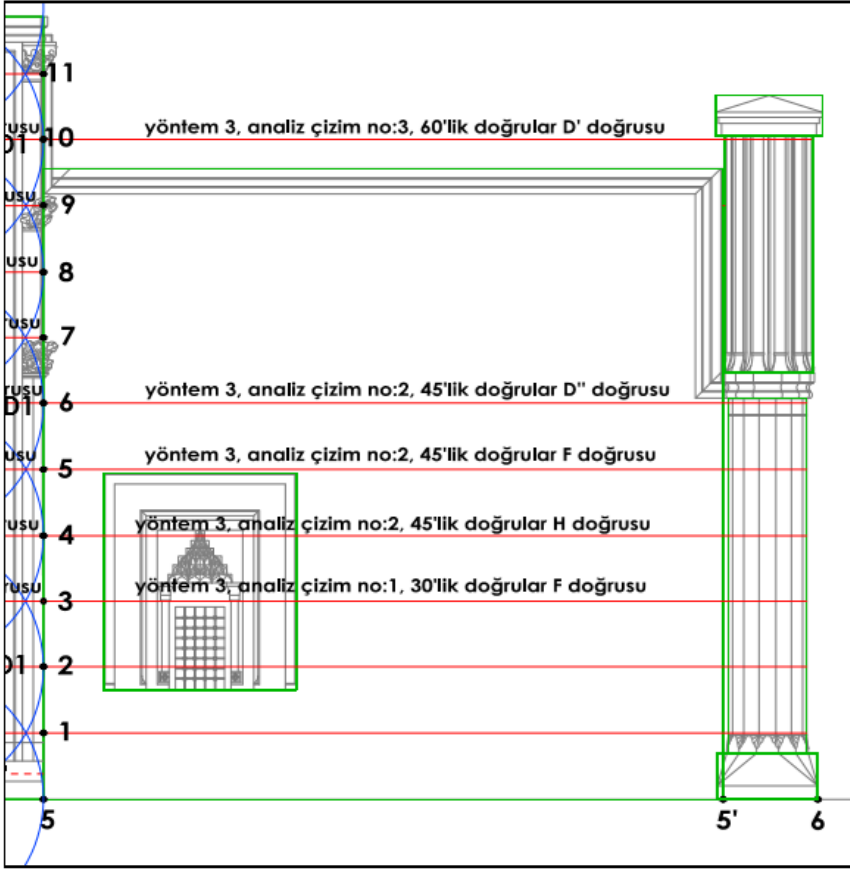
Taç kapıyı düşey istikamette ikiye bölecek şekilde (4 nolu noktadan) bir doğru çizilmiştir (Q doğrusu). Bu doğru ve taç kapı dış sınırı (1 noktası) arasında kalan uzunluk çap kabul edilerek bir daire çizilmiştir (D1 dairesi). Bu daire tüm yapıda kullanılacak olan oran çalışmalarında **ana modül** olarak kabul edilmiştir. Modül dairenin birbiri ile kesişmesi sonucu türetilen diğer daireler de **alt modüller** olarak kullanılmıştır.

1. Düşey ve yatay aks üzerinde D1 daireleri birinin merkezi diğerinin dış sınırına denk gelecek şekilde ötelenmiştir. Bu işlem ile;

a. Düşey istikamette 3'üncü D1 dairesi taç kapı yüksekliğini (12,63 cm şaşma ile), yatay istikamette 2'inci D1 dairesi taç kapı genişliğini verir. Taç kapıda 2/3 oranının kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim 29).

Resim 29. Yöntem 4 – Batı Cephe Analiz Çizim No:1 (D1 Daireleri ile)- Taç Kapı Detay

Resim 30. Yöntem 4 - Batı Cephe Analiz Çizim No:1 (D1 Daireleri ile)-
Güneybatı (Sağ Yan) Cephe Detay

2. Bahse konu D1 dairelerinin birbirini kestiği ve teğet dokunduğu her noktadan yan cephelerde de devam eden yatay istikamette doğrular çizilmiştir (**Resim 30**).

a. 1 nolu doğru, payanda gövdesi altında yer alan pahın üst kotunu belirler (2,87 cm şaşma ile).

b. 2 nolu doğru, ana giriş kapısı basık kemer kilit taşı alt kotu ile subasman kotu arasındaki mesafenin orta noktasından geçer (2,14 cm şaşma ile). 2 doğrusu yan cephelerde yer alan pencere sütunceleri kaidesi üst kotunu verir (7,64 cm şaşma ile).

c. 3 nolu doğru, ana giriş kapısı kemer üzengi taşının düşey istikamette orta aksını verir. 3 doğrusu ayrıca, yan cephelerde yer alan pencerelerin sütünce başlığı alt kotunu verir. **(3 nolu doğru; yöntem 3, analiz çizim no:1, 30° lik doğrular çizimindeki F doğrusu ile çakışır).**

d. 4 nolu doğru, ana giriş kapısı basık kemeri kilit taşının orta noktasını ve yan cephelerde yer alan pencerelerin mukarnaslı kavsarasının üst kotunu belirler. **(4 nolu doğru; yöntem 3, analiz çizim no:2, 45° lik doğrular çizimindeki H doğrusu ile çakışır).**

e. 5 nolu doğru, mukarnaslı kavsara başlangıç hattını ve yan cephelerde yer alan pencerelerin üst kotunu verir (6 cm şaşma ile) (5 nolu doğru; yöntem 3, analiz çizim no:2, 45° lik doğrular çizimindeki F doğrusu ile çakışır (11 cm şaşma ile)).

f. 6 nolu doğru, taç kapı içten birinci bordüründe yer alan birinci sütünce başlığının, ikinci sütünce kaidesi ile birleştiği hattı ve yan cephede yer alan payanda gövdelerinin alttan birinci gövde başlığının alt kotunu belirler. **(6 nolu doğru; yöntem 3, analiz çizim no:2, 45° lik doğrular çizimindeki D doğrusu ile çakışır).**

g. 7 nolu doğru, taç kapı dış sınırındaki birinci palmet biçimli sütünce başlığının üst kotunu ve birinci bordürde yer alan rozet motifinin üst kotunu verir. **(7 nolu doğru; yöntem 3, analiz çizim no:3, 60° lik doğrular çizimindeki H doğrusu ile çakışır).**

h. 8 nolu doğru, taç kapı mukarnaslı kavsara köşeliğinde yer alan palmet biçimli kartuşların alt kotunu belirler **(8 nolu doğru; yöntem 3, analiz çizim no:2, 45° lik doğrular çizimindeki B' doğrusu ile çakışır (2 cm şaşma ile)).**

i. 9 nolu doğru, mukarnaslı kavsara üst kotunu belirler. **(9 nolu doğru; yöntem 3, analiz çizim no:3, 60° lik doğrular çizimindeki F doğrusu ile çakışır (14 cm şaşma ile)).**

j. 10 nolu doğru, taç kapı dıştan ikinci bordürünün alt kotunu ve yan cephelerde yer alan payanda gövdelerinin alttan ikinci gövde başlığının alt kotunu belirler (4,94 cm şaşma ile). **(10 nolu doğru; yöntem 3, analiz çizim no:3, 60° lik doğrular çizimindeki D doğrusu ile çakışır)**

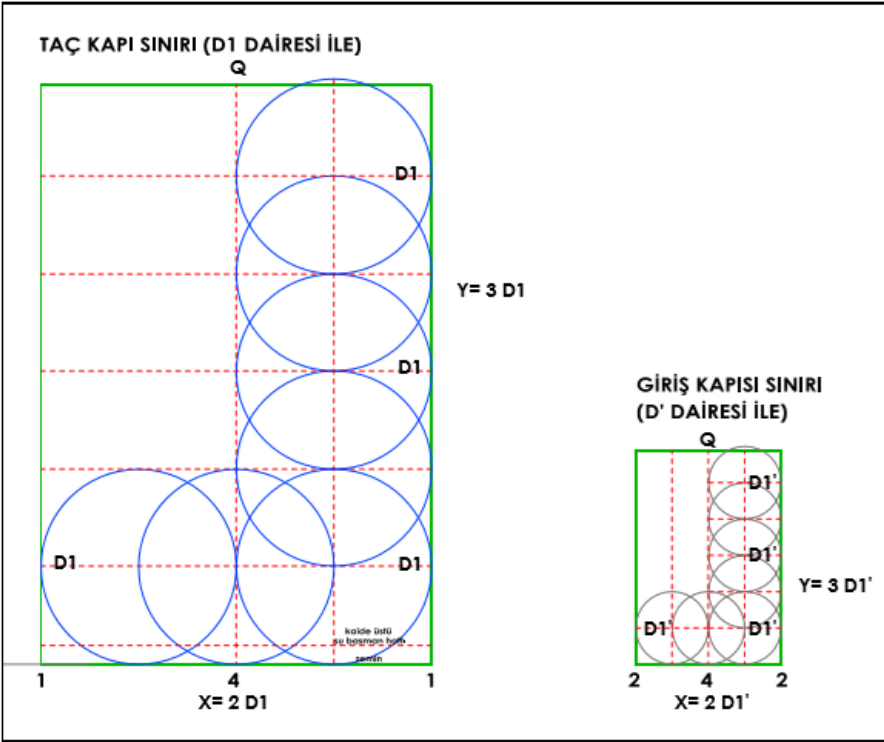
k. 11 nolu doğru, taç kapı bordürlerini dıştan sınırlandıran ikinci sütünce başlığının alt kotunu verir.

Taç kapıda uygulanan yöntemi ana giriş kapısında da kullanarak, ana giriş kapısını düşey istikamette ikiye bölecek şekilde (4 nolu noktadan) bir doğru

çizilmiştir (Q doğrusu). Bu doğru ve ana giriş kapı dış sınırı (2 noktası) arasında kalan uzunluk çap kabul edilerek bir daire çizilmiştir (D1' dairesi).

1. Düşey ve yatay aks üzerinde D1' daireleri birinin merkezi diğerinin dış sınırına denk gelecek şekilde ötelenmiştir. Bu işlem ile;

a. Düşey istikamette 3'üncü D1' dairesi ana giriş kapısı dış sınırının yüksekliğini verir (9,5 cm şaşma ile). Yatay istikamette 2'inci D1' dairesi ana giriş kapısı dış sınırı genişliğini verir. Böylece ana giriş kapısında da taç kapıda karşımıza çıkan 2/3 oranının kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Resim 31)

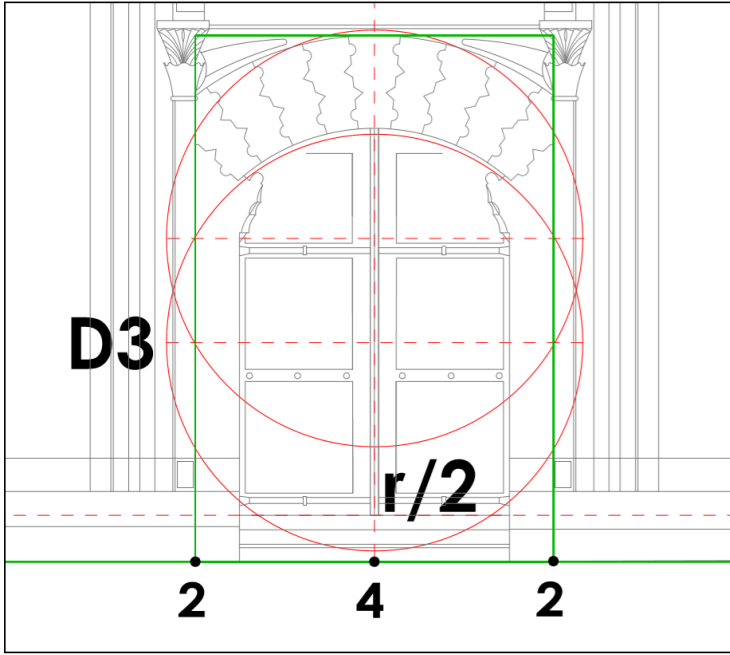

Resim 31. Yöntem 4 - Taç Kapı ve Ana Giriş Kapısı Dış Sınırı Modülasyonu (D1 ve D' Daireleri ile)

2. 2 adet D3 dairelesi ana giriş kapısı dış sınırı içerisinde düşey aks üzerinde $r/2$ kadar ötelenmiştir. Bu şekilde;

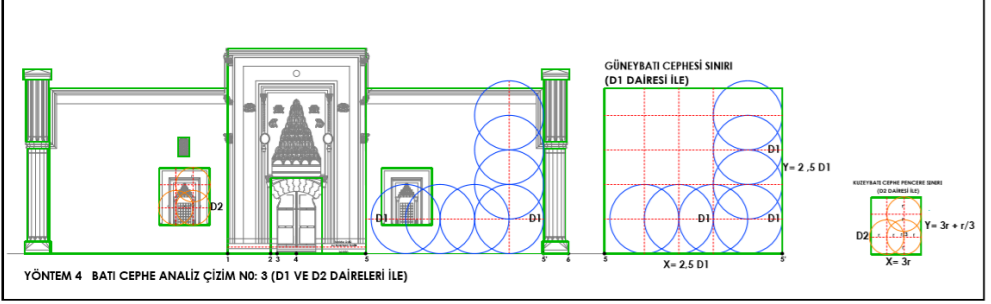
a. Birinci D3 daireesi ana giriş kapısı basık kemer yayınının alt kotunu (4,9 cm şaşma ile),

b. İkinci D3 daireesi basık kemer yayının üst kotunu (4,5 cm şaşma ile) belirler. (Resim 34)

Resim 34. Yöntem 4 - Ana Giriş Kapısı Detay (D3 daireleri ile)

ANALİZ ÇİZİM NO: 3 (D1, D2 ve D4 daireleri ile) (Resim 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41)

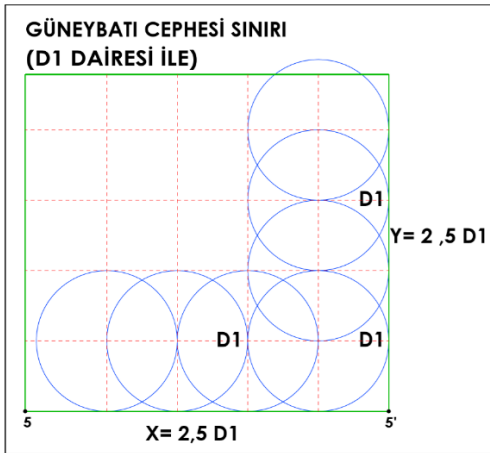

Resim 35. Yöntem 4 - Güneybatı (Sağ Yan) Cephe ve Kuzeybatı Pencere Analiz Çizim No:3 (D1 ve D2 Daireleri ile)

Taç kapının kuzeybatı ve güneybatısındaki cephelerin boyutları birbirine çok yakın olduğu için analizlerde daha geniş olan güneydoğu cephe baz alınmıştır.

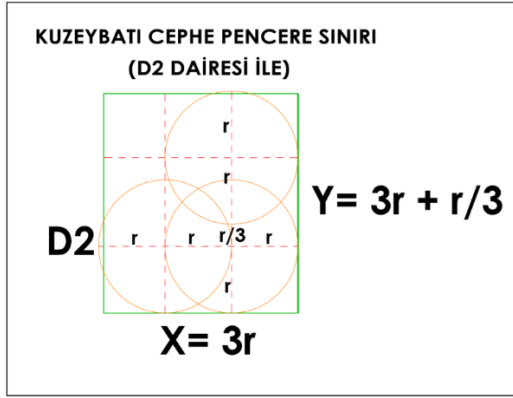
1. D1 daireesi modül kabul edilerek, düşey ve yatay aks üzerinde D1 daireeleri birinin merkezi diğerinin dış sınırına denk gelecek şekilde ötelenmiştir. Bu işlem ile;

a. Düşey istikamette 2 tam ve bir yarım D1 daireesi cephe üst sınırını verir (43,26 cm şaşma ile). Yatay istikamette yine 2 tam ve bir yarım D1 daireesi cephe genişliğini verir (31,76 cm şaşma ile). Yan cephelerde 1/1 oranının kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Resim 36)

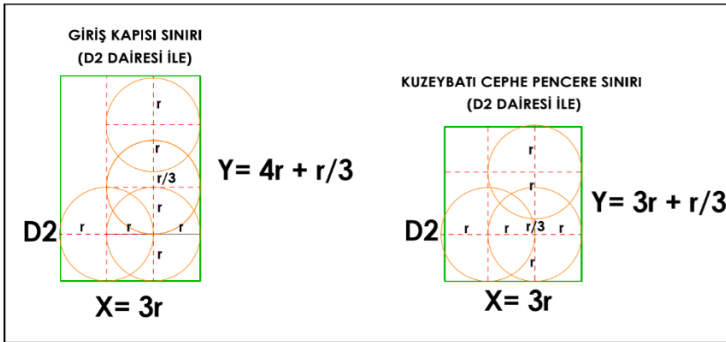
Resim 36. Yöntem 4 - Güneybatı (Sağ Yan) Cephe Analizi (D1 Daireleri ile)

2. Cephede yer alan pencerelerde, iki adet D1 dairesinin kesişiminden elde edilen D2 daireleri modül kabul edilmiştir. 2 adet D2 daireyi yatay aks üzerinde birinin merkezi diğerinin dış sınırına denk gelecek şekilde ötelenmiş ve pencere genişliğine ulaşılmıştır (8 cm şaşma ile). Düşey istikamette ise, ikinci D2 daireyi birinci dairenin yarıçapının üçte biri kadar ötelenerek çizilmiştir. Bu method ile pencere yüksekliğine ulaşılmıştır (3,7 cm şaşma ile). (Resim 37)

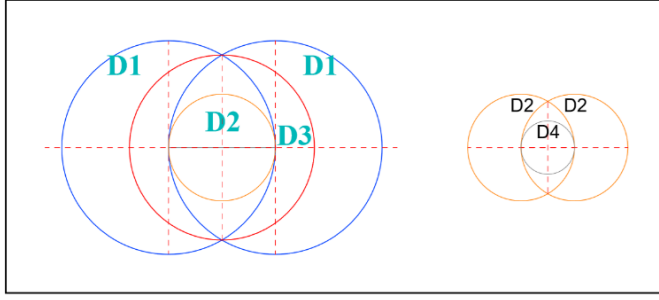
Resim 37. Yöntem 4 – Kuzeybatı (Sol Yan) Cephe, Pencere Analizi (D2 Daireleri ile)

Bu sonuç; Taç kapı üzerinde boyutsal olarak ikincil eleman olan ana giriş kapısında uygulanan modülasyon yönteminin bir benzerinin, cephe üzerinde ikincil eleman olan pencere için de uygulandığını göstermektedir. (Resim 38)

Resim 38. Ana Giriş Kapısı ve Kuzeybatı Cephe Pencere Analizi (D2 Daireleri ile)

3. Ön cephenin iki ucuna yerleştirilmiş payandaların analizinde, iki adet D2 dairesinin kesişiminden elde edilen D4 daireleri modül kabul edilmiştir. (Resim 39)

Resim 39. D4 Dairesi

a. Payanda kaidesinde, 2 adet D4 dairesi yatay aks üzerinde birinin merkezi diğerinin dış sınırına denk gelecek şekilde ötelenmiş ve kaide genişliğine ulaşılmıştır (2,77 cm şaşma ile). Düşey istikamette ise, bir D4 dairesinin dörtte üçü kaide yüksekliğini vermiştir (5,21 cm şaşma ile). (Resim 40)

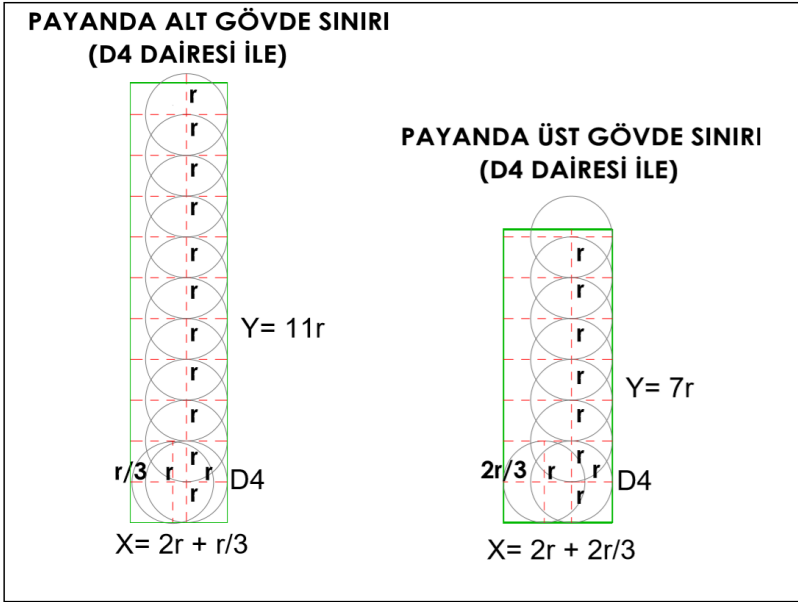

Resim 40. Güneybatı (Sağ Yan) Cephe, Payanda Kaide Analizi (D4 Daireleri ile)

b. Payanda alttan birinci gövdede, 2 adet D4 dairesi yatay aks üzerinde ikinci D4 dairesi birinci dairenin yarıçapının üçte biri kadar ötelenerek çizilmiştir. Bu method ile gövde genişliğine ulaşılmıştır (2,14 cm şaşma ile). Düşey istikamette D4 daireleri birinin merkezi diğerinin dış sınırına denk gelecek

şekilde ötelenmiş ve beş tam bir yarım D4 daresi gövde yüksekliğini vermiştir (11,4 cm şaşma ile).

c. Payanda alttan ikinci gövdede yine D4 daireleri modül olarak kullanılmıştır. 2 adet D4 daresi yatay aks üzerinde ikinci D4 daresi birinci dairenin yarıçapının üçte ikisi kadar ötelenerek çizilmiş ve gövde genişliği bulunmuştur. Düşey istikamette ise D4 daireleri birinin merkezi diğerinin dış sınırına denk gelecek şekilde ötelenmiş ve üç tam bir yarım D4 daresi gövde yüksekliğini vermiştir (9,41 cm şaşma ile). (Resim 41) İkinci gövde ve birinci gövde yükseklikleri arasında 2/3 oranı mevcuttur ($3,63 \text{ m} / 5,45 \text{ m} = 0,66 = 2/3$).

Resim 41. Güneybatı (Sağ Yan) Cephe, Payanda Gövde Analizi (D4 Daireleri ile)

ANALİZ ÇİZİM NO: 4 (D6, D8, D10 ve D12 daireleri ile taç kapının kuzeybatı ve güneydoğusundaki cephelerde yer alan payandalar için ikinci alternatif modülasyon) (Resim 42)

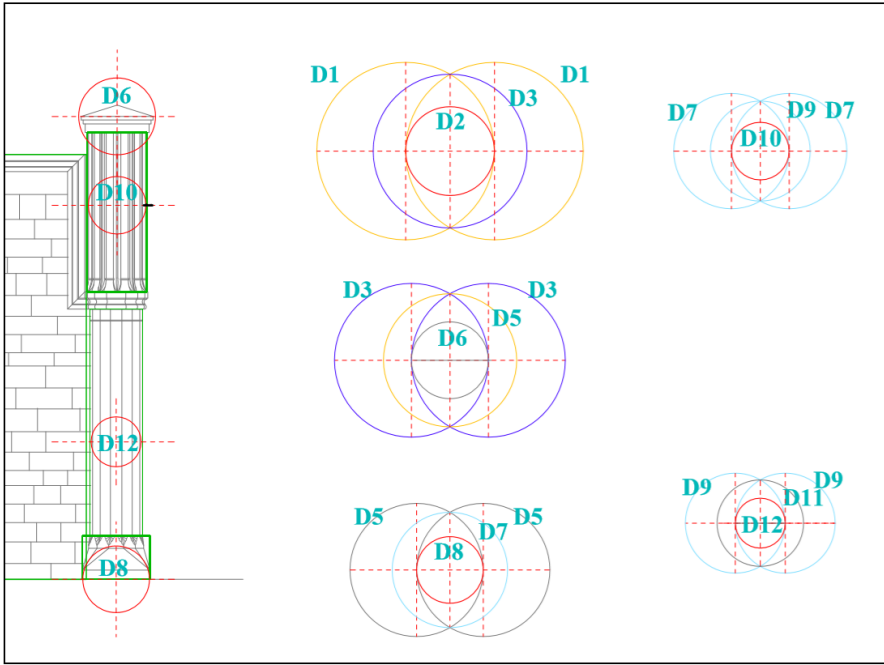
1. Ana modül olarak belirlenen D1 dairelerinin kesişiminden türetilen D3 daresi alt modül olarak kabul edilmiştir.

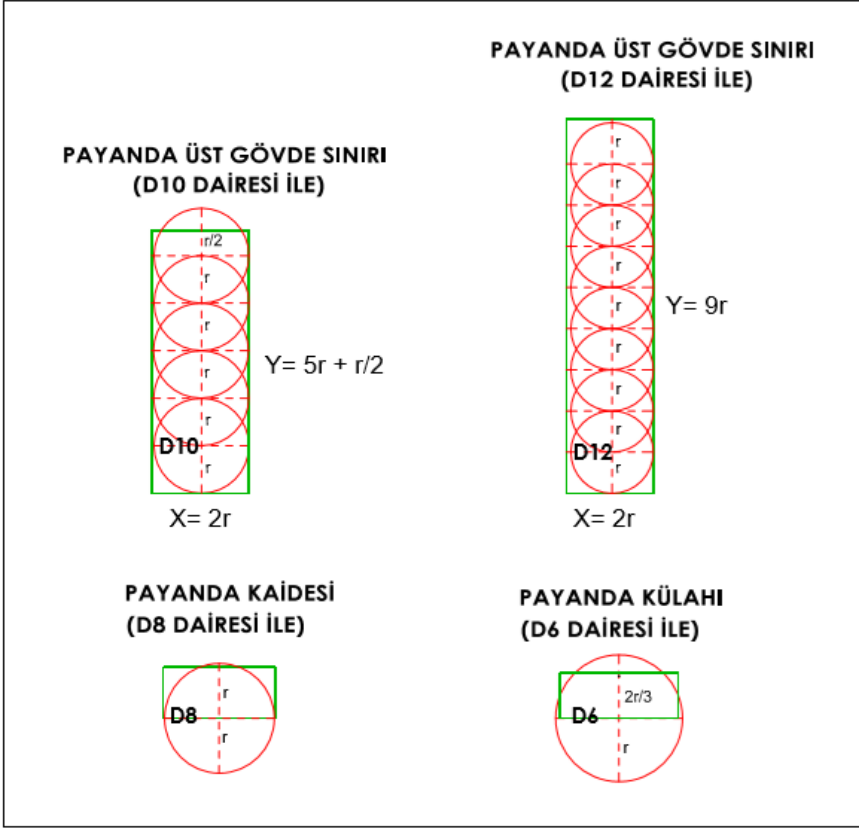
a. D3 dairelerinin kesişiminden türetilen D6 daresi, payanda külahın genişliğini (11,46 cm şaşma ile), D6 daresinin altıda ikisi külahın yüksekliğini vermiştir.

b. D5 dairelerinin kesişiminden türetilen D8 dairesi, payanda kaidesinin genişliğini (2 cm şaşma ile), yarım D8 dairesi kaide yüksekliğini (5,2 cm şaşma ile) vermiştir.

c. D7 dairelerinin kesişiminden türetilen D10 dairesi, payandanın alttan ikinci gövdesinin genişliğini (3,13 cm şaşma ile), iki tam D10 ve bir D10 dairesinin dörtte üçü gövde yüksekliğini (2 cm şaşma ile) vermiştir.

d. D9 dairelerinin kesişiminden türetilen D12 dairesi, payandanın alttan birinci gövdesinin genişliğini (6,31 cm şaşma ile), dört tam ve bir yarım D12 dairesi gövde yüksekliğini (4,95 cm şaşma ile) vermiştir.

Resim 42. Güneybatı (Sağ Yan) Cephe, Payanda Analizi (D6, D8, D10 ve D12 Daireleri ile)

SONUÇ

Bu çalışmamız 1271 tarihli Sivas Buruciye Medresesinin ön yüz tasarımını etkileyen faktörleri belirlemek, tasarımda bazı kural ya da modülasyon sistemleri kullanılıp/ kullanılmadığını araştırmak amacıyla yapılmıştır. Çalışma yapılırken dört farklı yöntem uygulanmıştır. Ulaşılan bulgular aşağıda listelenmiştir.

Yöntem 1 ve 2 ile yapının ön yüzünde yer alan mimari elemanların kendi içlerinde ve hem de yapının bütünü ile bir orantıya sahip olup/olmadıkları araştırılmıştır. Elde edilen verilerden,

- Yapının ön yüzünde Altın Oran kullanılmadığı,
- Bununla beraber, taç kapı dış sınırında (A) ve ana giriş kapısı dış sınırında (B) Anadolu Selçuklu yapılarında kullanılan $2/3$ oranının uygulandığı,
- Taç kapının yanında yer alan cephelerin kendi içlerinde $1/1$ oranına sahip olduğu,

- d. Taç kapının ön cephenin toplam uzunluğuna oranının 1/4,
- e. Yan cephelerin ön cephenin toplam uzunluğuna oranının ise 1/3 olduğu anlaşılmıştır.

Yöntem 3 ile yapının zemin, subasman ve kaide seviyesinde belirlenen bazı ana noktalarından çizilen 30°, 45° ve 60°' lik doğruların yapının ana mimari elemanları ve bezeme programında kullanılan elemanların yerlerinin belirlenmesinde etkisi olup/olmadığı araştırılmıştır.

- 30°'lik doğrulardan elde edilen veriler ile;
 - a. Ana giriş kapısı basık kemer yüksekliği ve üzengi noktası,
 - b. Ana giriş kapısı üzerinde yer alan yazı şeridinin alt ve üst kotları,
 - c. Ana giriş kapısı yanında yer alan sütünce kaidesinin ve başlığının üst kotu,
 - d. Ana giriş kapısı söve başlığının merkezini ve alt kotu,
 - e. Taç kapı bezeme bordürlerinden bazılarının başlangıç noktası,
 - f. Taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran birinci sütünce başlığının alt kotu,
 - g. Taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran ikinci sütünce üzerinde yer alan rozetin yatay istikamette orta aksı,
 - h. Taç kapı bordürlerini dıştan sınırlandıran birinci sütünce başlığının yatay istikamette orta aksı ve ikinci sütünce başlığının üst kotu,
 - i. Kavsara köşeliğinde yer alan alttan birinci ve ikinci kartuşların yatay istikamette orta aksı,
 - j. Kavsara köşeliğinin üst köşe sınırı,
 - k. Payanda birinci gövdesinin üst kotu,
 - l. Payanda ikinci gövdesinde yer alan dilimlerin üzerindeki bileziğin alt kotu,
 - m. Sol yan cephede yer alan küçük pencerenin üst kotu,
 - n. Sağ yan cephede yer alan büyük pencerenin dikey istikamette orta aksı ve pencere sütünce başlığının alt kotu belirlenmiştir.

- 45°'lik doğrulardan elde edilen veriler ile;
 - a. Ana giriş kapısı basık kemerinin üzengi noktası,
 - b. Ana giriş kapısı basık kemeri kilit taşının yatay istikamette orta noktası,
 - c. Ana giriş kapısı yanında yer alan sütüncenin alttan birinci başlığının yatay istikamette orta aksı,

d. Taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran birinci sütünce başlığının alt kotu,

e. Taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran birinci sütünce başlığının ikinci sütünce kaidesi ile birleştiği hattı,

f. Taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran ikinci sütünce başlığının alt kotu,

g. Taç kapı dıştan ikinci bordüründe yer alan palmet biçimli kartuşun üst kotu,

h. Taç kapı bordürlerini dıştan sınırlandıran ikinci sütünce üzerine yerleştirilmiş kartuşun alt kotu,

i. Mukarnaslı kavsaranın alttan başlangıç hattı,

j. Mukarnaslı kavsaranın alttan birinci, ikinci, üçüncü, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu sıralarının üst kotu,

k. Kavsara köşeliğinde yer alan alttan ikinci kartuşun alt kotu, orta aksı ve üst kotu,

l. Payanda birinci gövdesinin üst kotu,

m. Yan cephelerde yer alan büyük pencerelerin mukarnaslı kavsarasının üst kotu belirlenmiştir.

60 °'lik doğrulardan elde edilen veriler ile;

a. Taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran sütunceler üzerinde devam eden profilli silmenin üst kotuna,

b. Taç kapı dıştan ikinci bordürünün alt kotuna,

c. Ana giriş kapısı yanında yer alan sütünce başlığının üst kotuna,

d. Taç kapı bordürlerini içten sınırlandıran ikinci sütünce üzerinde yer alan rozetin üst kotuna,

e. Taç kapı bordürlerini dıştan sınırlandıran ikinci sütünce üzerine yerleştirilmiş kartuşun merkezine,

f. Taç kapı bordürlerini dıştan sınırlandıran birinci sütünce başlığının üst kotuna,

g. Mukarnaslı kavsaranın alttan beşinci ve altıncı sıralarının üst kotuna,

h. Mukarnaslı kavsaranın üst kotuna,

i. Kavsara köşeliğinde yer alan alttan birinci kartuşun alt kotuna ulaşılmıştır.

Yöntem 4 ile cephe elemanlarından türetilen ana bir modül ve ondan türetilen alt modüllerin, yapının ön yüzünde yer alan ana mimari ve bezeme elemanlarının boyutları ve yerlerinin belirlenmesinde etkisi olup/olmadığı araştırılmıştır.

Ana modül olarak kabul edilen D1 dairesi;

a. Yatay ekseninde 2, dikey ekseninde 3 adet D1 dairesi taç kapı genişliği ve yüksekliğini vermiştir. 2/3 oranı mevcuttur.

b. D1 dairelerinin yatay istikamette birbirini kestiği ve teğet dokunduğu her noktadan çizilen doğrular 1 nolu doğru payanda kaidesinin üst kotunu, 2 nolu doğru ana giriş kapısı basık kemeri kilit taşı alt kotu ile subasman kotu arasındaki mesafenin orta aksını belirlemiştir.

c. 3 ve 10 nolu doğrular arasında kalan tüm doğrular (3 ve 10 dahil) Yöntem 3' de yapılan analiz çizimlerle ulaşılan bazı doğrular ile çakışmıştır.

d. Dikey istikamette iki tam ve bir yarım D1 dairesi yan cephe dış sınırı üst kotunu, yatay istikamette iki tam ve bir yarım D1 dairesi ise yan cephe dış sınırının genişliğini vermiştir. Yan cephelerde 1/1 oranı kullanılmıştır.

Ana giriş kapısı dış sınırında, taç kapıda uygulanan yöntem baz alınarak oluşturulan D1' dairesi ile;

a. Yatay ekseninde 2, dikey ekseninde 3 adet D1' dairesi ana giriş kapısı dış sınırı genişliği ve yüksekliğine ulaşılmıştır. Taç kapıdaki gibi 2/3 oranı mevcuttur.

İki adet D1 dairesinin kesiştirilmesi ile elde edilen D2 ve D3 daireleri ile elde edilen veriler ile;

a. Yatay istikamette iki D2 dairesinin kesişimi ile ana giriş kapısı ve yan cephelerde yer alan büyük pencerelerin dış sınırlarının genişliği,

b. 2 adet D3 dairesinin dikey istikamette kesişmeleri ile ana giriş kapısı basık kemer yayınının alt ve üst kotları,

c. Dikey istikametlerdeki üç adet D2 dairesinin belirli oranlarda kesiştirilmesi ile ana giriş kapısı ve yan cephelerde yer alan büyük pencerelerin dış sınır yükseklikleri belirlenmiştir. Taç kapı üzerinde boyutsal olarak ikincil eleman olan ana giriş kapısında uygulanan modülasyon yönteminin bir benzerinin yan cephe üzerinde ikincil eleman olan pencere için de uygulandığını gösterir.

d. 2 adet D3 dairesinin dikey istikamette kesişmeleri ile ana giriş kapısı basık kemer yayınının alt ve üst kotlarına ulaşılmıştır.

İki adet D2 dairesinin kesiştirilmesi ile elde edilen D4 daireleri ile elde edilen veriler;

a. Bir D4 dairesinin dörtte biri payanda kaide yüksekliğine eşittir.

b. Yatay istikamette iki D4 dairesinin kesişimi payanda kaide genişliğini verir.

c. D4 dairelerinin yatay ve dikey istikametlerde çeşitli oranlarda kesiştirilmesi ile payanda birinci ve ikinci gövde genişlik ve yüksekliklerine

ulaşmıştır. Payanda ikinci ve birinci gövde yükseklikleri arasında 2/3 oranı saptanmıştır.

D3 dairesinin keşişiminden türetilen D6, D8, D10 ve D12 daireleri ile yapılan tespitler;

- a. D6 dairesi payanda külahu genişliğini,
- b. Bir D8 dairesi payanda kaidesi genişliği ve yarım D8 dairesi kaide yüksekliğini,
- c. D10 dairesi payanda ikinci gövdesi genişliğini vermiştir.

Bu çalışmamız sonucunda ulaşılan verilerden; bahse konu yapının ön yüz tasarımında gerek ana mimari kütlelerin boyutlarının, gerek kapı, pencere, mukarnaslı kavsara gibi ikincil mimari elemanların ve bezeme unsurlarının yerleri ve boyutlarının belirlenmesinde bazı oranların, kuralların ve modülasyon sisteminin varlığından söz edilebileceği anlaşılmıştır. Makalenin dayandığı doktora tez çalışmamızda ise Anadolu'da İlhanlı döneminde inşa edilmiş birkaç yapı daha incelenmiş ve benzer sonuçlara bu yapılarda da ulaşılmıştır. Gerek doktora tezimiz, gerekse bu çalışmanın öncül bulguları ışığında yapılacak daha sonraki çalışmalarda, Anadolu Selçuklularının farklı dönemlerinde inşa edilmiş yapıların da incelenmesi ile, yapıların ön yüz düzenlemesinde bazı ortak tasarım kriterlerinin varlığından söz etmemiz mümkün olacaktır. Böylece yapıların restitüsyon ve restorasyon projelerinin daha sağlıklı hazırlanabileceği, en azından taç kapı boyutları, ana giriş kapısı yüksekliği, kavsara başlangıç ve bitiş noktaları gibi ana noktaların yerlerinin saptanmasında yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçağul, Şamil, *Fibonacci Sayıları ve Altın Oran*, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2005.
- Bakırer, Ömür, “Geometrik Örgü veya Geçme Düzenlemelerinin Farklı Coğrafyalarda Yorumları İçin Bir Deneme”, *Anadolu Kültüründe Süreklilik ve Değişim*, Dr. A. Mine Kadiroğlu’na Armağan, ed. A. C. Erel-B. İşler-N. Peker-G. Sağır, Ankara 2011, s. 99-117.
- Bayburtluoğlu, Zafer, “Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni”, *Vakıflar Dergisi*, S.11, Gaye Matbaası, Ankara 1976, s. 67-106.
- Becerik, Burçin, *Mimarlıkta Estetik Olgusu ve Değerlendirilmesi Sorunu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
- Caner, Çağla-Ömür Bakırer, “Anadolu Selçuklu Dönemi Yapılarından Medrese ve Camilerde Portal”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Ankara 2009, s. 13-30.
- Mülayim, Selçuk, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Selçuklu Çağı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- Ödekan, Ayla, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul 1977.
- _____, “Anadolu Selçuklu Çağında Mukarnas Bezeme”, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, der. Doğan Kuban, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 329-335.
- Ögel, Semra, “Bir Selçuklu Portalleri Grubu ve Karaman’daki Hatuniye Medresesi Portalı”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, S. 2, Ankara 1957, s. 115-127.
- _____, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966.
- _____, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Taş Süsleme”, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, der. Doğan Kuban, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 311-328.
- _____, “Taç kapılar”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, der. Ali Uzay Peker-Kenan Bilici, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 469-485.
- Özdural, Alper, “Analysis of the Geometry of Stalactites: Buruciye Medrese in Sivas”, *METU JFA*, S. 11/1-2, Ankara 1991, s. 57-71.
- Şaman Doğan, Nermin, “Niğde’deki Türk Dönemi (13-15. Yüzyıl) Yapılarında Taç Kapı-Mihrap Tasarımı ve Bezeme İlişkisi”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 30/1, Ankara 2013, s. 115-139.
- Taşkent, Ayşe, *Güzelin Peşinde Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd’de Estetik*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.
- Tuncer, Orhan Cezmi, “Orantı ve Modül Üzerine Selçuklu Yapılarından Bazı Örnekler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 13, Ankara 1981, s. 449-488.
- _____, “Birkaç Selçuklu Taçkapısında Geometrik Araştırmalar”, *Vakıflar Dergisi*, S. 16, Ankara 1982, s. 61-76.

- _____, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Vakıflar Bankası Yayınları, Ankara 1986.
- _____, *Diyarbakır Camileri, Mukarnas, Geometri, Orantı*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Diyarbakır 1996.
- _____, "Kayseri Yedi Selçuklu Taç kapısında Geometrik Düzen", *Vakıflar Dergisi*, S. 26, Ankara 1997, s. 105-152.
- _____, "Vakıf Yapılarında Estetik Kavramlar", *Vakıflar Dergisi*, S. 43, Ankara 2015, s. 149-172.
- Ünal, Hüseyin Rahmi, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1982.
- Vitruvius, *De Architectura, Mimarlık Üzerine*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

III. ALÂEDDİN KEYKUBAD'IN TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TAHTINA ÇIKIŞI

THE ACCEDECE OF ALADDIN KEYKUBAD III TO THE THRONE OF ANATOLIAN SELJUK STATE

Melek GÖKSU ERDEĞER*

Öz

Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus, Moğol desteğini alan kardeşi IV. Kılıç Arslan'a karşı savaşı kaybetti ve önce Bizans'a sonra Altınordu'ya sığındı. 1280'de Kırım'da vefat etti. II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu ve III. Alâeddin Keykubad'ın babası Ferâmurz 1280'den sonra Kırım'dan Anadolu'ya gelerek Karamanoğullarına dayanıp taht mücadelesine girişti. Başarısız olunca önce Kilikya Ermeni Krallığına ardından da Bizans'a iltica etti (1281). III. Alâeddin Keykubad muhtemelen 1282'de İstanbul'da doğdu. Bir süre babasıyla birlikte Bizans'ta yaşadı. Anadolu'ya ne zaman geçtiği bilinmese de 1296 yılında Tokat'ta arpalık sahibi idi. Baltu Noyan'ın isyanı sonrasında II. Gıyâseddin Mesud tahttan indirilip Hemedan'a sürgün edildiğinde Selçuklu tahtı iki yıl boş kaldı (1296-1298). İlhanlı veziri Reşîdüddin Fazlullâh'ın tavsiyesi ile Gâzân Han, Selçuklu tahtına III. Alâeddin Keykubad'ı atadı. 16 yaşında III. Alâeddin Keykubad Konya'da Selçuklu tahtına oturdu (13 Ekim 1298). Tahta çıkışının beşinci ayında Sülemiş Noyan isyan etti. Sülemiş Noyan'ın isyanına destek vermeyen III. Alâeddin Keykubad, Gâzân Han'dan ikinci kez onay alıp tahtını korudu. Bir İlhanlı prensesiyle evlenerek İlhanlılara damat oldu (Nisan 1300). Ancak gençliğinin ve tecrübesizliğinin verdiği bir duyguyla aşırı hırsla kapıldı ve kendi halkına zulmetti. III. Alâeddin Keykubad'ın zulmünden bunalanlar onu Gâzân Han'a şikâyet etti. Tebriz'de

* Dr, Tarih Öğretmeni, Meram Kozağaç Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Konya/ Türkiye
goksu1308@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1524-6201>

yargılandı, tahtan indirildi ve ölüm cezası aldı (1302). İlhanlı eşi sayesinde affedildi ise de sopa cezası uygulandı ve İsfahan'a sürgüne gönderildi. Çıkan bir tartışmada hizmetlisi tarafından öldürüldü ve İsfahan'da Sultan Melikşah'ın türbesine defnedildi (21 yaşında).

•
Anahtar Kelimeler

III. Alâeddin Keykubad, Ferâmurz, II. İzzeddin Keykâvus, Bizans, İlhanlılar

•
Abstract

Izzeddin Keykavus II, the Sultan of Anatolian Seljuk State, lost the war against his brother, Kılıc Arslan IV, who recieved Mongolian support, and took refuge firstly in Byzantium and then in Altınordu. He died in Crimea in 1280. Feramurz, the son of Izzeddin Keykavus II and father of Aladdin Keykubad III, came to Anatolia from Crimea after 1280, and attempted to struggle for the throne relying on Karamanids. When he became unsuccessful, he took refuge in the Armenian Kingdom of Cilicia and then Byzantine in 1281. Aladdin Keykubad III was probably born in Istanbul in 1282. He lived with his father in Byzantium for a while. Although it is not clear when he moved to Anatolia, he was the barley owner in Tokat. When Gıyaseddin Mesud II was deposed and exiled to Hemedan after the rebellion of Baltu Noyan, the Seljuk throne remained unoccupied for two years (1296-1298). With the recommendation of Ilkhanid vizier Residuddin Fazlullah, Gazan Han appointed Aladdin Keykubad III to the throne of Seljuk. As at the age of 16, Aladdin Keykubad III came to the Seljuk throne in Konya (20 October 1298). Sülemis Noyan rebelled to the throne in the fifth month of his accedence. Not supporting the rebellion of Sülemis Noyan, Aladdin Keykubad III kept his throne, receiving the approval from Gazan Han for the second time. He became a groom to Ilkhanids by marrying a princess coming from Ilkhanids (April 1300). However; with a feeling of youth and inexperience, he was overly greedy and tyrannized his own people. Those who were overwhelmed by the torture of Aladdin Keykubad III, complained to Gazan Han about him. He was put into trial in Tabriz, dethroned and sentenced to death (1302). Although he was forgiven thanks to his wife from Ilkhanids, he was exposed to beating punishment. He was exiled to İsfahan. He was killed by a servant in a row and was buried into the tomb of Sultan Meliksah in İsfahan (21 years old).

•
Keywords

Aladdin Keykubad III, Feramurz, Izzeddin Keykavus II, Byzantium, Ilkhanids

GİRİŞ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Türk ve Türkiye Tarihi açısından önemi bilinen bir gerçektir. Anadolu'nun yeni Türk vatanı olmasında Türkiye Selçukluları büyük rol oynadılar. Selçuklu beyi Süleyman Şah ve oğulları Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini atarken Anadolu'da bin yıl devam edecek olan Türk hâkimiyetinin öncüsü oldular. Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar hanedan ailesinden 17 Selçuklu sultanı tahta çıkarak ülkeyi idare etti. Hanedan ailesinden gelen diğer erkek çocuklar da devlet geleneğinin bir parçası olarak hâkimiyet mücadelesi verdiler.

Türkiye Selçuklu sultanlarının saltanat ve hayat hikâyeleri her zaman araştırmacılar için bir merak konusu olmuştur. Çalışmamızın mevzusu da Türkiye Selçuklu Devleti'nin son sultanlarından olan III. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkışıdır. Amacımız onun tahta geçişinde rol oynayan faktörleri her yönü ile ortaya koyabilmektir. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti'nin son yılları eldeki kaynaklar ışığında aydınlatılmak istenmektedir.

Çalışmamızın genel zaman aralığı III. Alâeddin Keykubad'ın babası Ferâmurz'un Anadolu'ya gelmesiyle başlayıp 1303 yılına kadar geçen süredir (1280-1303).

III. Alâeddin Keykubad'ın yaşadığı dönem ve bilhassa 1280'den sonra yaşanan olaylar, kaynaklarda farklı ve iç içe geçmiş şekilde anlatılmıştır. Selçuklu meliklerinin aynı anda taht mücadelesine başlamaları isim karışıklığına neden olmuştur. II. İzzeddin Keykâvus'un ülkesinden ayrılarak Bizans ve Kırım'a gitmesi, oğullarının Anadolu'ya dönerek taht mücadelesine girişmeleri ve bilhassa III. Alâeddin Keykubad'ın babası Ferâmurz hakkında kaynakların verdiği bilgiler çok dağınık ve net değildir. Selçuklu döneminde yazılan yerli kaynaklar, Arap, Bizans, İlhanlı, Altınorda ve Osmanlı kaynaklarını inceleyen araştırmacılar birbirlerinden farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bu karışıklık, dönemin tarihçilerinden başlayıp günümüze kadar uzanmıştır.

Çalışmamızda bu sorunu çözebilmek için XIII. yy. ve XIV. yy.'da yazılmış tarihi, edebi, dini, mimari, nümizmatik ve her türlü belge gözden geçirilmeye çalışıldı. Elde edilen bilgiler karşılaştırılmaları yapılarak, kronolojik bir zemine yerleştirildi. Öncelikle incelenecek konunun, zaman aralığı ve ismi geçen kişilerin tespiti yapıldı. Tarihi olay, olgu ve kronolojinin uyumlu olmasına özen gösterildi. Her olayın geçtiği zamanı belirleyen bir zaman cetveli çıkarıldı. Elden geldiğince kaynaklardaki bilgiler karşılaştırılmalı irdelendi. Konumuzun geçtiği Selçuklu

ülkesi, Bizans toprakları ve Kırım, coğrafyasının, şehirlerinin ve ticaret merkezlerinin harita üzerinde yerleri belirlenerek çalışmada kullanıldı.

A. III. ALAEDDİN KEYKUBAD'IN BABASI FERÂMURZ

III. Alâeddin Keykubad'ın babası Ferâmurz, II. İzzeddin Keykâvus'un oğludur. II. İzzeddin Keykâvus, babası II. Gıyâseddin Keyhusrev 1246 tarihinde vefat ettiği zaman¹ devlet adamlarının desteği ile Selçuklu tahtına çıkarıldı.² II. İzzeddin Keykâvus'un saltanat yılları oldukça çalkantılı geçti. Öyle ki iki kardeşi ile birlikte ortak saltanat sürdürdüğü dönem de oldu.³ Ancak Moğolların desteklediği kardeşi IV. Kılıç Arslan'a karşı mücadeleyi kaybeden II. İzzeddin Keykâvus, iki kez Bizans topraklarına sığınmak zorunda kaldı.⁴ İkincisinde yanına ailesini, Rum dayılarını, emirlerinin bazılarını ve maiyetini alıp Antalya'dan bir kadırgaya binerek İstanbul'a gitti (1262).⁵

II. İzzeddin Keykâvus, Bizans'ta sürgünde iken yanında annesi Berduliye Hatun⁶, eşi⁷, dört oğlu (Mesud, Keyümers, Konstantin Melik ve ismi bilinmeyen

¹II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölüm tarihi net değildir. İbn-i Bîbî onun ölüm yerini ve tarihini vermemiştir. Aksarayî sadece 8 yıl tahta kaldığını belirtmiştir (h. 634-642/ m. 1237-1245). Niğdeli Kadı Ahmet 9 yıl saltanat sürdürdüğünü kaydetmiştir. Ölüm tarihi olarak 1246'yı işaret etmiştir. *Anonim Selçuknâme'* de h. 643 Recep ayının ortasında öldü denilmiştir (Aralık 1245). İlhan Erdem eserinde onun ölüm tarihini 1246 Ocak ayı olarak vermektedir. İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 104.

²Kerîmüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 28; *Anonim Selçuknâme, Tarih-i Âl-i Selçuk (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III)*, çev. Feridun Nâfiz Uzluç, Ankara 1952, s. 44; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 475. Konu hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Mehmet Suat Bal, *II. İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 26.

³İbn-i Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye-Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, çev. M. Nuri Gençosman, Ankara 1941, s. 159; *Anonim Selçuknâme*, s. 46-51; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslâm Tarihi*, C. XIII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000, s. 146; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000, s. 247-248; Nejat Kaymaz, *Pervane Muinüddin Süleyman*, Ankara 1970, s. 28; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, Ankara 1970, s. 35; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1998, s. 512; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 478; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2018, s. 265.

⁴İbn-i Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye*, s. 159; Kaymaz, *Pervane*, s. 28; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 265; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 35; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara 1994, s. 717.

⁵Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 51-52; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fi Târîhi'l-Hicre*, çev. Donald S. Richards, Beyrut 1998, s. 75; İbn-i Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye*, s. 159-160; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, s. 583; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Ankara 2011, s. 148; Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslamın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü*, Ankara 2002, s. 26-27.

⁶Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009, s. 657.

bir melik), bir kızı⁸, bir kız kardeşi (görünüşe göre evlenmemiş)⁹ ve iki dayısı (Kir Kedid ve Kir Haya) dâhil olmak üzere akrabaları vardı. Sultanın en yakınındaki aile üyesi en büyük oğlu II. Gıyâseddin Mesud idi. II. İzzeddin Keykâvus ve VIII. Mikhael Paleologos'un arası açılınca; II. İzzeddin Keykâvus'a karşı Bizans'ın ilk başlardaki hoşgörülü politikası yerini sert bir müdahaleye bıraktı. Selçuklu sultanının adamları hapsedilip çoğu katledildi. Hristiyanlığı kabul edenler bağışlandı. VIII. Mikhael, sultanın ailesinden kadınları ve küçük çocukları İznik şehrine gönderdi.¹⁰ Amacı ailesini elinde tutarak II. İzzeddin Keykâvus'u kontrol altına almaktı. II. İzzeddin Keykâvus da tutuklanarak annesi ve iki oğlu II. Gıyâseddin Mesud ve Rükneddin Keyümers ile birlikte Meriç nehri ağzında bulunan Enez (Enos) Kalesi'ne hapsedildi (1263). Bu esaret hayatı Altınorda hanı Berke Han'ın yardımı ile sona erdi ve Selçuklu sultanı kurtarıldı.¹¹ II. İzzeddin Keykâvus 1264 yılında Enez'den Kırım'a gitmek için ayrılırken ailesinin çoğu İstanbul'da kaldı.¹²

II. İzzeddin Keykâvus 1264 yılından ölünceye kadar Kırım'da yaşadı. Berke Han tarafından kendisine verilen Suğdak ve Sulhad'da ikamet etti.¹³ Berke Han'ın kızı Urbay Hatun ile evlendi. 1266'da Altınorda tahtına geçen Mengü Timur, II. İzzeddin Keykâvus'un iktasını elinden almadı. II. İzzeddin Keykâvus daha sonraları hayatının geri kalanını geçireceği Kefe şehrine yerleşti.¹⁴ II. İzzeddin

⁷Georges Pachymeres, *Relations Historiques-Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul 2009, s. 160-161.

⁸Pachymeres, *Relations Historiques*, s. 60.

⁹Pachymeres, *Relations Historiques*, s. 160; Rustam Shukurov, *The Byzantine Turks 1204-1461*, Boston 2016, s. 114.

¹⁰Pachymeres, *Relations Historiques*, s. 61.

¹¹İbn-i Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 268; İbn Şeddâd, *Baypars Tarihi (al-Melik-al-Zahir Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi)*, çev. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara 2000, s. 33; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 774; W. De. Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İ. Hakkı İzmirli, İstanbul 1941, s. 61; W. Barthold, "Berke", *İA*, C. II, İstanbul 1979, s. 553-555. Aksarayî, Berke Han'ın komutanı Kutluğ Melik'in deniz yoluyla gelerek II. İzzeddin Keykavus'u ve tüm yakınlarını kurtardığını nakletmiştir. Sultana ikamet ve ikta olarak Kırım'da bir yer verilmiştir. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 57.

¹²Shukurov, *The Byzantine Turk*, s. 105.

¹³Aksarayî eserinde Berke Han'ın II. İzzeddin Keykavus'un Kırım'a gelmesinden hemen önce öldüğünü yazmaktadır. Bu ölümü Selçuklu sultanının gelişinin uğursuzluğuna yoran Moğolların, II. İzzeddin Keykavus'u geldiği yoldan geri döndürüp Kefe'de ikamet etmeye zorladıklarını söylemektedir. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 57. Fakat bu yazılanlar Berke Han'ın ölüm tarihi ile uyuşmamaktadır. II. İzzeddin Keykavus, Enez Kalesi'nden 1263 yılında kurtarılmıştır. Berke Han ise 1266'da ölmüştür. Arada 3 yıllık bir zaman dilimi bulunmaktadır. Ayrıca Berke Han kızını Selçuklu sultanına eş olarak vermiştir. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 479.

¹⁴II. İzzeddin Keykavus'un Anadolu'ya geri dönmeye teşebbüsü olup olmadığını bilmiyoruz.

Keykâvus gurbette çektiği sıkıntı ve vatan hasreti ile hastalanıp yatağa düştüğü zaman başta oğlu II. Gıyâseddin Mesud olmak üzere, tüm akraba ve beylerini çağırıldı. Onlara iki vasiyet bıraktı. Birincisi sultan olduktan sonra yaptığı hataları yapmamalarını ve Anadolu'ya dönüp topraklarını geri almalarını istedi. İkinci vasiyeti ise vefatından sonra cesedinin Anadolu'ya götürülüp gömülmesiydi.¹⁵ Birinci vasiyeti oğlu II. Gıyâseddin Mesud tarafından gerçekleştirildi. İlk fırsatta deniz yoluyla ülkesine döndü ve tahtı III. Gıyâseddin Keyhusrevden aldı. İkinci vasiyeti ise gerçekleşmedi. Selçukluların en buhranlı zamanlarında II. İzzeddin Keykâvus'un cenazesi Kefe'ye defnedildi, Anadolu'ya getirilemedi.¹⁶

Osman Turan, II. İzzeddin Keykâvus'un Kırım'a geçtiği sırada yanında beş oğlu bulunduğunu vurgulamaktadır. Gıyâseddin Mesud, Rükneddin Kılıç Arslan, Rükneddin Keyümers, Alâeddin Siyavuş (cimri) ve Ferâmurz.¹⁷ II. İzzeddin Keykâvus 1279/1280 tarihinde vefat edinceye kadar Kırım'da kendisine verilen Sulhat iktasında yaşamıştır. Fakat Osman Turan başka bir eserinde ise farklı bir bilgi vermiştir. Osman Turan tarafından yayınlanan vesikalara göre, II. İzzeddin Keykâvus'un 5 oğlu vardır. Bunlardan Gıyâseddin Mesud, Rükneddin Keyümers ve Siyavuş isimli oğulları Kırım'da yanındadır. Ferâmurz ve Rükneddin Kılıçarslan ise İstanbul'da kalmıştır. Bizans İmparatoru'nun yanında kalan oğullarından birisinin adı Melik Konstantin olarak değiştirilmiş ve bir Hıristiyan gibi yetişmiştir.¹⁸ Osman Turan, Pachymeres'in eserinde adı geçen "Melek Masour"un Ferâmurz olamayacağı ve bu kişinin Rükneddin Kılıç Arslan olduğunu ileri sürmüştür. Osman Turan'ın yorumu şöyledir: "*Siyavuş, henüz biraderi Mesud tahta çıkmadan III. Gıyâseddin Keyhusrev'e karşı cenupta Karamanlı Türkmenlerle harekete geçtiği gibi, Kılıç Arslan da şimalde Kastamonu havalisindeki*

Ölünceye kadar Kefe'de yaşamış olmalıdır. XIV. yüzyıl başlarındaki bir Ceneviz vesikasından, Kefe'de "Keykavus" adlı bir saray bulunduğu öğreniyoruz. Gheorghe I. Bratianu, *Le Commerce Genoï, Paris 1929*, s. 219'dan naklen Turan, *Türkiye*, s. 500-501.

¹⁵ İbn-i Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 301.

¹⁶ Hüseyin Hüsâmeddin, eserinde II. İzzeddin Keykavus'un Bahçesaray'da vefat ettiğini belirtmiştir. Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, C. II, haz. Mesut Aydın, Amasya 2004, s. 247.

¹⁷Turan, *Türkiye*, s. 580.

¹⁸Pachymeres, *Relations Historiques*, s. 161; Turan, *Türkiye*, s. 50; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1988, s. 10-11; Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", s. 719; Zerrin Günal Öden, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin, Mesud Hakkında Bazı Görüşler", *Belleten*, C. LXI, S. 231'den Ayrı Basım, Ankara 1997, s. 289; Yonca Anzerlioğlu, "Bizans İmparatorluğunda Türk Varlığı", *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, s. 228; Elizabeth Zachariadou, "II. İzzeddin Keykâvus'un Veröia'daki Hristiyan Torunları", çev. Şahin Kılıç, *Tome*, 6, Makedonika 1965, s. 62-74; Melek Göksu Erdeğer, *III. Alaeddin Keykubad ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2020, s. 70.

Türkmenlerle sultan Mesud'a karşı şiddetli bir mücadeleye girişti (691/1291-92) ve neticede Kılıç Arslan ile birlikte Türkmenler müthiş bir mağlubiyete uğradılar. Bu hususta tafsilat veren Aksarayî, bu şehzadenin akıbetinden bahsetmez."¹⁹

İ. Hakkı Uzunçarşılı eserinde III. Alâeddin Keykubad'ın babası Ferâmurz'un İstanbul'da öldüğünü ve Rükneddin Kılıç Arslan'ın Hristiyanlaştığını belirtmiştir. II. İzzeddin Keykâvus'un iki kızından biri, Hand Fatma Hatun da Hristiyan geleneklerine göre yetiştirilmiştir.²⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Fatma Hatun hakkında yanlış olmalıdır. Çünkü Konya'da Fatma Hatun'un ve annesinin bir türbesi bulunmaktadır. Tamir kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla zaviye, daru'l-huffaz, mescid ve türbe olarak h. 700 /m. 1300 yıllarında inşa edilen bu bina II. İzzeddin Keykâvus'un kızı Fatma Hatun tarafından annesi için yaptırılmıştır.²¹ Mescidin içerisinde ahşap bir bölmede bulunan türbe içindeki üç sandukanın kitabesi bulunmamaktadır. Yapının tamir kitabesinden ve vakfiyesinden anladığımız kadarıyla burada II. İzzeddin Keykâvus'un eşi, kızı Fatma Hatun ve sütanesi yatmaktadır.²² Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde iki Arapça vakfiyesi mevcut olup, 80 satırdan müteşekkildir.²³ Vakfiye suretlerinde "Sultan Hand Fatma Hatun bint-i es-Saidü'ş-şehid es-Sultanü'l-azam, şehinşah-ı mu'azzam izze'd-dünya ve'd-din ebu'l-feth Keykâvus b. Keyhusrev" şeklindeki ifade, Fatma Hatun'un kesin olarak II. İzzeddin Keykâvus'un kızı olduğunu ispatlar. Ayrıca burada Fatma Hatun'un annesinin gömülü olduğu vakfiye ile kesinlik kazanır. Ancak annesinin ismi ve ölüm yılı bilinmemektedir. Dolayısıyla II. İzzeddin Keykâvus'un bu eşinin kimliğini de öğrenemiyoruz.

II. İzzeddin Keykâvus, Selçuklu ülkesinden Bizans'a giderken iki oğlu Mesud ve Keyümers yanında idi (1262). Bu iki Selçuklu meliki 1262'den önce doğmuşlardı. Bizans'ta kalan iki oğlu ise bunların küçükleri idi. Ama Anadolu'da mı yoksa İstanbul'da mı doğduklarını tahmin etmek istersek yıl hesabı ile biri Anadolu'da dünyaya gelmiş olmalıdır. Zira bu iddiamızı Amasya Tarihi'nin yazarı Hüseyin Hüsameddin de "Binâ'en-aleyh: Sultân İzzeddin Keykâvus, perîşân bir sûretde memleket-i Selçûkiyeden çıkub üç oğlu ve ba'zı etba'ıyla Bizans imparatorluğuna ilticâ itmişdir."²⁴ sözleri ile desteklemiştir.

¹⁹Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 10-12.

²⁰İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1998, s. 17.

²¹Zeki Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Ankara 1998, s. 168.

²²İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1997, s. 595; Zeki Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapıları*, s. 169.

²³Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 596; Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapıları*, s. 170.

²⁴Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. II, s. 238.

Kanaatimizce Rükneddin Kılıç Arslan ve Ferâmurz ise 1264'den sonra Kırım'da doğmuş olmalıdır.²⁵ Bu çocukların Berke Han'ın kızı Urbay Hatun'dan olma ihtimalleri çok zayıftır. Çünkü oğullar ve Urbay Hatun hakkında Altınorda ve İlhanlı kaynaklarında akraba olduklarına dair bir bilgi ve itibar bulunmamaktadır. Bu Selçuklu melikleri de ilerleyen zamanlarda Altınorda hanedanlığı ile ilgili iddialarda bulunmamışlardır.

II. İzzeddin Keykâvus'un en tartışmalı oğlu Alâeddin Siyavuş'tur. Alâeddin Siyavuş, II. İzzeddin Keykâvus'un Antalya'dan İstanbul'a ve İstanbul'dan Kırım'a giderken yanında bulunanlar arasında ismi geçmemektedir. Bunu ya henüz doğmadığına ya da yanında olmadığına yorumlayabiliriz. Muhtemelen Kırım'da dünyaya geldi. Dolayısıyla 1264'den sonra doğmuş olmalıdır. Kırım'dan ne zaman, nasıl, kimin vasıtasıyla ve kaç yaşında Anadolu'ya geçtiğiyle ilgili bilgiler tamamen karanlıktır. Karamanoğullarının desteği ile ayaklanıp Konya'da tahta oturduğu zaman 1277 yılıdır (Cimri Olayı)²⁶ Bu yılda en fazla 13 yaşında olmalıdır. II. İzzeddin Keykâvus henüz sağ olduğu için bu yaşta bir oğlunun Anadolu'ya gelmesi ihtiyatla karşılanmıştır. Çünkü diğer dört kardeşi babalarının ölümünden sonra (1280) Anadolu'ya gelip taht mücadelesine girmişlerdir. Kaynaklar ve araştırmacılar tarafından Alâeddin Siyavuş'un II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu olmadığı hep iddia edilmiştir. Bazı kaynaklara göre Alâeddin Siyavuş aslında Selçuklu hanedanına mensup olmayıp kendini bir şehzade olarak gösteren bir Türkmen dervişidir.²⁷ Saltanat iddiasının sonucunda Alâeddin Siyavuş 1279'da feci bir şekilde öldürülmüştür.²⁸

²⁵ Erdeğer, agt., s. 66.

²⁶ Alaeddin Siyavuş'a atfedilen "cimri" kelimesi bir isim olmayıp, onu tahkir etmek için dönemin Selçuklu yazarları ve halk tarafından ona ölümünden sonra takılmış kötü bir lakaptır. Türkçe'de ve Farsça'da "eşkıya, serseri, dilenci, sefil" anlamına gelmektedir. Konya'yı yağma ve tahribi, Konya halkının hafızasından silinmeyerek onu küçük düşürmek ve onunla alay etmek istemişlerdir. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* s. 96; İbn-i Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 204; İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, s. 90; Turan, *Türkiye*, s. 564-572; Sefer Solmaz, "Alaeddin Siyavuş", *Konya Ansiklopedisi*, C. II, Konya 2011, s. 166-167; Sefer Solmaz, "Cimri Olayı", *Konya Ansiklopedisi*, C. II, Konya 2011, s. 267.

²⁷ Abu Bakr İbn Al-Zaki, *Ravzat Al-Kuttâb va Hadikat Al-Albab*, yay. Ali Sevim, Ankara 1972, s. 4, 26; İbn-i Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 204; Kaymaz, *Pervane*, s. 170-171; O. Ferid Sağlam, "Şimdiye Kadar Görülmeyen Cimri Sikkesi", *Bellekten*, C. IX, S. 35, Temmuz 1945, s. 302; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 35; Solmaz, "Alaeddin Siyavuş", s. 166.

²⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 102; Ahmed b. Lütfullah Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, çev. Ali Öngül, İzmir 2000, s. 121; Cahen, *Anadolu*, s. 285; Turan, *Türkiye*, s. 569-570; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 45.

Şikarî ise Alâeddin Siyavuş'un/Cimri'nin hapis olup Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından hapisten çıkarılarak Konya'ya hâkim kılındığını kaydetmiştir.²⁹ Eğer bu rivayeti kabul edecek olursak yeni bir görüş de ileri sürebiliriz. II. İzzeddin Keykâvus'un kızı Fatma hatun gibi muhtemelen Alâeddin Siyavuş da babası ile birlikte İstanbul'a gitmedi ve Selçuklu topraklarında kaldı. Yakalanıp hapsedildi.

III. Alâeddin Keykubad zamanında 1299 yılında yazılan Farsça manzum bir eser olan Yûsuf-i Erzincânî'nin Hâmûş-nâme'sinde³⁰ Cimri ile ilgili bir hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyeye göre ilk başta Siyavuş nedense sırrını daha fazla saklamak istememiş ve kendisi sultanlığını açıklamıştır. Memleketin padişahının ölüm emri üzerine yakalanıp katledilmiştir. Eğer dilini tutsaydı başına bu musibet gelmezdi.³¹

1. Ferâmurz'un Anadolu'ya Gelişi

Ferâmurz da diğer kardeşleri gibi babasının ölümünden sonra Anadolu'ya gelmiştir (1280).³² Kırım'da dünyaya geldiğini tahmin edersek yaşı 14-15 olmalıdır. Kaynaklarda kardeşleri II. Gıyâseddin Mesud, Rükneddin Kılıç Arslan ve Rükneddin Keyümers ile ilgili bilgileri takip edebilirken Feramuz ile ilgili bilgiler yetersizdir. Metinlerde genelde "Ferâmurz oğlu III. Alâeddin Keykubad" diye geçer ve hiçbir bilgi verilmez. Ya da kaynakların genel sorunu olan bilgi karmaşasının kurbanı olmuş da olabilir. Ferâmurz'un biyografisini oluştururken diğer kardeşlerin kronolojisini belirledikten sonra ipuçları ile gitmeyi denedik. Tarihi metinlerde Konya'da çıkan Alâeddin Siyavuş İsyanından (Cimri) kısa süre sonra bir başka isyanın patlak verdiği yazmaktadır (1280).³³ İsyanın elebaşı II.

²⁹ Şikarî, *Karamanoğulları Tarihi*, haz. M. Mesud Koman, Konya 1946, s. 44.

³⁰ Yûsuf-i Erzincânî "Hâmûş-nâme" adlı eserini, Türkiye Selçukluların Devletinin son zamanlarında III. Alâeddin Keykubad'ın saltanatı sırasında yazmıştır. Meltem Kurtuluş, *Yûsuf-i Erzincânî'nin Hâmûş-nâme'si* (İnceleme-Metin), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016, s. 18-19.

³¹ Kurtuluş, agt., s. 62-63.

³² Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi'nde şöyle not düşmüştür: "Kırım hükümdârı Mengü Temir Hân'ın yanında mukim olan Sultân İzzeddin Keykavus Bahçesaray'da 677 senesi evâ'linde vefât itmekle zevcesi Orbay Hâtun bint Berkay Hân ile şehzâdeleri Mes'ûd, Kılıç Arslan, Feramuz Kırım'dan kalkub Amasya'da ikâmet itmek üzere Samsun'a geldikleri haberi şâyi" oldukda Amasya vâlisi Seyfeddin Torumtay derhâl halîlesi Güray Hâtun bint Samuk Noyin'i ba'zı ümerâ ile istikbâl için göndermişdi." Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. II, s. 247.

³³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 97; Anonim *Selçuknâme*, s. 40; İbn-i Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 204-205; İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, s. 90; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 52-54; Uzunçarsılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 16; Turan, *Türkiye*, s. 560-561; Kaymaz, *Pervane*, s. 172; Cahen, *Anadolu*, s. 282. Cimri adına basılan paraların üzerinde "Alaü'd-dünya ve'd-din Ebul Feth Şiyavuş bin Keyhüsrev 675 Zilhicce Konya ve Minnet Allahındır" yazısı yer alır. Basılan para, dört yapraklı yonca

İzzeddin Keykâvus'un oğlu Alâeddin'dir. Ama Alâeddin Siyavuş 1279'da hayatını kaybetmişti. Dolayısıyla bir yıl sonraki isyanda geçen isim II. İzzeddin Keykâvus'un başka bir oğlu olmalıdır.

Özellikle Anonim Selçuknâme'de bu "Alâeddin" ile ilgili verilen bilgiler araştırmacıların kafasını oldukça karıştırmıştır. Buna göre Sultan Alâeddin 1280'de Anadolu'ya gelip Karamanoğulları ile birleşip isyan etti. Adına hutbe okutuldu. Karaman Türklerinden oluşan askerleriyle Niğde'de bulunan Selçuklu emirleri üzerine yürüdü. Savaşı kaybetti ve Bizans tarafına sığındı.³⁴ Anonim Selçuknâme'nin yazarı kanaatimizce burada bir isim karışıklığı yapmıştır.³⁵ Anonim Selçuknâme'de 1280 yılı içinde verilen "Alâeddin" ismi "Ferâmurz" olmalıdır. Çünkü bu tarihlerde diğer kardeşleri II. Gıyâseddin Mesud, Rükneddin Keyümers ve Rükneddin Kılıç Arslan Kastamonu Bölgesinde idiler.³⁶ Muhtemelen Ferâmurz 1280'de Keyümers ve II. Gıyâseddin Mesud'dan sonra Anadolu'ya geldi. Kuzeydeki kardeşleriyle uğraşmak yerine güneye indi. Karaman Türkmenlerinin yanına geldi ve Karaman oğulları tarafından kabul gördü (1281). Onlara güvenerek istiklalini ilan etti. Karamanlılar onun adına Larende ve diğer bölgelerde hutbe okuttular. Karamanoğulları Niğde üzerine yürüdüler. Niğde'de bulunan Müinüddin Süleyman Pervanenin oğlu İzzeddin, Sadeddin Çelebi ve Sahip Ata Fahreddin Ali'nin torunu ile savaştılar. Başarısız

şeklinde. Gündegül Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, Ankara 2001, s. 20-21, 102-104.

³⁴ Anonim Selçuknâme, s. 41. "Yine 679 = 1280/1281 yılında Sultan Mesud'un birader zadesi Sultan Alaeddin'in denizi geçerek Karaman vilayeti üstüne yürüdüğü haberi ansızın duyuldu. Türk cemaati kendisini aralar Larende'ye götürdü. h. 679/ m. 1280 de adına hutbe okuttular. Diğer taraftan İzzeddin b. Muineddin Pervane ve Sadeddin Çelebi, Sahip Fahreddin'in kızının oğlu ordusuyla birlikte Niğde'de duruyordu. Türkler Melik (şehzade) Alaeddin'i alarak ona karşı yürüdüler. İzzeddin ve Saadettin çelebi bunu işittiler, her ikisi de beraber gelerek savaşa tutuştular. Türkleri bozguna uğrattılar. Sultan Alaeddin tekfur iline gitti, onun hikâyesi de bitti."

³⁵ Tıpkı konu başlığının "Sultan İzzeddin Keykâvus b. Keyhüsrev b. Keykubat oğullarının gelişi" altındaki ilk paragrafta olduğu gibi. Burada da Anadolu'ya gelen ilk şehzadenin Melik Siyavuş olduğunu belirtir. Bu melik Sinop'a gelir ve Sultan Gıyâseddin tarafından yakalanır Burgulu kalesine hapsedilir 1279/1280. Anonim Selçuknâme, s. 41. "Kıfcağ ülkesinden, İzzeddin Keykavus oğullarından Anadolu'ya gelen ilk kimse Melik Siyavuş idi. Bu, Sinop'a geldi. Haber Sultan Gıyâseddin'e şehirden dışarı çıktığı şeklinde gelince onu yakalayıp Burgulu kalesine hapis etti. Sene h. 678- m. 1279/80." Ana kaynakların bazılarında isim karışıklığı oldukça yaygındır. Örneğin Abu'l Farac Bar Hebraeus'un eserinde de Rum Diyarı Sultanı İzzüddin (m. 1280'de), Berke havalisinden kaçarak kendisini çok iyi karşılayan Abaka'nın yanına gelerek, Abaka'dan Anadolu'da iktâ almıştır denilmektedir. Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 605. Oysaki buradaki isim de II. Gıyâseddin Mesud olmalıdır.

³⁶ İbn-i Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, C. II, s. 248; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. II, s. 110-111; Turan, *Türkiye*, s. 582.

olunca geri çekildiler. Ferâmurz önce Kilikya'ya oradan da Bizans'a sığındı (1282). Kendisinden bir daha haber alınmadı.³⁷

Bu kanaatimizi kesinleştiren bir bilgiye ise Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Çoşkun'er'in hazırladıkları Anonim Selçuknâme'nin bilgi notlarında rastlıyoruz. Feridun Nafiz Uzluk, Anonim Selçuknâme'nin çevirisinde, sayfa 41'de, 1280-1281'de Karaman'da olan şehzadenin II. Gıyâseddin Mesud'un biraderzadesi, yani yeğeni olduğunu kaydetmiştir. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Çoşkun'er ise hazırladıkları Anonim Selçuknâme'nin çevirisinde, sayfa 52'de, bu kelimeyi II. Gıyâseddin Mesud'un kardeşi olarak vermektedir. Gök ve Çoşkun'er, F.Nafiz Uzluk'un metni okurken hata yaptığını belirtmektedir. Metinde biraderzade anlamına gelecek bir kelime bulunmamaktadır. “ *aniden Sultan Mesud'un kardeşi sultan Alaaddin'in denizi geçtiği ve Karaman vilayetine yöneldiği haberi geldi.*” → “...nâgâh haber âmed ki sultan Alaaddin birâder-i sultan Mesud ez deryâ gozar kerd”.³⁸ Gerçekten de orijinal Farsça yazmanın fotoğraflarında “*kardeşi*” kelimesi bulunmaktadır. Osman Turan, bu konu hakkında bilgi verirken cümlelerin sonunu şöyle tamamlamıştır. “*Tekfur vilayetine gittikten sonra kayboldu*”³⁹. Farsça metinde ise “*kaybolma*” kelimesi bulunmamaktadır. “*Sultan Alaaddin Tekfur vilayetine gitti ve onun hikâyesi de bitti*” → “*Sultan Alaaddin be-vilayet-i tekfur reft. Hadîs-i ü tamam şod.*” Feridun Nafiz Uzluk, Anonim Selçuknâme'nin çevirisinde ve Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Çoşkun'er'in hazırladıkları Anonim Selçuknâme'nin çevirisinde de “*hikâyesi bitti*” olarak geçmektedir.

Ancak birkaç yüzyıl sonra, Ferâmurz'un nerede olduğuna dair bir Osmanlı tarihçisi not düşmüştür. Münecimbaşı eserinde II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu Ferâmurz'un Bizans imparatorunun hapsinde öldüğünü ifade etmiştir.⁴⁰ Neden hapiste olduğunu, ne kadar hapiste kaldığını ya da öldüğü tarihi vermemiştir. Dolayısıyla bu bilgiler bizim için halen karanlıktır. Ferâmurz'u Bizans'a sığınmaya zorlayan sebep Selçuklu ve Moğol ordusu karşısındaki başarısızlığıydı. Ferâmurz, mevcut sultan III. Gıyâseddin Keyhusrev ve beyleri karşısında tutunamadı. Bir zamanlar taht mücadelesini kaybeden babası gibi Bizans'ı tercih etti. Ancak burada da hayatını kaybetti.

Osman Turan'ın “*Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*” adlı eserinde II. Gıyâseddin Mesud'un, kardeşi Rükneddin Keyümers'i Kayseri zeametine

³⁷ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 57; Turan, *Türkiye Selçukluları Vesikalar*, s. 11; Merçil, “Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları”, s. 163.

³⁸ *Anonim Selçuknâme*, çev. Halil İ. İbrahim Gök-F. Çoşkun'er, Ankara 2014, s. 123.

³⁹ Turan, *Türkiye*, s. 584.

⁴⁰ Münecimbaşı, *Câmi üd-düvel, Anadolu Selçukluları*, çev. H. Fehmi Turgal, İstanbul 1940, s. 48.

ataması ile ilgili menşur; diğer kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ın da Akşehir'de iktâ temlikine ait menşur mevcuttur. Keyümers'e menşurun verildiği tarih, belge üzerindeki Dîvânî rakamlarla h.688 (m.1289) yılını göstermektedir. Rükneddin Kılıç Arslan da II. Gıyâseddin Mesud'a isyan edip (1292) ve Umuroğlu Ali tarafından öldürüldüğü tarih 1295'dir. Dolayısıyla onun menşuru da 1292'den önceye tarihlenmelidir. II. Gıyâseddin Mesud tarafından menşur verilen kardeşler arasında Ferâmurzu göremiyoruz. Bunun nedeni Ferâmurzu'nun Anadolu'da değil de Bizans da bulunması ya da çoktan hayatını kaybetmiş olması olabilir.

B. III. ALAEDDİN KEYKUBAD'IN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

III. Alâeddin Keykubad,⁴¹ Ferâmurzu b. II. İzzeddin Keykâvus'un oğludur.⁴² III. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkış tarihi Anonim Selçuknâme'de verilen tarih olarak kabul edilmektedir.⁴³ Türkiye Selçuklu Devleti'nin 17. hükümdarı ve listedeki son hükümdarı olan III. Alâeddin Keykubad, 15. hükümdar III. Gıyâseddin Keyhusrev ve 16. hükümdar II. Gıyâseddin Mesud'un birinci saltanat dönemlerini yaşamıştır. III. Alâeddin Keykubad'la ilgili anlatılacak tüm bilgiler bu dönemin siyasi olaylarının bir sonucudur.⁴⁴

⁴¹ II. İzzeddin Keykâvus'un İran edebiyatına olan hayranlığı oğlu Feramurzu'da da devam etmiş ve o da oğluna Şehnameden bir isim seçmiştir. Alaeddin ve Keykubad kelimeleri iki farklı kültüre ait iki isim olup, bunlardan Alaeddin kelimesi Arapça, Keykubad kelimesi de Farsça'dır. Eski Acem şahlarının ikinci sülalesinden gelen hükümdar isimlerinin başında kullanılmıştır. Key-husrev, Key-kubad, Key-kavus gibi bu isimler İran-Fars kültürünün etkisinin açık bir göstergesidir. Türkiye Selçuklu sultanlarının isimleri Arapça ve Farsçanın ilginç bir birleşimi haline gelmiştir.

⁴² İbrahim Kafesoğlu, "Keykubad III", *İA*, C. VI, Eskişehir 1997, s. 662-663; Faruk Sümer, "Keykubad III", *DİA*, C. XXV, Ankara 2002, s. 360-361; Mikail Bayram, "III. Alaeddin Keykubad", *Konya Ansiklopedisi*, C. I, Konya 2012, s. 162-163.

⁴³ Alaeddin Keykubad'ın kimliği konusunda Osman Turan, III. Alaeddin Keykubad'ın II. İzzeddin Keykâvus'un altı oğlundan biri olan Feramurzu'nun oğlu olduğu konusunda kesin bilgi vermiştir: "Sultan Mes'ud isyan eden Baltu'nun yanında bulunmakla beraber bu harekete cebri olarak katıldığından Han'ın mahkemesinde beraat etti ise de tahtından atıldı ve yerine 1298 yılında onun yeğeni III. Alaeddin Keykubad Selçuklu tahtına getirildi. Feramurzu'nun oğlu III. Alaeddin Keykubad 1298 yılında Konya'ya gelerek tahta oturmuştur." Turan, *Türkiye*, s. 637.

⁴⁴ II. İzzeddin Keykâvus'un önce Bizans'a sığınması ardından Kırım'a çekilmesiyle birlikte Selçuklu tahtı kardeşi IV. Kılıç Arslan'a kaldı (1262-1266). Bu dönemde Moğol baskısı artarak devam etti. Moğolların Anadolu'daki vekili durumunda olan vezir Müinüddin Süleyman Pervane yönetime tamamen hâkim oldu. Akabinde IV. Kılıç Arslan'ın hoşnutsuzluğunu hisseden Müinüddin Süleyman Pervane, Moğollarla anlaşarak 1266 yılının kış mevsiminde IV. Kılıç Arslan'ı öldürttü. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 53-54; Anonim Selçuknâme, s. 36; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 14; Cahen, *Anadolu*, s. 270. Yerine IV. Kılıç Arslan'ın çok küçük yaşta oğlu III. Gıyâseddin Keyhusrev'i Selçuklu tahtına çıkardı (1266-1284). III. Gıyâseddin Keyhusrev'in tahta çıkışında yaşlı kaynaklara göre 2-6 arasında değişiyordu. İbn-i Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 170; Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifin-Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, II, İstanbul 1987, s. 86; Abu'l Farac, *Abû'l-*

III. Gıyâseddin Keyhusrev'in saltanat yılları oldukça hareketli, bol savaşlı, isyanlı ve kanlı geçti: Memlûklülerin Anadolu üzerinde hâkimiyet kurmak istemesisonucu Moğollarla karşı karşıya gelmeleri, Sahip Ata Fahreddin Ali'nin vezirlikten azli, Hatiroğlu İsyanı (1276), Memlûklülerle Elbistan Savaşı (1277), İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın intikam için Anadolu'ya gelişi, Müinüddin Süleyman Pervâne'nin Moğollarca öldürülmesi, Karamanoğlu Mehmed Bey'in Alâeddin Siyavuş (Cimri) ile birlikte ayaklanması, Kızıl Hamit ayaklanmasının çıkması, İlhanlı şehzadesi Kongurtay'ın Karamanoğlu Mehmed Bey ile Türkmenler üzerine yürümesi ve Karamanoğlu Mehmed Bey'in öldürülmesi ve Uç Türkmenlerinin faaliyetleri. Tüm bu olaylar Anadolu'da cereyan ederken II. İzzeddin Keykâvus ve oğulları Kırım'da idi. 1280'de II. İzzeddin Keykâvus ölünce dört oğlu deniz yolu ile Anadolu'ya geçtiler. II. Gıyâseddin Mesud, akıllıca hareket ederek İlhanlı hanı Abaka Han'ın desteğini almak için İran'a gitti.⁴⁵ Yarılg olarak Anadolu'ya döndü. Abaka Han'ın ölümünden sonra da yeni han Ahmet Tekadur'un da desteğini kazandı. Selçuklu ülke toprakları ikiye ayrılarak III. Gıyâseddin Keyhusrev (Konya merkezli) ve II. Gıyâseddin Mesud (Sivas merkezli) arasında paylaşıldı.⁴⁶

Saltanat mücadeleleri sırasında oluşan iktidar boşluğundan yararlanmak isteyen Türkmen gruplar harekete geçtiler. Karamanoğulları, Eşrefoğulları ve Menteşeoğulları başta olmak üzere Türkmenler, Akşehir ve Konya civarını yağmaladılar. Şehzade Kongurtay ile sultan III. Gıyâseddin Keyhusrev ayaklanmayı bastırmak için bölgeye geldiler ve binlerce Türkmeni kılıçtan geçirdiler.⁴⁷ Bir süre sonra da İlhanlı Hanı Ahmet Tekadur, rakipleriyle işbirliği yaptığı gerekçeyle şehzade Kongurtayı öldürttü (1284 Ocak). 1284 Şubatında da Selçuklu ülkesinin yönetimi tamamen II. Gıyâseddin Mesud'a bırakıldı.⁴⁸ II.

Farac Tarihi, C. II, s. 587; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, C. II, s. 113; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 66.

⁴⁵İbn-i Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 248; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 104; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. II, s. 111; Turan, *Türkiye*, s. 582-583; Öden, a.g.m., s. 289; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 55; Cahen, *Anadolu*, s. 287.

⁴⁶İbn-i Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s. 16; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 605; Turan, *Türkiye*, s. 583.

⁴⁷*Anonim Selçuknâme*, s. 42.

⁴⁸*Anonim Selçuknâme*, s. 42; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 617; Turan, *Türkiye*, s. 583. Aksarayî, II. Gıyâseddin Mesud'un tahta geçiş tarihi olarak 1282'yi vermiştir. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 108. Sultan Veled ise II. Gıyâseddin Mesud için yazdığı 43 beyitlik bir kasidede 1281 yılını kaydetmiştir. Sultan Veled, *Divan*, s. 224. 1282'de Abaka Han, II. Gıyâseddin Mesud'a bazı şehirlerin gelirlerini tahsis etse de onun tek başına iktidara geldiği tarih olarak 1284'ü kabul etmek gerekmektedir.

Gıyâseddin Mesud iktidar ortağını ortadan kaldırmak için harekete geçti ve İlhanlı hükümdarı Argun Han'dan onay aldı.⁴⁹

1. III. Alâeddin Keykubad'ın Bizans'taki Yaşamı

Ferâmurz, Selçuklu ülkesindeki taht mücadelesini 1280-1282 yılları arasında sürdürdü. Başarısız olunca Bizans'a sığındı. Kanaatimizce III. Alâeddin Keykubad burada dünyaya geldi. Olayların akışına göre en erken doğum tarihi 1282 olmalıdır. Bir süre babasıyla birlikte Bizans'ta yaşadı.⁵⁰ III. Alâeddin Keykubad'ın Bizans'taki annesi, ailesi, ilk çocukluk yılları, eğitimi ve faaliyetleri konusunda yeterli bilgilere ulaşamadık. Müneccimbaşı'nda geçen tek bir bilgiye göre II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu Ferâmurz Bizans imparatorunun hapsinde İstanbul'da öldü. Bizans imparatoru II. Andronikos onun ölümünden sonra oğlu III. Alâeddin Keykubad'ı İlhanlı hükümdarının katına gönderdi (h. 695-m. 1296).⁵¹ İlhanlı Hanı Gâzân Han, III. Alâeddin Keykubad'ı amcası II. Gıyâseddin Mesud'un yerine Selçuklu tahtına atadı. II. Andronikos, III. Alâeddin Keykubad'ı Moğol yöneticilerinin isteğiyle yani Bizans'tan talep etmeleriyle İlhanlı başkentine gönderdi.

Muhtemelen Müneccimbaşı'nun verdiği bu bilgidен farklı olarak III. Alâeddin Keykubad daha önce Anadolu'ya geçmiş olmalıdır. En azından II. Gıyâseddin Mesud tahtan indirildiğinde İstanbul'da değildi (1296). III. Alâeddin Keykubad da diğer melikler gibi kendi egemenliğini kurmak için Selçuklu ülkesinde mücadeleye girişmişti. Eğer İstanbul'dan Tebriz'e gönderilmiş olsa idi yanında mutlaka Bizans elçileri ve askerleri olurdu. Bu konu hakkında da Bizans kaynakları bilgi verirdi ama böyle bir bilgi mevcut değildir.

III. Alâeddin Keykubad, Bizans elçileri tarafından değil, Anadolu'daki isyanları bastırmak üzere görevlendirilen Kutluğşah tarafından Tebriz'e götürüldü.⁵² Gâzân Han'dan aldığı bir yarlıg ile geri Anadolu'ya dönerek tahta çıktı. Bu zorunlu yolculuğu tahminimizce 1,5 yılı aşmıştır. Bu sürede Anadolu'da dörtlü idare dediğimiz devlet adamları ülkeyi yönetmişlerdir. III. Alâeddin Keykubad'ın Anonim Selçuknâme'de verilen tahta çıkış tarihini esas alarak bir hesap yaparsak, 13 Ekim 1298'den bir buçuk yıl geriye gidersek yaklaşık Nisan 1297'de Anadolu'dan yola çıktığını söyleyebiliriz. Sırasıyla Baltu Noyan'ın isyanı, Kutluğşah'ın Anadolu'ya gelişi, Baltu Noyan'ın uçlara çekilmesi, Baltu Noyan ile

⁴⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 109; Anonim *Selçuknâme*, s. 44; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. II, s. 123; Turan, *Türkiye*, s. 584; Abu'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 617.

⁵⁰ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. II, s. 151.

⁵¹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, çev. H.Fehmi Turgal, s. 48.

⁵² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 161; Muharrem Kesik, "Mesud II", *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 344.

birlikte hareket eden II. Gıyâseddin Mesud'un Kutluğşah vasıtasıyla Gâzân Han'dan af dilemesi, II. Gıyâseddin Mesud'un affedilmeyerek Hemedan'a sürülmesi, Beyşehir'de bulunan isyancı Baltu Noyan'ın⁵³ peşine Sülemiş Noyan'ı gönderen Kutluğşah'ın Tebrize dönmesi 1296-1297 yılları içinde arka arkaya olan gelişmelerdir.⁵⁴ Dolayısıyla III. Alâeddin Keykubad'ın Nisan 1297'de Anadolu'da idi. İlhanlı veziri Reşîdüddin Fazlullâh ve III. Alâeddin Keykubad arasındaki mektuba göre ise 1295 tarihinde Tokat şehrindeydi. Ancak daha erken tarihlere gidebilmek için daha fazla belgeye ihtiyacımız bulunmaktadır.

III. Alâeddin Keykubad'ın babası Ferâmurz'un Bizans'a sığınması ve orada bulunduğu tarihleri göz önüne alırsak III. Alâeddin Keykubad'ın Bizans topraklarında doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bunun tersini gösterecek bir bilgi de şimdilik mevcut değildir. Doğum tarihi hususunda ise yanılma payımız sadece birkaç yıldır. 1280-1282 arası doğum tarihi olarak kabul edersek Nisan 1297 arası, 15 yaşına kadar nerededir? Neler yapmıştır? Hep Bizans'ta mı kaldı yoksa Anadolu'ya geçip taht mücadelesine mi girişti? II. İzzeddin Keykâvus'un yedi oğlundan biri olan Ferâmurz'un oğlu III. Alâeddin Keykubad⁵⁵ daha önce de belirtildiği gibi Bizans'ta dünyaya gelmiş ve bir süre orada babasıyla birlikte yaşamış olmalıdır. III. Alâeddin Keykubad da bir zamanlar dedesi II. İzzeddin Keykâvus gibi, babası Ferâmurz gibi ya da Bizans'ta kalan amcaları gibi (Melik Konstantin) aynı nedenlerden dolayı, kendi ülkesi sınırları dışında yaşamak zorunda kalmıştır.

2. III. Alâeddin Keykubad'ın Saltanat Mücadelesi

III. Alâeddin Keykubad diğer Selçuklu melikleri gibi tahta geçmek için Selçuklu ülkesinde mücadeleye girişti. Ancak İstanbul'dan ne zaman ve nereye geldiği hakkında henüz bir bilgi sahibi değiliz. III. Alâeddin Keykubad'ın saltanat mücadelesi hakkında şu an elimizdeki en önemli kaynak Reşîdüddin Fazlullâh'ın "Mukatebat-ı Reşîdi" adlı eseridir.

⁵³ Sülemiş Noyan'ın takibinden kurtulamayacağını anlayan Baltu Noyan, Beyşehir'den Karamanoğulları topraklarına geçti. Ancak istediği desteği alamadı. Buradan da Çukurova'da bulunan Ermeni Krallığı'na sığındı. Fakat Ermeniler İlhanlılarla aralarının bozulmasını istemediklerinden Baltu Noyan'ı Moğollara teslim ettiler. Baltu Noyan Tebriz'e götürülerek şehir meydanında öldürüldü (h. 696/m. 1297). Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 161-165; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. II, s. 132; Cahen, *Anadolu*, s. 292-293.

⁵⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 165-167; Sümer "Anadolu'da Moğollar", s. 66-67; Turan, *Türkiye*, s. 618; Charles Melville, "Moğol Yönetimi Altında Anadolu", *Türkiye Tarihi Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, C. I, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar, İstanbul 2012, s. 110.

⁵⁵ Cahen, *Anadolu*, s. 276; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. II, s. 151.

İlhanlı Devleti'nin ünlü veziri Reşîdüddin Fazlullâh⁵⁶ oğullarına, zamanının yüksek rütbeli devlet adamlarına ve devrin âlimlerinden bazısına mektuplar yazmıştır.⁵⁷ Bu mektupların içinde Selçuklu ülkesinin ümerası ile de yapılan yazışmalar vardır. Muhtevası açısından bu mektuplar Anadolu'nun ekonomik, siyasi ve kültürel tarihi için önem arz etmektedir. Bu mektupların yazma bir nüshası İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmakta olup Zeki Velidi Togan bu eser üzerinde çalışmış⁵⁸ ve bir makale yazmıştır.⁵⁹ Makalesinde sadece Anadolu'ya ait bölümleri kısaltarak sıra ile ele almıştır.

"Mukatebat-ı Reşîdi"nin s. 208-220'de yer alan bölümlerinde III. Alâeddin Keykubad'ın Reşîdüddin Fazlullâh'a yazdığı bir mektup; Reşîdüddin Fazlullâh'ın da III. Alâeddin Keykubad'a yazdığı cevaben mektubu yer almaktadır.⁶⁰ III. Alâeddin Keykubad'ın mektubu Farsça yazılmış olup Arapça şiirlerle süslenmiştir. III. Alâeddin Keykubad velinimeti olan Reşîdüddin Fazlullâh'ı yücelterek ondan hürmet ve minnetle bahsedip "*Hind, Rum ve Çin ülkelerini kendi şevketine müsellemler kılın sultan al-vüzera Reşîl al-haq ve al-dünya ved-din*", ona derdini dökmüştür. III. Alâeddin Keykubad daha pek genç olduğu halde dünyadan bıktığını, ölümü beklediğini yazmıştır. Dahası "aqarib 'aqarib" diye isimlendirdiği akrabalarının entrikalarından ve eziyetlerinden şikâyetçi olmuştur. Özellikle Sinop hâkimi olan amcası Keyümers b. İzzeddin Keykâvus'tan kaçarak zor ve bitkin bir halde Tokat'a geldiğini ifade etmiştir. Buradan Tebriz'e gitmek üzere iken, İlhanlı veziri olan Reşîdeddin Fazlullâh'ın Tokat şehrini kendisine arpalık olarak verdiğini belirtir. Reşîdeddin Fazlullâh'ın oğlu olan Hoca Celaleddin,⁶¹ Anadolu'da iken durumunun daha iyi olduğunu dolayısıyla şimdi vaziyetinin iyi olmadığını beyan etmiştir. III. Alâeddin Keykubad, Reşîdeddin Fazlullâh'ı kendisine yaptığı iyiliklerden dolayı babası yerinde gördüğünü belirtmiştir. Reşîdeddin Fazlullâh da cevaben III. Alâeddin Keykubad'a "ferzend"

⁵⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullah Hemedani", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 19-21.

⁵⁷ Bu mektuplar, Reşîdüddin'in maiyetinden Muhammed Eberkuhi tarafından toplanıp bir araya getirilmiştir. Mektupların yanında münşeât, ilan, risaleler ve bir kısım fermanlar da yer alır. "Mukatebat-ı Reşîdi" ismini taşıyan bu mektuplar mecmuasını bilimsel çalışmalarda ilk kullananlardan biri İngiliz şarkiyatçı, Türk hayranı Prof. Edward Granville Browne'dir (1862-1926).

⁵⁸ Zeki Velidi Togan bu mektupların bir nüshasının, İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde Farsça yazma eserler bölümünde 884 numarayla kayıtlı olduğunu söylemiştir.

⁵⁹ Zeki Velidi Togan, "Reşîdeddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, S. 1-4, İstanbul 1953, s. 33-50.

⁶⁰ Togan, "Reşîdeddin'in Mektupları" s. 47-48.

⁶¹ Aksarayî eserinde Hoca Celaleddin'i "*bihakkın olgun, vezirlik temkinini ve beylik şevketini şamil bir devlet adamı*" olarak anlatır. *Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 313.

(oğlum) diye hitap etmiştir. Selçukluların başkenti Konya'yı ona verdiğini yani tahta geçeceğini müjdelemiştir. “âbâ ve ecdadının vatanı; imanın Ka'besi; irfan kuşlarının yuvası; yani Celaleddin Rumi'nin yattığı yer” olarak nitelenen başkent Konya'da III. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıktığı tarih 1298 yılı olduğu için bu mektupta bu yıl içinde yazılmış olmalıdır.⁶²

III. Alâeddin Keykubad'ın ne zaman Anadolu'da olduğunu belirlemek için mektubun içeriğine bakalım. “Reşideddin Fazlullâh'ın oğlu olan Hoca Celaleddin, Anadolu'da iken durumunun daha iyi olduğunu dolayısıyla şimdi vaziyetinin iyi olmadığını beyan” ederken Hoca Celaleddin'in hangi yıllar arasında Anadolu'da bulunduğu önemlidir. Reşideddin Fazlullâh büyük oğlu Hoca Celaleddin'i, Sivas merkez olmak üzere orta Anadolu vezirliğine, diğer oğlu Hoca Meceddin'i de Denizli merkez olmak üzere, batı Anadolu vezirliğine tayin ettirdi. Hoca Celaleddin, III. Alâeddin'in 1298'de tahta geçmesinden önce vezirlikten ayrılıp İsfahan'a gitmiştir. Burada da vezirlik görevine devam etmiştir. Daha sonra Olcaytu Han zamanında tekrar Selçuklu ülkesine vezir olarak gönderilmiştir. Tekrar bir ayrılıktan sonra Ebu Sa'id Bahadır Han döneminde Çobanoğlu Emir Timurtaş ile birlikte Rum vezirliğine atanmıştır (h. 717/m. 1317).

Hoca Celaleddin ne zaman Anadolu'dan ayrılmıştır? 1296 yılında Anadolu'dan ayrılarak Elcezire'ye hâkim yani Irak'a vali olarak atanmıştır.⁶³ Bu da 1296 yılından önce III. Alâeddin Keykubad'ın Bizans'ta değil de Anadolu'da hatta Hoca Celaleddin'in, Sivas merkez olmak üzere Orta Anadolu vezirliğini yaptığı bölgede olduğunu göstermektedir. Çünkü O Anadolu'da vezir iken III. Alâeddin Keykubad'ın durumu çok iyidir. Bu da birbirleri ile temas halinde olduklarını gösterir. Ancak Hoca Celaleddin'in ne zaman Anadolu'ya geldiğini tespit etmek de gerekmektedir. Reşîdüddin 1292'den itibaren İlhanlı devlet kadrolarında hızla yükselmiş ve Gâzân Han zamanında vezir olmuştur. Dolayısıyla iki oğluna böyle bir yetki verebilmesi için Gâzân Han'ın tahta geçtiği 1295 tarihini temel alabiliriz. III. Alâeddin Keykubad'a İlhanlı veziri olan Reşideddin Fazlullâh tarafından arpalık olarak verilen Tokat şehri de Hoca Celaleddin'in yönetim sınırları arasında kalmaktadır.

III. Alâeddin Keykubad amcası Selçuklu şehzadesi ve Sinop hâkimi olan Keyümers b. İzzeddin Keykâvus'tan kaçıp ve bitkin bir halde Tokat'a geldiğini mektubunda vurgulamıştır. Rükneddin Keyümers, II. Gıyâseddin Mesud tarafından 1290 tarihinde Kayseri valisi yapılmıştı. 1292'de Burgulu'da isyan etti.

⁶² Erdeğer, a.g.t., s. 119.

⁶³ Berthold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1987, s. 383.

Ancak affedildi. Sinop hâkimi oldu. Ancak itaatsizliği yüzünden görevden alınarak Tokat'a gönderildi (1294). Geçim sıkıntısı ve hastalık içinde kıvranırken tekrar başkaldırdı. Ele geçirilip Baltu Noyan'ın yanına getirildi. Baltu Noyan, Rükneddin Keyümers'i beğenerek kendine damat yaptı.⁶⁴ Baltu'nun Anadolu'ya geldiği tarih 1295'idi. III. Alâeddin Keykubad'ın şikâyet ettiği akrabalarının başında gelen ve onu en çok rahatsız eden Rükneddin Keyümers'di. İkisinin ortak olarak bulunduğu yer Tokat ve tarih 1295-1296 idi. III. Alâeddin Keykubad bu tarihlerde Tokat'ta idi ve arpalık sahibiydi.

3. III. Alâeddin Keykubad'a Gâzân Han Tarafından Yarlık Verilip Sultan Tayin Edilmesi

İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'ın emri ile Anadolu'daki Moğol kuvvetleri genel komutanı Togaçar Noyan h. 695 / m. 1295 yılında Moğol tümen komutanı Baltu Noyan tarafından öldürüldü.⁶⁵ Böylece Baltu Noyan resmen olmasa da fiilen Anadolu'da bulunan bütün Moğol beylerinin komutanı oldu. Baltu Noyan'ın Anadolu'da gittikçe güçlenmesinden rahatsız olan Gâzân Han onu bir kaç kez huzuruna çağırdı. Ancak Baltu Noyan çeşitli bahaneler ileri sürerek gitmedi. Kendisi gitmediği gibi Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Mesud'un da gitmesine engel oldu. H. 696 / m. 1296 yılında ise Gâzân Han, Abışka Noyan'ı Anadolu'daki Moğol orduları genel komutanı olarak atadı. Abışka Noyan'ın Anadolu'ya gelişiyle Anadolu'daki iktidarını kaybetmek istemeyen Baltu Noyan aynı yıl içinde Gâzân Han'a karşı isyan etti.⁶⁶ Baltu Noyan'ın isyan haberini alan Gâzân Han, başkumandanı Emir Kutluğşah'ı Abışka Noyan ile ve üç tümen askerle isyanı bastırmak için Anadolu'ya gönderdi. Arab Noyan ve Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş Noyan da Emir Kutluğşah'ın Anadolu'ya ulaşmasından sonra ona katıldılar.⁶⁷

İlhanlı askerleri Kırşehir yakınlarındaki Malya ovasında yapılan savaşta Baltu Noyan'ın kuvvetlerini yendiler. Baltu Noyan kaçmak zorunda kaldı.⁶⁸ Emir

⁶⁴Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 144; *Anonim Selçuknâme*, s. 65-66; Turan, *Türkiye*, s. 614; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 63; Bkz. Reşidüddin, *Mukatebât*, s. 216-220 den naklen Turan, *Türkiye*, s. 608-dipnot 1.

⁶⁵ Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İ. Aka-M. Ersan-A. H. Khelejani, Ankara 2013, s. 261; *Anonim Selçuknâme*, s. 66; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 152-157; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. II, s. 131-132; Turan, *Türkiye*, s. 616-17; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 65.

⁶⁶ Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, s. 261; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 158-160; Cahen, *Anadolu*, s. 293; Turan, *Türkiye*, s. 617-618.

⁶⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 257-258; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 67; Turan, *Türkiye*, s. 618.

⁶⁸ Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, s. 274.

Kutluğşah, Sülemiş Noyan'ı onun peşinden göndererek kendisi Arran kışlağına, Gâzân Han'ın yanına geri döndü. Baltu Noyan'ın yanında istemeden yer almış olan Sultan II. Gıyâseddin Mesud ise onun yenilerek kaçmasının ardından başışlanmasını dilemek için Emir Kutluğşah'ın aracılığı ile Gâzân Han'ın huzuruna çıktı. Sultan II. Gıyâseddin Mesud, kendisinin bu isyana zorla dâhil edildiğini ve padişahın huzuruna gelişinin Baltu tarafından engellendiğini söylediye de fazla inandırıcı olamadı. Affedildi fakat Anadolu'ya dönmesine izin verilmeyerek Hemedan'da ikamete mecbur edildi.⁶⁹

III. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkışı II. Gıyâseddin Mesud'un yaptığı bir hatayla başladı. Böylece III. Alâeddin Keykubad, Anadolu'daki isyanları bastırmak üzere görevlendirilen Kutluğşah'ın refakatinde Tebriz'e götürüldü. Tebriz'den dönüşte de III. Alâeddin Keykubad, 2 Muharrem 698/m. 10 Ekim 1298 günü Konya'ya geldi ve 5 Muharrem 698/m. 13 Ekim 1298 günü Selçuklu tahtına çıktı.⁷⁰

Niğdeli Kadı Ahmed'in "*el-Veled üş-Şefik*" adlı eserine göre III. Alâeddin Keykubad h. 698/m. 1298-99 yılında ilk defa II. Gıyâseddin Mesud'un yokluğunda tahta geçmiştir. Müellif bu tarihi çok iyi bilmektedir çünkü kendi babasının aynı yıl vefatı dolayısıyla çektiği acı henüz tazedir.⁷¹

İlhanlılar yani Gâzân Han neden Selçuklu tahtına çıkarmak için III. Alâeddin Keykubad'ı seçmişti? Tahta geçecek başka Selçuklu şehzadesi yok muydu? III. Alâeddin Keykubad'ı hangi özelliği öne çıkarmakta idi? III. Alâeddin Keykubad'ı kimler destekledi?

III. Alâeddin Keykubad'ın Selçuklu tahtına çıkışı, Moğolların Anadolu'daki hâkimiyet ve siyasetini göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnektir. Gâzân Han sanki İlhanlıların sıradan bir valisini görevden alır gibi, II. Gıyâseddin Mesud'u tahtan indirip sürgüne gönderdi.⁷² Yaklaşık iki sene Selçuklu tahtı boş kaldı. II. Gıyâseddin Mesud'un tahtan indirilmesiyle oluşan hâkimiyet boşluğu Selçuklu Devletinin teşkilatlarının çökmesine ve toplumda yeni grupların ortaya çıkmasına sebep oldu.⁷³ Selçuklu ülkesi İlhanlılara bağlı olarak dört mali bölgeye

⁶⁹Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 278-291; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 70-71; Spuler, *İran Moğolları*, s. 95; Konyalı, *Kitabeler*, s. 10; Turan, *Türkiye*, s. 618, 622, 634.

⁷⁰Anonim *Selçuknâme*, s. 67; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 161-165; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. II, s. 132; Cahen, *Anadolu*, s. 292-293.

⁷¹Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak), C. I, çev. Ali Ertuğrul, Ankara 2015, s. 541.

⁷²Erdem, *Selçuklu-İlhanlı İlişkileri*, s. 354; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C. VIII, İstanbul 1989, s. 349.

⁷³Erdem, *Selçuklu-İlhanlı İlişkileri*, s. 347.

ayrılıp mültezim olarak dört görevli atandı.⁷⁴ Gâzân Han Anadolu'nun teamüllere uygun bir başının olmasını düşündüğü için II. Gıyâseddin Mesud'un yerine Selçuklu hanedanından istediği birini yani III. Alâeddin Keykubad'ı geçirdi. Dileseydi Selçuklu hanedanından olmayan birini de atayabilirdi. Zaten uzun zamandır İlhanlıların Anadolu'da bir genel valisi ve bir ordu komutanı bulunmaktaydı. Hatta Moğollar, Selçuklunun doğudaki büyük şehirlerinin yönetimine el koyup İlhanlı hanedanı için topraklarını incü ilan etmişlerdi. Anadolu'da basılan paralarda bile Gâzân Han'ın adı yer almaya başlamıştı. III. Alâeddin Keykubad'ın ne bir ordusu ne de orduyu besleyecek serveti vardı. Gâzân Han neden Selçuklu tahtında bir sultana ihtiyaç duymuştu? Hala darp edilen sikkelerin üzerinde Selçuklu sultanının ismi ve ona bağlı olan bir Selçuklu bürokrasisi vardı.⁷⁵ Gâzân Han kendisinden önce uygulanan genel politikaya uyarak Selçuklu soyundan birini sultan olarak atadı. İlhanlılar kendilerine tabi devletlerin yönetimini göstermelik olarak yerel hanedana bırakıyorlardı. Böylece tabi ülkenin halkı kendi devletinin varlığı altında vergisini başka bir devlete öderken zorlanmıyordu. İlhanlılar da tüm ülkenin halkını kontrol etmektense bir kişiyi kontrol etmeyi yeğliyor olabilirdi.

III. Alâeddin Keykubad'ın İlhanlılar tarafından Türkiye Selçuklu sultanı seçilmesinde dört farklı görüş ön plana çıkmaktadır.

Müneccimbaşı'na göre Ferâmuruz, Bizans imparatorunun hapsinde İstanbul'da öldükten sonra Bizans imparatoru II. Andronikos, Ferâmuruz'un oğlu III. Alâeddin Keykubad'ı İlhanlı hükümdarının katına gönderdi (h. 695 / m. 1296). II. Andronikos, III. Alâeddin Keykubad'ı Moğol yöneticilerinin isteğiyle yani Bizans'tan talep etmeleriyle İlhanlı başkentine gönderdi. İlhanlı Hanı Gâzân Han, III. Alâeddin Keykubad'ı amcası II. Gıyâseddin Mesud'un yerine Selçuklu tahtına atadı.⁷⁶

Müellif Aksarayî'ye göre İlhanlıların veziri Sadreddin Halidî'nin⁷⁷ tertip ve tedbirleriyle Sultan II. Gıyâseddin Mesud'un yerine, kardeşinin oğlu Alâeddin Keykubad b. Ferâmuruz b. Keykâvus Selçuklu tahtına çıktı.⁷⁸ Gerçekte bu bir atama idi ve yeni sultan İlhanlı hükümdarının yarlık hükmüne göre görevine başladı.

⁷⁴Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 490-491; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 351.

⁷⁵Erdem, *Selçuklu-İlhanlı İlişkileri*, s. 346.

⁷⁶Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, çev. H. F. Turgal, s. 48.

⁷⁷Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, s. 261.

⁷⁸Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 189; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, s. 274; Bayram, "III. Alaeddin Keykubad", s. 162-163; Cahen, *Anadolu*, s. 293-294; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 67; Turan, *Türkiye*, s. 622.

Mevlevî kaynaklarına göre III. Alâeddin Keykubad'ın Selçuklu tahtına oturmasında Ulu Ârif Çelebi ile Mecdeddin Mevlevî'nin büyük rolü olmuştur.⁷⁹ İlhanlı Hanı Gâzân Han tarafından, 1296 yılından beri iki yıldır boş olan Türkiye Selçuklu tahtına II. Gıyâseddin Mesud'un kardeşi Ferâmurz'un oğlu Alâeddin Keykubad getirildi.⁸⁰ Onların desteğiyle tahta çıkan Sultan III. Alâeddin Keykubad, Sultan Veled'e, Ulu Ârif Çelebi'ye ve diğer Mevlevî büyüklerine teşekkürlerini bildirmiştir. Hatta Mecdeddin Mevlevî'yi de kendisine atabey olarak atamıştır.⁸¹

Mevlevî kaynaklarının verdiği bu bilgi yukarıda sorduğumuz bir sorunun cevabını kısmen de olsa cevaplıyor. "III. Alâeddin Keykubad'ın 1282'de Bizans topraklarında doğduğunu kabul edersek Nisan 1297 arası 15 yaşına kadar nerededir?" Kuvvetle muhtemeldir ki Sultan Veled⁸², Ulu Ârif Çelebi ve Mecdeddin Mevlevî, III. Alâeddin'i tahta çıkarmayı destekleyecek kadar yakın tanıyorlardı. Bu da "Mukatebat-ı Reşidi"nin içinde geçen mektuptaki bir ifadeye götürüyor. Şöyle ki III. Alâeddin Keykubad, "özellikle Sinop hâkimi olan Keyümers b. İzzeddin Keykâvus'tan kaçarak zor ve bitkin bir halde Tokat'a

⁷⁹Hız. Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi sık sık İlhanlıların başkenti Tebriz'e giderdi. Böylece Konya dışındaki diğer Anadolu şehirlerindeki ve İlhanlı topraklarındaki Moğollarla da görüşürdü. Tebriz'in ileri gelenleri onu karşılar ve ağırlardı. Tebriz'in tanınmış âlim ve eşrafının da katıldığı mükellef ziyafetlerde sema düzenlerdi. Ulu Arif Çelebi beyitler okur ve guyendeleri sevindirirdi. İlhanlı yönetiminin her tabakasında dostları ve özellikle soylu bayan mürideleri vardı. Ahmed Eflâki, *Menâkibu'l-Ârifin*, s. 463-465. Sultan Veled'in ve Ulu Arif Çelebi'nin Anadolu Moğol valisi Abışka Noyan ile araları da çok iyi idi. Abışka Noyan'a halk "köse peygamber" olarak lakap takmıştı. "Köse" denmesi sakalının seyrek olmasından "peygamber" denmesi ise peygamber ahlakından yani samimi bir Müslüman olmasından kaynaklanıyordu. Halkın sömürülmesini önleyip, refah içinde yaşamalarına çalışmış ve adil bir yönetim sergilemişti. Hem Aksarayî de hem de Ahmed Eflâki'nin eserinde ondan adil ve iyi bir vali olarak bahsedilmektedir. Yeri geldiğinde sert, kudretli ve güçlü biri idi. Türklerin ve Taciklerin babası olarak halka sahip çıkmıştır. Selçuklu sultanı III. Alaeddin Keykubad'ın zulüm uygulamalarına izin vermemiştir. Abışka Noyan Konya'yı da sık sık ziyaret etmiş ve Sultan Veled'in sohbetlerine katılmıştır. O'nun müridi olmuş ve yüklü bağışlarda bulunmuştur. Ahmed Eflâki, *Menâkibü'l-Ârifin*, s. 606-607; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 127. Samagar Noyan ve ailesi de Mevlevîlerle yakın bir ilişki kurmuşlardır. Hatta Ahmed Eflâki, Samagar Noyan'ın oğlu Arap Noyan'ın Ulu Ârif Çelebi'nin candan bir müridi olduğunu nakletmektedir. Ahmed Eflâki, *Menâkibü'l-Ârifin*, C. II, s. 181. Sultan Veled de Samagar Noyan, karısını, kızını ve oğlu Arab Noyan'ı anlatan on üç beyitlik bir şiir yazmıştır. "Beyimiz bizi unutmaz" diyerek Türkçe redifli bir kıtaya onu methetmiştir. Sultan Veled, *Divanı Sultan Veled*, nşr. F. Nafiz Uzluk, Ankara 1941, s. 306-307.

⁸⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 189; Anonim *Selçuknâme*, s.67; Müstevfî Hamdullah Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2018, s. 480; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. II, s. 134; Turan, *Türkiye*, s. 620-622; Cahen, *Anadolu*, s. 276.

⁸¹ Ahmed Eflâki, *Menâkibu'l-Ârifin*, s. 846-849; Turan, *Türkiye*, s. 622; Sümer, "III Keykubad", s. 360-361.

⁸²Hız. Mevlana'nın büyük oğludur. Ahmed Eflâki, *Menâkibü'l-Ârifin*, s. 585-86.

geldim” diyor. Buradan Tebriz’e gitmek üzere iken, İlhanlı veziri Reşideddin Fazlullâh’ın Tokat şehrini kendisine arpalık olarak verdiğini belirtiyor. Reşideddin Fazlullâh’ın oğlu olan Hoca Celaleddin Anadolu’da iken durumunun daha iyi olduğunu vurguluyor. Dolayısıyla şimdi vaziyetinin iyi olmadığını belirtiyor. Nisan 1297’den önce III. Alâeddin Keykubad sanıldığı gibi Bizans’ta değil Tokat’ta arpalık sahibidir. Arpalık aldığı tarihte 1295-1296 olmalıdır. Hiç şüphesiz Mevlevî şeyhleri ve müritleri de onu bu konumundan dolayı tanımaktadırlar. Emir Kutlugşah, III. Alâeddin Keykubad’ı Tokat’tan alıp Tebriz’e götürmüştür.

Yalnız zamanın Mevlevî lideri Sultan Veled’in III. Alâeddin Keykubad’ı desteklediğini söylesek te Divanında diğer devlet adamlarından bahsetmesine rağmen bu yeni sultandan bahsetmez. Hatta devrik sultan II. Gıyâseddin Mesud hakkında övgü dolu ifadelerde bulunurken, III. Alâeddin Keykubad’ın hiç ismi geçmez.⁸³ Bu iki şekilde yorumlanabilir. Ya Sultan Veled taht için II. Gıyâseddin Mesud’u desteklemektedir ya da III. Alâeddin Keykubad’ın yapmış olduğu zulüm ve yolsuzluklardan dolayı onu dışlamıştır. Ancak III. Alâeddin Keykubad tahta geçtikten sonra Sultan Veled, oğlu Ulu Arif Çelebi ve etrafındakileri destekleyerek onlara hürmet göstermiştir.

İlhanlı Devleti’nin ünlü veziri Reşîdüddin Fazlullâh ile III. Alâeddin Keykubad arasındaki mektuplaşmalara istinaden bizim kabul ettiğimiz görüş ise III. Alâeddin Keykubad’ı koruyup kollayan Reşîdüddin Fazlullâh’tır. III. Alâeddin Keykubad, Reşideddin Fazlullâh’ı kendisine yaptığı iyiliklerden dolayı babası yerinde gördüğünü belirtmiştir. Reşideddin Fazlullâh da cevaben III. Alâeddin Keykubad’a “ferzend” (oğlum) diye hitap etmiştir. Selçukluların başkenti Konya’yı ona verdiğini yani tahta geçeceğini müjdelemiştir.⁸⁴

III. Alâeddin Keykubad’ın vezirliğine daha önce Anadolu’da görev yapmış olan Şemseddin Ahmed Lakuşî getirildi.⁸⁵ İstifa makamına Abdülaziz Sultan

⁸³Sultan Veled ile Selçuklu sultanı II. Gıyâseddin Mesud (1282/1284-1296) (1302-1308) tarih olarak daha çok görüşme imkânları vardı. Divan’da şöyle bahsedilmektedir: “Sultan Mesud’a dedim ki Hakk velilerine yöneldin ve Mevlânâ’nın temiz türbelerini onardın. Bu yerinde bir iş olmuştur. Fakat çabalamaktan da vazgeçme. Asker toplamakta ve Moğollara hizmet etmekte ve onlara karşı olan hürmeti yerine getirmekte, mal feda etmekte, elinde olan selamet sebeplerini ve gücünün yettiği kadarını yerine getirmektesin. Bundan sonra Yüce Allah sana yardım eder. Eğer Allah istemezse o sebepler yardımcı ve faydalı olmaz.” Sultan Veled, *Divan*, s. 46.

⁸⁴Togan, “Reşîdüddin’in Mektupları”, s. 47-48.

⁸⁵Aksarayî, Vezir Lakuşî’nin aslında Tebriz’i imar ederken kaybettiği malı, Rum malıyla telafi etmek ümidiyle vezirliğe tayin edildiğini yazmıştır. Vezir Lakuşî iş başına gelir gelmez ilave vergiler koymuştur. Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 189.

atandı.⁸⁶ Bayançar Noyan emirliğe ve Buçkur Noyan da valiliğe görevlendirildi. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı III. Alâeddin Keykubad kendisine vezir tayin edilen Tebrizli Şemseddin Ahmed Lakuşî, Bayançar ve Buçkur Noyanlarla birlikte Anadolu'ya doğru hareket etti (1298 Nisan sonu). Müstevfi Abdülaziz de yanında idi. Anadolu'da bulunan ve 2 yıldır idareyi ellerinde tutan Pervane Muhammed Bey, Sahib Cemaleddin, Kemaleddin Tiflisî ve Şerefeddin Osman halen görevlerinin başında idiler. III. Alâeddin Keykubad, Konya'da tahta çıktığı zaman onların mali idareleri son buldu. Bu dört idareci makam sahibi iken görevlerini kötüye kullandılar. Halka baskı uygulayarak ağır vergiler aldılar. Bazen vergileri 2-3 kat birden artırdılar. Anadolu'ya İlhanlılar tarafından yeni atamalar yapıldığını öğrenince Mücireddin Emirşah'tan özür dilediler. Ancak bildiklerini yapmaya devam ettilerse de çok geçmeden makamlarını kaybettiler.⁸⁷

III. Alâeddin Keykubad, Anadolu yollarına düşerken İlhanlı başkentinde de önemli bir görev değişikliği meydana geldi. İlhanlı veziri Sahib-i Divan Sadreddin hayatını kaybetti,⁸⁸ yerine Sadeddin Savecî geçti. Müellif Aksarayî, İlhanlı veziri Sahib-i Divan Sadreddin'in ölüm tarihini h. 21 Recep 697 Pazar / m. 5 Mayıs 1298 olarak vermiştir.⁸⁹ Aksarayî'nin eserinde III. Alâeddin Keykubad'ın İlhanlı başkentinden ayrılması ile İlhanlı vezirinin ölüm olayı peş peşe verilmiştir. Demek ki miladi 1298 Nisan ayının sonunda ya da Mayısın ilk haftasında III. Alâeddin Keykubad İlhanlı başkentinden yola çıkmıştır. Takip ettiği güzergâh ya da uğradığı şehirler hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Anonim Selçuknâme III. Alâeddin Keykubad'ın Konya'ya geliş tarihini h. 2 Muharrem 698 / m. 10 Ekim 1298 cuma günü, Selçuklu tahtına oturduğu tarihi de h. 5 Muharrem 698 / m. 13 Ekim 1298 pazartesi olarak bildirmektedir.⁹⁰ III. Alâeddin Keykubad'ın tahminen yolculuğu 5 ay sürmüş ve yanındakilerle beraber Konya'ya ulaşmıştır.

III. Alâeddin Keykubad'ın 1298 yılında tahta geçişiyle birlikte adına sikke kesilmeye de başlanmıştır. Onun adına kesilmiş sikkeler bugün müzelerde ve

⁸⁶ Aksarayî, Maliye işlerinden sorumlu olan Abdülaziz hakkında olumsuz yorumlar yapmıştır. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 189.

⁸⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 190.

⁸⁸ Sâhib-i Divân Sadreddin, makam sevdası olan bir adamdı. Karşılaştığı birkaç felaketten zor kurtulmasına rağmen bu sevdasından vazgeçmedi. Onun hakkında anlatılan bir olay, tarihi bir vecih haline geldi. İyi huylu bir padişah olan Geyhatu, şefkatle Sâhib-i Divân Ahmed'e şöyle demiş: 'Ben, harabeye dönmüş Zencan şehrini, Tebriz gibi nezih ve mamur bir yer yapmanı istiyorum.' O, yeri öperek, 'Bunu yapamam, fakat eğer buyurursan, güzel Tebriz'i bir saat içinde Zencan'dan daha harap yapabilirim.' Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 192.

⁸⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 192.

⁹⁰ Anonim Selçuknâme, s. 67.

koleksiyonculardadır.⁹¹ III. Alâeddin Keykubad döneminde darp edilen sikkeler ve yerlerine baktığımız zaman gerçekten ilginç bir sonuçla karşılaşmaktayız. 1298-1302 yılları arasında kısa bir sürede tahta kalmasına rağmen adına çok fazla sikke bastırılmıştır.⁹² III. Alâeddin Keykubad adına Selçuklu ülkesinde Afyon, Antalya, Alanya, Bafa, Bafra, Bartın, Beklan, Beyşehir, Bingöl, Burdur, Eğridir, Ermenek, Erzurum, Erzincan, Finike, Gümüşhane, Hasangazi, Konya, Kürkcü Kalesi, Lâdik, Niğde Ulukışla, Milas, Samsun, Sarıkavak, Sivas ve Uluborlu⁹³ olmak üzere 26 yerde para darp edilmiştir. III. Alâeddin Keykubad'a da ait olan h. 698 ve 699 tarihli dirhemler vardır. Gâzân Han'la da tarihi tespit edilememiş müşterek bir sikkesi vardır.⁹⁴

Sikkelerin üzerindeki yazılara genel olarak bakarsak dinarlarının ön yüzünde “*es-Sultânü'l-Âzam Alâü'd-dünya ve'd-dîn*”, bazılarında bu kısımdan sonra “*Ebü'l-Feth-Keykubâd bin Ferâmurz*” yazısı bulunmaktadır. Arka yüzünde “*el-minnetü lillah*” müşterek dinarlarda “*Gâzân Hanü'l Âzam Sultan Mahmûd hallede*” ve orta kısmın çevresinde darp yılı ve darp yeri yer almaktadır. Bazılarında ise “*Ebü'l-Feth, Kasîmü Emîri'l-Mü'minîn, Zıllullahi f'l âlem*” gibi ünvanlar yazılmıştır. Dua olarak “*halledallahu mulkehu, azze nasruhu*” kelimeleri de kullanılmıştır.⁹⁵

4. III. Alâeddin Keykubad'ın Gâzân Han'a Bağlı Kalması ve Tahtında Oturmaya Devam Etmesi

III. Alâeddin Keykubad'ın saltanatının ilk günleri sıkıntılı başlamış ve sıkıntılı devam etmiştir. Tahta çıkmasından yaklaşık 5 ay sonra büyük bir isyan hareketinin içinde kalmıştır. İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'a isyan sırası Anadolu'daki Moğol emirlerinden Sülemiş Noyan'a gelmişti. Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş Noyan, kendinden önce isyan eden Baltu Noyan'dan daha geniş

⁹¹İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri İslami Sikkeler Kataloğu*, C. I, İstanbul 1970, s. 115.

⁹²Daha fazla bilgi için bkz: Erdeğer, a.g.t., s. 232-240.

⁹³Selçuklu şehzadelerinin merkezi sayılan Isparta Uluborlu Hamitoğulları'nın elinde idi. Hamitoğulları III. Alâeddin Keykubad'a bağlılıklarını göstermek için h. 699, 700, 701 yıllarında para bastırdı. Bu sikkelerde yer alan ve daha önceki sikkelerde görmediğimiz bir yazı oldukça ilginçtir. Sikke üzerinde “*humîyet anî'l âfât ve'l gamam veya e'l lem*” (Allah afetler ve gamlardan korusun) şeklinde bir dua yer almaktadır. Sait Kofoğlu, “Hamidoğulları”, *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 472. Bu duanın paranın üzerinde yer almasının nedeni yaşanan bir şeyin unutulmaması içindir. Bilindiği üzere 1300 yılları Anadolu'da kuraklık, kıtlık ve salgın hastalıklarla geçmiştir. Ayrıca Anadolu'da Moğol tahakkümü iyice yerleşmiştir. Yaşanan zulüm ve sıkıntılar halkı çaresiz bırakmıştır.

⁹⁴Halit Erkiletlioğlu-Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları Ve Sikkeleri*, Kayseri 1996, s. 261-262.

⁹⁵Erkiletlioğlu-Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları Ve Sikkeleri*, s. 253-261.

çaplı bir isyan çıkardı.⁹⁶ Çıkan her isyanı bastırmak için Anadolu'ya gelen Moğol orduları Türkiye Selçuklularının yıkılışını daha da hızlandırmıştır. III. Alâeddin Keykubad'ın bu isyan hareketine katıldığına dair hiçbir belge bulunmamaktadır. Tam tersi Aksarayî onun Sülemiş Noyan'dan uzak durduğunu hatta Sivas'a sığındığını yazmıştır.⁹⁷ III. Alâeddin Keykubad, muhtemelen II. Gıyâseddin Mesud'un neden tahtan indirildiğini bildiği için bu isyana destek vermemiştir. İsyandan sonra Gâzân Han'ın III. Alâeddin Keykubad'a karşı olumlu tutumu onun isyana katılmadığının en açık göstergesidir. Anadolu'daki casusları vasıtasıyla her bilgiye ulaşan Gâzân Han, III. Alâeddin Keykubad'ı tahtında bırakmıştır.⁹⁸

Gâzân Han, Suriye seferini tamamlayıp Diyarbakır ve Musul tarafına yöneldiği zaman Sultan III. Alâeddin Keykubad da onun huzuruna çıkmak için Anadolu'dan ayrıldı. Amacı Moğol Noyanı Sülemiş'in çıkardığı isyanın olumsuz izlerini silmek ve Gâzân Han'a bağlılığını iletmektir. Rebia/Rabia diyarında⁹⁹ Gâzân Han'ın huzuruna kabul edildi (Mart-Nisan 1300).¹⁰⁰ Bu görüşme esnasında Gâzân Han tarafından güzel ağırlandı ve uzun müddet misafir edildi. İlhanlı hanı onun kendisini karşılmasını, bir tür ikbal ve vefakârlık gösterisi olarak kabul etti.¹⁰¹ Bu yüzden III. Alâeddin Keykubad'a izzet ve ikramda bulundu. Yeniden bir yarlıg düzenleyerek III. Alâeddin Keykubad'ı tekrar Diyar-ı Rum'un sultanı olarak atadı. Erzurum sınırından Antalya sahiline; Diyarbakır hududundan Sinop sahiline kadar olan yerleri ona bıraktı.

III. Alâeddin Keykubad bu kabul esnasında hiç beklemediği bir sürpriz ile karşılaştı. Gâzân Han, III. Alâeddin Keykubad'ı İlhanlı hanedanına damat yaptı. Hülagu Han'ın oğlu Hülacu'nun¹⁰² kızıyla III. Alâeddin Keykubad'ı evlendirdi. Bu evlilik Selçuklu sultanı için güç, saygı ve itibar demektir.¹⁰³

⁹⁶Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, s. 274; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 193; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 319; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 67; Turan, *Türkiye*, s. 623-624; Bayram, "III. Alaeddin Keykubad", s. 162-163.

⁹⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 195.

⁹⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 196; Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, s. 282.

⁹⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 225. Rebia/Rabia diyarı merkezi Musul olan bölgeydi.

¹⁰⁰ Gazan Han 8 Mart 1300 Salı günü Musul'a vardı. 22 Nisan 1300'de ise Dicle nehrinden geçerek Meraga'ya gitti. Dolayısıyla III. Alaeddin Keykubad'a Mart-Nisan 1300 tarihinde ikinci kez yarlıg vermiş olmalıdır. Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, s. 282.

¹⁰¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 226; Erdem, *İlhanlı-Selçuklu İlişkileri*, s. 372.

¹⁰² İlhanlı Devleti'nin kurucusu olan Hülagü Han'ın 14 oğlu ve 7 kızı vardı. Hülacü 12. oğlu idi. Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, s. 3. Annesi İl İkaci Hatun idi. Hülacü'nün de 4 oğlu ve 3 kızı oldu. Oğullarının isimleri Süleyman, Küçük, Hace, Kutluğ Buka; kızlarının isimleri Tukta, Tokuz ve Olcay Kutluğ idi. Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, s. 10.

¹⁰³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 226; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 70-71; Turan, *Türkiye*, s. 626.

5. III. Alâeddin Keykubad'ın Devlet Yönetimindeki Hataları ve Tahtan İndirilmesi

III. Alâeddin Keykubad, Gâzân Han'ın huzurundan ayrılmadan önce Anadolu'da yüksek devlet memurluklarına yeniden atamalar yapıldı.¹⁰⁴ Türkiye Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad, şaşalı bir surette ve özenle maiyeti, askeri, davul (kös), sancak, bayrak ve âlemlerle birlikte Resülayn (Ceylanpınar) hududunda dönüş izni alarak Diyarbakır tarafına yöneldi. Yalnız yanında bulunan Seyyid Şerefeddin Hamza güvenilecek bir insan değildi. O'nun kötü etkisinde kalan Atabeg Kadı Mecdeddin Karahisarî de kötü niyetli biriydi. Sultan III. Alâeddin Keykubad yanında bulunan bu iki devlet adamının etkisi altında kaldı. Adaletsiz ve doğru olmayan kararlar verdi. Moğollar gibi halktan zorla ve hukuksuz vergi topladılar.¹⁰⁵

III. Alâeddin Keykubad'ın ülke idaresi zayıflıkların yaşandığı bir dönemdi. Halk yöneticilerin uygulamalarından memnun değildi. Özellikle üst düzey yöneticiler görevlerini kötüye kullanarak halkı soymaya başladılar. Halkın elindeki bütün hasat ve mahsullerini topladılar. Bunlar Erzurum sınırından Antalya sahiline; Diyarbakır hududundan Sinop sahiline kadar olan her yere dağıldılar. Açık açık bir Selçuklu sultanı Moğol devrinin soygunlarına bulaşarak adını lekeledi.¹⁰⁶ Harput, Diyarbakır, Malatya bölgesinde yapılan zulümleri¹⁰⁷ Tokat ve Sivas'ta uygulanan kıyım izledi.¹⁰⁸

Meşru Türkiye Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad'ı Anadolu'daki halk, devlet yöneticileri ve Moğol komutanları İlhanlı hanına şikâyet etti. Şikâyetler birçok kesimden gelince dikkate alındı. İlhanlı hanı Gâzân Han, III. Alâeddin Keykubad'ın özgürlüğünü elinden alan bir yarlığ gönderdi. Hüküm gereği sultan yaylak ve kışlakta; yaz ve kış yolculuklarında Abışka Noyan'ın yanında bulunacaktı. Abışka Noyan'ın izni olmadan hareket edemeyecekti. Hüküm ulaşır ulaşmaz Abışka Noyan adamlarına Sivas'tan Selçuklu sultanını alarak Yabancı yaylağına¹⁰⁹ getirmelerini emretti. Mecbur bırakılan III. Alâeddin Keykubad h. 7

¹⁰⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 226.

¹⁰⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 227; Erdem, *İlhanlı-Selçuklu İlişkileri*, s. 373.

¹⁰⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 227.

¹⁰⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 228-229; Erdem, *İlhanlı-Selçuklu İlişkileri*, s. 373.

¹⁰⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 229; Erdem, *İlhanlı-Selçuklu İlişkileri*, s. 374.

¹⁰⁹ Kayseri'nin kenarında bulunan Yabancı Pazarı'nın kurulduğu yerdir. Kuzey ülkelerinden, Kıbrıs Krallığından ve Venedik Krallığından gelen gayrimüslim malları ile Müslüman mallarının satıldığı bir fuar alanı idi. Eğer sadece Müslümanlar için pazar kurulacaksa buna Türkmen Pazarı denirdi. Bu uluslararası pazar her yıl baharda kurulur ve 40 gün sürerdi. En büyük köle pazarı olmasının yanında at, kürk, deri ve kumaş satılırdı. Bu yer hakkında en ayrıntılı bilgi için bakınız: Faruk Sümer, *Yabancı Pazarı*, İstanbul 1985.

şevval 700/ m. 23 Haziran 1301 yılında Ala Kilise¹¹⁰ mevkiinde Abışka Noyan'a teslim edildi. Ancak hala meşru Türkiye Selçuklu sultanı olduğu için ona esir muamelesi yapılmadı. Abışka Noyan'a bir fersah¹¹¹ mesafede ona otağ (dehliz), bargâh ve şahlara yakışan ikâmetgâh (sera-perde) kurdular ve beş saltanat borusu (penc nevbet-i saltanat) çaldılar.¹¹² Kendine yapılan iyi muameleden hoşnut kalan III. Alâeddin Keykubad rahat bir nefes aldı. Fakat yanındaki adamlarına işkence yapılması III. Alâeddin Keykubad'ı çok korkuttu. Paniğe kapılarak gece yarısı kaçtı. Zorlu bir yolculuk içerisinde Şarkışla/Alakilise'den Ürgüp'e kadar at sürdü.¹¹³ Elindeki parası tükendi. Hayvanlar aç kaldı. Adamları da perişan oldu. En sonunda bir kaç kölesiyle Ürgüp mağaralarından birine sığındı. Konya'ya varamadan bir mağarada Moğollara yakalandı (Ağustos 1301).¹¹⁴ III. Alâeddin Keykubad Ürgüp'ten Abışka'nın otağına getirildi. Mahkeme kuruldu. İfade ve soruşturmadan sonra herkese yaptıklarının karşılığında cezalar verildi. Pek çok kişi hayatını kaybetti. Yargılamanın ne kadar sürdüğü hakkında net bir bilgi olmasa da olayların gidişatından Eylül-Ekim-Kasım 1301 tarihleri içinde olduğunu düşünüyoruz. III. Alâeddin Keykubad, Atabeg Kadı Meceddin Karahisari ve esirler orduya yani İran başkentine götürüldü.¹¹⁵ Hepsinin bütün malına, mülküne ve hazinesine el konuldu (Aralık 1301-Ocak 1302).

III. Alâeddin Keykubad ve beraberindeki esirler Tebriz kentine getirildi.¹¹⁶ III. Alâeddin Keykubad burada da ikinci kez yargılandı (Mart-Nisan 1302). Cezası ölüm oldu. III. Alâeddin Keykubad'ın eşi Hülagü Han'ın torunu Şehzade Hülacü'nün kızı, Gâzân Han'dan af diledi. Ölüm emrinden vazgeçen Gâzân Han ceza olarak eski Selçuklu sultanına sopa attırdı. Onu sürgüne gönderme kararı aldı. Tebriz'e 900 km. uzaklıkta bulunan Isfahan kentinde oturmaya mahkûm etti. III. Alâeddin Keykubad Isfahan'da gözaltında yaşamakta iken hizmetindeki bir görevliye ağır hakarete bulundu, bu adam da sultanı hançerleyerek öldürdü.¹¹⁷

¹¹⁰ Bugün Şarkışla'ya bağlı Ala Kilise'dir. Turan, *Türkiye*, s. 634.

¹¹¹ Uzunluk ölçüsü birimi olup iki çeşidi vardır. Deniz fersahı: 5555 m. ve Kara fersahı: 4444 m. Yani Abışka Noyan ile III. Alaeddin Keykubad'ın otağının arası 4,5 km. idi.

¹¹² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 232.

¹¹³ Şarkışla/Alakilise-Nevşehir Ürgüp arası eski kullanılan yoldan 200 km.'dir. Her menzil-konaklama arası 33 km. olsa 6-7 saatlik bir yolculuğun yapılması lazım gelir. 1301 yılı Ağustos sonu gibi bu olayın gerçekleştiği de kabul edilirse güneşin doğma saati 06.00'dır. Demek ki yakalanma ihtimaline karşı sabaha kadar at sürülmüştür.

¹¹⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 233-234.

¹¹⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 235; Erdem, *İlhanlı-Selçuklu İlişkileri*, s. 375.

¹¹⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 235; Bayram, "III. Alaeddin Keykubad", s. 163.

¹¹⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 291; Bayram, "III. Alaeddin Keykubad", s. 162-163.

III. Alâeddin Keykubad, İsfahan'da bulunan Büyük Selçuklular türbesine defnedildi.¹¹⁸

Hamdullah Kazvinî eserinde III. Alâeddin Keykubad'ın sonu için: " III. Alâeddin Gâzân Han'ın yarlığı ile sultan oldu; fakat sonradan Gâzân Han'a başkaldırdı. Gâzân han üzerine ordu gönderdi ve yakalattı. Bununla Türkiye Selçukluları son buldu. Fakat halen Anadolu'nun deniz sahillerinde ve ücra yerlerinde hükümranlıklarını sürdürmekte" demiştir.¹¹⁹

Niğdeli Kadı Ahmed, III. Alâeddin Keykubad'ın ölümünü eserinde farklı anlatmıştır. Ona göre bir baş/ya da beyin hastalığına yakalanıp yalnız başına ölmüştür. İsfahan'da öldüğünü ve burada defnedildiğini onaylamaktadır.¹²⁰ Niğdeli Kadı Ahmed, III. Alâeddin Keykubad'ın tahtta kalış süresi "şarap üzerinde köpüğün durması kadar" olarak değerlendirilmiştir. Kadı Ahmed'e göre Sultan II. Gıyâseddin Mesud Selçuklu Devletinin son hükümdarıdır.¹²¹

İdris-i Bitlisi eseri Heşt Bihişt'de III. Alâeddin Keykubad'ın Gâzân Han'a karşı isyan ettiğini, üzerine gönderilen büyük bir orduya yenildiğini kaydetmiştir.¹²² Fahreddin Kazvinî'nin de dediği gibi böyle bir isyan var mıdır¹²³

¹¹⁸Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 225-236; Niğdeli Kadı Ahmet, *el-Veledü'ş-Şefik*, s. 301-307; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, C. II, s. 137-139; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 71; Turan, *Türkiye*, s. 632-634.

¹¹⁹Hamdullah Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, s. 480.

¹²⁰"...700 senesinin bazı aylarından 701 yılının aylarına kadar süren Rum'daki bu ikinci saltanatında şerham (eğri baş?) denilen bir derde yakalandı. Bu kısa meliklik döneminde, 701 senesinde, bu bâbta kendilerinden bahsetmek için herhangi bir münasebet bulunmayan zamanının emirlerinin iftiralara maruz kaldı. Hısmılığına bakmaksızın ve yüceliğine riayet etmeksizin Bâlâş Belâs (?) vilayetine götürdüler. Orada, yalnız başına iken, bütün dünyanın sermayesinin sırrı olan başından kurtulmak istediğini seslendirmeye başladı (?). Günler denilebilecek kısa bir müddet içinde değiştirme ve değişiklikler oku buldu. Sonunda bu cihanın idare mahalli olan ve Darü'l mülk Konya gibi babaları ve dedelerinin ebedî sarayları mesâbesindeki merkad ve menzillerinin yer aldığı İsfahan şehrinde, bir asker gibi değil, başıyla oynayan kimseler gibi fenâ şerbetini içti. Orada, ilk Selçukluların yanında, fayda verir ümidiyle toprağa verildi." Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik*, s. 541.

¹²¹Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veled üş-Şefik*, C. I, s. 544; Turan, *Türkiye*, s. 644; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 75.

¹²²İdris-i Bitlisi eserinde: "Çingiz Han'ın melikleri ve hanları her zamanki kaidelerine dayanarak Sultan Alâeddin'e dayanılmaz ve altından kalkılmaz sorumluluklar ve görevler yükliyordular. Sürekli onun vilayetini yağmalıyorlardı. Haddini aşan bu aşırı yüklemelerin neticesinde gayet tahammülsüz olan Sultan Alâeddin, Sultan Gazan'a karşı muhalefet yürütmeye başladı. Fakat onun o Moğol askeriyeye mücadele edecek kuvvet ve kudreti yoktu. Bundan dolayı Sultan Gazan Sultan Alâeddin'i bertaraf etmek için büyük bir ordu gönderdi. Sultan Alâeddin de savaşımaya mecbur oldu. Ama buna rağmen Moğollar onu yendiler ve kendilerine tâbi kıldılar. Bu sırada Selçukluların saltanat temellerini kökünden söküp attılar. Ümeradan birçoğunu Rum'un etrafına gönderdiler. Sultan Mesut'un oğlu Gazi Çelebi'ye Kastamonu ve Simreh gibi küçük bir memleket verdiler. Gazi Çelebi de korkusundan orada duramayıp Kefe tarafına kaçtı. Onun orada ölmesiyle Selçuklu devletinin yüzü çöküşe yöneldi." demiştir. Vural Genç, *İdris-i Bitlisi Heşt Bihişt*

yoksa III. Alâeddin Keykubad'ın Abışka Noyan'ın yanından kaçışı isyan olarak mı sayılmıştır? Ancak çalışmamızdan da anlaşılacağı gibi böyle bir isyan söz konusu değildir.

Yazıcızâde Ali eserinde III. Alâeddin Keykubad'ın saltanattan alınması ile ilgili hiçbir ayrıntı vermemiştir. Bir cümle ile olaydan bahsetmiştir: "...Alâeddin Keykubad'dan dahi aldılar ve Simerne, Kastamonu, Sinop ve Samsun etrafını İznik, Karesi ve Saruhan sınırına kadar Sultan Mesud'un oğlu Gazi Çelebi'ye bıraktılar.¹²⁴

III. Alâeddin Keykubad'ın mezar yeri hakkında en açık bilgiyi Niğdeli Kadı Ahmed'in eserinden öğreniyoruz. III. Alâeddin Keykubad İsfahan'da ölmüş ve ilk Selçukluların yanında defnedilmiştir.¹²⁵

Gâzân Han vakit kaybetmeden yeni bir yarlıg çıkararak Hemedan'da tutuklu bulunan III. Alâeddin Keykubad'ın amcası, eski Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Mesud'u Türkiye Selçuklu Devleti sultanlığına tekrar atadı. Yeni sultan II. Gıyâseddin Mesud'un Anadolu'ya gelmesi ve tahta geçmesi uzun zaman aldı. Hemedan'dan Musul yoluyla Anadolu'ya geçti. O dönemin haberleşme ve ulaşım şartları gereği yolculuklar uzun zaman aralığında tamamlanıyordu. Bu süre içinde Anadolu'yu Abışka Noyan'ın hizmeti altına giren III. Alâeddin Keykubad'ın veziri Sahip Alâeddin Savi yönetti. Türk ve Tacik ülkesinin en üst yetkilisi olan (hâkim)Abışka Noyan, 1303 yılının ortalarına kadar Selçuklu ülkesinin işleriyle uğraştı. Niğdeli Kadı Ahmed'e göre II. Gıyâseddin Mesud, h. 1 Şevval 702/m. 19 Mayıs 1303'te Kayseri'de tahta oturdu.¹²⁶

Osman Gazi Dönemi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 125, 167.

¹²³Hamdullah Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, s. 353.

¹²⁴Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 741.

¹²⁵Ölüm tarihi kesin değildir. Niğdeli Kadı Ahmed, III. Alâeddin Keykubad'ın birincisi h. 698 (1298), ikincisi de h. 700-701 (1301-1302) yıllarında olmak üzere iki defa tahta çıktığını, emîrlerin iftiralari yüzünden azledilip İsfahan'a sürüldüğünü, ölünce Büyük Selçuklu sultanlarının türbesine defnedildiğini kaydetmiştir. Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, C. I, s. 301. Niğdeli Kadı Ahmed'in bahsettiği ilk Selçuklular, Büyük Selçuklulardır. Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah 1051 yılında İsfahan'ı ele geçirip burayı başkent yapmış ve bu şehri imar etmişti. Sultan Melikşah 19 Kasım 1092 tarihinde Bağdat'ta vefat etti. Saltanat kavgası yüzünden, Eşi Terken Hatun tarafından ölümü gizlenerek cenaze namazı bile kılınmadan, ilk olarak Şûnîziyye'de toprağa verildi. Daha sonra ise buradan cenazesi alınarak, İsfahan'a götürüldü. Sultan Melikşah'ın Şafii ve Hanefiler için bizzat yaptırdığı Keran mahallesinde bulunan medresenin hazîresine defnedildi. Hamdullah Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, s. 352.

¹²⁶Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, C. I, s. 516; Bayram, "III. Alâeddin Keykubad", s. 163.

SONUÇ

II. İzzeddin Keykâvus'un 7 oğlu ve 2 kızı tespit edilmiştir. 1264'de Bizans'tan Kırım'a giderken yanında II. Gıyâseddin Mesud ve Rükneddin Keyümers vardı. İstanbul'da kalan çocukları Melik Konstantin, diğer oğlu ve bir kızıdır. II. İzzeddin Keykâvus'un Kırım'a gittikten sonra ismi geçen oğulları Alâeddin Siyavuş, Rükneddin Kılıç Arslan ve Ferâmurz'dur. Bir de Konya'da türbesi bulunan kızı Fatma Hatun vardır. Kızı Fatma Hatun muhtemelen 1262'de II. İzzeddin Keykâvus'un Bizans'a giderken Anadolu'da bıraktığı kızıdır. Ya da Fatma Hatun Bizans ve Kırım'a gitmiş, II. Gıyâseddin Mesud ile Kırım'dan Anadolu'ya geri dönmüştür.

II. İzzeddin Keykâvus'un Kırım'daki oğulları tek tek Anadolu'ya geçerek saltanat mücadelesine girişmişlerdir. II. Gıyâseddin Mesud, Moğollar nazarında yer bularak tahtı ele geçirmiştir. Alâeddin Siyavuş, Rükneddin Kılıç Arslan, Rükneddin Keyümers ve Ferâmurz ise saltanat mücadelesini kaybetmişlerdir. Fermurz muhtemelen 14 yaşlarında 1280 yılında Kırım'dan Anadolu'ya gelmiştir. Karamanoğullarının desteklediği saltanat mücadelesini kaybederek Bizans'a sığınmıştır (1282). Müneccimbaşı'nın verdiği bilgiye göre İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

III. Alâeddin Keykubad'ın ilk kez isminin geçtiği kaynak Reşîdüddin Fazlullâh'ın "Mukatebat-ı Reşîdi" adlı eseridir. Bu esere göre III. Alâeddin Keykubad melik olarak Anadolu'da Tokat bölgesinde arpalık sahibi olmuştur (1295-1296-1298). İlhanlı Devleti'nin ünlü veziri Reşîdüddin Fazlullâh ile III. Alâeddin Keykubad arasındaki mektuplaşmalara istinaden III. Alâeddin Keykubad'ı koruyup kollayan ve onu Gâzân Han'a sultan olarak öneren Reşîdüddin Fazlullâh'tır. III. Alâeddin Keykubad, Reşîdeddin Fazlullâh'ı kendisine yaptığı iyiliklerden dolayı babası yerinde gördüğünü belirtmiştir. Reşîdeddin Fazlullâh da cevaben III. Alâeddin Keykubad'a "ferzend" (oğlum) diye hitap etmiştir. Selçukluların başkenti Konya'yı ona verdiğini yani tahta geçeceğini müjdelemiştir.

III. Alâeddin Keykubad, İlhanlı Hanı Gâzân Han tarafından da tahminen 16 yaşında Türkiye Selçuklu sultanı olarak atanmıştır (1298). Saltanatının ilk günleri sıkıntılı başlamış ve sıkıntılı devam etmiştir. III. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkmasından yaklaşık 5 ay sonra Sülemiş Noyan büyük bir isyan hareketi başlatmıştır. III. Alâeddin Keykubad bu isyan hareketine katılmayarak Gâzân Han'a bağlılığını ispatlamıştır. Karşılığında tahtını korurken, Hülagü Han'ın oğlu Hülacü'nün kızıyla evlenerek İlhanlılara damat olmuştur. Böylece gücü ve itibarı artmıştır.

Ancak Anadolu'ya geri dönen III. Alâeddin Keykubad yanındaki adamları ile soygunlara ve yağmalama hareketlerine başlamış ve kendi halkına zulmetmiştir. Şikâyetler artınca Moğollar tarafından tutuklanıp Tebriz'e getirilmiş ve yargılanmıştır. İlhanlı prensesi eşi sayesinde ölüm cezasından kurtularak İsfahan'a sürgün edilmiştir. Burada çıkan bir tartışmada hizmetlisi tarafından öldürülmüş ve İsfahan'da bulunan Büyük Selçuklular türbesine defnedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, C. II, haz. Mesut Aydın, Amasya Belediyesi Kültür yay., Amasya 2004.
- Abu Bakr İbn Al-Zakî, *Ravzat Al-Kuttâb va Hadikat Al-Albab*, yay. Ali Sevim, TTK yay., Ankara 1972.
- Abû'l-Farac, Gregory Bar Hebraeus (İbnü'l-İbrî), *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987.
- Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifin-Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, I-II, MEB yay., İstanbul 1986-1987.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, KB yay., Ankara 2000.
- Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, C. VIII, Çağ yay., İstanbul 1989, s. 209-406.
- Anonim *Selçuknâme, Tarih-i Âl-i Selçuk (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III)*, nşr.-çev. Feridun Nâfiz Uzluk, Uzluk Yayınevi, Ankara 1952.
- Anonim *Selçuknâme, Tarih-i Âl-i Selçuk*, haz. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf yay., Ankara 2014.
- Anzerlioğlu, Yonca, "Bizans İmparatorluğunda Türk Varlığı", *Türkler*, C. VI, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 218-231.
- Artuk, İbrahim-Artuk, Cevriye, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri İslami Sikkeler Kataloğu*, C. I, MEB Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü yay., İstanbul 1970.
- Atçeken, Zeki, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, TTK yay., Ankara 1998.
- Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK yay., Ankara 2018.
- Bal, Mehmet Suat, *II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Barthold, Wilhem, "Berke", *İA*, C. II, MEB yay., İstanbul 1979, s. 553-555.
- Bayram, Mikail, "III. Alâeddin Keykubad", *Konya Ansiklopedisi*, C. I, KBB yay., Konya 2012, s. 162-163.
- Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fi Târîhi'l-Hicre*, nşr., Donald S. Richards, Beyrut 1998.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Türk Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000.
- Erdem, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.
- Erkiletlioğlu, Halit-Güler, Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1996.
- Genç, Vural, *İdris-i Bitlisi Heşt Bihîşt Osman Gazi Dönemi (tahlil ve tercüme)*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Göksu Erdeğer, Melek, *III. Alâeddin Keykubad ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2020.
- Hamdullah Kazvinî, Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2018.

- İbn-i Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye-Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, çev. M. Nuri Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara 1941.
- İbni Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye. Büyük İslâm Tarihi*, C. XIII, çev. Mehmet Keskin, Çağrı yay., İstanbul 2000.
- İbn Şeddâd, *Baypars Tarihi (al-Melik-al-Zahir Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi)*, çev. Şerefüddin Yaltkaya, TTK yay., Ankara 2000.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Keykubad III.", *İA*, C. VI, MEB yay., Eskişehir 1997, s. 662-663.
- Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, TTK yay., Ankara 2011.
- _____, *Pervane Muinüddin Süleyman*, AÜDTCF yay., Ankara 1970.
- Kesik, Muharrem, "Mesud II", *DİA*, C. XXIX, TDV yay., Ankara 2004, s. 342-344.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Enes Kitap Sarayı, Konya 1997.
- Kurtuluş, Meltem, Yûsuf-i Erzincânî'nin Hâmûş-nâme'si (İnceleme-Metin), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016.
- Kofoğlu, Sait, "Hamîdoğulları", *DİA*, C. XV, TDV yay., İstanbul 1997, s. 472.
- Melville, Charles, "Moğol Yönetimi Altında Anadolu", *Türkiye Tarihi Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, C. I, ed. Kate Fleet, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 79-138.
- Merçil, Erdoğan, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II, TTK yay., Ankara 1994, s. 709-721.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, I-II*, çev. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.
- Müneccimbaşı, *Câmi üd-düvel, Anadolu Selçukluları*, çev. H.Fehmi Turgal, İstanbul 1940.
- Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik, (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*, C. I, çev. Ali Ertuğrul, TTK yay., Ankara 2015.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü*, TTK yay., Ankara 2002.
- Öden, Zerrin Günal, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Mesud Hakkında Bazı Görüşler", *Belleten*, C. LXI, S. 231'den Ayrı Basım, TTK yay., Ankara 1997, s. 287-300.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Reşîdüddin Fazlullâh Hemedani", *DİA*, C. XXXV, TDV yay., İstanbul 2008, s. 19-21.
- Pachymeres, Georges, *Relations Historiques-Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat yay., İstanbul 2009.
- Parlar, Güldegül, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, KB yay., Ankara 2001.
- Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK yay., Ankara 2013.
- Sağlam, O. Ferid, "Şimdiye Kadar Görülmeyen Cimri Sikkesi", *Belleten*, C. IX, S. 35, TTK yay., Temmuz 1945, s. 299-303.

- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995.
- Shukurov, Rustam, *The Byzantine Turks 1204-1461*, Brill, Bostan 2016.
- Spuler, Berthold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK yay., Ankara 1987.
- Solmaz, Sefer, "Cimri Olayı", *Konya Ansiklopedisi*, C. II, KBB yay., Konya 2011, s. 267.
- _____, "Alâeddin Siyavuş", *Konya Ansiklopedisi*, C. II, KBB yay., Konya 2011, s. 166-167.
- Sultan Veled, *Divanı Sultan Veled*, nşr., F. Nafiz Uzluğ, Uzluğ Yayınevi, Ankara 1941.
- Sümer, Faruk, "Keykubad III", *DİA*, C. XXV, TDV yay., Ankara 2002, s. 360-361.
- _____, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, TTK yay., Ankara 1970, s. 1-147.
- _____, *Yabanlu Pazarı*, TDAV, İstanbul 1985.
- Şikarî, *Karaman Oğulları Tarihi*, haz. M. Mesud Koman, Konya 1946.
- Tiesenhansen, W. De., *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İ. H. İzmirli, İstanbul 1941.
- Togan, Zeki Velidi, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, S. 1-4, İstanbul 1953, s. 33-50.
- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK yay., Ankara 1988.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1998.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK yay., Ankara 1998.
- Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, Çamlıca yay., İstanbul 2009.
- Zachariaodu, Elizabeth, "II. İzzeddin Keykâvus'un Veroia'daki Hristiyan Torunları", çev. Şahin Kılıç, *Tome*, 6, Makedonika 1965, s. 62-74.

**BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN VENEDİK'E VERDİĞİ
TİCARÎ İMTİYAZLAR (CHRYSOBULLAR); ANGELOS
HANEDANI DEVRİ (1185-1204)**

**TRADE PRIVILEGES (CHRYSOBULLS) OF BYZANTINE
EMPIRE TO VENICE; ERA OF ANGELOS DYNASTY (1185-1204)**

H. Ömer ÖZDEMİR*

Öz

Bizans İmparatorluğu XI. yüzyılda gerek askerî teşkilatının bozulması gerek de ekonomisinin alt üst olması sebebiyle mutlak hâkimiyetini kaybetmiştir. Akabinde Doğuda Türkler Batıda ise Normanlar tarafından sıkıştırılması sonucu kendisine bir müttefik arama yoluna gitmiş ve nihayetinde Akdeniz'deki en önemli deniz gücüne sahip olan Venedik ile ittifak etmiştir. Bunun karşılığında ise Venedik'e, daha önce kimsenin sahip olmadığı ticarî imtiyazlar vermiştir. Kısa vadede işe yarayan bu ayrıcalıklar uzun vadede imparatorluğun neredeyse bütün pazarlarına vergisiz giren Venediklilerin Bizans ekonomisini ele geçirmesine sebep olmuştur. Bu duruma karşı koymak isteyen son muktedir Komnenos temsilcisi olan Manuel, 1171 yılında imparatorluk topraklarında yaşayan tüm Venediklileri tutuklayarak bir çatışma zemininin oluşmasına zemin hazırlamıştır ki bu da ekonomik çöküşü hızlandırmıştır.

Manuel'in enkazını devralan I. Andronikos Komnenos imparatorluğun içinde bulunduğu ahvali göz önünde tutarak Venedik ile barış yapmış ise de karşılığında tutamayacağı sözler

* Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul / Türkiye, tarhcomer@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0521-8987>.

vermiştir. Onun yerine getiremediği sözlerin icrası ise Angelos Hanedanı'na miras kalmıştır. 1185 yılında II. Isaakios ile başlayan Angelos Hanedanı devri öncüllerinin bıraktığı sözleri yerine getirmek ve borçlarını ödemekle geçmiştir. Ancak hazinenin tamtakır olması Angelosları başka yollar aramaya itmiş ve zaten oldukça basiretsiz oldukları bilinen hanedan üyeleri Venedik'e yeni ticarî imtiyazlar tanıyarak durumu kurtarma çabası içine girmişlerdir. Bu makalede konunun daha anlaşılır olması için evvela Komnenoslar döneminde verilen imtiyazlar ele alınmış, müteakiben esas özne olan Angelos Hanedanı dönemi irdelenmiştir.

•
Anahtar Kelimeler

Bizans İmparatorluğu, Venedik, Chrysobull, Angelos, Ticaret, İmtiyaz

•
Abstract

Byzantine Empire lost its hegemony due to both the deterioration of its military organization and the destruction of its economy, in the 11th century. Subsequently, as a result of the compression of the Turks in the east and the Normans in the west, Byzantium searched an ally and eventually allied itself with Venice, which had the most important naval power in the Mediterranean. In return, Byzantium granted Venice commercial concessions that no one else had before. These concessions, which worked in the short term, led to the capture of the Byzantine economy by the Venetians, who in the long term could trade in almost all the markets of the empire without paying taxes. Manuel, the last able representative of Komnenos to resist this situation, arrested all the Venetians living in the imperial territory in 1171 and paved the way for a conflict and thus accelerated an economical downfall.

Andronikos I. Komnenos, who took over Manuel's wreckage, made peace with Venice, considering the situation of the empire and made promises that he could not keep in return. The execution of his words was inherited to the Angelos dynasty. The era of the Angelos dynasty that started with Isaacios II. in 1185, passed by fulfilling the promises left by his predecessors and paying off their debts. However the empty treasury led the Angelos to look for other ways. The members of the Dynasty, already known to be quite untalented, tried to save the situation by granting new commercial concessions to Venice. In this article, the privileges granted during the Komnenos period were discussed in order to make the subject more understandable, and then the period of the Angelos dynasty, the main subject, was examined.

•
Keywords

Byzantine Empire, Venice, Chrysobull, Angelos, Trade, Privilege

GİRİŞ

Angeloslar dönemi, Bizans İmparatorluğu'nun cihanşümül bir devlet olma iddiasından vazgeçtiği devri temsil eder. Hanedan, yöneticilik vasıflarından yoksun imparatorları ile ünlü olmakla beraber onları bu kadar şanssız kılan husus, başa geçtikleri dönemde imparatorluğun içinde bulunduğu konjonktürel durumdur. İzledikleri yanlış politikalarla IV. Haçlı Seferini hızlandırdıkları malumdur. Diğer taraftan devraldıkları mirasın da oldukça problemliliğini ifade etmek gerekir. Özellikle Manuel döneminde hem doğu hem de batıda yaşanan başarısızlıklar Bizans'ın hakimiyetini yerle yeksan etmiştir. Bu bağlamda elleri bağlanmış olan Angeloslar, kötü gidişatı durdurmak amacıyla diplomatik girişimlerde bulunmuş ve barış için taviz vermek zorunda kalmışlardır. Makale kapsamında Angelosların, Venedik'e verdikleri ekonomik imtiyazları anlayabilmek için önce verilen ilk ayrıcalıklar ve bunların neden verildiği meselesi irdelenmektedir.

Erken dönemlerde Ravenna eksarlığı tarafından idare edildiği bilinen Venedik, III. Leo'nun iktidarında bağımsız eyalet statüsüne yükselmiş ve hem bölgenin en iyi pazarlarını elinde bulundurması hem de doğu-batı arasındaki taşımacılık faaliyetlerini gerçekleştirmesi sebebiyle zaman içerisinde etki sahasını Levant'a kadar taşımıştır¹. Giderek daha zengin ve daha güçlü bir hale gelmekte olan Venedik, IX. yüzyılda Bizans İmparatorluğu ile Franklar arasında yapılan anlaşma uyarınca, Frank tahakkümüne girmekten kurtulmuştur. Bunun bir sonucu olarak Bizans İmparatorluğu ihtiyaç hâsıl olduğunda Venedik'in kendisine donanma yardımında bulunması şartını koymuştur. Bu durum ileride vuku bulacak olayların ilk yansıması olarak değerlendirilebilir. Diğer bir husus ise Papa'nın elinden taç giydikten sonra hâkimiyet sahasını genişletmek amacıyla Alman İmparatoru Otto'nun Bari'ye saldırmasıdır. Roma mirasını sahiplenen iki farklı gücün karşı karşıya gelmesi, Bizans'ın batı karakolu olarak gördüğü Venedik'in, Adriyatik' deki önemini arttırmıştır. Ticaretini her daim ön planda tutan Venedik ise iki tarafla da anlaşma yoluna gitmiştir².

¹ F. C. Hodgson, *The Early History of Venice; From the Foundation to the Conquest of Constantinople*, London 1901, s. 60; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik; Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 5.

² William Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s. 123; Nicol, a.g.e., s. 37; Angeliki Laiou, *The Economic History of Byzantium; From Seventh through the Fifteenth Century*,

Bu doğrultuda, II. Basileios (960-1025) döneminde İstanbul'a Venedik elçilerinin geldiği görülmektedir. Elçilerin istekleri, Abydos Limanı'ndaki aksaklıkların giderilmesi ve 30 solidi olan gümrük vergilerinin düşürülmesiydi. Bu hususta yapılan görüşmeler sonunda Venedik gemilerinin sadece *dromos logothetes*'i (logothetes tou dromou)³ tarafından denetlenmeleri, limanlarda üç günden fazla bekletilmemeleri ve gümrük vergisi olarak 17 solidi ödeme yapmaları karara bağlanmıştır. Tanınan bu ayrıcalıklar karşılığında Venedik'e Amalfilere, Yahudilere ya da Barililere ait mamulleri kendi gemilerinde taşımayacaklarına dair şart koşulmuş, buna aykırı hareket edenlerden ticarî emtianın geri alınması kararlaştırılmıştır⁴.

Varılan bu anlaşma bir chrysobull ile belgelenerek yürürlüğe girmiştir. Bahse konu belgenin çeşitleri olmakla beraber genel mahiyette altın mühürlü ferman olarak bilinmektedir⁵. Makale kapsamında ise ticarî imtiyazların kaleme alındığı belge anlamında kullanılmıştır. Velhasıl, 992 tarihinde Venedik'e bahşedilen bu imtiyazlar, Bizans İmparatorluğu'nun verdiği ilk chrysobull olarak kayda geçmiştir. II. Basileios gibi müktedir bir imparator tarafından böyle bir chrysobullun verilmesi Akdeniz coğrafyasında değişen güç dengelerinin habercisidir⁶. Her ne kadar hâlâ cihanşümul bir imparatorluk olsa da özellikle II. Basileios'un ölümünden sonra Bizans'ın askerî hâkimiyeti azalmış ve denizlerdeki gücü erime noktasına gelmiştir. Bu noktada denizlerdeki zayıflığını Venedik üzerinden kapatmaya çalışan imparatorluk, askerî alanda istifade ettiği yeni ortağına ekonomik alanda ayrıcalıklar tanımak zorunda kalmıştır ki bu durum zaman içerisinde Bizans ekonomisinin belini bükmüştür.

1. Komnenoslar Devrinde Verilen Chrysobulllar

1071 tarihi Bizans İmparatorluğu'nda kritik bir kavşağı temsil etmektedir. Doğuda Malazgirt Savaşı ile Anadolu toprakları Türklerin eline geçmeye

Washington 2002, s. 18; John Julius Norwich, *A History of Venice*, London 2003, s. 78; Maria Pia Pedani, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, çev. Gökçen Karaca Şahin, İstanbul 2015, s. 26.

³ Ulaşım, iletişim ve dışişleri alanlarında imparatora danışmanlık yapan üst düzey bir görevli maliye bakanı.

⁴ Horatio F. Brown, "Venetians and Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century", *The Journal of Hellenic Studies*, XL, Cambridge 1920, s. 69; Michael F. Hendy, *Studies In The Byzantine Monetary Economy 300-1450*, New York 1985, s. 592; Heyd, a.g.e., s. 125; Michel Balard, "Latin Sources and Byzantine Prosopography; Genoa, Venice, Pisa and Barcelona", *Byzantines and Crusaders In Non Greek Sources 1025-1204*, ed. Mark Whitby, New York 2007, s. 44.

⁵ Alexander P. Kazhdan, "Chrysobull", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, New York 1991, s. 451.

⁶ Anna Komnena, *Aleksiad, Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 133; Catherine Holmes, *Basil II and the Governance of Empire 976-1025*, New York 2005, s. 49; Nicol, a.g.e., s. 41; Laiou, a.g.e., s. 18.

başlarken Batıda Bizans'ın İtalya'daki son toprağı olan Bari, Normanlar tarafından işgal edilmiştir. Mevcut vaziyette iki cephede birden savaşamayacağını farkında olan Bizans, Norman lideri Robert Guiscard ile bir evlilik akdi gerçekleştirerek amansız düşmanı ile barış yapmak istemiştir. Bu uğurda uzun süreli girişimler birbirini izlemiş ancak Nikephoros Botaneiates'in tahta geçmesiyle evlilik akdi başarısız olmuştur. Böylece ezelden beri İstanbul'u ele geçirme planları yapan Robert Guiscard, savaş için beklediği bahaneyi elde etmiştir. Bu doğrultuda Dyrrachion'u ele geçirmek üzere yola çıkan Norman donanması, Mayıs 1081'de Adriyatik'te yelken açmaya başladığında Aleksios Komnenos (1081-1118) ittifak edinme arayışına girmiş ve neticesinde karada Kutalmışoğlu Süleymanşah'dan denizde ise Venedik'ten destek sağlamıştır⁷.

Venedik'in üç seneyi aşkın süren savaşlar silsilesinde Bizans'ın yanında yer almasının sebebi Aleksios'un, 1082 tarihinde onlara bahşetmiş olduğu chrysobulldur. Üstün Norman donanması karşısında hiçbir şansı bulunmayan Aleksios, Venedik'e içinde daha önce kimsenin sahip olmadığı ticari imtiyazlar bulunan bir chrysobull vererek onları yanına çekmiştir⁸. Makalenin esas odağı olmamakla beraber aktarılması elzem görülen bu ferman, daha sonra ilan edilecek olan tüm imtiyazlarda prototip olarak kullanılmıştır. Yani tanınan her yeni hak, bu maddelerin üzerine ilave edilmiştir. Bu bağlamda Bizans-Venedik ekonomik ilişkilerinin temel noktasını oluşturan chrysobullun maddeleri şöyledir:

⁷ Anna Komnena, a.g.e., s. 133; Michael Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204*, New York 1997, s. 130; Nicol, a.g.e., s. 55; Michael Angold, "Belle époque or crisis?", *The Cambridge History of Byzantium*, ed. Jonathan Shepard, New York 2008, s. 611; Charles D. Stanton, *Norman Naval Operations in Mediterranean*, New York 2011, s. 51; G. A. Loud, *The Age of Robert Guiscard; Southern Italy and Norman Conquest*, New York 2013, s. 216; Ebru Altan, "Bizans'a Karşı İlk Haçlı Seferi ve 1108 Devol Anlaşması", *Osmanlı'nın İzinde, Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, I, ed. Feridun Emecen vd., İstanbul 2013, s. 108; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014, s. 75.

⁸ M. E. Martin, "The Venetians in the Byzantine Empire before 1204", *Byzantinische Forschungen: Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*, 13, Amsterdam 1988, s. 207; Thomas Madden, "The Chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians; the Date and Debate", *Journal of Medieval History*, 28, Southampton 2002, s. 27; David Jacoby, "The Chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians; the Date and Debate", *Journal of Medieval History*, 28, Southampton 2002, s. 201; Peter Frankopan, "Byzantine Trade Privileges to Venice in the Eleventh Century: The Chrysobull of 1092", *Journal of Medieval History*, 30, Southampton 2004, s. 144; Işın Demirkent, *Bizans Tarihi Yazıları*, İstanbul 2005, s. 100; Cecile Morrisson - Angeliki Laiou, *Byzantine Economy*, New York 2007, s. 143.

1. Yıllık 20 poundluk (altın sikke) bir fon, kendi uygun gördükleri kiliselere dağıtılacaktır.

2. Doge, yüklü bir meblağ ile birlikte *protosebastos* unvanıyla onurlandırılacak; üstelik bu onur Bizans'taki gibi *ad personam* (kişiye özel) olmayıp haleflerine de aktarılacaktır.

3. Grado Patriği ve halefleri aynı şekilde 20 poundluk yıllık tahsisat alacaklar ve *hypertimos* unvanıyla onurlandırılacaklardır.

4. Venedik'teki St. Marco Kilisesi her yıl, İstanbul'da ve imparatorlukta bulunan Amalfili tüccarların sahip olduğu kuruluşların her birinden üç altın alacaktır⁹.

5. Yahudi Kapısı'ndan Vigla'ya kadar uzanan bölgenin her yerine serbestçe giriş çıkış hakkı ve Haliç'teki depoları ve iskeleleriyle birlikte, İstanbul'un Perama adlı pazar semtinde bir dizi dükkân, imalathane ve ev Venediklilere tahsis edilecek; buna ek olarak hâlihazırda Venediklilere verilmiş olan St. Akindynos Kilisesi'ne, yanındaki ekmek fırınının yıllık geliri tahsis edilecektir.

6. Dyrrachion'daki kilise, orada imparatorluk donanması için depo edilen malzemeler dışında, tüm mülkü ve gelirleriyle Venediklilere verilecektir.

7. İmparator, Venedik tüccarına, imparatorluğun her yerinde hazinesine ödenecek her türlü vergi, harç ya da resimden muaf olarak ticaret yapma hakkını vermektedir. Kentlerin adı ve Venediklilerin muaf tutuldukları vergilerin adları ile yetkisinden bağımsız oldukları memurlarının unvanlarıyla birlikte sıralanıyordu.

8. Bu muafiyetler, imparatora karşı iyi niyetlerini kanıtlamış, ona ve haleflerine bundan sonra da bütün güçleriyle hizmet etmeye söz vermiş olan Venediklilere, imparatorun gerçek hizmetkârları oldukları için veriliyordu. Bu sebeple hiç kimse sivil yurttaş kilise ya da manastır, sözü geçen depolar ve iskeleler önceden başkasına verilmiş olsalar bile, İstanbul'da onlara verilen mülklere ilişkin haklarını sorgulayamayacaktı. Bunların Venediklilere bağışlanması geri çevrilemez ve ihlal edilemez nitelikteydi ve bir praktikon'a yani zamanı geldiğinde imparatorluk kayıtlarına geçecek olan kadastroya kaydedilecektir.

9. Bu fermanın hükümlerini ihlal eden herkes, beş altının yanı sıra Venediklilerden zorla aldığı malların beş katı kadar cezayı *dromos logothetes'e* ödeyecektir¹⁰.

⁹ Alan Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, New York 1989, s. 226; Heyd, a.g.e., s. 117.

Maddelerden de anlaşılacağı üzere Aleksios'un verdiği bu chrysobull ile Venedik bir taraftan Bizans limanlarının neredeyse tamamına vergisiz giriş hakkı kazanırken, diğer taraftan İstanbul'da sürekli genişleteceği bir mahalle elde etmiştir¹¹. Böylece Venedik sadece diğer İtalyan şehir devletlerine karşı üstünlük sağlamakla kalmamış aynı zamanda Bizans'ın yerli tüccarlarının da önüne geçmiştir. Aleksios'un Norman tehdidinden kurtulmak için verdiği bu karar aslında uzun vadede sakıncalıdır. Bizans ekonomisi giderek bozulurken, elde ettikleri chrysobull ile doğudaki pazarları tarumar eden Venedikliler kendilerine öyle bir zenginlik kapısı bulmuşlardır ki bu noktadan sonra imparatorluk istese de geri dönememiştir¹².

Kommenoslar döneminde Venedik'e 1126, 1147 ve 1148 tarihli üç chrysobull daha verilmiştir. 1119'da Aleksios döneminde tanınan imtiyazların yenilenmesi ricasıyla karşı karşıya kalan İmparator II. Ioannes Komnenos (1118-1143), Venedik'in Adriyatik'te Bizans'dan bağımsız politikalar takip etmesi ve tüccarlarının kibirli tutumları sebebiyle chrysobullu yenilemeyi reddetmiş ancak Venedik donanmasının Ege ve Adriyatik'teki Bizans adalarını sürekli taciz etmesi neticesinde yıllar süren direnişinden vazgeçmek zorunda kalmıştır¹³. Manuel Komnenos (1143-1180) ise II. Haçlı Seferini fırsat bilerek Bizans topraklarına saldıran Sicilya Kralı II. Roger karşısında bir denge unsuru oluşturmak amacıyla Venedik ile ittifak etmiş, temin ettiği askerî destek karşısında daha önce selefleri

¹⁰ Anna Komnena, a.g.e., s. 186; Brown, a.g.m., s. 71; Nicol, a.g.e., s. 58; Demirkent, a.g.e., s. 100; Dafni Penna, *The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa 10th-12th Centuries*, Groningen 2012, s. 27.

¹¹ Anna Komnena, a.g.e., s. 186; Alexander Van Millingen, *Byzantine Constantinople; The Walls of the City and Rejoining Historical Sites*, London 1899, s. 214-215; Aygül Ağır, *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, İstanbul 2013, s. 25.

¹² Nicol, a.g.e., s. 60; David Jacoby, "Venetian Commercial Expansion in the Mediterranean 8th-11th Centuries", *Byzantine Trade 4th-12th Centuries*, ed. Marlia Mundell Mango, Farnham 2004, s. 387; Demirkent, a.g.e., s. 101; Roman W. Dorin, "Adriatic Trade Networks in the Twelfth and Early Thirteenth Centuries", *Trade and Markets in Byzantium*, ed. Cecile Morrisson, Washington 2012, s. 264.

¹³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, çev. Işın Demirkent, Ankara 2001, s. 201; Nicol, a.g.e., s. 71; Heyd, a.g.e., s. 213; Jonathan Harris, *Constantinople: Capital of Byzantium*, New York 2007, s. 125; Ebru Altan, "Venedik'in Haçlı Seferi 1122-1124", *Prof. Dr. Erdoğan Mercil'e Armağan*, ed. Aydın Usta vd., İstanbul 2013, s. 300; Thomas Devaney, "Like an Ember Buried in Ashes: The Byzantine Venetian Conflict of 1119-1126", *Crusades Medieval World in Conflict*, ed. Vincent Ryan - James L. Naus, New York 2016, s. 141-142; Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, İstanbul 2016, s. 470; John Carr, *The Komnene Dynasty*, South Yorkshire 2018, s. 281-282.

tarafından verilen imtiyazları genişleterek yeniden yayınlamıştır. Böylece Venedik, daha önce kapsam dışı tutulan Kıbrıs ve Girit'e de vergisiz giriş hakkı kazandığı gibi başkentteki iskele sayısını da dörde çıkarmıştır¹⁴.

2. Angeloslar Devrinde Verilen Chrysobullar

Bizans İmparatorluğu'nun son büyük hükümdarı ve Komnenos Hanedanı'nın da son gerçek temsilcisi olan Manuel'in, Venedik ile ilişkileri verdiği chrysobullardan sonra tepetaklak olmuştu. Normanlara karşı verilen mücadele esnasında Bizans ve Venedik askerlerinin farklı karargâhlarda bulunmalarına rağmen çatışmaya girmesi iki taraf arasında gerginliğe yol açarken, olayların büyümesi sonucunda Venedikli denizcilerin imparatorluk donanmasını kaçırp, Manuel'in esmer tenine gönderme yaparak bir zenciye güvertede oynatmaları ilişkileri durma noktasına getirmişti¹⁵. Buna müteakiben Venediklilerin, İstanbul'da ticaret alanı elde eden Cenevizli tüccarlara saldırımları ve Manuel'in emrine rağmen bu saldırı sonucunda ortaya çıkan masrafları tazmin etmemeleri, bardağı taşıran son damla olmuştu. Oldukça sistematik ve gizli bir şekilde planlanmış olan bir kararname ile Manuel, 12 Mart 1171 tarihinde imparatorluk topraklarındaki bütün Venediklilerin tutuklanmasını emretmişti¹⁶. Tüm hapisanelerin Venediklilerle dolup taşıdığı bu dönem Manuel'in ölümüne kadar devam etmiş ve iki taraf arasındaki ilişkileri düzeltmek, Angelos Hanedanı'nın kurucusu olan II. Isaakios Angelos'a (1185-1195) kalmıştı¹⁷.

Manuel'in ölümü sonrasında kamuoyunun desteğini sağlayarak başa geçen I. Andronikos (1183-1185), tahta oturduğunda ilk iş olarak halkı başkentteki Latinlere karşı kışkırtmış ve bunu nereli olduğu ayırt edilmeden Batılılara karşı bir tedhiş politikası izlemiştir. Ticarî emtiaları elinden alınan ve esir edilen Latinlerin durumu, Batı'da Bizans'a karşı olan negatif algıyı daha da keskin bir

¹⁴ Paul Magdalino, *Manuel I Komnenos*, New York 1993, s. 51; Heyd, a.g.e., s. 216; Paul Magdalino, "The Empire of Komnenoi 1118-1204", *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, ed. Jonathan Shepard, New York 2008, s. 636; Penna, a.g.e., s. 40; Ağır, a.g.e., s. 53.

¹⁵ Niketas Choniates, *O City of Byzantium; Annals of Niketas Choniates*, ing. çev. Harry J. Magoulias, Detroit 1984, s. 51; Anthony Bryer, "Cultural Relations Between East and West in Twelfth Century", *Relations Between East and West in the Middle Ages*, ed. Derek Baker, Chicago 1973, s. 88.

¹⁶ Kinnamos yaklaşık 10 bin Venediklinin tutuklandığını ve hapisanelerde artık mahkumlara yer kalmadığını belirtir. (Ioannes Kinnamos, a.g.e., s. 202.)

¹⁷ Niketas Choniates, a.g.e., s. 97; Joan M. Hussey, "Byzantium and the Crusades 1081-1204", *A History of the Crusades*, ed. K. M. Setton, London 1969, s. 138-139; Carr, a.g.e., s. 323.

hale getirmiştir¹⁸. Neticesinde uluslararası arenada müttefiksiz kalan Bizans, tekrardan Venedik'e yönelmek zorunda kaldığı gibi 1171 olaylarının tazminatını da ödemeyi kabul etmiştir. Belirlenen 1500 poundluk bedeli altı yıllık taksitlere bölerek önden 100 poundluk ödeme bile yapmıştır. Ancak ödemelerin devamı gelmemiştir; çünkü kanlı bir isyanla tahta çıkan I. Andronikos'un saltanatı yine kanlı bir şekilde son bulmuş ve imparator kendi halkı tarafından işkence edilerek öldürülmüştür¹⁹.

I. Andronikos'un öldüğü tarih aynı zamanda Bizans'ın yeni ve öncekilerden daha güçlü bir Norman taarruzuna maruz kaldığı döneme tekabül eder. Kral II. Guglielmo, I. Andronikos'un tahttan indirdiği II. Aleksios'un (1180-1183) hakkını aramak gerekçesiyle yola çıkmış, Korfu, Kefalonya ve Zakyntos'u ele geçirmiş, nihayetinde de Selanik'i yağmalayarak İstanbul'a doğru ilerlemiştir. Bu durum karşısında I. Andronikos'un terör döneminden sağ kurtulmuş nadir aristokratlardan biri olan II. Isaakios Angelos, halk tarafından, imparatorluğu müdafaa etmek amacıyla hükümdar seçilmiştir. II. Isaakios kısa zamanda Normanları tekrar Adriyatik'e kadar püskürtmüş ve başkent ahalisini sakinleştirmiştir. Diğer taraftan selefleri gibi Norman tehdidine karşı Venediklilere yaklaşılarak, kendisine bir müttefik edinme yoluna gitmiştir²⁰.

Bu amaçla II. Isaakios, 1187 tarihinde Venedik'e üç ayrı chrysobull vermiştir. Birinci chrysobull ile imparator daha önce Aleksios, II. Ioannes ve Manuel tarafından verilmiş olan tüm ayrıcalıkları teyit edip yenilemiştir. İkinci chrysobull ile Venedik'in, Konstantinopolis'teki emlaklarının ve semtlerinin sınırını 1148 tarihli chrysobullda tespit edildiği şekilde belirlenmiştir. Üçüncüsü ise daha önce verilmiş olan chrysobulların hepsinden farklı bir mahiyet arz etmektedir. Artık hizmetkâr-efendi ilişkisinin yerini iki müttefik almıştır ve belgede iki tarafın koşulları karşılıklı olarak ifade edilmiştir.

Buna göre dini, cinsiyeti ya da konumu (taçlı ya da taçsız) fark etmeksizin Venedik, II. Isaakios ya da haleflerine düşman olan hiçbir güç ile birlik

¹⁸ Hussey, a.g.e., s. 145; Michael Angold, "The Venetian Chronicles and Archives as Sources for the History of Byzantium and the Crusades 992-1204", *Byzantines and Crusaders in Non Greek Sources 1025-1204*, ed. Mark Whitby, New York 2007, s. 73; Harris, a.g.e., s. 125.

¹⁹ Nicol, a.g.e., s. 103; Yusuf Ayönü, "Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un Hayatı ve Devlet Teşkilatını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Reformları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 121.

²⁰ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, California 1997, s. 657; Norwich, a.g.e., s. 229; Averil Cameron, *The Byzantines*, Oxford 2006, s. 190; Magdalino, *Kommenoi*, s. 650.

olmayacaktır. (Alman ve Sicilya Kralları istisnadır. Yine de Sicilya kralı saldırıda bulunursa, Venedik dört ay içinde 15 gemilik filo hazırlamak zorundaydı). Eğer bu güç imparatorluğa karşı 40 ila 100 gemiden oluşan bir donanma ile harekete geçerse doge buna denk bir kuvveti altı ay içerisinde gönderecektir. Gemiler imparatorun sağladığı fon ile Venedik'te inşa edilecek; her birine 140 kişilik mürettebat yerleştirilecek ve tersane işçilerine hazineden kişi başına 60 hyperpyra ödenecektir. İmparatorluk donanması daima Venediklilerininki kadar ya da daha büyük olmalıdır. Görevi bittikten sonra imparatorun olası bir çağırısına hazırlıklı olmak kaydıyla donanma Venedik'e dönebilecektir. Kaptanlar, gemilerdeki asker sayısının tam olduğuna dair yemin ederek kaçakların eksikliğini telafi edecek ve mürettebatın ödemelerinden sorumlu olacaktır. Venedikliler kendi donanmalarının idaresini üstlenmelerine karşın imparatorluk donanmasının komutanlarına itaat edecek ve ister Hıristiyan ister putperest olsun ortak düşmana karşı birlikte savaşıacaklarına yemin edeceklerdir. İmparator, herhangi bir nedenle Venedik'in yardıma gelememesi durumunda Hadrianapolis'ten (Edirne) Philadelphia'ya (Alaşehir) kadar olan bölgedeki 20-60 yaş arası Venediklilerin dörtte üçünü paralı asker olarak toplayabilecek ve ellerindeki gemilere el koyabilecektir. Bizans memurları Lombardia'dan asker toplamak ya da daha saygın bir sebeple Venedik'e geldiklerinde, Venedik çıkarlarına aykırı hareket etmedikleri sürece ağırlanacak ve korunacaktır. Bizans hazinesine ya da ahalisine borçlu olan Venedikliler borçlarını ödeyecek, bunu yapacak durumları yoksa alacaklıları onlara ya da mirasçılarına karşı dava açabileceklerdir. Son olarak imparatorluğun herhangi bir beldesi düşman saldırısına uğrarsa orada ikamet eden Venedikliler mahallin savunmasına yardım edeceklerdir.

Bizans'ın Venedik'e karşı olan yükümlülükleri ise şu şekildeydi: Venedik'e karşı bir saldırı gerçekleştiği takdirde Bizans, kendi topraklarına karşı saldırı yapıyor olsa bile Venedik'in savunmasına gelecektir. Saldırını gerçekleştiren Sicilya Kralı II. Guglielmo olması halinde söz konusu madde geçersiz olacaktır. Venedikliler, karşısında imparatorun yanında yer aldıkları düşmanla yapacağı her türlü ateşkes ya da barış anlaşmasına taraf olacaklardır. Venedik donanmasının yardımı ile ele geçirilen her toprakta Venedik'e birer kilise, semt ve vergiden muaf tutulan bir iskele verilecektir. Venediklilere borçlu olan Bizanslılar, Venedikli borçlular için belirlenenler ile aynı şartlar dâhilinde borçlarını ödemek zorundadırlar²¹.

²¹ Charles M. Brand, *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Massachusetts 1968, s. 197-198; Nicol, a.g.e., s. 106-108; Penna, a.g.e., s. 47-48; Daniele Morossi, *Political and Economic Relations Between*

Genel itibariyle bu chrysobull hem içerik hem de üslup olarak öncekilerden farklıdır. Bununla beraber imparatorluğun içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik çöküntünün içerisinde II. Isaakios'un böyle bir politika takip etmesi, Bizans'ı inkıza bir adım daha yaklaştırmıştır. İmparatorluğun ne sözü edilen donanmayı inşa etmesi ne de bahsi geçen maaşları ödemesi mümkün değildir. Diğer taraftan 1171'deki olayları hiçbir zaman unutmayacak olan Venedik'in siyasi arenada Bizans'a sadık kalacağını düşünmek de oldukça iyimser bir bakış açısidir. Bu sebeple II. Isaakios'un sakıncalı bir karar verdiğini söylemekte mahzur yoktur. Bizim için daha da mühim olan II. Isaakios'un yanlısında ısrar etmesidir.

II. Isaakios'un Venedik'e vermiş olduğu chrysobull aynı zamanda Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü Haçlılardan geri aldığı tarihe (1187) denk gelmektedir. Oldukça kaotik bir konjonktürün var olduğu bu dönemde Doğu'dan bu yıkıcı haberin gelmesi, Avrupa'da infiale sebep olmuş ve sonucunda yeni bir Haçlı seferi fikri ortaya çıkmıştır. Bu minvalde İngiltere Kralı I. Richard ve Fransa Kralı Philippe August, Kudüs'ü Müslümanların elinden geri almak amacıyla donanmalarıyla beraber yola çıkmışlardır. Diğer taraftan Bizans'ın ebedi düşmanı olan Friedrich Barbarossa'nın kara yolunu tercih etmesi II. Isaakios için oldukça tatsız bir haberdir²². Çünkü Selefî III. Conrad'ın aksine tahta çıktığı andan itibaren her daim Bizans'ın karşısında yer tutan Barbarossa'nın, kendisini asıl ve tek Roma imparatoru olarak gördüğü herkesin malumudur. Bu sebeple Roma'nın vârisi olarak Bizans topraklarını ele geçirme fikri içerisinde olan Alman kralının, Haçlı orduları ile imparatorluk sınırlarına girmesi Bizans için felaket olarak düşünülmüştür²³.

11 Mart 1189'da Friedrich Barbarossa, Kudüs'e doğru yola çıktığında II. Isaakios'un endişelenmek için yeterince sebebi vardır. İlk olarak Barbarossa'nın Balkanlara girişi, bu coğrafyada Bizans aleyhine sınırlarını genişleten ne kadar güç varsa hepsinin coşkısına sebep olmuştur. Bu durum Bizans'a karşı olan

Venice, Byzantium and Southern Italy 1081-1197, University of Leeds, Unpublished Doctoral Dissertation, West Yorkshire 2018, s. 210.

²² *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, Chronicle of Third Crusade*, ing. çev. Helen J. Nicholson, Brookfield 1997, s. 152; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2016, s. 213; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, çev. Fikret İşıltan, Ankara 2019, s. 392.

²³ Edgar N. Johnson, "The Crusades of Friedrich Barbarossa and VI. Henry", *A History of Crusade*, II, ed. K. M. Setton, London 1969, s. 88; Bırsel Küçükşipahioğlu, "Birinci Haçlı Seferinden Fethedilen Kadar Batılıların İstanbul'u Ele Geçirme Çabaları", *Tarih Dergisi*, 66, İstanbul 2017, s. 41.

hoşnutsuzluğu gözler önüne serdiği gibi Barbarossa'nın da arkasına aldığı desteği de göstermektedir. Diğer taraftan Barbarossa'nın II. Isaakios'tan istediği iâşe ve pazar yardımı ile lojistik destek meseleleri her ne kadar ortak bir karara bağlanmış gibi görünse de aslında iki tarafın çatışmasına neden olmuştur²⁴. Ortaya çıkan bu gergin ortamda bir de II. Isaakios'un Selâhaddîn Eyyûbî ile müzakeresi gündeme düşünce, Batı coğrafyasında oluşan "Bizans yıkılmadan Haçlı seferlerinin başarılı olamayacağı" fikri yeniden gün yüzüne çıkmış ve İstanbul'un hedef olabilme ihtimali Bizans ahâlisini dehşete düşürmüştür²⁵.

İmparatorluğun girdiği bu darboğazda III. Haçlı Seferi'ne katkısı neredeyse yok denecek kadar az olan Venedik, Bizans'ın yaklaşan tehlikeye karşı tek müttefikidir ve II. Isaakios'un Venedik yardımına her zamankinden daha çok ihtiyacı vardır. Venedik tarafında ise Bizans'a yardım için hiçbir mahsur yoktur. Levant kıyılarındaki ticarî imtiyazlarını elde etmek dışında kutsal toprakların kime ait olduğu meselesi Venedik için hiç de önemli değildir. Diğer taraftan elde ettikleri chrysobullar, Batı'da Bizans'a karşı oluşan negatif algıyı dağıtmak için yeterince iyi bir sebeptir. Bu vesileyle iki tarafın birbirine yaklaşması gayet anlaşılır bir durumdur.

1187 tarihli chrysobulldan sonra, II. Isaakios'un, 1171'de tutuklanan Venediklilerin zararını tazmin edeceğine dair madde, aradan neredeyse iki sene geçmesine rağmen yerine getirilmemiştir. Gasp edilen malların araştırılması niyetiyle bir komisyon kurulmuş, akabinde bu incelemenin imkânsız olduğuna kanaat getirilmiştir. On altı yıllık süreç içerisinde kaybolan mülklerin ne takibi

²⁴ Friedrich Barbarossa, Bizans topraklarına girdiği andan itibaren ikili ilişkiler gerilmiştir. Barbarossa, bir taraftan II. Isaakios ile irtibat kurarken diğer taraftan Balkan devletleri ve Türkiye Selçukluları ile haberleşmektedir. Barbarossa'nın ordusuyla beraber Plovdiv'i -Filibe- işgal etmesi iki taraf arasındaki tartışmayı doruk noktasına getirmiş ve üsluplar iyice sertleşmiştir. II. Isaakios, Barbarossa'ya yazdığı mektupta onu "Alman Kralı" kendisini ise "Roma İmparatoru" olarak isimlendirmiştir. Akabinde onu İstanbul'u fethetmek planları içinde olduğu gerekçesiyle suçlamış ve geçişi için bazı şartlar öne sürmüştür. Buna göre: Barbarossa kendisine Alman soylularından rehinelere verir ve Anadolu topraklarında Almanlar tarafından ele geçirilecek yerlerin yarısını kendisine vermeyi kabul ederse, II. Isaakios ona Çanakkale Boğazı'ndan geçişinde yardım edecektir. Bunu müteakiben II. Isaakios'un başkentteki Alman elçilerini hapse atması bardağı taşıran son damla olur. Friedrich Barbarossa oğlu Heinrich'e İtalya'da donanmayı toplamasını emreder; diğer taraftan Papa'ya mektup yazarak Bizans'a karşı Haçlı Seferi için vaaz vermesini ister. Akabinde Çanakkale ve Trakya'yı ele geçirerek İstanbul'a doğru yola koyulur. II. Isaakios bu kereden sonra boyun eğmek durumunda kalır. (Vasiliev, s. 505.)

²⁵ Niketas Choniates, a.g.e., s. 224-225; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul 1997, s. 150-151; Paul Stephanson, *Byzantium's Balkan Frontier; A Political Study of the Northern Balkans 900-1204*, New York 2000, s. 297; John B. Freed, *Frederick Barbarossa; The Prince and The Myth*, London 2016, s. 485; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2019, s. 8-12.

yapılabilmiş ne de sahipleri bulunabilmiştir. 1189'da Doge, Pietro Cornario ve Domenico Memo isimli iki elçisini başkente göndererek hem II. Isaakios'a verdiği vaatleri hatırlatmış hem de yeni imtiyazlar talebinde bulunmuştur. Friedrich Barbarossa'nın İstanbul kapılarına doğru ilerlediği bu dönemde II. Isaakios, Venedik'in taleplerini kabul etmek durumunda kalmıştır²⁶.

1189 tarihinde yayınlanan bir ferman ile II. Isaakios, Venedik'e dördüncü kez chrysobull vermiştir. Formaliteden Venediklilerin, Roma kökenli oldukları ve Roma'ya hizmet ettikleri göz önünde tutularak Haliç kıyısındaki emlakları arttırılmıştır. İstanbul'da önceki dönemlerde yayınlanmış fermanlarla Fransız ve Almanlara tahsis edilmiş bazı semtler bulunmaktadır. Bu semtler Venedik'e verilenler gibi aidiyet taşımaktan ziyade, zikredilen ülkelerin vatandaşlarının başkente geldiklerinde daha kolay ticaret yapabilmeleri amacıyla tahsis edilmişlerdir. Fransız ve Alman tacirler buralarda faal olmadıklarından ve bahsi geçen semtin Venedik kolonisinin hemen yanında bulunmasından ötürü, bu chrysobull gereğince semtin iskeleleriyle beraber Venedik kolonisine dahil edilmesine karar verilmiştir. Öte taraftan II. Isaakios, I. Andronikos'un üstlendiği ancak ödeyemediği 1500 poundluk borcu da üzerine alarak altı taksite bölmüştür. Selefinin ödediği 100 poundluk taksiti geçersiz sayarak 250 poundluk ilk ödemeyi yapmış, kalan taksitleri yıllara bölerek ödemeyi taahhüt etmiştir²⁷.

Anlaşıldığı kadarıyla II. Isaakios'un, kalan taksitleri ödemeye ömrü yetmemiştir. 1187'de düştüğü hatayı yeniden tekrarlayan II. Isaakios, imparatorluk hazinesinin tamtakır olduğunu bilmesine rağmen halka daha fazla vergi yükleyerek taksitleri ödeme yoluna gitmiş, nihayetinde taahhüdünü yerine getirememiştir. 1195 tarihinde öldüğünde tasarladığı plan gereğince altı yıllık ödemeyi bitirmesi gerekirdi. Fakat düşüncesizce verilmiş sözler sadece anı kurtarmaya yaramış, neticesinde Bizans daha büyük sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan sözlerini yerine getirmeyen tek taraf Bizans değildir. Friedrich Barbarossa'nın ölümünden sonra II. Isaakios, Balkanlarda imparatorluktan toprak koparan Bulgar ve Sırp hükümdarlarına karşı sefere çıkmış ancak Venedik, Bizans'ın yardımına gelmemiştir²⁸.

²⁶ Nicol, a.g.e., s. 110.

²⁷ Brand, a.g.e., s. 199; M. E. Martin, a.g.m., s. 210; Wolfgang Müller Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek, İstanbul 1998, s. 23; Nicol, a.g.e., s. 111; Heyd, a.g.e., s. 246-247.

²⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2011, s. 377-378.

1195 tarihinde II. Isaakios, abisinin de içinde bulunduğu bir aristokrat çetesi tarafından tahttan indirilmiştir. Gözlerine mil çekilen devrik imparatorun yerine geçen kişi, katlinde rol oynayan ağabeyi III. Aleksios Angelos'dur (1195-1203). Yöneticilik vasıflarından oldukça uzak olan III. Aleksios, devlet yönetiminden anlamadığı gibi uluslararası arenada da Bizans İmparatorluğu'nu oldukça müşkül bir duruma sokmuştur. Onun tahta geçtiği sırada en büyük endişesi Friedrich Barbarossa'nın yerini almış olan halefi VI. Heinrich idi.

Tanrının kendisine sınırsız bir güç bahsettiği düşüncesi içerisinde olan VI. Heinrich, babasından büyük bir miras almakla beraber, kendisini ondan daha güçlü bir statüde görmektedir. Bu haklı düşüncenin sebebi ise Sicilya Kralı II. Guglielmo'nun teyzesi Constance ile gerçekleştirmiş olduğu evliliğidir. II. Guglielmo, Friedrich Barbarossa ile aynı sene içerisinde öldüğünde VI. Heinrich hem gerçek Roma İmparatoru hem de Sicilya Krallığı'nın vârisi olarak Avrupa'nın süper gücü haline gelmiştir. Babasından devraldığı tek Roma hâkimi mirasına bir de Sicilya'nın Bizans'a karşı olan nefreti eklenince VI. Heinrich, Bizans'ın korkulu rüyası olmuştur. Bununla beraber kardeşi Philipp von Schwaben, devrik imparator II. Isaakios'un kızlarından biriyle nişanlandığı için VI. Heinrich, kendisini Bizans'ın iç işlerine karışabilecek bir konumda görmektedir. Nitekim II. Isaakios'un hakkını ve intikamını bahane ederek hareket etmesi bunun göstergesidir²⁹.

VI. Heinrich, Normanlar tarafından fethedilmiş ancak daha sonra yeniden Bizans'ın eline geçmiş olan Dyrrachion ile Selanik arasındaki Balkan topraklarını geri istemiştir. Akabinde Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi sırasında verdiği zararın tazminini ve kendisinin Doğu'ya yapacağı yeni sefer için Bizans'ın lojistik desteğini talep etmiştir. En az bunlar kadar zorlu olan son ultiyatomu ise Bizans için ödemesi mümkün olmayan muazzam miktardaki haraçtır. III. Aleksios'un yeteneksiz bir imparator olduğu bilinmekle beraber, bu son ultiyatom karşısında takındığı tavır, Bizans ahalisinde de kendisine karşı bir tepki yaratmıştır. Çünkü zaten mevcut vergi yükü altında kıvranan halka "Alman Vergisi" adıyla yeni bir vergi yüklemiş, diğer taraftan da imparator lahitlerini açtırarak oradaki ziynetleri çıkartmıştır. Bu sebeple giderek kötü bir yönetim sergileyen III. Aleksios'u iki faktör kurtarmıştır. Birincisi VI. Heinrich'in güçlenmesinden rahatsız olan

²⁹ Speros Vryonis, *Byzantium and Europe*, London 1967, s. 150; Eleni Tounta, "Admiral Eugenius of Sicily (12th century): Court Poetry and Political Propaganda in a cross-cultural Environment", *Byzantium and the West; Perception and Reality (11TH 15TH C.)*, ed. Nikolaos G. Chrissis vd., New York 2019, s. 172.

Papa'nın, Bizans'a karşı yapılacak bir seferi aforoz etmesi, diğeri ise 1197 tarihinde VI. Heinrich'in ölmesidir³⁰.

VI. Heinrich'in ölümüyle beraber hem Bizans İmparatorluğu hem de Almanların Sicilya'daki faaliyetlerinden dolayı ticaretinin sekteye uğrayacağını düşünen Venedik rahatlamıştır. Diğer taraftan Venedik bu süreçte III. Aleksios'un kendilerine olan borcundan önce VI. Heinrich'e ödeme yapacağından kuşkulandı. Bu sebeple III. Aleksios'a, II. Isaakios'tan kalan borçlar hatırlatılmış ancak III. Aleksios bu borcu ödemeyi reddetmiştir. Neye güvendiği tam olarak anlaşılacakla beraber III. Aleksios, Venedik mülkleri ve gemiciliğinden de vergi alınması için emirname çıkartmıştır. Selefinin verdiği chrysobull maddelerinin iptali anlamına gelen bu kararlar Venedik tarafında büyük bir öfkeye sebep olurken, III. Aleksios'un, Pisa ve Cenova'ya ticarî imtiyazlar tanınması İtalyan şehir devletleri arasındaki ilişkileri de germiştir. Öyle ki Marmara Denizi'ndeki Venedik gemilerine Pisalılar tarafından bir saldırı gerçekleşmiş ve neticesinde iki taraf arasında savaş çıkmıştır³¹.

Daha önce Bizans sarayına gelerek çeşitli müzakerelere katılmış olan tecrübeli Doge Enrico Dandolo burada kilit bir rol oynamıştır. Siyaseti çok iyi okuyabilen ve oldukça tecrübeli bir diplomat olan Dandolo, başkente üç kez heyet göndermiş ve elçilerine hangi hususlar üzerinde durmaları gerektiğini detaylı bir şekilde aktarmıştır. Diğer taraftan III. Aleksios, Venedik'e iki elçilik heyeti göndererek müzakereleri kendi lehine çevirmek istemiş ancak bunda muvaffak olamamıştır. Nihayetinde iki taraf, VI. Heinrich'in ölümünden sonra uzlaşmaya varabilmiştir. Venedik elçileri Pietro Michiel ve Ottovio Quirino ile Bizans Dromos Logothete'si Demetrios Tornikes arasında 27 Eylül 1198'de başlayan görüşmelerin sonucunda bir taslak hazırlanmış ve iki ay sonra III. Aleksios tarafından imzalanarak yürürlüğe konulmuştur³².

1204 öncesinde Venedik'e verilen bu son chrysobull, 1187 tarihinde II. Isaakios'un verdiği neredeyse aynıdır. Bizans lehine değiştirilen tek bir madde vardır: Bizans, Alman İmparatoru'nun saldırısına uğradığı takdirde

³⁰ Vasiliev, a.g.e., s. 508; Jean-Claude Cheynet, "Some Thoughts on the Relations between Greeks and Latins at the time of the First and Fourth Crusades", *Byzantium and the West; Perception and Reality (11TH 15TH C.)*, ed. Nikolaos G. Chrissis vd., New York 2019, s. 95.

³¹ Niketas Choniates, a.g.e., s. 295; Nicol, a.g.e., s. 113; Ostrogorsky, a.g.e., s. 383.

³² Heyd, a.g.e., s. 248; Thomas F. Madden, *Enrico Dandolo & Rise of Venice*, Maryland 2003, s. 116; Penna, a.g.e., s. 62.

Venedik, Bizans topraklarının savunmasına yardım edecektir; (Almanya ve Sicilya 1187'de kapsam dışı tutulmuştur). Söz konusu chrysobullda Venedik lehine birçok madde yer almıştır. Buna göre, 1198 tarihli chrysobull daha önce Komnenos ve Angelos hanedanları tarafından verilmiş olan tüm imtiyazları yenilemektedir. Dyrrachion'dan Doğu sınırına kadar olan tüm limanlara Venedikliler vergisiz girebileceklerdir. Geçmişte manastır ya da has topraklarda kendilerine keyfi vergilendirmeler uygulandığı için bizzat imparatorun *logothetes*'i tarafından bir liste hazırlanacaktır. Venediklilerin kendi aralarında yaşanan parayla ilgili anlaşmazlıklar Venedik yetkilileri önünde görülecek; Venediklilerin Bizanslılar hakkındaki şikayetleri ise *dromos logothetes*'i, onun yokluğunda da *megas logariastes* tarafından incelenecektir. Her iki durumda da müddei, davasını bir rahip, yargıç ya da noterin tanıklığında yazılı olarak sunacaktır. Venedikliler ile Bizanslılar arasında ölüme ya da ciddi yaralanmalara yol açan şiddetli tartışmalar ya da ayaklanmalar olması halinde davaya *logothetes* ya da Blachernai Sarayı'nın muhafız komutanı şahitlik edecektir. Venediklilere karşı dava açan Bizanslılar, Venedik temsilcisi ve yargıçlarına başvuracaklardır. Soylyu ya da senatörlük mevkiinde olmaları halinde davaya *logothetes* bakacaktır. *Logothetes* ya da vekili her Venedikli yetkilinin and içmesinden de sorumlu olacaktır. Törenler, Venedikli yetkililerin itimatnamelerini sunmalarının ardından, başkentteki Venedik kilisesinde yapılacak ve yetkililer Venedikli sakinlerin huzurunda iltimasız ve ön yargısız hareket edeceklerine yemin edeceklerdir. Son olarak Bizans topraklarında ölen bir Venediklinin mülkü vârislerine kalacak, eğer arkasında bir mirasçı bırakmamışsa kilise ya da saray fark etmeksizin bu mallar hiçbir kurum tarafından müsadere edilmeyecek, Venedik mülkü olarak kalacaktır³³.

Muhtevası itibariyle bu chrysobull, Venedik'in artık Bizans İmparatorluğu'ndan elde edeceği fazladan bir imtiyazın kalmadığını göstermektedir. 1198 tarihine kadar verilmiş olan her chrysobull öncüllerini yenilemekle beraber üzerine yeni maddeler eklemiştir ancak III. Aleksios'un verdiği, öncekilerin üzerine ticarî anlamda hiçbir katkıda bulunmamıştır. Venedik'in itirazları üzerine eklenen tüm değerlendirmeler Venediklilerin, Bizans yasaları karşısında yaşadıkları sıkıntıları gidermek amacıyla fermana dâhil edilmiştir. Yani, elde edilen imtiyazların hukuksal olarak dokunulmaz kılınması için. Bu da Venedik'in, Bizans üzerindeki potansiyelinin doruk noktasına ulaştığının göstergesidir.

³³ Brand, a.g.e., s. 202-203; Nicol, a.g.e., s. 115-116; Heyd, a.g.e., s. 249; Penna, a.g.e., 62-69.

Sonuç olarak; II. Basileios sonrası başlayan inkıraz ile Bizans'ın düşüşü başlamış, akabinde maruz kalınan müşkül vaziyet Bizans'ı, Venedik ile ittifaka mecbur kılmıştır. Aleksios ile başlayan bu durum, kısa vadede Bizans'ın nefes almasını sağlasa da uzun vadede imparatorluğun can damarlarını kesmiştir. Elde ettikleri semtler ve kazandıkları ticarî imtiyazlar ile imparatorluğun her limanına vergisiz giren Venedik, kısa süre içerisinde Bizans ekonomisini tekeline almış ve imparatorluğun bu durumdan kaçınma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Venedik, elde ettiği zenginliği kaybetmemek pahasına her türlü girişimde bulunmuş ve buna imparatorluğun son güçlü hanedanı olan Komnenoslar bile karşı duramamışlardır. Sonrasında başa geçen Angeloslar ise sergiledikleri beceriksiz yönetim ile imparatorluğun gidişatını daha da vahim bir hale getirmişlerdir. Onlar iç politikada stabilizeyi hiçbir zaman sağlayamamış ve hali hazırda ahalinin belini büken vergileri daha da arttırarak halkın tepkisine maruz kalmışlardır. Dış politikada ise imparatorluğun içinde bulunduğu darboğazı kıramadıkları gibi Batı bloğu karşısında Venedik'i tek müttefik olarak addetmeleri imparatorluğun ekonomik parametresini dibe sürüklemiştir. Venedik, yüzyılı aşkın süredir peyderpey elde etmiş olduğu imtiyazlara bu dönemde yenilerini ekleyerek Bizans'ın ekonomisini daha sıkı bir şekilde kontrol etmeyi başarmıştır. Dikkate değer husus, Angeloslar döneminde ilan edilen chrysobulların yeni ekonomik tavizler içermekle beraber bunların hukuksal olarak dokunulmazlıklarını da garanti altına almasıdır ki bu durum Venedik için, 1171'de yaşanan olayların tekrarlanmaması adına büyük bir adımdır. Nihayetinde, bilhassa 1198 tarihli chrysobull göstermektedir ki artık Venedik'in Bizans İmparatorluğu'ndan elde edeceği bir imtiyaz kalmamıştır. Bu raddeden sonra Venedik için en büyük imtiyaz İstanbul'un kendisidir.

KAYNAKÇA

- Ağır, Aygül, *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Altan, Ebru, "Bizans'a Karşı İlk Haçlı Seferi ve 1108 Devol Anlaşması", *Osmanlı'nın İzinde, Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, I, ed. Feridun Emecen vd., Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 107-117.
- Altan, Ebru, "Venedik'in Haçlı Seferi 1122-1124", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, ed. Aydın Usta vd., Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 299-307.
- Angold, Michael, "Belle epoque or crisis?", *The Cambridge History of Byzantium*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, New York 2008, s. 583-627.
- Angold, Michael, "The Venetian Chronicles and Archives as Sources for the History of Byzantium and the Crusades 992-1204", *Byzantines and Crusaders in Non Greek Sources 1025-1204*, ed. Mark Whitby, Oxford University Press, New York 2007, s. 59-86.
- Angold, Michael, *The Byzantine Empire 1025-1204*, Cambridge University Press, New York 1997.
- Anna Komnena, *Aleksiad, Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.
- Ayönü, Yusuf, "Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un Hayatı ve Devlet Teşkilatını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Reformları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/ 1, İzmir 2014, s. 107-126.
- Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK yay., Ankara 2014.
- Balard, Michel, "Latin Sources and Byzantine Prosopography; Genoa, Venice, Pisa and Barcelona", *Byzantines and Crusaders In Non Greek Sources 1025-1204*, ed. Mark Whitby, Oxford University Press, New York 2007, s. 39-59.
- Brand, Charles M., *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Harvard University Press, Massachusetts 1968.
- Brown, Horatio F., "Venetians and Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century", *The Journal of Hellenic Studies*, XL, Cambridge 1920, s. 68-88.
- Bryer, Anthony, "Cultural Relations Between East and West in Twelfth Century", *Relations Between East and West in the Middle Ages*, ed. Derek Baker, Chicago 1973, s. 77-95.
- Cameron, Averil, *The Byzantines*, Blackwell Publishing, Oxford 2006.
- Carr, John, *The Komnene Dynasty*, Pen&Sword Military, South Yorkshire 2018.
- Charanis, Peter, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", *A History of Crusade*, ed. K. M. Setton, The University of Wisconsin Press, London 1969, s. 177-220.
- Cheyne, Jean-Claude, "Some Thoughts on the Relations between Greeks and Latins at the time of the First and Fourth Crusades", *Byzantium and the West; Perception and Reality (11TH 15TH C.)*, ed. Nikolaos G. Christis vd., Routledge, New York 2019, s. 84-101.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Demirkent, Işın, *Bizans Tarihi Yazıları*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Devaney, Thomas, "Like an Ember Buried in Ashes: The Byzantine Venetian Conflict of 1119-1126", *Crusades Medieval World in Conflict*, ed. Thomas F. Madden vd., Routledge, New York 2016, s. 127-149.

- Dorin, Roman W., "Adriatic Trade Networks in the Twelfth and Early Thirteenth Centuries", *Trade and Markets in Byzantium*, ed. Cecile Morrisson, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 2012, s. 235-281.
- Frankopan, Peter, "Byzantine Trade Privileges to Venice in the Eleventh Century: The Chrysobull of 1092", *Journal of Medieval History*, 30, Southampton 2004, s. 135-160.
- Freed, John B., *Frederick Barbarossa; The Prince and The Myth*, Yale University Press, London 2016.
- Gölgesiz, Sevtap, "XI. Yüzyılda Bizans-Norman İlişkilerine Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, İzmir 2012, s. 101-118.
- Harris, Jonathan, *Constantinople: Capital of Byzantium*, Hambledon Continuum, New York 2007.
- Harvey, Alan, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge University Press, New York 1989.
- Hendy, Michael F., *Studies In The Byzantine Monetary Economy 300-1450*, Cambridge University Press, New York 1985.
- Heyd, William, *Yakındağı Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK yay., Ankara 2000.
- Hodgson, F. C., *The Early History of Venice; From the Foundation to the Conquest of Constantinople*, George Allen, London 1901.
- Holmes, Catherine, *Basil II and the Governance of Empire 976-1025*, Oxford University Press, New York 2005.
- Hussey, Joan M., "Byzantium and the Crusades 1081-1204", *A History of the Crusades*, ed. K. M. Setton, The University of Wisconsin Press, London 1969, s. 123-153.
- Ioannes Kinnamos, *Historia*, çev. Işın Demirkent, TTK yay., Ankara 2001.
- Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi, Chronicle of Third Crusade*, ing. çev. Helen J. Nicholson, Routledge, Brookfield 1197.
- Jacoby, David, "The Chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians; the Date and Debate", *Journal of Medieval History*, 28, Southampton 2002, s. 199-204.
- Jacoby, David, "Venetian Commercial Expansion in the Mediterranean 8th-11th Centuries", *Byzantine Trade 4th-12th Centuries*, ed. Marlia Mundell Mango, Ashgate Publishing Limited, Farnham 2004, s. 371-393.
- Johnson, Edgar N., "The Crusades of Friedrich Barbarossa and VI. Henry", *A History of Crusade*, II, ed. K. M. Setton, The University of Wisconsin Press, London 1969, s. 87-122.
- Kazhdan, Alexander P., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I-II, Oxford University Press, New York 1991.
- Küçükspahioğlu, "Bırsel, Birinci Haçlı Seferinden Fethe Kadar Batılıların İstanbul'u Ele Geçirme Çabaları", *Tarih Dergisi*, 66, İstanbul 2017, s. 35-46.
- Laiou, Angeliki, *The Economic History of Byzantium; From Seventh through the Fifteenth Century*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 2002.

- Loud, G. A., *The Age of Robert Guiscard; Southern Italy and the Norman Conquest*, Routledge, New York 2013.
- Madden, Thomas F., "The Chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians; the Date and Debate", *Journal of Medieval History*, 28, Southampton 2002, s. 23-41.
- Madden, Thomas F., *Enrico Dandolo & Rise of Venice*, The John Hopkins University Press, Maryland 2003.
- Magdalino, Paul, "The Empire of Komnenoi 1118-1204", *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, New York 2008, s. 627-663.
- Magdalino, Paul, *Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge University Press, New York 1993.
- Martin, M. E., "The Venetians in the Byzantine Empire before 1204", *Byzantinische Forschungen: Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*, 13, Amsterdam 1988, s. 201-214.
- Morossi, Daniele, *Political and Economic Relations Between Venice, Byzantium and Southern Italy 1081-1197*, University of Leeds Unpublished Doctoral Dissertation, West Yorkshire 2018.
- Morrison, Cecile - Angeliki Laiou, *Byzantine Economy*, Cambridge University Press, New York 2007.
- Nicol, Donald M., *Bizans ve Venedik; DiplomatiK ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.
- Niketas Choniates, *O City of Byzantium; Annals of Niketas Choniates*, ing. çev. Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984.
- Norwich, John Julius, *A History of Venice*, Penguin Books, London 2003.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK yay., Ankara 2011.
- Pedani, Maria Pia, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, çev. Gökçen Karaca Şahin, Küre Yayınları, İstanbul 2015.
- Penna, Dafni, *The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa 10th-12th Centuries*, Eleven International Publishing, Groningen 2012.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi, I-II-III*, çev. Fikret İşıltan, TTK yay., Ankara 2019.
- Stanton, Charles D., *Norman Naval Operations in the Mediterranean*, The Boydell Press, New York 2011.
- Stephanson, Paul, *Byzantium's Balkan Frontier; A Political Study of the Northern Balkans 900-1204*, Cambridge University Press, New York 2000.
- Tounta, Eleni, "Admiral Eugenius of Sicily (12th century): Court Poetry and Political Propaganda in a cross-cultural Environment", *Byzantium and the West; Perception and Reality (11TH 15TH C.)*, ed. Nikolaos G. Chrissis vd., Routledge, New York 2019, s. 171-183.
- Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997.
- Usta, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- Van Millingen, Alexander, *Byzantine Constantinople; The Walls of the City and Rejoining Historical Sites*, John Murray Press, London 1899.

- Vasiliev, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.
- Vryonis, Speros, *Byzantium and Europe*, Thames and Hudson, London 1967.
- Wiener, Wolfgang Müller, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA MEDRESE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYO EKONOMİK DURUMLARI

SOCIO-ECONOMIC STATUS OF MADRASA STUDENTS IN THE SELJUKS OF ANATOLIA

İbrahim BALIK*

Öz

Bir milletin gelişmişlik düzeyinin en önemli göstergelerinden birisi eğitim seviyesidir. Eğitim seviyesinde çıtayı yükseklerde tutabilen toplumlar kısa sürede gelişmişlik düzeyini arttırabilmektedirler. Selçuklular da bu konuda önemli hamleler yapmış ve 13. yüzyılda Anadolu'da gelişmiş bir eğitim seviyesi yakalayabilmişlerdir. Eğitimin içinde yer alan insan unsurunun kalitesi ve motivasyonu da eğitimin seviyesini belirleyen önemli göstergelerden birisidir. Biz bu çalışmamızda eğitimin en temel unsurunu oluşturan öğrencilerin Selçuklular dönemindeki sosyo ekonomik durumlarından bahsedeceğiz.

Selçuklularda fakih, talib, tilmiz gibi adlarla anılan öğrenciler, eğitimlerini genelde medresede almakta idiler. Hemen her medrese farklı kategorilerde öğrencileri bünyesine alırdı. Medreseye kaydolan öğrenciler kendi eğitim seviyelerine göre genellikle üç kategoriye ayrılır ve ona göre dersleri takip ederlerdi. Uzmanlık eğitimine başlayan bir öğrenci grubu ile henüz eğitiminin ilk aşamasındaki öğrenciler aynı medrese içinde eğitim görebilirlerdi.

Öğrencilerin tamamı burs alırlardı. Bu burslar medrese vakıflarından karşılanırdı. Dolayısıyla öğrenci burslarının miktarı standart olmayıp, medreseden medreseye farklılık göstermekte idi. Aynı şekilde öğrencilerin aldığı burslar eğitim seviyelerine göre de değişmekte idi. Onlar, bu bursları ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli/Türkiye, ibalik@pau.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2139-506X>

medreseden karşıladıkları diğer işleri sayesinde oldukça rahat bir hayat sürme imkânı bulmuşlardır.

•
Anahtar Kelimeler

Medrese, Öğrenci, Türkiye Selçukluları, Burs, Sosyo Ekonomik.

•
Abstract

Education level is one of the most important indicators of the development level of a nation. Societies that can keep the bar high at the level of education can increase the level of development in a short time. The Seljuks also made important moves in this regard and they achieved an advanced level of education in the 13th century in Anatolia. The quality and motivation of the human element in education are one of the important indicators that determine the level of education. In this study, we will examine the socio-economic status of the students, which constitute the most basic element of the education, in the Seljuk period.

The students, who were named with the names such as fakih, talib, tilmiz in the Seljuks, were taking their education in madrasahs. Almost every madrasah accepts students in different categories. Students enrolled in the madrasah were usually divided into three categories according to their level of education and followed the courses according to their level. A group of students who started specialization training and students in the first stage of their education could study in the same madrasa.

All of the students received a certain amount of scholarship. These scholarships were covered by the madrasa foundations. Therefore, the amount of scholarships were not standardized and they differed from madrasas to madrasas. Similarly, the scholarships that students received were also changing according to their educational level. They have found the opportunity to live a fairly comfortable life thanks to these scholarships, and other rationing covered by their madrasas.

•
Keywords

Madrasah, Student, Seljuk of Rum, Scholarship, Socio Economic

GİRİŞ

Eğitim, toplumların gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde en önemli etkenlerden birisidir. Eğitim seviyesini yükseltebilen toplumlar genellikle çağdaşı olan diğer toplumların birkaç adım önüne geçerler. Bu günümüzde böyle olduğu gibi geçmiş dönemlerde de böyle olmuştur. Türkler de tarihlerinin en erken devirlerinden beri yaşadıkları coğrafya ve mensup oldukları kültürel yapıya göre şekillenen bir eğitim sistemi geliştirmişlerdir. İslamiyet öncesi dönemlerde genellikle gelenek ve örfeye dayalı bir eğitim sisteminin varlığından bahsedebiliriz. Özellikle aile kavramı bu dönem Türk eğitim sisteminin en öne çıkan unsuru kabul edilebilir¹.

Selçuklular döneminde hem İslamiyet'in kabulü hem de yerleşik hayata daha hızlı geçmeye başlanmasına bağlı olarak Türklerdeki eğitim anlayışı da değişmeye başlamıştır. Özellikle Nizamülmülk'ün, medrese eğitimini sistematik bir yapıya kavuşturması ve medreseleri yaygınlaştırması neticesinde örgün eğitimin büyük ölçüde bu kurumların tekeline geçmeye başladığı söylenebilir². Türkiye Selçukluları da bu geleneği devam ettirmiş, Anadolu'da Nizamiye Medreselerini esas alarak çoğu günümüze kadar ulaşan onlarca medrese inşa etmişlerdir. Özellikle 13. yüzyılda Anadolu'da medeni anlamda büyük bir inkişaf yaşanmıştır. Hatta siyasi otoritenin büyük ölçüde kaybolduğu 13. yüzyılın ikinci yarısında ve 14. yüzyılın ilk çeyreğinde de ilim ve eğitim alanındaki bu yükseliş devam etmiştir. Nitekim Anadolu'da, günümüze kadar ulaşan medreselerin önemli bir kısmı siyasi otoritenin sarsılmaya başladığı Aladdin Keykubad dönemi sonrasında inşa edilen medreselerdir.

Medreselerin insan unsurunu dört ayrı kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, çoğu kere medreselerin yöneticiliğini de üstlenen müderrislerdir. İkincisi müderrislerin yardımcısı olarak değerlendirebileceğimiz mudidlerdir. Üçüncü olarak eğitimin bir başka vazgeçilmez unsuru olan öğrencilerdir ki biz bu çalışmamızda onların sosyo ekonomik durumlarını

¹ İslamiyet öncesi Türklerde aile yapısı ve eğitim ile ilgili olarak bkz. Bahattin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984; Nafi Atuf, *Fenni Terbiye Tarihi*, İstanbul 1928; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1993.

² Nizamiye Medreseleri ve bu medreselerin yaygınlaşması ile ilgili olarak bkz. Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1991; Muhammed Tahir b. Rifat, *Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri*, İstanbul 1327; Abdu'l-Mecid Ebu'l-Fütuh Bedevi, *et-Tarihu'l- Siyasi ve'l- Fikri*, Cidde 1983; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.

incelemeye gayret edeceğiz. Dördüncü unsur ise idareci ve hizmetli kadrosu olarak kabul edilebilir³.

1-Öğrencilerin Sosyal Statüleri

Bütün eğitim sistemlerinde olduğu gibi Selçuklu eğitim sistemi içinde de asli unsur öğrencilerdir. Onları bir üst seviyeye taşıyabilmek, eğitimin en temel amacıdır. Dolayısıyla öğrenciler bir nevi eğitimin hammaddesidir. Her hangi bir eğitim sisteminin yapısal özelliklerinin tespitinde, öncelikle o sistemin öğrenciye bakış açısı ve öğrenciye verdiği önem oldukça etkilidir. Selçuklular da öğrencilere gereken önemi vermiş, onların fiziki ve ekonomik ihtiyaçlarını en üst düzeyde gidermek için gereken tedbirleri almıştır.

Türkiye Selçuklu eğitim sistemi içinde öğrenciler, fakih, fukaha, müteallim, mubahisin, muhassilin gibi isimlerle adlandırılmıştır. Özellikle Anadolu'da medreselerin yaygınlaşmaya başladığı dönemden itibaren öğrencilerin imtiyazlı bir duruma kavuştuğunu söyleyebiliriz. Çünkü onlar hemen bütün ihtiyaçları düşünülerek inşa ve techiz edilen medreselerde eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Bütün bu hizmetler için öğrencilerden her hangi bir ücret talep edilmediği gibi, kendilerine karşılıksız burs da verilmiştir⁴.

Selçukluların eğitime getirdiği en büyük yenilik, öğrencilerin fiziki şartlarındaki değişimdir. Selçuklu eğitim sistemi içinde öğrenciler, aldıkları burslarla maddi sıkıntıdan kurtuldukları gibi bizzat ders okudukları mekanda barınma imkanı da elde etmişlerdir. Bu onların barınma gibi çok önemli bir problemini çözmesinin yanında; dersleri daha kolay takip etmelerine de fırsat vermiştir⁵. Ayrıca eğitimde bir fırsat eşitliğini de beraberinde getirmiştir. Nitekim medreselerin sundukları fiziki ve ekonomik imkanlar sayesinde, maddi durumu iyi olmayan öğrenciler de rahat bir ortamda eğitim imkanı elde etmişlerdir. Öğrenciler için sunulan imkanlar sadece Selçuklu ile sınırlı kalmamış, çağdaş İslam dünyasının genelinde ilim ehli ve öğrenciler iyi durumda olmuşlar, sosyal statüleri üst seviyede tutulmuştur. Anadolu'nun yanında Şam ve Halep'te de durum bundan farklı değildir⁶.

³ Selçuklu medreselerinde görevli idareci ve hizmetli personeli ile ilgili olarak bkz., İbrahim Balık, "Anadolu Selçuklu Medreselerinin İdareci ve Hizmetli Kadrosu", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 2, Afyon 2001.

⁴ Bilge, a.g.e, s. 5.

⁵ Selami Sönmez, *Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler Dönemi Medreseleri*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1992, s. 242.

⁶ Chick Baumrane, "İslam tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları", çev. Nesim Yazıcı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXX, S. 289, Ankara 1987, s. 283.

Selçuklu döneminde, Anadolu'daki öğrencilerin sosyal statülerinin yüksekliğini ortaya koyması açısından, Malatya'da bulunan Şahabiyye-i Kübra Medresesi ile ilgili yapılan şu değerlendirme hayli ilginçtir: "Şahabiyye-i Kübra, sözlük anlamı olarak en büyük yıldızlar topluluğu demektir. Bu medreseyi kuran Selçuklular, buradaki her öğrenciyi birer yıldız kabul etmişler, bu yıldızlara ışık veren, yol gösteren, hedeflenen varlıklar özelliği kazandırmak istemişlerdir. Medresenin bu adı bile Selçukluların eğitim ve öğretim felsefesini anlatmaya yetmektedir."⁷ Sivas Gök Medrese ile ilgili olarak verilen bilgilerde de öğrencilerin sahip oldukları yüksek seviyeyi destekler ifadeler yer almaktadır: "Varidatı oldukça yüksek olan bu medresede talebeler sekiz türlü nefis yemekler yerlerdi."⁸

2- Öğrencilerin Yaşları

Selçuklu eğitim sisteminde medrese öğrencilerinin eğitime başlama yaşı ile ilgili standart bir uygulama mevcut değildir. Kaynaklarda bu konuda net ifadeler bulunmamaktadır. Elimizdeki en önemli kaynaklarımızdan birisi olan medrese vakfiyelerinde de kaydolacak öğrencilerin yaşları ile ilgili kesin bir rakamdan bahsedilmemektedir. Medrese öğrenciliğinin bir alt yaş sınırı olmadığı gibi üst yaş sınırı da söz konusu değildir. Bununla beraber belli bir dönemi açık olarak ifade etmemekle beraber bazı kaynaklar medrese eğitimi için bir alt sınır telaffuz etmişlerdir. Buna göre İslam dünyasında ilk eğitime başlama yaşını 4 - 7 yaş arası kabul edilmiştir⁹.

Her ne kadar ilk eğitime başlama yaşı ile ilgili kati verilere sahip değil isek de; bazı medreselerde ilköğretim düzeyinde de eğitim verildiği için, küçük yaştan itibaren çocukların medreseye kabul edildikleri kesindir. İbn-i Bibi, İzzeddin Keykavus ile ilgili bir olaydan bahsederken bu konuda ufak bir ipucu vermektedir. Şöyle ki: "İzzeddin Keykavus'un Ankara'da kardeşini (Aladdin Keykubad) kuşattığı sırada Mübarüzeddin İsa, Necmeddin Behremşah'ı düelloya davet etti. Bunun sebebi geçmişten kalan bir hesaplaşma idi. Çünkü çocukluk yıllarında Sivas'ta mektepte iken bunlar kavga etmişti" ifadesini kullanmakta ancak okul arkadaşı olan bu iki Selçuklu Beyinin kaç yaşlarında iken mektepte okuduklarını ifade etmemektedir¹⁰.

Medrese eğitimini tamamlama yaşı ile ilgili bazı medrese vakfiyelerindeki düzenlemelerin dışında bir üst sınır yoktur. Dolayısıyla öğrencilik için kesin bir

⁷ İhsan Çıtak, *Cumhuriyet Öncesi, Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası Malatya'da Eğitim*, Malatya 1988, s. 8.

⁸ Ridvan Nafiz – İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, s. 121.

⁹ Mehmet Dağ – Raşit Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara 1974, s. 19.

¹⁰ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Alaiye Fi Umuru'l-Alaiye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 156.

yaş aralığı mevcut olmayıp, her isteyen istediği yaşta eğitime devam edebilmektedir¹¹. Hatta Gordlevski, hem öğrencilik yapan hem de başka işlerle uğraşan kişiler olduğunu belirtmekte ve kuyumcu kalfası olan medrese öğrencilerinden bahsetmektedir¹². Aynı şekilde İbn-i Batuta da, Birgi’de misafir olduğu evin sahibinin medrese öğrencisi olduğunu belirtmiştir¹³. Medresede ki öğrencilerin yaş durumu ile ilgili olarak Ziya Kazıcı ise şu değerlendirmeyi yapmıştır: “ Her ne kadar öğretim için belli bir yaş söz konusu değilse de; bazı müderrislerin, belli ilimlerde öğrenme kabiliyetini nazar-ı dikkate alarak belli bir yaş grubundan öğrenci seçtikleri de olmuştur. İlim yolcusunun fedakar olması, dünya ile ilişkisinin fazla bulunmaması, çoluk çocuk kaygısının olmaması gerekir. Bütün bunlarda ilim tahsil etmek isteyen kişinin bir ölçüde genç olmasını gerektirmektedir. Hatta bazı müellifler talebenin mümkün mertebe bekar olmasını da isterler. Çünkü evli bir kimse, evlilik hukuku ve geçim derdi gibi işlerle meşgul olacağından kendisini ilme fazla veremez.”¹⁴

Öğrencilerin bekar olmasının eğitim faaliyetlerine kendisini vermesi için genel bir kanaat olarak kabul edilmiştir. Özellikle evlilik hukuku ile ilgili görev sorumluluklarını yerine getirme zorunluluğunun eğitim işini aksatacağı görüşü ön plandadır¹⁵. Ancak yine de bu konuda bir zorunluluk söz konusu değildir. Nitekim Sivas Gök Medrese vakfiyesinde bekar olan öğrencilerin sürekli medresede ikamet etmeleri, evli olanların ise en azından haftada iki gün medresede kalmaya özen göstermeleri istenmektedir¹⁶. Burada da açıkça görüldüğü üzere evli olanlar da medresede öğrencilik yapabilmektedir.

Medresede öğrencilerin eğitimlerini sonlandırma konusunda da standart bir uygulama söz konusu değildir. Sadece bazı medrese vakfiyelerinde eğitim için bir tahdit konulmuştur. Ancak bu da medreseden medreseye farklılık göstermektedir. Konya Altun Apa Medresesi vakfiyesinde “Bu medresede bir kimse beş yıl otururda okuyamazsa, derste bulunmaz, dersi ile meşgul olmayıp işi tembelleğe vurursa kapı dışarı edilecektir.”¹⁷ denilmektedir. Kırşehir Caca Bey

¹¹ Akyüz, a.g.e., s. 41.

¹² V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaman, Ankara 1988, s. 190.

¹³ İsmet Parmaksızoğlu, *İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, İstanbul 1986, s. 29.

¹⁴ Kazıcı, a.g.e., s. 268.

¹⁵ Ebu Abdullah Muhammed b.İbrahim b. Sadullah Kinani İbn-i Camaâ, *Tezkiret’s-Sami ve Mütekelim fi Edebi’l-Alim ve’l-Müteallim*, Haydarabat 1353, s. 72.

¹⁶ Nermin Ş. Doğan, “Ortaçağda Anadolu’nun Eğitim Mekanları: Selçuklu Medreseleri – Darüşşifalarından Örnekler”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 2, Ankara 2013, s. 437.

¹⁷ Osman Turan, “Şemseddin Altun – Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, C. XI, S. 42, Ankara 1947, s. 372; Abdulkadir Erdoğan, “Konya İle İlgili En Eski Bir Selçuk Vakfiyesi”, *Konya Mecmuası*, S. 6,

Medresesi vakfiyesinde ise bu süre üç yıl olarak belirlenmiş ve bu sürede medresedeki eğitimini tamamlayamayan öğrencilerin ücret ve işlerinin kesileceği ifade edilmiştir. Bu üç yıllık süre eğitiminin son kademesindeki öğrenciler için geçerlidir. Çünkü medrese vakfiyesinde üst düzey eğitim gören üç öğrenci eğitimlerini üç yıllık sürede bitiremezlerse medreseden ayrılacakları ve yerlerine diğerlerinin geçeceği açık bir şekilde ifade edilmiştir¹⁸. Buradan da anlaşıldığı gibi her medrese eğitim süresini kendisi belirlemektedir. Bu veriler her ne kadar medrese eğitimini tamamlamak için medreseden medreseye geçişebilen bir süre konduğunu ortaya koymakta ise de öğrencilerin yaşı ile ilgili somut bir bilgi vermemektedir.

3- Öğrencilerin Aldıkları Ücretler (Burs) ve Bunların Günümüzdeki Yaklaşık Karşılığı

Selçuklu eğitim sistemini, çağdaşı olan diğer devletlerin eğitim sisteminden ayıran en önemli farklardan birisi, bu sistemde öğrencilerin hemen tamamına verilen burslardır. Medreseler kurulurken oluşturulan zengin vakıfları sayesinde her öğrenciye eğitim gördüğü seviyeye göre değişen bir burs tahsis edilmiştir. Bu durum Selçukluların kültürel ve ekonomik alt yapısının sağlam temellere oturmasına da olumlu etki etmiştir¹⁹.

Öğrencilerin aldığı ücretler gerek öğrenim gördükleri medresenin gelir durumuna ve gerekse öğrencilerin eğitim seviyelerine göre değişiklik arz etmekte idi. Buna göre, alt seviyedeki öğrenciler daha az ücret alırken; üst sınıflardaki öğrenciler daha çok ücret almakta idi. Mesela Kırşehir Caca Bey Medresesindeki öğrencilerde bu durum çok net bir şekilde görülebilmektedir. Bu medresenin vakfiyesine göre eğitimlerinin son aşamasında olan üç öğrencinin yıllık 120'şer dirhem, onların bir alt seviyesindeki üç öğrencinin yıllık 80'er dirhem ve nihayet daha alt seviyedeki dört öğrencinin ise yıllık 60'ar dirhem²⁰ burs alacağı açıkça belirtilmiştir²¹. Diğer bazı medrese vakfiyelerinde de öğrencilerin alacağı burslar net bir şekilde yazılmıştır. Buna göre Konya Altun Apa Medresesinde en üst seviyedeki üç öğrenciye aylık 15'er dirhem, orta seviyedeki on beş öğrenciye aylık 10'ar dirhem ve ilk seviyedeki 20 öğrenciye aylık 5'er dirhem burs

Konya 1937, s. 372; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 826.

¹⁸ *Caca Bey Medresesi Vakfiyesi*, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Kayıt No: 2198, satır: 515 – 525.

¹⁹ M. Altay Köymen, "Türkiye Selçukluları Devletinin Ekonomik Politikası", *Bellekten*, C. L, S. 198, Ankara 1986, s. 618.

²⁰ *Caca Bey Medresesi Vakfiyesi*, satır: 520 – 525.

²¹ Ahmet Temir, *Cacaolu Nure'l-Dinin 1272 Tarihli Arapça – Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959, s. 126.

verilmiştir²². Sivas Gök Medresedeki üst seviyedeki öğrenciler aylık 15'er dirhem burs almakta idi²³.

Bazı medrese vakfiyesinde ise öğrencilerin alacağı burslar çok net belirlenmemiştir. Amasya Halifet Gazi Medresesinde ise biraz daha farklı bir dağılım yapılmıştır. Buna göre 12 öğrenciye yıllık 90 dirhem ayrılmıştır. Bunun da 60 dirhemi üst seviyede öğrenim gören altı fakihe 10'ar dirhem paylaştırılmıştır²⁴ (Aylık 0.83 dirhem). Konya Karatay Medresesinde ise öğrenci bursları için net rakamlar belirlenmemiş, bunun yerine bir oran tespit edilmiştir. Buna göre medresenin gelirlerinin 10/7'sinin öğrencilere verileceği ifade edilmiştir²⁵.

Öğrencilerin aldığı bu ücretler pek tabii ki onların asli ihtiyaçlarını gidermeye yöneliktir. Dolayısıyla bu ücretler geçim temin edecek bir meblağ değildir. Yani öğrencilik o dönemde de bir meslek grubu değil, eğitimin bir unsurudur. Bu bursların yanında öğrencilerin yemek ve barınma giderleri de medrese tarafından karşılanmakta idi. Nitekim Sivas Gök Medrese vakfiyesinde öğrencilere pişecek yemekler ve verilecek günlük ekmeğin miktarı ile ilgili detaylı bilgiler mevcuttur²⁶.

Bazı medreselerde üst düzey öğrencilerin aldığı burslar ve aynı medresedeki muid ve müderris ücretleri, bu bursların alım gücü ile ilgili bize bir fikir verebilir. Bu amaçla aşağıda Kırşehir Caca Bey, Konya Altun Apa, Sivas Gök Medrese ve Amasya Halifet Gazi Medreselerine ait vakfiyelerde belirtilen öğrenci bursları, muid ücretleri ve müderris maaşlarını kapsayan bir tablo verilmiştir.

Tablo 1: Bazı Medreselerin Öğrenci Bursları, Muid ve Müderris Maaşları

<i>Medresenin Adı</i>	<i>Üst Kategorideki Öğrenci Bursu</i>	<i>Muid Maaşı</i>	<i>Müderris Maaşı</i>
Kırşehir Caca Bey	10 Dirhem	25 Dirhem	100 Dirhem
Konya Altun Apa	15 Dirhem	20 Dirhem	66 Dirhem
Sivas Gök Medrese	20 Dirhem	50 Dirhem	150 Dirhem
Amasya Halifet Gazi	0.83 Dirhem	20 Dirhem	100 Dirhem

²² Şemseddin Altun Apa Vakfiyesi, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Kayıt No: 3416, satır: 155 – 160.

²³ Sivas Gök Medrese Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 604, sayfa no: 68, satır: 80 – 85.

²⁴ Amasya Halifet Gazi Medresesi Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 610, sayfa no: 37, satır: 55 – 60.

²⁵ Konya Karatay Medresesi Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 2105, sayfa no: 301.

²⁶ Sivas Gök Medrese Vakfiyesi, sayfa No: 67.

Tabloda görüleceği üzere müderris ve muid maaşları ile öğrenci bursları arasında çok net bir orandan bahsedemsek de kısmen bir fikir vermektedir. Amasya Halifet Gazi Medresesinde, öğrenci bursları ile Muid ve Müderris maaşları arasında çok ciddi bir uçurum mevcuttur. Muid öğrencilerin yaklaşık 24 katı maaş alırken; aynı medresede müderrisler öğrenci burslarının yaklaşık 120 katı maaş almakta idi. Bu medresedeki aşırı dengesizlik ve maaşlar arasındaki uçuruma rağmen diğer medreselerde bu kısmen dengeli görünmektedir. Kırşehir Caca Bey Medresesinde, Muidler öğrenci burslarının 2.5 katı maaş alırken müderrisler 10 katı maaş almakta idi. Aynı şekilde Sivas Gök Medresede de Caca Bey Medresesine yakın bir oran mevcuttur. Bu medresede Muidler öğrenci burslarının iki katı maaş alırken, bu medresede Müderrisler, öğrenci burslarının 7.5 katı maaş alıyordu.

Günümüzdeki öğrenci bursları ve öğretim elemanı maaşları ile kıyaslandığında ise şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Doktora düzeyindeki öğrenci bursu 1500 TL'dir. Muidlere denk olarak kabul edebileceğimiz Araştırma Görevlisi yaklaşık 6000 TL maaş almaktadır. Bu doktora düzeyindeki öğrencilerin burslarının 4 katına tekabül etmektedir. Profesörler ise yaklaşık 10 000 TL maaş almaktadır. Bu da doktora düzeyindeki öğrencilerin aldığı bursun yaklaşık 7 katı civarındadır. Buradan yola çıkarak Türkiye Selçukluları döneminde öğrenci burslarının gayet iyi bir seviyede olduğunu söyleyebiliriz.

Öğrencilerin aldıkları bursları, medresede görevli diğer personelin maaşları ile kıyaslamak da onların sosyal statülerini belirlemede bize bir fikir verebilir. Bu konuda vakfiyelerinde teferruatlı bilgi bulunan iki medreseyi esas aldık. Bunlardan birisi Sivas Gök Medrese diğeri ise Kırşehir Caca Bey Medresesidir. Sivas Gök Medresede yukarıda belirttiğimiz gibi üst düzey öğrenciler aylık 20 dirhem burs alıyordu. Kırşehir Caca Bey Medresesinde ise 10 dirhem burs almakta idiler. Bu medreselerde görevli muid ve müderris dışındaki personelin maaş durumu ise şöyledir:

Tablo 2: Sivas Gök Medrese ve Kırşehir Caca Bey Mederselerinde Üst Düzey Öğrenci Bursları ve Eğitim Dışındaki Personelin Aldıkları Maaşlar

Sivas Gök Medrese	Aldıkları Maaşlar	Kırşehir Caca Bey Medresesi	Aldıkları Maaşlar
Üst Düzey Öğrenci	20 Dirhem	Üst Düzey Öğrenci	10 Dirhem
İmam	50 Dirhem	İmam	40 Dirhem
Müezzin	25 Dirhem	Ferraş (Temizlikçi)	30 Dirhem
Ferraş (Temizlikçi)	20 Dirhem	Kütüphane Görevlisi	30 Dirhem

Bevvab (Kapıcı)	20 Dirhem	Bevvab (Kapıcı)	7.5 Dirhem
Aşçı	15 Dirhem		

Tabloda da görüldüğü gibi, öğrenci bursları geçinmekten ziyade onların temel ihtiyaçlarına yönelik olarak verilmekte idi. Gerçi Sivas Gök Medresede verilen burs aslında oldukça iyi görünmektedir. Çünkü öğrenciler bu medresede görev yapan Ferraş ve Bevvabın maaşına denk bir burs almaktadır. Ancak Caca Bey Medresesine baktığımızda ise durum biraz farklıdır. Buradaki öğrenci bursları oldukça düşük kalmaktadır. Söz gelimi Sivas Gök Medresede öğrenciler medresenin temizlik işlerinden sorumlu ferraşın maaşına eşit burs alırken; Caca Bey Medresesinde öğrenciler, ferraşın ancak 3/1'i kadar burs almaktadır.

Öğrencilerin aldığı burs miktarının alım gücü ve günümüz yaklaşık değeri ile ilgili bazı değerlendirmeler de yapabiliriz. Bu veriler elbette öğrencilerin ekonomik durumları ile ilgili mutlak hükümleri ifade etmezler. Bununla birlikte, öğrencilerin o dönemdeki alım güçleri ile ilgili kısmen bir fikir edinebiliriz. Selçuklular devrinde tespit edebildiğimiz bazı temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarından yola çıkarak öğrenci burslarının alım gücünü tespit edebiliriz. Bu konuda özellikle her çağda insan hayatı için vazgeçilmez bir unsur olan ekmek ve et fiyatları çok belirleyici olabilir. Bu unsurların günümüzdeki karşılığını tespit etmek de öğrencilerin o dönemdeki sosyo ekonomik durumları için bir ip ucu olabilir.

Bu konuda elimizde en somut verilerden birisi ekmek fiyatı ile ilgilidir. 13. yüzyılın sonlarında Anadolu'da 1 ekmek, 1 pula satılıyordu. Mevlana Şemseddin her gün 1 pula bir ekmek alıyordu. Bunun yarısını kendisi yiyor, yarısını fakirlere dağıtıyordu. 120 pul 1 dirhem ediyordu²⁷. Yani bir dirheme 120 ekmek alınabiliyordu. Bu verilere göre Sivas Gök Medresede öğrenim gören bir öğrenci aylık bursu ile $20 \times 120 = 2400$ ekmek alabilmekte idi. Günümüzdeki karşılığı ise 3000 TL'ye denk gelmektedir. Bu hesaplamayı Caca Bey Medresesindeki bir öğrenci bursu için yaparsak öğrenciler bursları ile yaklaşık 1200 ekmek alabilmektedir. Bunun günümüzdeki parasal karşılığı ise 1500 TL'dir. Bu rakam bu günkü doktora öğrenci bursuna oldukça yakındır.

Elimizdeki bir başka kıyaslama unsuru ise et fiyatıdır. 14. yüzyılda Kastamonu'da temizlenmiş semiz bir koyunun yarısı 10 dirheme satılmakta idi²⁸. Bir koyunun ortalama 30 kg geldiğini düşünürsek 15 kg et, 10 dirheme satılmaktadır. Dolayısıyla etin kilosu $10 : 15 = 0,6$ dirheme gelmektedir. Buna göre

²⁷ Ahmet Eflaki, *Menakıbu'l-Arifin*, çev. Tahsin Yazıcı, C. II, İstanbul 1973, s. 86.

²⁸ Gordlevski, a.g.e., s. 234.

Sivas Gök Medresedeki üst düzey bir öğrenci aylık bursu ile $20 : 0,6 = 33$ kg et alabilmektedir. Günümüzde kuzu etinin kilosunu 85 TL olarak kabul edersek; bunun günümüzdeki yaklaşık değeri $33 \times 85 = 2.805$ TL eder. Buda yine günümüzdeki özel bölümler için verilen doktora bursuna²⁹ oldukça yakındır.

O dönemle ilgili kullanabileceğimiz bir başka veri ise şudur. 12 kişinin bir günlük yemek ihtiyacı 2 dirhem ile karşılanabiliyordu³⁰. Dolayısıyla 1 dirhem ile 6 kişinin yemek ihtiyacının karşılanabileceği kabul edilebilir. Buna göre Sivas Gök Medresede öğrenim gören üst düzey bir öğrenci bursu olan 20 dirhem ile $20 \times 6 = 120$ kişi doyurulabilmektedir. Günümüzde 1 kişinin bir günlük yemek ihtiyacı (2020 yılında belirlenen miktar) yaklaşık 25 TL'dir³¹. Doktora bursunun ortalama 1.500 TL olduğunu daha önce belirtmiştik. Buna göre bir öğrencinin aylık bursu $1.500 : 25 = 60$ kişinin yemek ihtiyacını karşılayabilmektedir. Ancak Kırşehir Caca Bey Medresesindeki öğrenci bursunu esas alırsak alım gücünün günümüze denk olduğunu görürüz.

SONUÇ

Türkiye Selçuklularının ilk dönemlerinden itibaren bilim insanlarına büyük değer veren politikaları Anadolu'yu bir çekim merkezi yapmış, pek çok bilim insanı Anadolu'ya göç etmiştir. Bunun yanında ülke geneline yaygınlaştırılan medreseler de eğitim seviyesinin yükselmesine büyük katkı sağlamıştır.

Medreseler, sahip oldukları zengin vakıfları sayesinde öğrencilerinin tamamına burs vermiştir. Öğrencilerin aldıkları burs miktarı ülke genelinde standart ve eşit değildir. Bu burslar öğrencilerin eğitim seviyelerine göre değişebilmektedir. Ayrıca medresenin vakıf geliri de öğrencisine verdiği burs miktarında belirleyici olmuştur. Vakıf gelirleri yüksek olan medreseler öğrencilerine oldukça yüksek burslar verirken; vakıf gelirleri az olan medreseler daha düşük burs vermek durumunda kalmıştır.

Selçuklular döneminde öğrencilerin aldıkları burslar ekme ve et fiyatı esas alınarak günümüzle kıyaslandığında bazı medrese burslarının günümüzdeki yükseköğrenim burslarına yakın olduğu görülmektedir. Elbette bu kıyaslama ekonominin kendi değişkenleri sebebiyle kesin bir hüküm vermemizi sağlayamaz. Ancak kesin olan şu ki; Selçuklular döneminde öğrenciler aldıkları burslar sayesinde oldukça rahat bir eğitim hayatı sürdürmüşlerdir. Bu burslarının

²⁹ <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/yok-100-2000-bursu-miktarinda-artis.aspx#> Erişim tarihi 12. 10. 2020.

³⁰ Mustafa Balaban, "Türkiye Selçuklu Devletinde Fiyatlar ve Ücretlerin Karşılıklı Mukayesesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 27, Ankara 1988, s. 39.

³¹ <https://www.sodexoavantaj.com/hakkimizda/sodexodan-haberler/2020-gunluk-yemek-bedeli-istisnasi>, Erişim tarihi 12. 10. 2020.

yanında barınma ve yemek ihtiyaçlarının da medreseden karşılanması sayesinde öğrenciler konforlu kabul edebileceğimiz şartlarda eğitim görmüşlerdir.

Bu dönemde öğrencilerin sosyal statülerinin de oldukça yüksek seviyede olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bilime ve bilim insanına büyük değer verildiği Selçuklu Türkiye'sinde ilim yolcusu olarak görülen öğrenciler oldukça itibar görmüşlerdir. Dolayısıyla onların toplum tarafından saygı duyulan kişiler olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Eflaki, *Menakıbu'l-Arifin*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1973.
- Amasya Halifet Gazi Medresesi Vakfiyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 610.
- Caca Bey Medresesi Vakfiyesi*, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Kayıt No: 2198.
- Konya Karatay Medresesi Vakfiyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 2105.
- Sivas Gök Medrese Vakfiyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 604.
- Şemseddin Altun Apa Vakfiyesi*, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Kayıt No: 3416.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1993.
- Atuf, Nafi, *Fenni Terbiye Tarihi*, İstanbul 1928.
- Balaban, Mustafa, "Türkiye Selçuklu Devletinde Fiyatlar ve Ücretlerin Karşılıklı Mukayesesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 27, Ankara 1988, s. 37-40.
- Balık, İbrahim, "Anadolu Selçuklu Medreselerinin İdareci ve Hizmetli Kadrosu", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 2, Afyon 2001.
- Baumrane, Chick, "İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları", çev. Nesim Yazıcı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXX, S. 289, Ankara 1987, s. 279-285.
- Bedevi Abdu'l-Mecid Ebu'l-Futuh, *et-Tarihu'l- Siyasi ve'l- Fikri*, Cidde 1983.
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- Çıtak, İhsan, *Cumhuriyet Öncesi, Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası Malatya'da Eğitim*, Malatya 1988.
- Dağ, Mehmet –Raşit Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara 1974.
- Erdoğan, Abdülkadir, "Konya İle İlgili En Eski Bir Selçuk Vakfiyesi", *Konya Mecmuası*, S. 6, Konya 1937, s. 370-375.
- Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaman, Ankara 1988.
- İbn-i Bibi, *El Evamirü'l-Alaiye Fi Umuru'l-Alaiye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.
- İbn-i Camaâ Ebu Abdullah Muhammed b.İbrahim b. Sadullah Kinani, *Tezkiret's-Sami ve Mütellim fi Edebi'l-Alim ve'l-Müteallim*, Haydarabat 1353.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1991.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarih*, Konya 1964.
- Köymen, M. Altay, "Türkiye Selçukluları Devletinin Ekonomik Politikası", *Belleten*, C. L, S. 198, Ankara 1986, s. 613-620.
- Nafiz, Rıdvan –İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928.
- Doğan, Nermin Ş., "Ortaçağda Anadolu'nun Eğitim Mekanları: Selçuklu Medreseleri – Darüşşifalarından Örnekler", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 2, Ankara 2013, s. 429-443.
- Ögel, Bahattin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.
- Parmaksızoğlu, İsmet, *İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, İstanbul 1986.
- Sönmez, Selami, *Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler Dönemi Medreseleri*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1992.
- Tahir b. Rıfat Muhammed, *Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri*, İstanbul 1327.
- Temir, Ahmet, *Cacaoglu Nure'l-Dinin 1272 Tarihli Arapça – Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959.
- Turan, Osman, "Şemseddin Altun – Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, C. XI, S. 42, Ankara 1947.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MANAVGAT KAZASI (1923-1950)

MANAVGAT DISTRICT DURING THE REPUBLIC PERIOD (1923-1950)

Muhammet GÜÇLÜ*

Öz

Selçukluların Antalya ve Alaiye'yi fethi ile Manavgat bölgesinde Türk dönemi başlamıştır. Osmanlılar döneminde Alaiye Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olan Manavgat, 1864 yılında nahiye statüsüne düşürülmüştür. 1914 yılında Teke Sancağı müstakil mutasarrıflık haline getirilirken yeniden kaza olan Manavgat, Cumhuriyet döneminde bu statüsünü sürdürmüştür.

Manavgat kazası coğrafi olarak Köprü Çayı ile Alara Çayı arasındaki toprakların üzerinde kurulmuştur. 2140 km kare sahası olan kazada hayvancılık ve tarım yaygın olarak yapılmaktadır. Hububatın yanında en önemli sanayi ürünü susam ve pamuktur. Nahiye merkezlerinin dışında sadece birkaç köyde ilkokul bulunan Manavgat kazasında ortaokul en geç yapılan kazalardan birisidir. Manavgat kazasının Merkez, Taşağıl, Beşkonak adlarında üç nahiyesi, 74 köyü bulunmaktadır. 1932 yılı verilerine göre Manavgat merkezde Hisar ve Pazarcı mahalleleri, 156 hane, 65 dükkân, iki han, dört fırın, bir mektep, Belediye ve üç resmi bina bulunmaktadır. Karayolu yetersizliği veya yokluğu yüzünden uzun süre kaza merkezinin Eski Antalya=Side'ye taşınması konusu tartışılmıştır. Manavgat kazasında Tugayoğulları ailesi etkin olmakla beraber Alanyalı Azakzade ailesi kazanın tek kereste fabrikasını işletmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Antalya/Türkiye
mguclu@akdeniz.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-5590-8743>

Bu çalışmanın amacı Cumhuriyet döneminde (1923-1950) Manavgat kazasının idari, ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan durumunu tespit etmektir. Bunu yaparken de arşiv belgeleri, salnameler, basın, raporlar, resmi yayınlar, istatistikler, araştırma eserleri kaynak olarak kullanılmıştır.

•
Anahtar Kelimeler

Cumhuriyet Devri, Antalya, Manavgat, İdari, Ticaret, Eğitim

•

Abstract

After the conquest of Antalya and Alaiye by the Seljuks, the Turkish period started in the Manavgat region. Manavgat was a district center attached to Alaiye Sanjak during the Ottoman period and it was reduced to the status of sub-district in 1864. While Teke Sanjak was turned into an independent governor in 1914, Manavgat, which became a district again, kept this status during the Republic period.

Geographically, Manavgat district is established on the land between Köprü Stream and Alara Stream. Animal husbandry and agriculture are common in the district, which has an area of 2140 square kilometers. Besides cereals, the most important industrial products are sesame and cotton. Manavgat district, which has primary schools in only a few villages outside of the sub-districts, is one of the towns in which the secondary school was built the latest. Manavgat district has three sub-districts named Merkez, Taşağul, Beşkonak and also 74 villages. With reference to the data of 1932, there are Hisar and Pazarcı neighborhoods in the center of Manavgat, 156 households, 65 shops, two inns, four bakeries, a school, Municipality and three official buildings. The issue of moving the district center to Old Antalya = Side was discussed for a long time which was due to the lack or absence of the highway. While Tugayoğulları family was active in the Manavgat district, the Azakzade family from Alanya operated the only timber factory of the district.

The aim of this study is to determine the district of Manavgat in terms of administrative, economic, social and cultural aspects during the Republic period (1923-1950). While doing this, archive documents, yearbooks, press, reports, official publications, statistics, research works were used as sources.

•
Keywords

Republic Period, Antalya, Manavgat, Administrative, Trade, Education

GİRİŞ

Cumhuriyet Dönemine Kadar Manavgat Bölgesinin Tarihi Durumu

Bizans döneminde Antalya bölgesini de içine alan Akdeniz sahillerini nerdeyse boydan boya (Cos-Silifke) kaplayan Kibyraioton Thema'sı VII. yüzyılda kurulmuştur. Coğrafi konumundan dolayı denizci bir thema olan Kibyraioton'un yönetim merkezi Attaleia iken işaretlenen limanı ise kendi adını taşıyan Kibyra idi.¹ Kibyra'nın ise Alanya yakınlarındaki Kara Burun olduğu düşünülmektedir.² Görüldüğü gibi Bizans döneminde Antalya, Alanya ve Manavgat bölgeleri önemli yerleşimlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 5 Mart 1207 tarihinde Dar üs-Suğr (Uc/sınır şehri) denilen³ Antalya fethedildikten sonra bölgedeki kaleler de Türkler tarafından birer birer alınmıştır. Alaeddin Keykubat (1220-1237) tarafından Korakesion/Kalonoros/Alaiye fethedildikten sonra Alara Kalesi⁴ ve mücavir kaleler alındı. Çünkü 629/1233 yılına ait Alara Han'ı kitabesinde Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın okuyuşu ile Alaeddin Keykubat b. Keyhüsrev için "*Sultan'ül-Berr ve'l-Bahr ve'r-Rum ve's-Şam ve'l-Ermen ve'l-Efrenç*" denilmektedir.⁵ Bu ifadeden Alaeddin Keykubat'ın Rum'a hâkim olduğunu (Antalya, Alaiye dahil) anlıyoruz. Böylece Manavgat bölgesi de Selçukluların hâkimiyeti altına girmiş oldu. Dönemin kaynaklarından bölgenin kalelerinin fethine ilişkin bilgi alamıyoruz. Alara Kalesi gibi teslim olma şeklinde fetih gerçekleşmiş olmalı ki bu yüzden dönemin kaynaklarında yer almamaktadır. Antalya Müze Müdürü Süleyman Fikri Erten Antalya'nın doğusuna yaptığı bir inceleme gezisinde Manavgat hakkında bilgi verirken Pazarıcı'nın yarım saat kadar güneyinde nehir sahilinde (Nehrin batı tarafını kast etmektedir) Hisar denilen ufak ve pek harap bir kalede Selçuklu devrine ait birkaç mermer sanduka olduğunu, bunların en büyüğüne Dede Kabri denildiğini,

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampus/Antalya, mguclu@akdeniz.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-5590-8743

¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1981, S. 96, Harita. II; M. Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu-İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Ankara 2009, s. 121, 146.

² Gülay Tıgrel, "Alanya Yöresinde Antik Bir Liman", *Belleten*, C. 39, S. 156, Ekim 1975, s. 615-617.

³ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 57-58.

⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name)*, C. I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, 253-270; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003, s. 22-25.

⁵ Seton Lloyd-D. Storm Rice, *Alanya (Alâ'ıyya)*, çev. Nermin Sinemoğlu, Ankara 1989, 2. bs. , s. 74; Baykara, a.g.e., s. 49.

onun da mezar taşında H. 670 (M. 1271) yılının yazılı olduğunu ifade eder. Mezarlardan büyük sanduka esseidü'ş-şehid Mehmet'e küçük sanduka ise Resül Mehmedü'l-Hilmani'ye aittir. S. Fikri Bey burada yazısı olmayan üç küçük sanduka daha bulunduğunu ifade etmektedir.⁶

Ama Selçuklular devrinde fethedilen yerler arasında Side (Eski Antalya) gibi liman şehirleri olmalıdır diye düşünüyoruz. Çünkü burası hem askeri hem de ticari açıdan önemli bir liman olup başta Manavgat olmak üzere İbradı ve Akseki'nin yanında iç bölgelere de hizmet etmekteydi. Ama Süleyman Fikri Erten, Side hakkında yaptığı bir incelemede sadece “Osmanlılara değil Selçukilere bile ait hiç bir eser bulunmamasına bakılırsa daha eski zamanlarda şehrin büsbütün terk edildiği ve o eski debdebeler hatıratının bugün sönmüş bitmiş olduğunu, binlerce sene taşıdığı (Side) ismini de kaybettiği görülüyor” demektedir.⁷ Ayrıca Manavgat Kalesi ve Side'nin yanında onun 23 km. kuzeydoğusunda bulunan Şihlar=Bucak-Şihlar/Bucak-Şeyhler köyü yakınlarında bulunan Lyrbre-Seleukeia⁸ Kalesi de alınmış olmalıdır. Bu kalelere son yüzyıllarda Heberdey ve Wilhelm (1896) ile H. Rott'un (1908) tespitine göre Augai/Şarapsa'yı da ekleyebiliriz.⁹ Manavgat kazasının kuzey kesimini oluşturan Melas Vadisi'nde bulunan antik yerleşimler (Delikli Virane (Delikli Ören), Etenna (Sırt), Katrancı Tepesi, Unulla (Ürnlü), Kotenna (Gödeno-Menteşbey), Çukurveran ve İbradı) hakkında Prof. Dr. Nevzat Çevik'in çalışmasına bakılabilir.¹⁰

XIV. yüzyılda Ebü'l-Fida (öl. 1331) Takvim-ül-Büldan adlı coğrafya eserinde Rum'un şehirlerini sayıp dökerken Antalya ve Alaiye'den bahsetmekte beraber¹¹ bölgede Manavgat veya başka bir kaleden söz etmez. Keza İbn Batuta Seyahatnamesi'nde ve Şihabeddin el-Ömeri Mesalikü'l-Ebsar adlı eserinde Ebü'l-Fida gibi Antalya ve Alaiye'den söz eder ve Alaiye'de Karamanoğulları'nın hâkim olduğunu belirtir.¹² Bu bilgilere ilaveten el-Ömeri Rum diyarından Şeyh Haydar Uryan'a dayandırdığı bilgisine göre Karamanoğulları, Alaiyye'ye üç günlük mesafede olan Karaşarı? şehrine hakim olduklarını ve orasının idaresini

⁶ S. Fikri Erten, “Antalya'dan Anamur'a Doğru IV”, *Türk Akdeniz*, C. 2, S. 9, Haziran 1938, s. 8-9.

⁷ S. Fikri Erten, “Antalya'dan Anamur'a Doğru V”, *Türk Akdeniz*, C. 2, S. 10, Ağustos 1938, s. 12.

⁸ Jale İnan, *Toroslar'da Bir Antik Kent-Eine Antike Stadt im Taurusgebirge Lyrbe?-Seleukeia?*, İstanbul 1998, s. 11-13.

⁹ Tigrel, a.g.m., s. 615-617.

¹⁰ Nevzat Çevik, “Melas Vadisi'nde Arkeolojik Gözlem ve Yeni Bulgular”, *Adalya*, No. IV, 1999-2000, s. 91-106.

¹¹ Baykara, a.g.e., s. 69.

¹² İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1981, s. 2-8; Yaşar Yücel, XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri, Ankara 1980, s. 183-184, 201; Baykara, a.g.e., s. 70, 72.

Ihsak Bey'in yaptığını belirtir.¹³ Arap yazar el-Kalkaşandı'de Şubhu'l-A'şa adlı eserinde bu ismi "Karaşar el-Tekka" şeklinde kaydetmektedir.¹⁴ Burası da antik dönemde Sillyon, Türkler döneminde Karahisar-ı Teke (Serik) denen yerdir.¹⁵ Bu ifadelerden Manavgat bölgesinin de Karamanoğulları tarafından kontrol edildiğini anlıyoruz. Çünkü Alaiyye ile Karahisar-ı Teke'yi kontrol eden Karamanoğulları'nın bu iki yerleşim yerinin arasında olan Manavgat Kalesi ile bölgesini kontrol etmesi gayet doğal karşılanmalıdır. Ayrıca Karamanoğulları'nın tarihi olan Şikari'nin Karamannamesi'nde Manavgat birkaç kez geçmektedir. Bunların ilkinde Karaman Bey'in askeri faaliyetlerinden bahsetmekte ve "... Karaman bey, Süleyman Paşa ile vedalaşup, tabl-u nekkaresin döğerek Mut şehrine geldi, andan göçüp, Gülnare geldi, andan Mamuriye önünden Manavgat diyarına geldi, andan göçüp menzil bemenzil Gölhisar önüne kondu. Sahra bargâhla doldu" denilmektedir. İkincisinde ise Süleyman Şah'ın tahta çıktığı sırada Şehzade Alaeddin'in yirmi bin er ve altı bey ile karşı çıkması ve yapılan savaş anlatılmaktadır. Bundan sonra Süleyman Şah divan kurdu ve Alaeddin'i Saruhan, Aydın, Eşref, Hamid, Menteşe, Osmanlı'nın üzerine gönderdi. Şah Alaeddin, Teke diyarında İstanos yaylarında safa ederken Süleyman Şah'a ilam eyledi. "Diyar-ı Gülnar'da bir amil var idi. Bensuz dirlerdi. Tuğyan idüb, asker çeküp Mamuriye kal'asın zapt eyledi. Emirşah, Silifke Bey'i idi. Duyub asker çeküp cenk eyledi. Ben'suz yiğün gelüb tutub habs eyledi. Oğuz Han varub dört bin erle çok cidal eyledi. Sinub, kacub Teke vilayetine geldi. İstanos'a çıkub, Alaeddin ile buluşub geçen kıssayı haber virdiler. Alaeddin duyub, askerin cem idüb, tablu nekkare döğüb, geçüb Alaiye şehrine geldi. Andan geçüb Manavgat'a geldi. Andan menzil bemenzil Mamuriye kal'asına geldi" demektedir.¹⁶ İlhanlı devlet adamı Hamdullah Müstevfi'nin Nüzhet'ül-Kulüb adlı eserinde (1340'larda kaleme alınmıştır) Mülk-i Rum'un şehirlerini sayarken Antalya'yı saydığı, ama Alaiye'yi saymadığı görülmektedir.¹⁷ Buradan Antalya'nın İlhanlılara, Alaiye'nin de Karamanoğulları'na bağlı olduğunu anlıyoruz. Böylece Osmanlı Devleti döneminde oluşacak Teke ve Alaiye sancakları yavaş yavaş

¹³ Yücel, a.g.e., s. 184.

¹⁴ Şehabettin Tekindağ, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 7-8, 1976-1977, s. 55.

¹⁵ Muhammet Güçlü, 1864-1950 Yılları Arasında Serik, İdari, Ekonomik, Sosyal, Antalya 2000, s. 1; Muhammet Güçlü, "XX. Yüzyılın Başlarında Serik", Türk Kültürü Dergisi, S. 391, Kasım 1995, s. 681-682.

¹⁶ Şikâri, Karaman Oğulları Tarihi, haz. M. Mes'ud Koman, Konya 1946, s. 29, 63-65. İkinci rivayette olay sıralaması önce Manavgat sonra Alaiye olmalıdır.

¹⁷ Baykara, a.g.e., s. 73-74.

oluşmaya başladı. Bazı istisnai durumlar hariç olmak üzere zamanla iki sancak arasında sınır olarak da Aspendus Suyu/Köprü Suyu kabul edildi. Ama bu dönemde Manavgat bölgesini kim kontrol ediyordu bunu net olarak bilemiyoruz. Mehmet Akif Erdoğan gibi Tahrir uzmanları/deftereloglar Antalya gibi Manavgat bölgesini Hamid beylerinin nüfuzu altında olduğunu¹⁸ yazsa da bunun kesin kanıtları henüz görülmemiştir. Hamid beyleri veya ona bağlı Teke Oğulları Teke bölgesini Karahisar-ı Teke'ye (Serik) kadar kontrol edebilmişlerdir. Geri kalan kısımlar yani Köprü Nehri'den sonraki alanlar Karamanoğulları tarafından kontrol edilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, Gedik Ahmet Paşa eliyle 1471 yılında Alanya Kalesini, ardından da Alara ve Manavgat kalelerini ele geçirdi.¹⁹ 1475 yılında düzenlenen İcmal Defterine göre Manavgat askeri ve idari olarak Ala'yye Vilayetine bağlı olup hem bir bölgenin (nahiye) hem de bir merkezin (nefs) ismidir. Arnavut Skuralardan olan Uzguroğlu'nun zeametiydi. Kadılık ve subaşılık merkeziydi. Hem 1475 yılında hem de 1530 yılında Manavgat merkezde (nefs) köy nüfusu kadar bile bir nüfus bulunmamaktaydı. İmar edilmiş yerleşik bir merkezde değildi. Aspendos nehri üzerinde seyr ü sefer yapan nehir gemilerinin ana durak merkezlerinden biri olduğu gibi Alanya ve Gencek yörüklerinin kışladığı bir bölge idi. 1475 tarihli defterde Manavgat nahiyesine bağlı birçok köyden söz edildiği halde Manavgat Kalesi'nden söz edilmez.²⁰ Ama defterde nefsi-i Manavgat ile kadı ve subaşılık makamından söz edildiğine göre küçük de olsa Manavgat'ta bir kale olduğuna işaret edilmektedir. Antalya ile Ala'yye arasında önemli askeri merkezlerden birisi olan Manavgat Kalesi Piri Reis'in eserinde geçmektedir.²¹ 1475 yılında düzenlenen deftere göre Manavgat vilayeti küçük nahiyelere ayrılmıştır. Bunlar Ata Bey, Akça Hisar, Ak Saz, Karacalar, İvradı (İbradı) nahiyeleri idi. Biz burada Alaiye Livası'na bağlı Manavgat Nahiyesine tabi köy, cemaat ve mezra adlarını vermekle yetineceğiz.²² Bunlar Parekende, Kımızcı, Burmahan, Göği, Peri, Kandı, Geriş, Delmece, İncir Ağacı, Yakublar, Ulu Homa, Kiçi Homa, Okmaz, Balat, Alp Kayır, Ormana, Kara Senir, Küçük Yavşı, Kurgul, Kandı, Salur, Kirli, Kemer, Keyage, Saraycuk, Kepez, Sağır İni, Kızıl Ağaç, Kızıl Dağ, Bucak Yavşı, Katrancı Yavşı, İvradı, Önliye, Akça-Hisar, Kargu köyleri ile Nefs-i Manavgat, Mezra-i Balat, Mezra-i Musalar, Cemaat-i Sevinç

¹⁸ M. Akif Erdoğan, *Fatih Sultan Mehmet Zamanında Ala'yye Sancağı-1475 Tarihli Suret-i Defter-i İcmal-i Vilayet-i Ala'yye (Metin ve İnceleme)*, Konya 2013, s. 17.

¹⁹ Erdoğan, a.g.e., s. 20-21.

²⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 28-29.

²¹ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, ed. Ertuğrul Zekai Ökte, C. 4, Ankara 1988, s. 383/a.

²² Erdoğan, a.g.e., s. 29.

Hacı mea Cemaat-i Haddadan ve Cemaat-i Katrancıyan, Cemaat-i Çubukcuyan ve Dülgeran, Cemaat-i Bıçakçıyan ve Baltacıyan, Cemaat-i Yörükân-ı Gencek, Cemaat-i Taşçıyan ve Sayadan idi.²³ XVI. yüzyılın ortalarında (1553) düzenlendiği sanılan Alaiyye Mufassal Tahrir Defterine göre yapılan çalışmada 1475 İcmal Defteri kayıtlarında geçen bazı köy adlarını görebiliyoruz. Örneğin Kızılağaç, Kepez, Kiçi Homa, Ulu Homa, Sağır-İn, Bucak, Hacı Ya'kublur köyü ile Deluler nam-ı diğler Yakub Ağalı mahallesi hemen göze çarpmaktadır. Bunlara Bazarıköy ile Çeltukcu mahallesi eklenmelidir. Köy ve mahallelerin karşısında nefer sayıları da bulunduğunu ilave etmek isteriz.²⁴

Manavgat 1455 tahririnde ayrı bir subaşılık olarak Teke Sancağı ile kaydedilirken, 1471 Alaiyye'nin fethi ile beraber Alaiyye Sancağı'na bağlı bir nahiyeye haline getirilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in ikinci yılı olan 1513 yılında düzenlenen Anadolu Vilayeti'ndeki kazaları, kadıları ve akçe olarak kadıların gündeliklerini gösteren deftere göre ise Anadolu Vilayeti'ne bağlı Alaiyye Sancağının üç kazasından (Alaiyye, Akseki, Manavgat) birisidir. Manavgat kazası 1516-1530 yılları arasında önce *Manavgat Sancağı* (1516) sonra *Alaiyye maa Manavgat* (1522), *Liva-yı Alaiyye ve Manavgat* (1527) şeklinde Anadolu Eyaleti'ne bağlı olarak kaydedilmiştir. 1530 yılında düzenlenen Muhasebe İcmal Defterinde ise sadece Alaiyye Sancağı'nın adı geçmekte olup, Manavgat kaza statüsünde Alaiyye Sancağı'na bağlı konumundadır. Yavuz Sultan Selim döneminde Manavgat, Sancak statüsüne yükseltmekle beraber Kanuni döneminde önce Alaiyye Sancağı ile beraber değerlendirilmiş sonra 1530 yılından itibaren kaza statüsüne düşürülmüştür. Manavgat Sancak olduğu dönemde kabaca güneyde Akdeniz, doğuda Manavgat Suyu, batıda Köprü Suyu ve kuzeyde ise günümüzde Konya'ya bağlı olan Derebucak, Gencek ve çevresinin sınırlarına dahil (1914 idari taksimatına kadar) olduğu görülmektedir.²⁵ Manavgat'ın kısa sancak olmak serüveninin izi olarak olsa gerek Kanuni döneminin ünlü denizcisi Karamanlı Piri Reis ünlü eserinde Manavgat şehri ve harap kalesini Manavgat Suyu'nun batısında göstermektedir. Piri Reis ünlü Kitab-ı Bahriye adlı eserinde Ala'yye Kalesi, Manavgat Suyu'nun girişinde Çatal Adası, doğusunda Manavgat Gölü, batısında ise Manavgat Kalesini sonra Eski Andaliyye'yi harab olarak

²³ Erdoğan, a.g.e., s. 54-76.

²⁴ Mehmet Ali Hacıgökmen, "XVI. Yüzyıl'a Ait Tahrir Defterine Göre Alanya'da Yer Adları Hakkında Bir Araştırma", *Türk Kültürü*, S. 393, Yıl. XXXIV, s. 30-38.

²⁵ Saim Yörük, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Manavgat Sancağı ve Sancak Beyleri", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi/Mediterranean Journal of Humanities (MJH)*, C. IX, S. 2, 2019, s. 592-595.

işaretlemiştir. Sonra ise Köprü Suyu, Aksu ve Aksu'nun yatağında Eğirdir Gölü ve Andaliyye Kalesi'ni işaretlemiştir. Piri Reis Ala'iyye Kalesini anlattıktan sonra Manavgat şehri ve sahilleri hakkında ise şöyle demektedir:

“Ve ba'dehu zikr olan Ala'iyye'den Andaliyye doksan mildür, gün batısı-karayel üzerine ve Manavgat Suyu otuz mildür. Mezkur Manavgat şehri, deniz kenarından üç mil mikdar karada bir ovada yatur bir şehirdür. Ol şehrin önünde bir harab kal'e var. Ol kal'enin gün doğusu tarafından bir su akar, denize koyulur. Hem orada Yalı Gölü dirler, bir büyük göl vardır. Mezkur gölün ayağı deniz kenarına karib yirde, zikr olan suya karışır. Ol gölün şuluk tarafında Karpuz Suyu dirler, bir su dahi var. Ol suyun şuluk tarafında Ala'iyye'den beri olan Kara Burun'dur. Ol Kara Burun ile mezkur Karpuz Suyu'nun ortasında Çatal Adası dirler bir küçük adacuk vardır. Ol adacukla kenar arasında gemi geçmez. Sığdır. Ve ba'dehu mezkur Manavgat Suyu'nun gün batısı-karayel tarafında otuz mil yirde Eski Andaliyye'dür. Mezkur bir harab kal'edir. Andaliyye ile bu harab kal'enün arasında iki büyük sular vardır. Ol suların birine Köprü Suyu dirler. Ve birine Aksu dirler.”²⁶

Piri Reis'in bu ifadelerinden XVI. Yüzyılın ortalarında Manavgat şehrinin harap bir kalesi olduğu ve konum olarak Manavgat Suyu'nun batısında olduğu anlaşılmaktadır. Haritasında da ifadesine uygun olarak şehri nehrin batısına işaretlemiştir. Manavgat Kalesinin gün doğusunda denize akan bir su olduğunu ve orada metinde yazdığı şekliyle Yalı Gölü, haritada yazdığı şekliyle Manavgat Gölü olduğunu ilave eder.

Evluya Çelebi'nin kaydına göre ise Alaiye Livası Manavgat nahiyesinden Manavgatlı Kadı lakabıyla meşhur Elmevla elfazlı İvez Efendi vardır. Eğri Kapı'nın içeri yüzünde bir latif cami ve medrese darü'l-hadisi bulunmakta olup bunun hariminde medfundur. H. 993/M. 1585 yılında Bursa'ya Vali olduğunda “Bursa'ya Vali oldu Manav” denilmiştir. İvez Efendi'nin Üçüncü Murat ile letaifi ve birçok güzel, latif telifatı bulunmaktadır. Seyyah onun için gayet sebük ruh yaran nüktedan imiş demektedir. Tarihi intikali H. 994/M. 1585-1586 yılıdır.²⁷

XVII. yüzyılın ortalarında ünlü coğrafya eserini iki aşamada yazan Katip Çelebi ise Liva-i Ala'iyye'nin Kıbrıs'a bağlı olduğunu belirtme ve liva hakkında “Kıbrıs müllhekatındandır. Karaman'a muttasıl bir emarettir. Halkı manavdır ve etrakdır. Kemal-i gülzet ve huşunet ile (kaba ve inatçı) mevsuflardır. Kazaları Alaiyye ve nevahi-i Alaiyye, Manavgat, İbradı, Senir mea Düşenbe” olduğunu sıralamaktadır. Ayrıca bir hayli Alaiyye şehrini anlattıktan sonra şehrin birkaç nahiyesi olduğunu, bunların da Ova Pazarı, Seydi Şehri ile Berdaniye olduğunu belirtir. Sonra “Alaiyye'den bir

²⁶ Piri Reis, a.g.e., s. 1603-1607.

²⁷ S. Fikri Erten, “Antalya'dan Anamur'a Doğru IV”, *Türk Akdeniz*, C. 2, S. 9, Haziran 1938, s. 8.

merhale şimalde şırla enhar nehr-i Kargı Alaiyye ile Düşenbe arasından geçer, deryaya dökülür. Akdağ'dan gelir. Nehr-i Manavgat Düşenbe ve Manavgat arasından geçer, deryaya karışur. Nehr-i Köprü Manavgat ile Karahisar-ı Teke arasından geçüb deryaya karışur. Nehr-i Alara bir nehr-i kebirdir. Alaiyye kurbinde deryaya karışur. Her zaman geçit virmez. Sultan Alaeddin bunun üzerinde bir köprü bina etmişdir. Seydi Şehri'nden Alaiyye giden bu suyu geçer" demektedir.²⁸ Teke Livasını anlattığı kısımda ise Düden Nehrini anlatırken birden Köprü Nehrini kast ederek "Bu su bir nehr-i azimdir. Köprü Pazarı'nda deryaya dökülür, gemi ile geçilir. Köprü Pazar Antalya şarkisinde Manavgat kazasının nahiyesidir Bu nahiyede susam ve çilek çok olur" diye yazdığı görülmektedir.²⁹ Ama konuya ilişkin çalışmamızda vurguladığımız gibi Katip Çelebi'nin Köprü Pazarı'nın Manavgat kazasının nahiyesi olduğu görüşüne katılmamız mümkün değildir.³⁰ Lakin Manavgat kazasının Manavgat Nehri ile Köprü Nehri arasında olduğunu, Köprü Nehrinin Manavgat ile Karahisar-ı Teke, Manavgat Nehrinin Manavgat ile Düşenbe arasında sınır olduğunu belirtmesi kendisinden önce eser yazan Piri Reis'i tasdikler niteliktedir. Ayrıca Manavgat'ta susam ve çilek bitkisinin çok olduğunu belirtmesi önemlidir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Antalya ve Karahisar-ı Teke üzerinden bölgeye gelen ünlü seyyah Evliya Çelebi, Köprü Pazarı'nı gördükten sonra Nehr-i Uлуу dediği Köprü Suyu'nu üzerindeki köprüden geçtiğini, beş saat ormanlar içinde gittiğini ve sol tarafta "Teke hakkında Karahisar nahiyesinde bir yalçın püşte üzre şekl-i murabba' bir şeddadi bina sa'b u metin kal'a" olan Güvercinlik Kalesi'ne ulaştığını belirtir. Burasının sekiz yüz adımlık bir kat kale olduğunu, güneye bakan bir kapısı olduğunu, kalenin dizdarı ve neferatının olmadığını, kırk eli miktar saz örtülü Türkman evi olduğunu, onların da kışın oturduklarını, diğer zamanlar boş olduğunu kaydeder. Kaleden etrafı seyrettiklerini, bir saat yol aldıktan sonra Manavgat hududu denilen File Deresi'ni at ile geçtiklerini belirtir. Bura köy ve kasabalarından hiçbir ferdin bilgi vermediğini, bundan ötürü nereye gidecekleri konusunda aciz kaldıklarını, "Manavgat'ı bilmeziz" diye inkâr ettiklerini, "haramzade kavim" olduklarını belirtir. Gayet sarp, taşlı ve ormanlı olan bu dağlarda kaplanın çok olduğunu, bir gece konacak yer ararken bir kaplanın camusu yediğine şahit olduklarını anlatmaktadır. Seyyah "Manavgat kavmi, kaplanlardan mel'unlardır. ... İşte Manavgat bu mahaldir" diyecek bir adam

²⁸ li-Katib Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma*, Tıpkı Basım, C. I, Ankara 2009, s. 611-612.

²⁹ li-Katip Çelebi, a.g.e., s. 639.

³⁰ Muhammet Güçlü, "XX. Yüzyılın Başlarında Teke (Antalya) Sancağı'nda Dağılan Bir Pazar: Köprü Pazarı", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi/USAD*, S. 10, Bahar 2019, s. 89-90.

bulamadıkları için zaruretten dokuz saat gezdikten sonra Yonmataş köyüne ulaşabildiklerini, burasının yalçın bir kaya dibinde yetmiş seksen evli Etrak-i bi-idrak köy olduğunu, yüz bin renc ü ana ile atlarımıza yem ve kendilerine yiyecek aldıklarını, orada durduklarını, bir saatte çıktıkları Yonmataş adlı kayadan etrafi seyrettiklerini belirtir. Yonmataş ahalisinin de “Manavgatlı değiliz” diye inkâr ettiklerini, tahkikten sonra burasının Manavgat hududu olduğunu ve Alaiye Sancağı hükmünde olduğunu, Teke Sancağı hükmünün ise bu Yonmataş’tan geri kaldığını anladıklarını ifade eder. Sonra iki saat düz yerlerde korular içinde gittiklerini ve pek büyük olmayan Sarısu Nehrini denize karıştığı yerde bulunan köprüyle geçtiklerini, beş saat yolculuktan sonra azim Manavgat Nehrini gemi ile geçtikten sonra “Kasaba-i Manavgat (...) Irgat” a ulaştıklarını belirtir. Manavgat hakkında “Ala’iyye Sancağı hakkında subaşılıktır. Ve yüz elli akçe kaza-i asumanidir. Ve nahiyesi kırk bir pare kuradır. Ve paşa hassıdır. Ve yetmiş seksen mikdarı sarı toprak örtülü evlerdir. Bir cam’i ve bir hamamı ve bir hanı ve yedi dükkânları vardır. Amma haftada bir gün azim bazarı olup binden müteceviz kolıva sazlı dükkânları vardır. Nehrin kenarında yigirmi bin adem cem olup hayli bazar olup köşe köşe saye-i çınar ve bid-i sernigunlarda gemagerm sevk u safa ederler” demektedir. Manavgat kasabasından sonra üç saat sahrada gittikten sonra Manavgat’a tabi yüz elli evli, camili Müslüman köyü olan Çerçisli köyüne vardıklarını, halkın iyi olduğunu, onları karşıladıklarını, yiyecek getirdiklerini, Alaiyye’ye salimen ulaştırmak için yirmi tüfekli piyade eşliğinde yolla çıkarıldıklarını belirtir. Sonra da Karpuzlu ve Alara nehirleri ile Alara köyü hakkında bilgi vermektedir.³¹ Evliya Çelebi, Piri Reis ve Katip Çelebi’den farklı olarak Antalya tarafından geldiğini göz önüne alırsak Manavgat Nehrini gemi ile geçtiğini ve Manavgat kasabasına ulaştığını belirtmektedir. Bu durumda Manavgat Kaza merkezinin nehrin batı (Hisar, Türkbeleni) tarafından doğu tarafta olan Pazarcı köyüne kaydırılmış olmaktadır. Bu da kaza merkezinin Manavgat tarafından Düşenbe tarafına geçtiği manasına gelir.

Osmanlı Devleti döneminde 1393 yılında Anadolu Beylerbeyliği (Merkez: Ankara, Kütahya) kuruldu. Fatih Sultan Mehmet zamanında Alaiye’nin fethiyle beraber Teke’nin yanında Alaiye Vilayeti/Sancağı da oluşturuldu. 1520 yılı kayıtlarına göre Teke ve Alaiye sancakları Anadolu Beylerbeyliği’ne bağlı iken 1570 yılında Kıbrıs’ın fethi üzerine Alaiye Sancağı’nın Kıbrıs’a (Lefkoşe) bağlandığı görülmektedir.³² XVI. yüzyılda Alaiye Sancağı’na Kaza-i Alaiye, Kaza-i Nevahi-i Alaiye ve Kaza-i Manavgat adlı birimler bağlıdır. Manavgat kazasına

³¹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankof, 9. Kitap, İstanbul 2005, s. 149-150.

³² Baykara, a.g.e., s. 99-100.

ise Manavgat, Akça-hisar ve Atabeğ nahiyeleri bağlıdır.³³ Bundan sonra da 1609, 1653 yıllarına ait kayıtlarda da Alaiye Sancağı'nın Eyalet-i Kıbrıs'a bağlı olduğunu görüyoruz.³⁴ XVIII. Yüzyılda Anadolu Kazaskerlik Defteri'ne göre Antalya, Alaiye, Akseki, Elmalı, İstanos (Teke'de mi belli değil), Karahisar-ı Teke, Kaş, Manavgat adlarında kazalar bulunmaktadır.³⁵ Bu kayıttan Manavgat'ın bir kaza merkezi olduğu ve kadısı bulunduğu anlaşılmaktadır.

XVII. Yüzyılda Sancak esaslı idareden Eyalet esaslı idareye geçiş tamamlanmıştır. F. Akbal'ın düzenlediği idari taksimata göre 1821 yılında Alaiye Sancağı dolayısıyla Manavgat kazası, Adana Eyaleti'ne bağlıdır.³⁶ 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Alaiyye Sancağı'nın sayımını Sûdurdan Nazif Bey'in yaptığını, Nefs-i Alaiyye kazasında 10158 ehli İslam ile 440 ehli zımmi reaya, Söker maa Düşenbih (Senir maa Düşenbe olmalı) kazasında 3492 ehli İslam, Manavgat kazasında 3210 ehli İslam, İbradı kazasında 3680 ehli İslam ve Nevahi-i Alaiyye (Akseki) kazasında ise 8012 ehli İslam olmak üzere toplam 28552 nefer ehli İslam bulunduğu anlaşılmaktadır. Alaiye Livası genelinde ehli zımmi reayanın sadece kaza merkezlerinde olduğunu ilave edelim. Buradan Manavgat kazasının $3210 \times 2 = 6420$ nüfusu olduğu sonucuna varabiliriz.³⁷ Bundan sonra 1266/1850 Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye'ye göre Karaman Eyaleti'ne Teke ve Alaiye sancaklarının bağlı olduğunu görüyoruz.³⁸ 1273/1856-1857 Devlet Salmamesi'ne göre Eyalet-i Karaman Liva-i Alaiye'ye; Alaiye, Nevahi-i Alaiye nam-ı diğer Ak-seki, İbradı, Senir mea Düşenbe ve Manavgat'ın bağlı olduğunu görüyoruz.³⁹ 1864 İdare-i Vilayet Kanunu ve 1867 düzenlemesi ile Alaiye Sancağı kaldırılmış ve birimleri Akseki ve Alaiye kazası adıyla Teke Sancağı'na bağlanmıştır. Böylece Teke Sancağı'nın Antalya, Elmalı, Akseki, Alaiye ve Kızılkaya adlarında beş kazası oldu.⁴⁰ 1873 yılı Konya Vilayet Salmamesi verilerinde ise günümüzde Manavgat kazasına bağlı olan yerlerden Manavgat nahiyesinin Alaiye kazasına, Beşkonak nahiyesinin Kızılkaya kazasına ve Senir

³³ Baykara, a.g.e., s. 189.

³⁴ Baykara, a.g.e., s. 110.

³⁵ Baykara, a.g.e., s. 217-222.

³⁶ Baykara, a.g.e., s. 119.

³⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, s.116-117.

³⁸ Baykara, a.g.e., s. 128.

³⁹ Baykara, a.g.e., s. 239.

⁴⁰ Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdari Teşkilat*, Ankara 1945, s. 109-110, 165. Ama H. 1294/1876 Devlet Salmamesi'ne göre ise Konya Vilayeti'ne bağlı Teke Sancağı'nın dört kazası olduğu görülmektedir. Baykara, a.g.e., s. 130, 134.

mea Düşenbe nahiyesinin de Akseki kazasına bağlı olduğu görölmektedir. Senir mea Düşenbe nahiyesinin en azından Düşenbe kısmı günümüzde Manavgat'a bağlıdır. Dolayısıyla bu üç nahiyenin nüfus ve hane sayılarını vereyi uygun gördük.

1873 Konya Vilayet Salnamesi'ne Göre Manavgat, Beşkonak ve Senir mea Düşenbe Nahiyelerine Bağlı Köyler, Nüfusu ve Hane Sayıları şöyledir.⁴¹

Alaiye Kazası Manavgat Nahiyesi

Köy	Nüfusu	Hane Sayısı
Manavgat Nahiyesi (Kasabası olmalı)	111	49
Sarılar	111	49
Hamar/Hammar (Hummaz olmalı)	18	3
Hatıblar	15	6
Abdallar	50	15
Sorkun	47	21
Ilıca	30	11
Öran	16	11
Kemer	37	14
Seki Kanlılar?	86	14
Aşere? Bucak	55	14
Hoca	85	34
Henduve/Hendeve	18	11
Ocak	121	44
Sevinç	53	17
Öngüler/Evengüler?	43	24
Öranlar/Örenler	29	8
Tuzbaz	49	19
Aşıklar	20	11
Yavaş	12	4
Şişe	57	13
Hisar	12	5
Zive	52	22
Hocalar	15	7
Taşahur	81	32
Kadılar	3	1

⁴¹ Konya Vilayet Salnamesi, Def'a: 5, 1289, s. 196-198, 191, 200-202; Konya Vilayet Salnamesi, Def'a: 6, 1290, s. 199-200, 204-206, 208-211.

Niğit ve Göceler/Kübler?	40	24
Bereket	13	14
Çakış	20	9
Sarf	85	33
Salur	80	33
Kızıldağ	129	45
Bucak	15	5
Şeyhler	81	15
Sair-İn/Sağır-İn	24	13
Kibar	91	39
Düzağaç	200	69
Karağniler	36?	92
Burmahan	56	20
Değirmen	160	46
Kızılca	287	91
Çardak	154	55
Fettahlı Aşireti	334	98
Solaklı Aşireti	81	46
Perakende Aşireti	238	73
Yekün	3233	1146
Aded-i Kura/Köy		44

Kızılkaya Kazası Beşkonak Nahiyesi

Köy	Nüfusu	Hane Sayısı
Karataş	55	22
Bucak	124	44
Bozyaka	140	56
Tazı	93	34
Serik	108	33
Karabük	200	68
Bolasan	120	48
Kara-tut	14	8
Yekün	844	309
Aded-i Kura/Köy		8

Akseki Kazası Senir mea Düşenbe Nahiyesi

Köy	Nüfusu	Hane Sayısı
Karaboynuzlar	90	19
Hacı Ahmetler	87	24
Okurcalar	29	13
Sarı Ağalar	13	8
Köseler	26	8
Kadem Ağalar	46	16
Hayfeler	83	52
Orta-Önü	14	4
Buzine	16	4
Yolcu	35	26
Viran Senir	82	19
Çavuş	49	19
Uzunlar	26	22
Alaybeğler	53	30
Kazanlar	31	10
Metler	111	31
Halid Ağa	29	11
Rışvan Ağa	58	7
Kadir Ağalar	41	34
Hacılar	73	22
Karacalar	45	19
Hacı Ali	41	15
Seydiler	31	15
Esbiyeler	25	10
Kara-Öz	28	9
Timurcular	26	9
Kirten	29	11
Caltıkci/Çeltikci	83	35
Pazarıcı	78	31
Karafeyz	35	15
Çakır	32	13
Orta-Önü	10	15
Aşıklar	48	12
Ahmetler	41	15

Azeci	41	18
Serhenk	38	14
Sevbanlı	74	21
Maralnas	75	24
Karayol	58	31
Karabağı	95	73
Nefs-i Senir mea Mahmud Ağalar	347	147
Karadere	122	23
Kozağaç	154	54
Eksere	307	114
Umlas	67	34
Sefire	74	27
Beniyelik/Benbelik	23	11
Narağacı	43	20
Kileci	3772?	1335?
Hacı Musalu Aşireti	312	87
Sülek Aşireti	228	71
Boz Ahmetli Aşireti	113	13
Saraçlu Aşireti	178	53
Yekün	3812	1316
Aded-i Kura/Köy		54

Bu arada yeni düzenleme ile Kızılkaya kazası, Antalya kazasına nahiye olarak bağlanırken, Kaş kazasının kurulduğu görülmektedir. 1306/1890 yılı verilerine göre Teke Sancağı'na Antalya, Alaiye, Akseki, Elmalu, Kaş kazaları bağlı idi. Alaiye kazasına ise Manavgat ve Düşenbe nahiyeleri bağlı idi.⁴² Bu sırada 1890 yılında Senir mea Düşenbe nahiyesinin idari merkezi Pazarcı köyüne taşınmıştır.⁴³ Bundan sonra önce 1899-1903 yılları arasında Manavgat ve Düşenbe nahiyeleri birleştirilerek Eski Antalya'da (Side) yeni bir kaza oluşturulmak istenmiştir. Bu teşebbüs uzun yazışmalardan sonra mali açıdan uygun

⁴² *Konya Vilayet Salnamesi*, 1306, Def'a 22, s. 185-202; *Konya Vilayet Salnamesi*, 1310, Def'a, s. 286. II. Meşrutiyet devrinde H. 1326/1908 Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye'ye göre Konya Vilayeti'ne bağlı Teke Sancağı'nın dört kazası, 11 nahiyesi, 597 köyü bulunmaktadır. Baykara, a.g.e., s. 136-137.

⁴³ Süleyman Yıldız, *Bir Avoşar Otağı Düşenbe, Senir-Turşanbalılar*, Antalya 2013, s. 239.

bulunmamıştır.⁴⁴ Çünkü 1906 yılı verilerine göre de Alaiye kazasına bağlı Manavgat ve Düşenbe nahiyelerinin ayrı olduğunu görüyoruz. Bu dönemde Alaiye kazasına Nefs-i Alaiye'ye (Merkez Nahiyesi) 90 köy, Manavgat nahiyesine 48 köy ve Düşenbe nahiyesine 52 köy olmak üzere toplam 190 köy bağlıdır. Manavgat nahiyesinde Müdür Nihat Beg, Naib Vekili Mustafa Efendi, Katip Rıza Beg, Düşenbe nahiyesinde Müdür Şevket Efendi, Naib Vekili Hacı İlyas Efendi ve Vergi Katibi Ali Efendi idi.⁴⁵

II. Meşrutiyet devrinde Teke Sancağı'nın Müstakil Mutasarrıflık haline dönüştürülme çalışmaları, 1913 yılında Mutasarrıf Giritli Kemal Bey tarafından hazırlanan taslak Dâhiliye Nezareti'ne sunulur somutlaştırıldı.⁴⁶ Müstakil Teke Sancağı kararnamesi 5 Ağustos 1914 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanırken, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın önerisiyle 4 Mayıs 1914 tarihinde Korkud-eli, Finike, Manavgat adlarında üç yeni kaza teşkil edildiği görülmektedir.⁴⁷ Bu durum Manavgat için yeniden kaza olduğu anlamına gelmektedir. Buna göre Manavgat kazasında Manavgat Merkez, Beşkonak ve Düşenbe olmak üzere üç nahiyeye kurulduğu görülmektedir. Manavgat Merkez nahiyesinin merkezi Manavgat kasabası olmak üzere Sarılar, Ilıca, Örenköy, Bucak mea Şeyhler (Bucakşeyhler), Peri mea Zive (Yavrudoğan), Tilkiler, Hisar, Hatıblar, Homa (Oymapınar), Hommaz (Çayyazı), Dulbazlar, Seki, Sevinç, Şişeler, Salur, Sırt, Sorkun, Aşıklar, Kızılağaç, Kalemler, Kemer, Henduke, Yavaş mea Uzanlar, Taşahuru, Bereket, Büklüce, Çardak, Çakış, Çolaklı, Hocalar, Düzağaç, Kızıldağ, Kısalar, Mecidiye, Beğdiğin ve Niğit (Denizyaka) olmak üzere 37 köy, Beşkonak nahiyesine merkezi olan Bozyaka, Burmahan, Bulasan=Bolasan (Çaltepe), Karabük, Tazı, Zerk (Altınkaya), Kızılca köy (Yeşilbağ), Sağırin, Kepez, Karadut, Ballıbucağ, Değirmenözü, Karabucak ve Düzağaç adlarında 14 köy, Düşenbe nahiyesine merkezi Pazarcı (Düşenbe), Çeltikci, Timurcular, Sülek Aşireti, Aşıklar, Kezin, Karaöz, Kebece, Kadılar, Mısırlar, Karacalar, Seydiler, Hacı İsalu mea Kaytan Aşireti, Hacı Ali, Asiyeler (Doğançam?), Kızılot, Boztepe, Karakaya, Cenker, Çavuşköy, Garavcalar (Değirmenli), Uzunlar, Boz Ahmetli, Saraçlı Aşireti, Balcıdibi, Viranseki (Ören Şehir), Halıdağalar, Alaybeğler, Odaönü ve Ahmedler olmak üzere 30 köy bağlı idi.⁴⁸ Süleyman Fikri Erten, Düşenbih nahiyeye

⁴⁴ Saim Yörük, "Manavgat Kazasının Yeniden Teşkili", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXXIX, Nisan 2019, s. 400-407

⁴⁵ *Konya Vilayet Salnamesi*, 1322 Sene-i Maliyesi, 29. Salname, s. 170-171.

⁴⁶ Macit Selekler, *Yarımaların Arkasından Antalya'da Kemer, Melli, İbradı, Serik*, İstanbul 1960, s. 68-69.

⁴⁷ Muhammet Güçlü, "Müstakil Teke (Antalya) Sancağı'nın Kurulması ve İdari Düzenlemeye İlişkin Bir Belge", *Adalya*, No. III, 1997, s. 290-291.

⁴⁸ Güçlü, a.g.m., s. 296-297.

merkezi olan Pazarcı'nın 25 Temmuz 1334/25 Temmuz 1918 tarihinde Manavgat kaza merkezi yapıldığını belirtir.⁴⁹ Ama yukarıda ifade ettiğimiz gibi XVII. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelen Evliya Çelebi, kendisinden önceki kaynaklardan farklı olarak Manavgat kasabası olarak bize tanıttığı yer, nehrin doğu tarafında haftada bir gün büyük pazar kurulan yer olup adını telaffuz etmese de orası aslında Düşenbe idi. Sonra buranın adı Pazarcı olacaktı. Öyle anlaşılıyor ki Evliya Çelebi'den sonra Manavgat'ın merkezi yeniden eski yerine yani Manavgat nehrinin batı tarafında bulunan Hisar denilen yere taşınmıştır.

Coğrafi Durum: Manavgat kazasının kabaca doğusunda Alara Çayı, kuzeyinde Eynif ve Toka yaylalarıyla Emeredin Beli, batısında Köprü Çayı, güneyinde ise Akdeniz bulunmaktadır. Kaza sınırlarında Kepez ile Ahmetler köyünün kuzeyinde 1627 rakımlı Gülen Dağı, Karavca köyünün kuzeyinde 1608 rakımlı Katran Dağı, Beydiğin Aşireti'nin oturduğu yerde 1634 rakımlı Gölcük Dağı ve Sevinç köyü civarında 1450 rakımlı Belen Tepe dağları bulunmaktadır.⁵⁰ Manavgat kazasında ehemmiyetli iki ova bulunmakta olup bunlardan birisi doğuda 3000 hektar genişliğinde Ulan Ovası, ikincisi ise batıda 1500 dekar genişliğinde Çakış Ovası ve çiftlidir. Kazanın yaylaları ise 1400 rakımlı Kızca köyü ile 1297 rakımlı Avasun Çakmaklı ve 1082 rakımlı Kepez yaylalarıdır. Kazanın batı tarafında Köprü Çayı, ortasında Manavgat Çayı ve doğu tarafında Karpuz Çayı ile Alara Çayı bulunmaktadır. Vilayet genelinde Antalya merkez kazasının yanında Alanya, Manavgat, Akseki, Serik, Finike ve Kaş kazalarında göl yoktur. Kazanın iklimi yazları sıcak gölgede ortalama 32 derece iken kışın ılıman olup ortalama 10 derecedir. Fazlaca rutubetli bir havaya sahiptir. Yazın ırmak üzerinde kesif bir sis tabakası oluşur. Kasabada içilebilen sular derecesi 1-8 arasında olan ırmak suyu ile kuyu suyudur. Manavgat kasabasının rakımı 6 m olup Hükümet Binası'nın bulunduğu mevkiinin rakımı ise 14 metredir. Bazı köylerde çeşme bulunmaktadır.⁵¹ Örneğin Sarılar köyünde Avoluğu ve Aşağıoluk adlı tarihi iki çeşme bulunmaktadır. Aşağıoluk çeşmesinin kitabesi mevcut olup

⁴⁹ S. Fikri Erten, "Antalya'dan Anamur'a Doğru III", *Türk Akdeniz*, C. 2, S. 8, Nisan 1938. Reşat Yamaner ise ay gün belirtmeden Hicri 1334 yılında Düşenbih/Düşenbe nahiyesinin merkezi olan Pazarcı köyünün Manavgat kazasının merkezi olduğunu belirtmiştir. 1915-1916 yılına tekabül eden bu veri doğru olmasa gerektir. Reşat Yamaner, "Antalya", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1946, s. 354.

⁵⁰ Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti'nin 18. 2. 1938 Tarihli Raporu*, s. 10, 15.

⁵¹ Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti'nin 18. 2. 1938 Tarihli Raporu*, s. 20, 25, 33-34.

kitabesinde biraz okuma tasarrufluyla “*Sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat Tugayzade es Seydi (es-seyyit olmalı) Mehmet Emin bin Mehmet bin Mustafa sene 1200*” yazılıdır.⁵² Kitabeden Aşağıoluk Çeşmesi’ni 1784 yılında Tugayzade Seyyit Mehmet Emin Bey’in yaptırdığı anlaşılmaktadır. Tugayoğuları ve Manavgat bölgesindeki faaliyetleri için Mehmet Ak’ın makalesine bakılabilir.⁵³

A- Cumhuriyet Döneminde Manavgat Kazasının İdari ve Nüfus Durumu

Cumhuriyet Döneminde Manavgat Kazası adlı çalışmamızı Cumhuriyet’in X. ve XV. yılı anısına düzenlenen raporların üzerine inşa edeceğiz. Bunun yanında çalışmamızı döneme ait gazeteler, dergiler, istatistikler, hatıralar ve araştırma eserlerden verilerle destekleyeceğiz. 1916 yılı verilerine göre Osmanlı Devleti’nde 24 vilayet ile 21 müstakil mutasarrıflık olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde yapılan idari düzenleme ile (1924) müstakil mutasarrıflıklar ve sancaklara da vilayet adı verilmiş olduğundan Türkiye’de 74 vilayet bulunuyordu. Bu düzenleme ile Müstakil Teke Sancağı da Antalya Vilayeti’ne dönüştürülmüştür.⁵⁴ 1926 yılında ise bir kısım vilayetler kaldırıldığı için 63 vilayet, 343 kaza ve 6881 nahiye olduğunu görüyoruz.⁵⁵ Bu dönemde Manavgat ise kaza statüsünü sürdürmüştür. Dâhiliye Vekâleti’nin 1928 yılında yayınladığı Köylerimiz adlı esere göre Manavgat kazasının Merkez nahiyesi ile Beşkonak ve Taşağıl nahiyelerinin olduğunu görüyoruz. Burada köylerin ismi hem Osmanlıca hem de Latin harfleri ile yazılmıştır. *Merkez nahiyesine* Ahmetler, Aksaz ve Espiyeler, Avason, Alaybegler, Evrenler (Örenler olmalı) ve Yavşi, Evren, Evrenler, Odaönü, Ilıca, Bucak ve Şıhlar, Boz Ahmetli Aşireti, Boztepe, Pazarcı, Tilkiler, Çavuş, Çeltikci, Çinker (Çenger, Çöngere, Höngüre), Hacı Obası, Hacı Ali, Hacı İsalı Aşireti, Hisar, Hommase (Hammaz), Homa, Halit Ağalar, Hatibler, Demirciler, Dulbazlar, Saraçlı Aşireti, Seki, Selimiye (Side), Sülek Aşireti, Sevinç ve Hinduke, Seydiler, Şişeler, Sarlar, Salur, Sırt, Sorkon (Sorgun), Işıklar Düşenbe, Işıklar Manavgat, Kadılar, Karavca, Karaöz, Karacalar, Karakaya, Kızılağaç, Kızılot, Kalemler, Kebece, Kemer, Kitren, Mısırlı Aşireti, Namras, Viran Senir, Yalcıdibi (Balcıdibi) köyleri; *Beşkonak nahiyesine* Burmahan, Bozyaka, Bolasan, Değirmenözü ve Karağniler, Düzağaç, Tazı, Karabük, Karadut ve Kızılca köyleri; *Taşağıl nahiyesine* ise Bereket ve Mecidiye, Beğdiğin, Büklüce, Parekende Aşireti, Peri ve Zive, Çardak, Çakış, Çolaklı Aşireti, Hocalar, Taşağıl, Fettahlı Aşireti,

⁵² Ahmet Refik İnci, *Köyüm Sarılar*, İstanbul 1998, s. 83-84.

⁵³ Mehmet Ak, “Manavgat’ta Bir Ayan Ailesi Tugayoğulları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 3, Issue: 12, Summer 2010, s. 27-36.

⁵⁴ Tuncer Baykara, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mülki Taksimatının Gelişmesi”, *Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 3, Haziran 1980, s. 116-120.

⁵⁵ Tuncer Baykara, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir 1991, s. 145.

Karabucak, Kızıldağ, Kısalar, Kıpaz (Kepez) ve Sağır İn, Niğit köyleri bağlı idi.⁵⁶ Osmanlının son yıllarında Müstakil Teke Sancağı'nın kurulması sırasında (1914) Manavgat merkez nahiyeye köy olarak bağlı olan Taşahuru köyünün Cumhuriyet'in ilk yıllarında adı Taşağıl olmuş ve aynı zamanda nahiyeye merkezi olduğu görülmektedir. Prof. Dr. Tuncer Baykara, XIII. yüzyıl belgelerinde "ağıl" son ekli bir hayli köy adı geçtiğini, bazen Arapça belgelerde ağıl kelimesinin Arapça çevirisiyle kullanıldığını ve ağılların yaylıktan ziyade kışlakta daha çok olması gerektiğini belirtir. Ayrıca bu esastan kışlak yerleşmesinin ağıl yerleşmesi ile beraber zikredildiğini, günümüz Türk topluluklarından Kazaklar, Tatarlar ve Başkurlarda ve daha birçok Türklerde köy karşılı kullanılan ağıl kelimesinin avul şeklinde kullanıldığını ilave eder.⁵⁷ Manavgat ile Serik arasında kışlayan aşiretlerin kışlak yerlerine önce Taşahur sonra Taşağıl dediklerini açıkça görüyoruz.

1925-1926 yılı verilerine göre Manavgat kazasında Kaimmakam Lütfü Bey, Mal Müdürlüğü boş iken Hakim Hasan Fehmi Bey, Müdde-i Umumi Ahmet Tahir Bey, Mustantik Muharrem Bey, Eytam Müdürü Mehmed Bey, Posta ve Telgraf Müdürü Osman Refik Bey idi. Vilayet merkezi Antalya'da Ziraat Bankası Şubesi, Akseki, Elmalı, Alaiye, Kaş ve Korkud-eli kazalarında ise Ziraat Bankası'nın Sandık Memuru bulunurken, Manavgat kazasında bankanın hiçbir teşkilat yoktur. Antalya'nın yanında Alaiye, Finike, Manavgat, Korkuteli, Kaş, Akseki ve Elmalı kazalarında Ticaret ve Sanayi Odası mevcuttur.⁵⁸ 1926-1927 yılı verilerine göre Manavgat kazasının Beşkonak (Bozyaka Çayı) ve Taşağıl nahiyeleri, 225.000 dönüm ziraat yapılabilen arazisinde kış ve yaz mahsulü yetiştirildiği ve külliyetli küçükbaş hayvan yetiştirildiği görülmektedir. Antalya kasabasını Burdur vilayetine bağlayan bir devlet yolu ile Korkud-eli, Elmalı ve Manavgat kazalarına bağlayan ekser kısmı şose olan hususi bir yol bulunmaktadır. Antalya merkezde 60 yataklı Muhasebe-i Hususiye tarafından işletilen bir hastane ile Elmalı, Kaş, Manavgat ve Alaiye kazalarında beşer yataklı bir dispanser vardır. Manavgat Belediyesi'nin diğer kazalara göre kayda değer olarak yüksek olan geliri ise 230.682 liradır. Kazanın Kaimmakamı Refik Bey, Mal Müdürü Kemal Bey, Müftü Ali Rıza Efendi, Bidayet Hakimi Hasan Fehmi Bey, Müdde-i Umumi makamı boş olup Mustantik Muharrem Bey, Posta ve Telgraf Müdürü Lütfü Bey olup Hükümet Tabibi'nin gelmediği belirtilmiştir. Ama hala

⁵⁶ Dâhiliye Vekâleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimiz Adları*, İstanbul 1928, s. 141-142.

⁵⁷ Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara 2000, s. 85.

⁵⁸ 1925-1926 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, İstanbul, 1926, Matbaa-i Amire, s. 302, 354-358.

Manavgat ve Serik kazalarında Ziraat Bankası'nın Sandık Memuru teşkilatının bulunmadığını görüyoruz.⁵⁹ 1927-1928 yılı verilerine göre Manavgat kazasında 9506 kadın, 8320 erkek olmak üzere 17826 nüfus bulunmaktadır. Kazada 269 kadın ve 224 erkek olmak üzere 493 doğum, 457 kadın ve 207 erkek olmak üzere 664 vefat olmuştur. Bunun dışında kazada 31 seyyib (dul kadın) ile 226 bakire olmak üzere 257 nikah yapılmış, 13 de boşanma işlemi olmuştur. Manavgat Belediyesi'nin geliri 3234 liradır. Korkud-ili ve Serik kazalarının dışında diğer kazalarda birer Ticaret ve Sanayi Odası vardır. Alaiye, Akseki, Manavgat, Serik, Korkud-ili, Elmalu, Finike ve Kaş kazalarında Cumhuriyet Halk Fırkası, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Türk Ocağı ve Tayyare Cemiyetlerinin şubeleri bulunmaktadır. Vilayetin sağlık durumu iyi olmakla beraber bilinen hastalığı sıtmadır. Sağlık kuruluşu olarak Antalya'da Memleket Hastanesi ile Elmalı, Kaş, Manavgat ve Alaiye kazalarında birer dispanser vardır. Manavgat kazasının Kaimmakamı Avnü'l-Refik Bey, Mal Müdürü Ahmet Kemal Bey, Müftü Ali Rıza Efendi, Hakim Ali Rıza Bey, Müdde-i Umumi Mehmet Nuri Bey, Mustantik Muharrem Remzi Bey, Posta ve Telgraf Müdür Vekili İsmail Bey olup Hükümet Tabibi görevinin ise boş olduğu görülmektedir. Antalya'da 1869 yılında Osmanlı Bankası Şubesi ile 305 (1889) yılında Ziraat Bankası Şubesi açılmıştır. Antalya ile aynı yıl Ziraat Bankası'nın Alaiye, Akseki, Elmalu, Kaş kazalarında, 341 (1925) yılında ise Korkud-ili kazasında birer Ziraat Bankası Sandığı faaliyete geçirilirken Finike ve Manavgat kazalarına "henüz açılmamıştır" ibaresinin konulduğunu okuyoruz.⁶⁰ 1928-1929 yılı verisine göre Manavgat kazasında 8320 erkek, 9506 kadın olmak üzere toplam 117.826 nüfus yaşamaktadır. Ayrıca kazada 449 doğum, 1058 ölüm, 127 evlenme ve 4 boşanma gerçekleşmiştir. Kaza Kaymakamı Ö. Bedrettin Bey (Uşaklı), Malmüdürü A. Kamil Bey, Hakim Ali Rıza Bey, Müddeiumumi M. Nuri Bey, Müddeiumumi azalıkları (üç adet) boş, Müstantik M. Remzi Bey, Posta ve Telgraf Müdürü İsmail Bey iken Hükümet Tabipliği'nin boş olduğunu görüyoruz.⁶¹ 1929-1930 verilerine göre (ki burada nüfus açısından 1927 sayım sonuçları verilmiştir) Manavgat kazasında 8167 erkek, 9273 kadın olmak üzere 17.441 nüfus bulunmaktadır. Kazanın yüzölçümü 2140 km kare olup nüfus yoğunluğu 8.1 iken mevaki adedi 76 olarak kayıtlara geçmiştir. Kazanın Kaymakamı Ö. Bedrettin Bey, Malmüdürü A. Fahri Bey, Hakim Kani Bey, Müddeiumumi M. Nuri Bey, Müddeiumumi azalıkları (üç adet) boş, Müstantik M. Remzi Bey, Posta ve Telgraf Müdürü Cevdet Bey olup Hükümet Tabipliği

⁵⁹ 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1927, s. 548-559, 458.

⁶⁰ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1928, s. 442-456.

⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ 1928-1929, İstanbul 1929, s. 223, 228-229.

münhal/boş olarak görülmektedir.⁶² 1928-1930 yılları arasında Manavgat Kaymakamlığı yapan Ömer Bedrettin Bey (Uşaklı) imece usulü ile Manavgat-Şelale yolunun yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca şair olan Ömer Bedrettin Bey, Deniz Sarhoşları adlı şiir kitabındaki bütün şiirleri Manavgat, Manavgat Irmağı ve Manavgat Şelalesi esintisi taşımaktadır.⁶³

Antalya Vilayeti Umumi Meclisi'nin Dördüncü İntihap Devresinin Üçüncü İçtima Senesi Müzakeratı 2 Mart-18 Nisan 1929 tarihleri arasında yapılmış olup bu toplantılarda Manavgat'ı Meclisi Umumi azası olarak Seyfullah Bey ile İbrahim Bey temsil etmiştir. Umumi Meclis'in 1928 Yılında aldığı kararlar ve bu kararların uygulamasına göre Nafia bütçesinden Serik-Manavgat arasında iki buçuk km yolun zemin tesviyesi yaptırılmış ve geçen sene ve bu sene yapılan köprülerin başları imla (doldurmak) ettirilmiştir.⁶⁴ Umumi Meclis'in 30 Mart 1929 tarihinde Vali Faiz Bey'in başkanlığında yapılan toplantısında Maarif Encümeni'nin 25 Mart 1929 tarihli mazbatasına gereği Finike'nin Karacaören, Beşikçi köyleriyle Manavgat'ın Beşkonak nahiyesinde müsait binası olmadığından mektep açılmasının gayri mümkün bulunduğuna karar verilmiştir.⁶⁵ Yine Umumi Meclis 2 Nisan 1929 tarihinde Vali Faiz Bey'in başkanlığında yaptığı toplantıda Manavgat Kaymakamlığı'nun 24 Mart 1929 tarihli ve "*Manavgat'ta ehemmiyetli derecede ev buhranı olduğundan bahs ile kaymakam konağı inşa edilmek üzere Vilayet bütçesine beş bin lira tahsisat vaz ve kabulü istirhamını havi*" konulu yazısı Dahiliye ve Bütçe Encümeni'ne sevk edilmiştir.⁶⁶ Umumi Meclis'te Belediye İstimlak Kanunu gereğince seçilen Manavgat kazası Hakem Heyeti'nin üyeleri şunlardır. Seçim Umumi Meclis Reisi'nin muvafık mı sözü üzerine Hacı Hasan zade Ahmet Efendi, Şehirli zade Hafız Mehmet Bey, Salih zade Hüseyin Efendi, Berber zade Akif Efendi, Hacı Ahmet Efendi zade Niyazi Efendi, Halim zade Abdullah Efendi, İsmail Kaptan oğlu Rıza Efendi, Kerim'in Mehmet'in İbrahim Efendi, Aksekili Molla Mehmet zade Ali Efendi, Hacı İsmail zade İbrahim Bey, Hacı Hüseyin zade Emin Efendi, Misilli zade Ali Bey, Berber zade Hasan Efendi mahdumu Sami Bey, Hüseyin Efendi zade Zihni Bey, Berber zade Tevfik Bey'in seçimi muvafık sesleri ile gerçekleştirildi.⁶⁷

⁶² *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ*ı 1929-1930, İstanbul 1930, Devlet Matbaası, s. 245, 248-249.

⁶³ İnci, a.g.e., s. 55.

⁶⁴ *Resmi Antalya*, 8 Mart 1929, s. 6.

⁶⁵ *Resmi Antalya*, 12 Nisan 1929, s. 5.

⁶⁶ *Resmi Antalya*, 19 Nisan 1929, s. 4.

⁶⁷ *Resmi Antalya*, 10 Mayıs 1929, s. 5-6.

Manavgat kazasında şehir ve kasabalarda 303 kadın, 352 erkek, köylerde 9203 kadın, 7968 erkek olmak üzere toplam 17826 kişi yaşamaktadır. Kazanın sathi mesahası 2140 km kare olup nüfus kesafeti sekizdir. Manavgat kazasında 1928 yılında 1126 doğan, 181 ölen, 1929 yılında 579 doğan 251 ölen, 1930 yılında 902 doğan ve 112 ölen olduğu istatistiklerden anlaşılmaktadır. Manavgat'ta 343 efradın ortalama boyu 1.64 cm, ortalama kilosu ise 61.5 kg idi.⁶⁸ 1932 yılı itibariyle Manavgat kazasının merkez nahiyesinin yanında Taşağıl ve Beşkonak nahiyeleri ile 86 köyü olduğunu görüyoruz. 1927 yılında Manavgat kazasında 9506 kadın ile 8320 erkek olmak üzere toplam 17826 nüfus varken 1932 yılında 11135 kadın ile 11673 erkek olmak üzere toplam 22808 nüfus olduğu görülmektedir. Manavgat kazasının mesaha-i sathiyesi 2140 km kare, nüfus kesafeti 10.6 ve nüfusu 23808 idi.⁶⁹

1932 Yılında Manavgat Kazası ve Nahiyelerinde
Hane, Yapılar, Mektep, Belediye ve Resmi Binaları Gösteren Tablo⁷⁰

Cinsi	Manavgat kasabası	Beşkonak nahiyе merkezi	Taşağıl nahiyе merkezi
Hane	156		90
Han	2		1
Dükkân	65		1
Furun	4		-
Yağhane	1		1
Kahvehane	4		1
Mektep	1		1
Belediye	1		-
Resmi Bina	3		1
Yekün	237		99

⁶⁸ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, *Akdeniz Havzası Coğrafyası, Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari*, C. 4, Ankara 1935, s. 114, 116, 118.

⁶⁹ *Antalya 1932*, haz. Muhammet Güçlü, İzmir 2018, s. 34, 36-39.

⁷⁰ *Antalya 1932*, s. 41-42.

1932 Yılı İtibariyle Manavgat Kazasında İskân Edilmemiş Arazisiz Aşiretlerin İsimleri, Hane Sayıları, Yaz ve Kış Kaldıkları Yerler, Maişet Tarzlarını Gösteren Tablo⁷¹

İsmi	Hane ve Çadır	Nüfusları ve Kazası	Kışlakları	Yazlıkları	Maişetleri
Fettahlı	70	Manavgat 484	Manavgat sahil tarafında	Manavgat'ın Melek Yaylası	Çiftçi, koyuncu
Çolaklı	80	Manavgat 720	Manavgat sahil taraflarında	Şarkikaraağaç'ın Ketenlik Yaylası	Çiftçilik, koyunculuk
Bozahmetli	60	Manavgat 191	Manavgat sahil taraflarında	Seydişehir'in Gölene Yaylası	Çobanlık, devecilik
Kızılağaç	30	Manavgat 155	Manavgat sahil taraflarında	Akseki'nin Yarpuz Yaylası	Çobanlık-çiftçilik
Sülek	75	Manavgat 500	Manavgat sahil taraflarında	Bozkır'ın Sülek Yaylası	Çobanlık, çiftçilik
Saraçlı	100	Manavgat 885	Manavgat sahil taraflarında	Akseki'nin Gömbe Yaylası	Çobanlık, çiftçilik
Kızılot	20	Manavgat 198	Manavgat sahil taraflarında	Akseki'nin Bekiçe Pazar Yaylası	Çobanlık, çiftçilik
Hacıobası	25	Manavgat 238	Manavgat sahil taraflarında	Akseki'nin Bekiçe Pazar Yaylası	Çobanlık, çiftçilik
Basırlar	50	Manavgat 377	Manavgat sahil taraflarında	Akseki'nin Merdiven Yaylası	Çobanlık
Hacisalı	100	Manavgat 735	Manavgat sahil taraflarında	Bozkır'ın Sülle Yaylası	Çobanlık

Cumhuriyet'in X. yılında yayınlanan "Belediyeler" adlı esere göre Manavgat kazasının durumu şöyledir. Manavgat kasabasının 770 nüfusu, 210 hanesi, 4995 lira da belediye bütçesi bulunmaktadır. Kasaba içinde beş km yol olup kaldırım bulunmamaktadır. Kasaba su ihtiyacını Mudus Suyu adlı memba suyunun da karıştığı Manavgat ırmağından karşılamaktadır. Başkaca su tesisatı yoktur. Kanalizasyon ve lağım sistemi yoktur. Tenvirat olarak kasabada elektrik, havagazı, lüks lambası yoktur. Belediye tarafından kasaba adi fenerler ile aydınlatılmaktadır. Kasabanın temizlik işi iki amele ile temin edilmektedir.

⁷¹ Antalya 1932, s. 69-71.

Belediye'ye ait kasabada fenni bir mezbaha mevcut olup günde bir koyun, dört keçi ve nadiren de sığır kesilmektedir. Manavgat'ta büyük bir itfaiye tesisatı bulunmayıp kasabanın ihtiyaç ve idaresine yeterli derecede küçük mikyasta bir yangın el tulumbası ile idare edilmektedir. Kasabada bir muhtelit ilk mektep, bir dispanser, bir kütüphane, 65 dükkân, 3 lokanta, 3 gazino, 2 han ve 4 fırın bulunmaktadır. Kasaba dâhilinde ve haricinde 3 otomobil, mücavir Antalya ve Alaiye sahillerinde işleyen 4 kayak ile 4 motor mevcuttur. Kasabada muayyen Pazar ve panayır bulunmamaktadır. Kasaba dâhilinde ve çevresinde buğday, arpa, akdarı, mısır, darı, susam, börülce, pamuk, bakla, mercimek, nohut, burçak yetişir. Kasabada yerli işlerden kilim, heybe, çul, çuval, kuşak ve bez yapılır. Dâhiliye Vekâleti'nin bu yayınında kasaba içinde eski eser yoktur⁷² denilse de günümüzde bile ırmağın batı tarafına Hisar, Aşağı Hisar, Yukarı Hisar denildiğini hatırlamak gerekir.

20 İlkteşrin 1935 tarihinde yapılan Genel Nüfus Sayımı sonuçlarının Antalya Vilayeti kısmı Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından 76 Neşriyat sayısı ile yayınlanmıştır. Ke. Ka. (Kemal Kaya, Kültür Direktörü) buradan Antalya verilerini özetleyerek Türk Akdeniz dergisinin 2. ve 3. sayısında yayınlamıştır. Buna göre Manavgat şehrinde 452 erkek, 474 kadın olmak üzere toplam 926 kişi yaşamaktadır. Merkez kam. (kamutay olmalı) 4367 erkek, 4980 kadın olmak üzere toplam 9347 nüfus ile 46 köy bulunmaktadır. Beşkonak kam. 2020 erkek, 2305 kadın olmak üzere toplam 4415 nüfus ile 11 köy mevcuttur. Taşağul kam. 3011 erkek, 2706 kadın olmak üzere toplam 5717 nüfus ile 17 köy bulunur. Manavgat kazasının umumi yekünü ise 9850 erkek, 10555 kadın olmak üzere toplam 20405 nüfus ile 74 köy idi.⁷³

Manavgat Kaymakamlığı'nın 22. 04. 1936 tarihinde düzenlediği belgeye göre kazanın nahiyeleri, köyleri ve bağlı mahalleleri ile hane sayıları şöyle idi.⁷⁴

Nahiyesi	Köyü	Mahallesi	Hane Sayısı	Nüfusu (Hane X5 olarak eklenmiştir)
Merkez	Merkez	Hisar, Pazarıcı	172	836

⁷² Dâhiliye Vekâleti, *Belediyeler*, İstanbul 1933, s. 68.

⁷³ Ke. Ka. [Kemal Kaya], "İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 76 Neşriyat Sayılı Kitabından Hülasa Edilmiştir", *Türk Akdeniz*, C.I, S. 3, Haziran 1937, s. 17.

⁷⁴ Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti Manavgat kazası kaymakamlığının 22. 4. 936 tarihli nahiye ve köylerini gösterir Teşkilat-ı Mülkiye cedvelidir*. Kaymakam İmzalı.

“	Kadılar	Kadılar	32	160
“	Yalçı-Dibi	Yalçı-Dibi	28	140
“	Dolbazlar	Dolbazlar	19	95
“	Sarılar	Sarılar	61	305
“	Kara-Kaya	Kara-Kaya	31	155
“	Çenger (Eski nahiye merkezi)	Çenger	27	135
“	Salur	Salur	23	115
“	Işıklar	Işıklar	26	130
“	Çavuş-Köyü	Çavuş-Köyü	45	225
“	Hacı-Aliköyü	Hacı-Aliköyü	44	220
“	Karavca	Karavca	86	430
“	Demirciler	Demirciler	48	240
“	Kalemler	Kalemler	35	175
“	Saraçlı	Saraçlı	146	730
“	Oda-Önü	Oda-Önü	40	200
“	Uzunlar	Uzunlar	90	450
“	Sırt	Sırt	94	470
“	Çeltikci	Çeltikci	61	305
“	Namraz	Namraz	29	145
“	Halit Ağalar	Halit Ağalar	22	110
“	Ahmetler	Ahmetler	103	515
“	Veran Senir ⁷⁵	Veran Senir	54	270
“	Tilkiler	Tilkiler	16	80
“	Hatıplar	Hatıplar	21	105
“	Sevinç	Sevinç	32	160
“	Karacalar (Eski nahiye merkezi)	Karacalar	15	75
“	Kirten	Kirten	47	235
“	Homa	Homa	104	520
“	Şişeler	Şişeler	41	205
“	Gebece	Gebece	126	630

⁷⁵ 1928 yılı kaydı Viran Senir şeklindedir.

“	Seki	Seki	36	180
“	Sorkun	Sorkun	49	245
“	Evrenler-Yavşu	Evrenler-Yavşu	21	105
“	Ilıca	Ilıca	101	505
“	Kemer	Kemer	24	120
“	Evren-Köy	Evren-Köy	21	105
“	Avason	Avason	68	340
“	Selimiye	Selimiye	82	410
“	Kızılağaç	Kızılağaç	13	65
“	Boztepe	Boztepe	28	140
“	Hummaz	Hummaz	34	170
“	Seydiler	Seydiler	46	230
“	Esbiyeler	Esbiyeler	30	150
“	Kara-Öz	Kara-Öz	46	230
“	Hacı-Obası	Hacı-Obası	32	160
“	Düşenbih Işıkları	Düşenbih Işıkları	54	270
“	Aksaz	Aksaz	41	205
“	Kızılot	Kızılot	81	405
“	Sülek	Sülek	79	395
“	Bucak-Şeyhler	Bucak-Şeyhler	81	405
“	Hacı-İsalı	Hacı-İsalı	202	1010
“	Mısırlar	Mısırlar	79	395
Taşagıl	Büklüce	Büklüce	50?	250
“	Kısalar	Kısalar	34	170
“	Çardak	Çardak	95	475
“	Beydiğin	Beydiğin	49	245
“	Kızıl-Dağ	Kızıl-Dağ	68	340
“	Parekende	Parekende	19	95
“	Çakış	Çakış	112	560
“	Çardak	Çardak	70	350
“	Kızıl-Dağ	Kızıl-Dağ	179	895
“	Peri-Zeyve	Peri-Zeyve	72	360
“	Niğit	Niğit	103	515

“	Hocalar	Hocalar	42	210
“	Bereket (Eski nahiye merkezi)	Bereket	55	275
“	Karabucak	Karabucak	57	285
“	Kepez-Sağrin	Kepez-Sağrin	58	290
“	Gün-Doğdu	Gün-Doğdu	98	490
Beşkona k	Kızılca	Kızılca	120	600
“	Düz-Ağaç	Düz-Ağaç	136	680
“	Tazı	Tazı	56	280
“	Bolasan	Bolasan	82	410
“	Zerk	Zerk	109	545
“	Burmahan	Burmahan	33	165
“	Kara-Dut	Kara-Dut	17	85
“	Kara-Bük	Karabük	34	170
“	Değirmen-Özü	Değirmen-Özü	136	680
“	Ballı-Bucak	Ballı-Bucak	90	450
“	Yarış ve Boz-Yaka	Yarış ve Boz-Yaka	114	570

1936 yılının ortalarında Eksere köyü kaza merkezi olmak üzere Gündoğmuş kazası kuruldu. Gündoğmuş kazası Akseki merkezden kaza merkezi yapılan başta Eksere köyü olmak üzere 13 köy, Alanya'nın Kızılağaç nahiyesinden 10 köy, Köprülü nahiyesinden 11 köy olmak üzere 34 köyden oluşturuldu.⁷⁶ Antalya vilayetinde yapılan bu idari düzenleme Manavgat kazasını Akseki ve Alanya kazaları gibi fiilen etkilememiştir. Ama başta Gündoğmuş merkez olmak üzere kazanın kuzey, batı ve güney-batı köylerinin hemen hemen bütün ihtiyaçlarını Manavgat'tan temin ettiği görülmektedir. Çünkü vilayet merkezi olan Antalya'ya karadan ve denizden Manavgat yolu ve limanı vasıtasıyla ulaşılmaktadır.

⁷⁶ Muhammet Güçlü, XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya, Antalya 1997, s. 37; Resmi Antalya, 9 Temmuz 1936; M. Adison, "Gündoğmuş", Antalya, 12 Ağustos 1940.

Antalya Müzesi Müdürü Süleyman Fikri Erten'in gezi ve incelemelerinin sonucuyla ilgili olarak 1937 ve 1938 yılında "*Antalya'dan Anamur'a Doğru*" adıyla Türk Akdeniz dergisine seri bir yazı yazdığı görülmektedir. Süleyman Fikri Bey, Serik ile Manavgat kazalarının sınırı olan Eurymedon/Köprü Çayı üzerinde Birinci Alaeddin Keykubat bin Keyhüsrev tarafından yaptırılan bir köprü olduğunu, köprü kenarında yakın zamana kadar büyük bir Pazar kurulduğunu, Umumi Harbe kadar burada bir han mevcut olduğunu, bu gün ise pazardan eser kalmadığını belirtir. Köprü'den sonra Tugaylardan Cemal Bey'in arazisine girildiğini, şosenin sol tarafında Çakış'ta yüksekçe bir tepenin üstünde Bay Cemal'in konaklarının görüldüğünü kaydeder. Burada güneye ve doğuya uzanan ovaya Çakış Ovası denildiğini, eski kayıtlarda Çakış adının Serlâvuş şeklinde kaydedildiğini ilave eder. Tepenin batısında bazı mezarlar bulunurken, Çakış Ovası'nda bulunan yüksek kayada (Zencirli Kaya) sarnıç ve harap eserler görülmektedir. Müze müdürü düz ovoidan sonra Taşağıl'a doğru yol almıştır.⁷⁷ Köprü Çayı'nın bir buçuk saat uzağında ve Çakış Ovası'nın kuzeyinde bulunan nahiyeye merkezi Taşağıl köyüne şose ile ulaşılır. Süleyman Fikri Bey, Taşağıl isminin Taşahır kelimesinden galat olduğunu, 80-90 yıl önce Sarı Bekir uşaklarından Bekir Mehmet, Ali Çavuş, Hacı Ali ve sonra da Hacı Hatıplar buraya taştan bir ağıl yaptırdıkları için köyün adına önce Taşahır sonra Taşağıl denildiğini belirtir. Taşağıl köyü güneye doğru uzanan bir ovaya hakim tepenin üzerinde kurulmuştur. Köyün bir saat kadar güneyinde dalgalı tepelerin dibinde iki kule bulunmaktadır. Kulelerden birisinin iki kapısı ile diğerinin kapı yeri bulunmakta olup eskiden meskun olan bu yere ahalinin Güvercinlik dediğini belirtir. Daha sonra Evliya Çelebi'nin Güvercinlik Kalesi'ne ilişkin verdiği bilgileri aktarır. Güvercinlik'ten sonra dalgalı ve mümbit ovalardan geçilerek iki buçuk saat sonra Hatıplar köyüne varılır. 1891 yılında Hatıplar köyünü inceleyen Rudolf Heberder buradaki eski eserlerin Seleuxia'dan getirildiğini belirtir. Hatıplar köyünden doğu tarafa yüksek tepeler arasından bir buçuk saat ilerledikten sonra Sarılar köyüne varılır. Bu köyde ev duvarlarında pek çok heykel ve nakışlı mermer parçası göze çarpmaktadır. Bu eserler kuzey-doğu yönünde yarım saatlik uzaklıkta bulunan ve Dikmen denilen hisardan getirildiği söylenmektedir. Köyün camii kitabesinde "*Sahibü'l-hayrat Eccamiü-ş-şerif Tugayzade Mehmet Ağa Nevverallhü Merkadehu ve Benahazel imaretü'l-mübareke İbrahim Ağa bini Tugayzade Mehmet Ağa Esadallahu Fiddareyn seb'a ve miete ve elf Katip Osman Gaferallhu*" yazılı olup, 1177 H. (1763 M.) yılında Tugayzade Mehmet

⁷⁷ S. Fikri Erten, "*Antalya'dan Anamur'a Doğru I*", *Türk Akdeniz*, C.1, S. 6, Birinci Kanun 1937, s. 25-27.

Ağa'nın vasiyeti üzerine oğlu İbrahim Ağa tarafından yaptırılmıştır. Caminin yan duvarında ise "*Sahibü'l-hayrat ve hasenat Hasan Paşa*" kısmı okunan kırık başka bir kitabe mevcuttur. Ama bu kitabeden camiinin gerçek banisi Hasan Paşa mı yoksa kitabe buraya başka bir yerden mi getirildi anlaşılamamıştır.⁷⁸ Sarılar köyünde kayda değer ikinci bina 1323/1907 yılında yanmış olan Tugayzadelerin konağıdır. Güneye bakan iki katlı konağın enkazı ve yüksek duvarları hala mevcuttur. Konakları bitişiğinde yangından kurtulan, bilahare harap olan fevkani selamlığın duvarlarında Kadı Abdurrahman Paşa'nın adamlarının attığı kurşunun izleri görülmektedir. Selamlığın işlenmiş pencere kapakları ile kapısı söktürülerek Cemal Tugayoğlu tarafından Antalya Müzesi'ne hediye edilmiştir. Rivayete göre konak Kadı Paşa vakasından sonra Tugaylardan Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır. Ama Süleyman Fikri Bey, cümle kapısının yanı başında bulunan kitabede "*Tugay zade Mehmet bin Mustafa*" ifadesini okuyabilmiştir. Tugaylar sülalesinin I. Bayezid devrinde Horasan'dan geldiği, Kara İsalı aşireti ile çok mücadele ettiği, kız isteme bahsinden dolayı Kadı Abdurrahman Paşa ile aralarının açık olduğu ve Teke Mütesellimi Tekelioğlu'nun müttefiki olduğu söylenmektedir. Sarılar köyünde Tugay sülalesine ait muntazam bir kabristan bulunmakta olup eski tarihli olarak Süleyman Ağa bin Mustafa 1117, Kethüda Mehmet Ağa 1178, Manavgat kazası müdürü Tugay zade Ali Efendi 1279, İbrahim Ağa bin Mehmet Ağa 1180 yazan mezar taşları bulunmaktadır. Bunların dışında Sarılar köyünün kuzeyinde Şihlar köyü civarında Tugay zade Emin Ağa bin Mehmet Ağa'nın 1217 yılına ait mezar taşı bulunmaktadır. Ayrıca konağın alt tarafında 1200 yılında Mehmet Emin bin Mehmet bin Mustafa Tugay zade tarafından yapılmış bir çeşme vardır. Civarda Şihlar köyünde Seleuxia harabesi olup adı Hisar'dır. Bunun kuzeyinde Hisarcık denilen bir harabe daha bulunmaktadır.

Sarılar'dan Manavgat-Pazarıcı'ya bir saat mesafe olup, biraz yüksek ve devamlı olan tepe tamamen çam ağacı ile kaplıdır. Pazarıcı, Sarılar'ın güneyinde Manavgat Çayı'nın sol sahilinde bir kaza merkezidir. Pazarıcı denizden bir buçuk saat içerde olup müsait havalarda Antalya'dan buraya yelkenliler yolcu ve eşya taşımaktadır. Burası Akseki'nin de iskelesidir. Manavgat Çayı kıyım bazen batı tarafta ki ovası su altında bıraktığı için oluşan bataklıklar yüzünden kasabayı sıtma hastalığı tehdit etmektedir. Pazarıcı köyü önce Düşenbih nahiyesinin merkezi iken 25 Temmuz 1334/25 Temmuz 1918 tarihinde Manavgat kaza

⁷⁸ S. Fikri Erten, "Antalya'dan Anamur'a Doğru 2", *Türk Akdeniz*, C.2, S. 7, Mart 1938, s. 10-12.

merkezi olmuştur. Süleyman Fikri Erten bu havalinin Akseki'nin Çimi köyünden Abdi ve Şaban Paşaların çiftliği olduğunu belirtir.⁷⁹ Manavgat Irmağı'nın doğu tarafına Düşenbih, batı tarafına Manavgat denir. İhtiyarlara göre Manavgat ile Düşenbih arasında öteden beri bir zıddiyet bulunmaktadır. Süleyman Fikri Erten, Manavgat'ta içi zift dolu küpler⁸⁰ ile bazı taşların toprak altından çıkmasına bakarak burada eski bir köy bulunmalıdır diyor. Manavgat Irmağı yazın dahi geçit vermediği için yakın zamana kadar kayık mevcut iken üç sene evvel demir bir köprü yapılmıştır. Pazarcı'nın yarım saat kadar güneyinde nehir sahilinde Hisar denilen ufak kalede Selçuklu devrine ait birkaç mermer sanduka olup, bunların en büyüğü Dede Kabri olarak anılmaktadır. Burada H. 670/1271 yılına ait mezar taşı bulunmaktadır. Hisar'ın karşı yakasında Düşenbih tarafında suya yakın yerde eski Müslüman mezarları çıkmaktadır. Hisar ile Eski Antalya arasında 35 haneli Sorkun adıyla bir köy vardır. Bir tepe üstünde olan köyün iki su kuyusu bulunmaktadır. Köyde bulunan Rüstem Paşa Camii hangi tarihte yapıldığı belli değilse de kitabesinden H. 1135/1722 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır. Harap bir evde toprağa gömülü bir vaziyette bulunan sandukasından Rüstem Paşa'nın H. 803/1400 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁸¹ Sorkun ile Eski Antalya arası 4 km olup, Side'de bir km boyunca sarı renkte kum tepeleri mevcuttur. Eski adı Side olan Eski Antalya'ya Rumi 1328/1912 yılında Liva Encümeni kararıyla Selimiye adı verilmiştir. Müze Müdürü Selimiye adı kullanılmakla beraber Eski Antalya adının henüz unutulmadığını belirtir. Süleyman Fikri Bey bundan sonra Side antik şehri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Burada deniz seviyesinde ufak bir kaynak suyu varsa da bu sudan yararlanılmamaktadır. Ayrıca kendiliğinden kaynayan birçok tatlı su kuyusu

⁷⁹ S. Fikri Erten, "Antalya'dan Anamur'a Doğru III", *Türk Akdeniz*, C.2, S. 8, Nisan 1938, s. 13-15.

⁸⁰ İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre Osmanlı Devleti'nde zift kale ve tersane ihtiyaçlarını karşılamak için Alaiye Manavgat ormanlarında üretilmektedir. Kanuni devrinde Alaiye ve Manavgat civarında Könye, Torbalnas (günümüzde Türbelinas), Kızılca Şehir ve Alaköse (Alakise, Alakilise olmalı), Dima Deresi (Dim Deresi olmalı), Demirderesine (Günümüzde Değirmenözü) bağlı Bucak (sonradan Ballı Bucak) köyleri ziftçi köyler olarak bilinir. İ Hakkı Konyalı (1972)- Ali Yıldız (2008), *Abideleri ve Kitabeleri ile Manavgat Tarihi*, derleyen ve yayına hazırlayan Ali Yıldız, Antalya, 2010, s. 120-121. Bu durumda Manavgat'ta içi zift dolu küpler bulunması birinci oranın kale olduğunu gösterir ki Manavgat Kalesi vardır. İkinci ise Manavgat dağlarında üretilen ziftler Manavgat İskelesi aracılığıyla diğer kalelere ve tersanelere gönderilmektedir. Bu durumda Piri Reis'in eserinde de açıkça görüldüğü gibi Manavgat Irmağının batı tarafında Manavgat Kalesi bulunmakta olup aynı zamanda orada Manavgat İskelesi bulunmaktadır.

⁸¹ Manavgat'ın Sorgun köyünde bulunan Rüstem Bey Camii'nin 1455 tahririnde vakıf kaydı bulunmazken, 1530 yılında 1796, 1555 yılında ise 2497 akçe hasılı bulunmaktadır. Yukarda sözü edilen Rüstem Paşa Camii ile Rüstem Bey Camii'nin aynı yer olduğunu düşünüyoruz. Behset Karaca, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası, Isparta 2009, s. 70, 72, 79.

vardır. Eskiden altı saat mesafede olan Homa köyünden Side'ye kemerlerle su getirilmiştir. Ama büyük zelzeleler yüzünden bu kemerler yıkıldığı için artık kalıntısı bulunmamaktadır.⁸² Süleyman Fikri Erten'e göre Eski Antalya harabesinin içine Rumi 1313/1897 yılında Girit-Kandiye köylerinden göçen 113 hane yerleştirilmiştir. Arazi darlığı yüzünden göçmenlerin ancak 60 hanesi burada kalmıştır. 1907 yılında Side'yi ziyaret eden Hans Rott, Giritliler tarafından burada 20 kadar kireç ocağı yakıldığını ve mermerden kireç üretildiğini yazmaktadır. Süleyman Fikri Bey Side'de eski kaşane ve saraylara karşılık rutubetli, karanlık, gayri sıhhi evler yapıldığını, bunların ev değil adeta birer sefalet ocağı, nuru ziyadan mahrum birer zindan olduğunu belirtir.⁸³

Cumhuriyet'in XV. yılının başında 18. 2 1938 tarihinde Antalya Vilayeti hakkında hazırlanan ve Vali Saip Örgen'in imzasıyla Dâhiliye Vekâleti'ne sunulan rapora göre Manavgat kazasının 2140 km kare yüzölçümü olduğu, kasaba merkezinde 474 kadın ile 452 erkek yaşadığı, kazanın köylerinde ise 10.081 kadın ile 9398 erkek olduğu görülmektedir. Manavgat kazasında kilometre üzerine nüfus yoğunluğunun ise on olduğu okunmaktadır. Ayrıca 1936 yılı itibarıyla Manavgat kazası Mal Sandığı'nın küsuratlar hariç 114.831 lira gelir, 44.023 lira gideri olduğu görülmektedir. Manavgat kazasında 79 köy olup kazanın köy bütçesi 39.870 lira gelir ve 39.870 lira gider şeklinde gerçekleşmiştir.⁸⁴ Söz konusu raporda "Manavgat'ın Ahvali Ruhîyesi" ise şöyle tarif edilmektedir:

"Manavgat halkı Cumhuriyet idaresine ve onun umde ve prensiplerine, kanunlarına karşı merbutturlar. Askerlik ve yurt işlerini sevgi ile başarırlar, umumi ve hususi yerlerde görüşme ve konuşma mevzuu ekseriyetle yalnız Cumhuriyet'in kendilerine bahşettiği feyizlerdir. Halk tamamıyla çiftçi ve kısmı azamı ancak yıllık yiyeceğini temin eder kuvvettedir. Başarılarının ve verimlerinin gerek kendileri ve gerek memleket için daha faydalı olması ancak zürrai işlerde azami rehberlik yapmakla kabil olabilecektir. Bu temin edildiği takdirde ve ziraat işleri makineleştirildiği, ırmak ve çaylardan istifade edildiği takdirde Manavgat ve havalisi yurdumuzun her şey yetiştiren belli başlı ziraat bölgelerinden biri olacaktır.

Halk kültürü sever, merkez ve merkeze yakın köyler çocuklarını okuyup yazmalarını temin için fazlaca uğraşırlar. Yalnız 25000 kusur nüfuslu olan bu ilçede okul sayısı çok azdır. Mevcut okulların genişletilmesine, yeniden büyük köylerde okul açılmasına ihtiyaç

⁸² S. Fikri Erten, "Antalya'dan Anamur'a Doğru IV", *Türk Akdeniz*, C.2, S. 9, Haziran 1938, s. 8-10.

⁸³ S. Fikri Erten, "Antalya'dan Anamur'a Doğru", *Türk Akdeniz*, Yıl. 3, S. 13, 1. 5. 1939, s. 14.

⁸⁴ Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti'nin 18. 2. 1938 Tarihli Raporu*, s. 41-44, 47.

vardır. Selimiye halkını tamamıyla Girit muhacirleri teşkil etmektedir. Bu köy halkı ana yurda kavuşalı kırk yılı mütevaciz bir zaman olduğu halde güzel dilimizi benimsememişlerdir. Halen Rumca konuşmaktadırlar. Gidişleri de ayrı bir unsur gibidir. Yerli halkı sevmeyen ve onlara sokulmazlar.” Raporun ilerleyen sayfalarında ise “Manavgat halkının hangi unsurdan olduğu” sorusuna ise “Halk tamamıyla Türk’tür. Eskiden gelme 10 kadar siyah ırka mensup aile varsa da onlarda zamanla ve tamamıyla Türkleşmiş ve Türklerle ihtilat etmiş vaziyetindedirler” şeklinde cevap verilmiştir.⁸⁵

Cumhuriyet’in XV. Yılına gelindiğinde Manavgat kazasının Taşağıl ve Beşkonak adlarında iki nahiyesi, 74 köyü, 2410 km kare arazisi, kilometre kare başına düşen kişi sayısı dokuz, kasabada 452 erkek, 474 kadın olmak üzere 926 kişi, kaza genelinde 9398 erkek, 9991 kadın olmak üzere toplam 19389 kişi yaşadığı, Kaymakam Ali Rıza Köstepen, Hakim Sait Bahçevli, Cumhuriyet Müddeiumumisi Zeki Olcay, Sorgu Hakimi Zeki Kaymaz, Jandarma Komutanı Yzb. Abbas Ergun, Askerlik Şubesi Reisi Yzb. Şevki Katlay, Belediye Şarbayı Şükrü Sözen (Aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi İlçe Yönetim Kurulu Başkanı), Müftü Ali Aksoy, Taşağıl Kamunbayı Hulki Yıldırım, Beşkonak Kamunbayı Ruhi Akboğa, Mal Müdürü Kadri Bozdağ, Hükümet Tabipliği’nin boş ve Ebe’nin Halide Aksu olduğu görülmektedir. Vilayet Umumi Meclisi’nde Manavgat kazasını ikisi de ziraatçı olan Ahmet Tugayoğlu ile Tefik Berberoğlu temsil etmektedir. Tefik Berberoğlu aynı zamanda Vilayet Daimi Encümen üyesidir. Manavgat’ta Tapu Memuru olarak Akif Akıncı’nın bulunduğunu, 1938 yılında Kanunusani/Ocak-Eylül arasında 181 işlem yapıldığını ve 640 lira gelir elde edildiğini öğreniyoruz. Bu rakamlar dört işlem gerçekleştiren Gündoğmuş’a göre çok iyi iken 171 işlem gerçekleştiren Kaş’a göre de iyidir. Ama 390 işlem gerçekleştiren Serik’e ve 385 işlem gerçekleştiren Alanya’ya ve 422 işlem gerçekleştiren Korkuteli’ye göre bir hayli düşüktür. Serik Tapu Memurluğu bu işlemlerden 1439 lira kazanırken, Korkuteli Tapu Memurluğu’nun ise 1118 lira kazandığı görülmektedir.⁸⁶

Manavgat Kazasının 1940 ile 1970 yıllarında nahiyeleri, köyleri ve nüfusu ise şöyledir.

⁸⁵ Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti’nin 18. 2. 1938 Tarihli Raporu*, s. 52-55.

⁸⁶ *Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi*, S. 11-12, 29 İkteşrin 1938, Cumhuriyet’in 15. Yılı Sonunda, s. 49, 148.

Köyler	1940	1970 ⁸⁷	1973	Hane Sayısı	Kazaya Mesafesi (km) ⁸⁸
Merkez Nahiyesi Köyleri					
Manavgat Kasabası	1162	-			
Ahmetler	302	481	496	20	35
Aksaz	128	491	495	60	7
Avason (Yaylaalan)	316	1002	1000	100	26
Boztepe	155	425	480	110	30
Bucak Şeyhler	274	477	791	140	6
Çavuşköy	152	263	873	120	15
Çeltikci	251	471	480	120	3
Çenger	78	433	429	110	20
Demirciler	204	739	744	120	4
Dolbazlar	214	537	545	120	8
Espiyeler	127	308			
Evren Yavşı	114	364	370	90	11
Evrenköy	132	239	293	60	14
Gebece	627	526	409	70	35
Haciali	104	186	288	60	10
Hacıobası	157	784	789	120	14
Halit Ağalar	50	182	190	60	17
Hatıplar	106	514	513	110	5
Hummaz	114	358			
Homa/Oymapınar	242	943	934	140	16
Ilıca	412	881	887	120	7
Işıklar Manavgat	66	509			
Kadılar	89	182	182	60	17
Kalemler	188	428	420	80	14
Karacalar	272	514	518	130	10
Karaöz/Karagöz	174	886	780	80	7

⁸⁷ Orhan Tunçdemir (derleyen), *Manavgat Tarih ve Turizm*, Cumhuriyet'in 50. Yılı için hazırlanmıştır, Yay. Manavgat Belediyesi, Manavgat Matbaası, Basım Yeri ve Tarihi yok, Sayfa sayısı yok., Manavgat İlçe Merkezi adlı bölümden alınmıştır.

⁸⁸ 1973 İl Yıllığı, Cumhuriyet'in 50. Yılında Antalya, Duran Ofset Matbaası, byy., bty., s. 84-85.

Karakaya	99	279	279	60	32
Karavca /Değirmenli)	367	785	793	160	13
Kemer	46	337	337	60	3
Kitren (Ulukapı)	270	1104	1087	120	8
Kızılot	51	937	936	130	13
Namras (Çamlıtepe)	21	233	244	60	30
Odaönü	143	308	350	60	30
Pazarıcı Şıhlar	162	509			
Sorkun	216	673	671	80	3
Salur	65	835	319	60	20
Saraçlı (Saraçlı Kale)	41	446	446	110	18
Sarılar	435	1147	1117	160	5
Seki	167	486	486	60	14
Selimiye (Side)	294	623	616	80	7
Sevinç	97	115	115	60	31
Seydiler	196	373	371	100	8
Sırt	345	809	757	80	27
Sülek	29	237	232	60	8
Şişeler	195	651	825	80	11
Tilkiler	81	306	308	20	23
Uzunlar	214	622	635	120	16
Viranşehir (Örenşehir)	184	498	532	70	27
Yalçıdibi	134	340	340	60	27
Göçebe	45	-			
Aşağışıklar			425	80	8
Belenobası			231	90	15
Cevizler			239	60	7
Çayyazı			358	60	3
Çolaklı			1115	170	15
Doğançam			452	80	5
Gençler			402	60	30
Hacısalı			199	50	13
Hocalı			258	60	28
Kızılağaç			229	60	10
Taşkesiği			183	40	21

Tepeköy			143	40	27
Yukarıışıklar			510	60	10
Beşkonak Nahiyesi Köyleri					
Beşkonak	252	1150	922	170	65
Bozkaya (Yeşilbağ)	587	788	826	80	130
Ballıbucağ	409	358	371	90	115
Bolasan	512	-			
Burmahan	164	210	273	60	78
Değirmenözü	395	322	333	60	93
Düzağaç	686	674	1074	120	80
Karabük	219	250	253	70	72
Kızılağaç (Çaltepe)	770	610	611	80	85
Tazı	296	618	608	100	83
Zerk (Altıkaya)	472	488	484	90	105
Taşağıl Nahiyesi Köyleri					
Taşağıl	973	2941	2984	220	30
Beydiğın	195	335	318	120	55
Bereket	192	1008	1121	150	25
Büklüce	119	782	795	100	35
Çakış	603	1207	1219	60	30
Çardak	134	392	535	60	45
Çolaklı (Üçtepeler)	302	1178			
Gündoğdu	273	1038	1035	90	20
Hocalar	151	448	644	80	26
Karabucak	179	238	234	60	50
Kepez Sığrın (Sagreyın) (Sağır-İn)	569	1271	1272	140	75
Kısalar	127	326	316	60	24
Kızıldağ	337	362	271	80	50
Niğit (Denizyaka)	347	1796	1793	140	45
Parekende	17	131	233	50	52
Peri Zeyve (Yavrudoğın)	256	440	984	100	20

Kaza köyleriyle beraber	19410	-			
-------------------------	-------	---	--	--	--

21 Ekim 1945 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre Manavgat kasabasında 572 erkek, 508 kadın olmak üzere 1080 nüfus yaşamaktadır. Bunun dışında kasabada ikisi kör, ikisi çolak, altısı total, ikisi sağır ve biri kambur olmak üzere 13 özürlü vatandaş bulunmaktadır. Manavgat kazasında bucak ve köyleriyle beraber 10.489 erkek, 10.998 kadın olmak üzere 21.487 nüfus yaşamaktadır. Bunun dışında kazada 22 kör, 32 çolak, 66 total, 9 sağır, 3 kambur, 7 kötürüm ve 6 müteaddit olmak üzere 145 vatandaş özürlü idi.⁸⁹ 1946 yılı itibariyle Manavgat kasabasında yataklı iki han, üç berber, bir şehir kulübü, iki kahvehane bulunmaktadır. Kazada pehlivan güreşlerine fazla rağbet edilir. Bundan ötürü güçlü pehlivanlar yetişir. İçme suyu Manavgat Irmağı'ndan temin edilir. Kasabada çeşme olmamakla beraber birkaç tane kuyu bulunur. Işık petrolle temin edilir. Haberleşme PTT. ve asayiş telefonuyla yapılır. Kasabada etrafı servilerle çevrili ırmak boyu, kordon, Eski Antalya ve deniz kıyılarında mesire ve eğlence yerleri bulunur.⁹⁰ Aynı yıl yayınlanan bir başka esere göre ise Manavgat kazasının 2140 km kare yüzölçümü, 22.555 nüfusu, Beşkonak (Bozyaka) ve Taşağıl adlarında iki bucağı, 79 köyü bulunmaktadır. Serik üzerinden il merkezine 84 km'lik düzgün bir şose ile bağlıdır. Bu dönemde Manavgat Irmağı'nın doğu yakasına Düşenbih (halk Durşanba), batı yakasına Manavgat denir. Bu haliyle kasaba birbirinden ayrı düşmüş iken inşa edilen 85 m. uzunluğundaki demir köprü ile bu ayrılığa son verilmiştir. Manavgat Irmağı kışın zaman zaman taşarak batı yönündeki ovayı su altında bırakır. Kasaba içinde servi ve ulu ağaçlarla gölgelenen ve kahvehane masalarının konulduğu güzel bir rihtımı bulunmaktadır. Irmağın uygun yerine yapılacak barajdan elde edilecek enerji Manavgat ve çevre kazaları ucuz elektriğe kavuşturacak, modern un değirmenleri, zeytinyağı tashir haneleri ve kereste fabrikalarını çevirecek kadar geniş güce sahiptir. Belediye kasabada bir hal yaptırmıştır. Temizce bir otel, iki han, bir aşçı dükkânı vardır. Kaza merkezinde 8-10 adet iptidai tahin imalathanesi varken evlerde basit el tezgâhlarında gömleklik, çarşaflık bezler, keçi kılından torba, çuval, keçe (çul olmalı) ve çadır dokunur.⁹¹ CHP. Antalya ve Burdur Bölge Müfettişi Feyzullah Uslu ile CHP İl Yönetim Kurulu Başkanlığı

⁸⁹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Antalya İli, C. 6, Yayın No. 286, Ankara 1949, s. 9.

⁹⁰ Hüseyin Orak, *Türkiye Kılavuzu*, C. I, Ankara 1946, s. 369.

⁹¹ Yamaner, a.g.m., s. 354-355.

Demokrat Parti'nin Antalya'daki faaliyetleri üzerine 1947 yılının ilk aylarında birçok rapor düzenlediği görülmektedir. Bu raporlarda daha çok Demokrat Parti Antalya İl Başkanı Ahmet Tekelioğlu ile İl İdare Kurulu Üyelerinden Akif Sarıoğlu üzerinde durulmuştur. Müfettiş F. Uslu, Serik, Korkuteli ve Elmalı kazalarında Demokrat Parti'nin teşkilatının kurulduğunu, bilhassa Elmalılı olan Niyazi Aksu'nun TBMM'nin kış tatiline girdiği günlerde bir haftasını Elmalı'da geçirmesini istemektedir. Muhafif partinin teşkilatlanmasına ilişkin Manavgat ve diğer kazalardan söz edilmeyen raporlarda Osman Yerebakan, Zeki Yantaç, Badik Hafız ile Süleyman Kaçaroğlu ve Dr. Burhan(ettin)'in temaslarına ilişkin değerlendirmeler bulunduğu görülmektedir.⁹²

1965 yılında Manavgat'ın iki köyünde yapılan bir sosyolojik araştırmada Tugayoğlu Çiftliği'ne dahil olmamış ve yerleşimi çok eski olan I köyü ile son otuz yılda hayvancılığı bırakarak tamamen yerleşmiş olan G köyü incelenmiştir. I köyü Manavgat'tan 10 km uzakta taşlık bir tümsek üzerinde kurulmuş, 116 haneli ve 700'e yakın nüfusa sahip bir köydür. Köyün 8000-12000 dönüm arasında arazisi olup arazinin bir ucu Akdeniz'e uzanmaktadır. Araştırmacının adını telaffuz etmediği bu köy bir sahil ve ova köyüdür. Sakinler köyün etrafındaki bazı küçük köylerin idari yönden bu köye bağlı olduğunu söyleseler de bu doğru değildir. Bu bağlılık olsa olsa pazar ve ekonomik bağlılık veya ihtiyaçları gidermeye yönelik olmalıdır. Bundan 20-25 yıl önce köyde büyük dükkânlar varmış, şimdi dükkânlar kapanmış, sermaye teknolojiye ve toprağa aktarılmıştır. Şimdi çok küçük olan dükkânlardan birini total fakir bir köylü işletmektedir. I köyünde 1920'lerde evlerin üstü yerli kiremitle örtülmeye başlanmış, kısa sürede saz ve tahta yongasından olan damlar ortadan kalkmıştır. 1950'lerde Marsilya kiremit köye girerken, 1960'dan itibaren ise beton evler yapılmaya başlanmıştır. Bu durumda I köyü çevre köylerinde ihtiyaçlarını gördüğü pazar ve dükkânların olduğu bir ova köyü durumundadır. Ama I köyünün Manavgat'a yakın olması, ulaşım araçlarının zamanla artması, Manavgat pazarının büyümesi ve köylülerin ihtiyaçlarını kasaba pazarından görmesinden dolayı köyün gelişimi durmuştur. I köyündeki Bay K Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra köydeki üç bakkaldan birisi olup beş oğlu bulunmaktadır. Bunların iki oğlu Antalya'da tüccar, üç oğlu ise köyde çiftçidir. Bay K'ye babasından 50 dönüm gibi az bir arazi düşmüştür. O bakkal dükkânından biriktirdiği sermayeyi köylülerden ve Tugayoğlu'ndan aldığı arazilere yatırmıştır. Önce beş pullukla ziraat yaparken şimdi 3 traktörü, 1

⁹² Faysal Mayak, "Demokrat Parti'nin Antalya'daki Faaliyetleri Üzerine 1947 Yılı CHP İstihbarat Raporları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Güz 2009, s. 75-77, 79, 82.

taksisi, 3 su motoru ve şehirde mağazaları vardır. Söylediğine göre 350 dönüm olan tarlasındaki pamuğunu 750 işçi bir günde çapalayabilir. Hiçbir derdi olmayan Bay K'nin hükümetten köyün yanındaki sulak alanın kurutulmuş olması yönünde bir isteği bulunmaktadır.

G köyü ise Serik ve Manavgat kaza merkezlerine yirmişer km uzaklıkta olup son otuz yılda kurulan bir Yörük köyüdür. Köy Yörüklükten yani hayvancılık yapanlardan oluştuğu için dağınık mahalleler halindedir. G köyünde 72 hanede 400 nüfus bulunmaktadır. Köye ne başka köylerden ne de köyden kasaba ve şehre göç Ağa ile köylüler arasındaki ortaklık ilişkisinden dolayı yok denecek kadar azdır. Köyün Ağası Antalya'da apartman yaptırmış olup jip ve taksi ile ara sıra köye gelmektedir. Köylülerin ev yerleri dahi Ağaya aittir. Evler yeni olmasına rağmen %84'nün üzeri yerli kiremit ile örtülü olup Marsilya kiremitli ev sayısı çok azdır. Aşiret reisinin oğlu olan Bay F Hukuk Fakültesi son sınıftan ayrılmış olup Antalya'da yaşamakta ve şimdi büyük işletmecidir. Modern araçlarla donatılmış 5000 dönüm çiftliğe sahip olan G köyü Ağasının 10 traktörü, 3 kültivatörü, 5 hububat mibzeri, 11 tohum temizleme makinesi, 4 su motoru, 1 jipi ve 1 taksisi bulunmaktadır. Ağanın pamuk tarlasını 4000 işçi bir günde ancak çapalayabilir. Ayrıca bir kâhyası, bir ustabaşı, 8 şoforu ve birkaç tane de sürekli işçisi olan Ağa'nın köyün muhtarı da yakın akrabasıdır. Böylece köyün denetimini de yapan ağa taban arazilerde pamuk ziraatı yapmakta kır arazilerini de hububat ekimi için köylülere ortak olarak vermektedir.⁹³

Manavgat Belediyesi

Manavgat kazasında bir Belediye teşkilatı olup 1931 yılı itibarıyla 4995 lira gelire sahiptir. 1932 yılında hazırlanan Antalya Raporunda Manavgat belediyesi kasabada “imarât, yol kışadı, rıhtım ve daire inşası gibi faaliyetlerin tahakkukunu temin etmiştir” denilmektedir.⁹⁴

Cumhuriyet Döneminde Manavgat Belediyesi'nin Gelir ve Gideri (Lira)

Yıl	Varidat (Lira)	Masraflar (Lira)	
1925	3.333	2573	
1926	5145	4145	
1927	5952	6066	

⁹³ Bahattin Akşit, *Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme-Toplum, Siyaset ve Kültür Dönüşümleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1985, s. 7-11, 38-41.

⁹⁴ *Antalya 1932*, s. 44, 46.

Yıl	Tahakkuk Eden (Lira)	Tahsil Edilen (Lira)	
1928	4346	4346 ⁹⁵	
1933	2751	2726	
1934	3457	3417	
1935	3851	3755	
1936	4662	4549	
1937	4760	4717 ⁹⁶	
1938	5129 Varidat	5129 Masraf ⁹⁷	

Manavgat Belediyesi'nin sorumlu olduğu kasabanın 655 nüfusu olup, nüfusa nisbeti 6.63 idi. 1925-1928 yılları arasında Manavgat Belediyesi'nin gelirleri devlet vergileri ile beraber tahsil olunan kesir ve hisseler, oktruva resmi, 2, 3 ve 4. sütunlarda yazılı olanlardan başka belediye vergi ve resimleri, istikrazat, ianat ve teberruat gibi kalemlerden oluşmaktadır. Belediyenin masrafları ise umuru idariye ve hesabiye, umuru sıhhiye ve hayriye, imar ve tezyini belde, tanzifat, tenvirat ve elektrik tesisatı, itfaiye, muhtelif masraflar, vazai fi sairei belediye gibi kalemlerden oluşmaktadır. Ayrıca 1928 yılı itibarıyla belediyenin iki salhane, bir tekerlekli tulumbası bulunmakta ve beş daimi müstahdem ile dört belediye memuruna yıllık 3496 lira ödeme yapmaktadır.⁹⁸

B- Manavgat Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu

Bu başlık altında ekonomi ve ticaret, ziraat ve hayvancılık, sağlık ve sosyal hayat, eğitim, yol ve haberleşme konularına değineceğiz.

Ekonomi ve Ticaret

Manavgat kazasında kendi adını taşıyan bir çay olup kasabanın kuzeyinden denize kadar dört ile altı metre arasında derinliğe sahip olduğu için yelkenliler ve

⁹⁵ TC. Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, *Belediyelerin 1925, 1926, 1927 ve 1928 Senelerine Ait Hesap Hülasaları*, İstanbul, 1930, s. 3, 179, 210, 240, 270.

⁹⁶ *Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi*, S.11-12, 29 İkteşrin 1938, Cumhuriyet'in 15. Yılı Sonunda, s. 148.

⁹⁷ Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti'nin 18. 2. 1938 Tarihli Raporu*, s. 46.

⁹⁸ TC. Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, *Belediyelerin 1925, 1926, 1927 ve 1928 Senelerine Ait Hesap Hülasaları*, s. 3, 33-124, 179-270, 300, 330.

motorlar işlemektedir. Yalnız zaman zaman çayın ağzının tıkanıdığı görülmektedir. Bunda ötürü küçük vasıtalar çaya girmekte zorlanmaktadır. Kasabanın 2. km ile 3.5. km kuzeyinde iki şelalesi vardır. Kasabanın içinde çayın üzerinde 1932 yılında tamamlanmış demir asma bir köprü bulunmaktadır. Seksen metre uzunluğunda olan köprü Manavgat için hayati önem arz etmektedir.⁹⁹ 1932 yılı raporuna göre Manavgat Çayı'nın arazi sulamada pek faydası yoktur. Suyu berrak ve lezizdir. Denizden kasabaya kadar olan kısımda elli tonluk gemiler ve motorlar seyri sefer edebilir. Manavgat Çayı kaza dahilinde Avason köyünden itibaren güneye doğru her kısmında kereste nakliyatına müsaittir.¹⁰⁰ Antalya, Alanya, Finike ve Kaş (Andifli) iskelesi kadar önemli olmasa da Manavgat'ta kasabanın bulunduğu yerde bir iskele bulunmaktadır. Kasaba Manavgat çayının iki tarafında ve denizden beş km kadar içerdedir. Kasabanın bulunduğu yerde çayın genişliği 60 m, derinliği ise ortalama 5 m kadardır. Denizden çay yoluyla kayıklar, motörler ve yelkenliler kasabaya kadar gelir.¹⁰¹

Manavgat kazasında 11273 hektar mera, 28100 hektar bataklık ormanları, 160570 hektar kuru ormanları olmak üzere toplam 188670 hektar orman bulunmaktadır.¹⁰² Manavgat kazasının Taşağıl nahiyesi ve Bereket köyünde krom, mangenez, demir, çinko, kalay ve bakır madenleri bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁰³ 1932 yılına ait rapora göre Manavgat kazasında sadece Azakzadeler kereste fabrikası bulunmaktadır. Ayrıca sel değirmeni tabir edilen su ile işleyen 24 adet değirmen vardır. Örneğin Alaiye'de 138 değirmen varken Antalya ve köylerinde 24 değirmen bulunmaktadır. 1928 yılından beri Antalya'da elektrik aydınlatması vardır. Alaiye'de sokaklar ve bazı evler aydınlatılırken Elmalı'da kasaba 1933 yılı içinde elektrik fabrikasının faaliyete geçmesi düşünülmektedir. Vilayetin diğer kazalarında elektrik yoktur. Bu meyanda Manavgat kasabasında da elektrik bulunmamaktadır. Vilayet dâhilinde Antalya'nın yanında Alaiye, Finike, Manavgat, Kaş, Akseki ve Elmalı kazalarında Ticaret Odası teşkilatı vardı. İktisat Vekâleti tarafından son zamanlarda Elmalı ve Finike odaları lağv olunarak Antalya Odası'na, Akseki ve Manavgat odaları Alaiye Odası'na, Kaş Odası da Muğla'nın Fethiye kazası Odasına rapt ve ilhak olunmuştur.¹⁰⁴ Manavgat Şelalesi'nin doğu tarafında üç adet sel değirmeni bulunmaktadır. Bu değirmenler İbrahim Ünal'a ait tapunun içinde bulunmaktadır. Değirmenler İbrahim Ağa

⁹⁹ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., s. 35-36.

¹⁰⁰ *Antalya 1932*, s. 8.

¹⁰¹ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., 62.

¹⁰² *Antalya 1932*, s. 4.

¹⁰³ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., 64.

¹⁰⁴ *Antalya 1932*, s. 76-78, 95

zamanında modernize edilmiştir. Irmağın batı tarafından değirmene gelmek isteyenler ulaşımı önceleri sal ile sonraları ise sandal ile sağlamışlardır.¹⁰⁵

Cumhuriyet Döneminde Antalya Mal Müdürlüğü'nün Manavgat Kazasına Tütün ve İçki Satışı Şöyledir.¹⁰⁶

Yıllar	Tütün Miktarı (Kg)	Tütün Kazanç (Lira)	İçki Satışı (Lira)
1933	8690	21709	3800
1934	8231	21912	4174
1935	9847	26343	3727
1936	11191	30271	4635
1937	11162	30131	6657

Mal Müdürlüğü 1933-1937 yılları arasında tütün ve içki satışlarının yanında tuz satışı da yapmıştır. Ama tuz satışı Antalya, Kaş, Finike ve Alanya kazalarında yapıldığı görülmektedir. Bu durumda Manavgat'a yapılan satışlar Alanya üzerinden olmalıdır.

Türkiye Kılavuzu'na göre Manavgat kazasının ticareti tomruk halinde kereste, kömür, buğday, yulaf, çeltik, susam, akdarı, bakla, keçi, koyun, sığır ile Yörüklerin yaz mevsiminde yaylada ürettiği bir miktar peynir ve yağ üzerine olur. Bunun dışında bir miktar deri ihraç edilir. Kazada on kadar tahan imalatı varsa da bunlar bir nevi değirmen durumundadır. Bir Tarım Kredi Kooperatifi faaliyet göstermektedir. Kazada iptidai tarzda dokumacılık vardır. El tezgâhlarında pamuk ipliğinden don ve gömleklik, kendirden urgan ve kıldan torba, çuval ve diğer yazgılar yapılır. Kazanın tüccar ve iş adamları ise şöyledir: Ahmet ve Sırrı Tugayoğulları çeltik, buğday ve susam; Mustafa Acar çeltik istihsal ve ihraç etmekle tanınmıştır. Bunların dışında Antalya'dan yapılan ihracata tavassut edenler arasında ise Hüseyin Vural, Şükrü Sözen, Mehmet Gebeceli, Mahmut Özdemir, Yusuf Yılmaz, Fazıl Göksel, Mustafa Çelebi, Abdullah Öz ve Mustafa Tümbül bulunmaktadır. Kazanın taşıtları kamyon, deve ve at olmakla beraber denizde ise küçük motor ve yelkenlilerle nakliyat yapılır.¹⁰⁷

Ziraat, Hayvancılık ve ormancılık

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Manavgat kazasında tarım ve hayvancılık yoğun şekilde yapılmaktaydı. Manavgat kendisinin dışında Akseki ve Gündoğmuş gibi

¹⁰⁵ İnci, a.g.e., s. 76.

¹⁰⁶ *Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi*, S.11-12, 29 İlkteşrin 1938, Cumhuriyet'in 15. Yılı Sonunda, s. 119-120.

¹⁰⁷ Orak, a.g.e., s. 368.

kazaların da iskelesiydi. İskelesinden dolayı da yük hayvanları rağbet görüyordu. Bir fikir vermesi ve kıyaslama yapma açısından önce Cumhuriyet öncesinde Manavgat'ın bazı köylerinin hayvan durumu hakkında bilgi vereceğiz. Buna göre Teke Sancağı Müstakil Mutasarrıflık olmadan önce son yılını yansıtan 1914 yılına ait Konya Vilayet Salnamesi'ne göre Alaiye Kazası Manavgat Nahiyesi'nin bazı köyleri ve hayvan sayısı şöyledir.¹⁰⁸

Köy	Feres/At	Merkeb	Ester (Katır)	Kara Sığır	Deve	Ağnam (Koyun)	Kıl Keçisi
Beydiğın	39	32	9	210	16	144	2150
Boztepe	12	37	2	155	3	32	277
Burmahan	29	37	8	124	22	-	664
Boz Ahmetli	17	88	6	166	38	111	414
Ahmetler	65	81	5	159	12	747	3761
Uzunlar	10	33	2	104	5	58	623
Avason	28	38	5	178	19	22	5314
Basırlı	2	45	-	70	1	2	25
Salur	12	11	-	59	2	56	414
Bedan	19	22	1	139	3	127	495

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Manavgat Kazasında Ziraat Edilen Arazi, Alınan Mahsul ve Hayvancılık

Cinsi	1927-1928 Üretimi (kg) ¹⁰⁹	1928-1929 Üretimi (kg) ¹¹⁰	Hayvanın Cinsi	1927-1928 Hayvan Sayısı (Ad) ¹¹¹
Buğday	5.676.550	4.222.700	Bargir	475
Arpa	798.500	1.848.400	Kısrak	919
Yulaf	12.700	127.200	Merkep	1912
Mısır	750.000	118.625	Katır	34
Burçak	-	26.964	Deve	2819
Nohut	10.000	3000	Eşek	4803
Börülce	-	115.945	Öküz	3269

¹⁰⁸ Konya Vilayet Salnamesi, Mali 1330, 30 Salname, s. 435.

¹⁰⁹ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1928, s. 443.

¹¹⁰ TC. Devlet Yıllığı, 1928-1929, İstanbul 1929, s. 224-225.

¹¹¹ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1928, s. 444-445.

Pamuk	500.000	434.160	Koyun	19.925
Patates	-	31.560	Keçi	71.915
Soğan	-	5000	Süt (kg)	20.112
Fasulye	80.000	-	Yün ve Yapağı, kg	15.200
<i>Ekilen Ürün</i>	<i>1927-1928 Yılı (Dönüm)</i>	<i>1928-1929 Yılı (Dönüm)</i>	Keçi Kılı (kg)	18.210
Buğday	5160	57.636		
Arpa	7985	28.762		
Yulaf	1270	3481		
Mısır	7500	949		
Akdarı ve Kumdarı	30.000	15.322 (Akdarı)		
Bakla	245	279		
Susam	5000	20.250		
Pamuk	5000	3618		
Patates	-	63		
Soğan	-	120		

1927-1928 yılı verilerine göre Manavgat kazasında 188.680 hektar orman varlığının bulunduğu görülmektedir. Bu miktarın hektar cinsinden 101.900 karaçam, 24.530 meşe, 1880 ardıç, 39.620 katran, 20.750 hektarı mütenevvia çalılıklardan oluşuyordu. Söz konusu ormanlardan 6876 metre murabba kereste, 17.647 cedit kantar odun ve 150 cedit kantar kömür elde edilmiştir.¹¹² Manavgat kazasında kendi adıyla anılan 110 km genişliğinde bir ova bulunmaktadır. Bunun yanında kasabanın 4 km kuzey doğusunda Çeltikçi köyü yakınından çıkan ve diğer iki kaynağın güneye akmaları ile Manavgat Ovası'nda 47 km (47000 dönüm) bir bataklık oluşturmuşlardır. Ayrıca kasabanın 4 km güney batısında 11 km genişliğinde ((11000 dönüm) çeşitli kaynakların oluşturduğu Sorgun bataklığı vardır. İlaveten Manavgat kasabasının 7 km. kuzey batısında Ilica köyü yakınında 6 km genişliğinde (6000 dönüm) Ilica Bataklığı bulunmaktadır.¹¹³ 1932

¹¹² 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1928, s. 446.

¹¹³ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., s. 42-44.

yılı raporuna göre Antalya merkez kazasıyla Alaiye, Manavgat, Akseki, Serik, Finike ve kaş kazalarında göl yoktur. Manavgat kazasında 200 hektar genişliğinde Alan, Çeltikçi, Mekeli; 40 hektar genişliğinde Ilıca ve 20 hektar genişliğinde Niğit bataklıkları bulunmaktadır.¹¹⁴ Manavgat kazasında meyve veren 370 portakal, 27 mandalina, 180 limon ve 78 turunç ağacı bulunmaktadır. Bu rakamlar Antalya, Alanya, Finike kazalarıyla kıyas kabul edilemeyecek kadar düşüktür. Kaş kazasının bir hayli altında olduğu gibi Serik kazası ile neredeye eşit durumdadır. Buradan 1930'lu yıllarda Manavgat ve Serik kazalarında henüz narenciye ziraatı yapılmadığını söyleyebiliriz. Manavgat kazasında fidan halinde meyve vermeyen 94 portakal, 70 mandalina, 150 limon ve 2000 turunç bulunmaktadır.¹¹⁵ Meyve veren ağaçlar için yaptığımız yorumun aynısını meyve vermeyen fidanlar için de yapabiliriz. 1930 yılında Manavgat kazasında 173500 dönüm buğday, 15000 dönüm arpa, 5000 dönüm mısır, 9500 dönüm darı, 3000 dönüm yulaf ve 2000 dönüm pirinç ziraatı yapıldığı görülmektedir. Ayrıca bakliyat sınıfından 2000 dönüm bakla, 1760 dönüm börülce, 150 dönüm mercimek, 150 dönüm nohut, sınai bitkilerden 803 dönüm pamuk ve 90.000 dönüm susam ziraatı yapılmıştır.¹¹⁶ Manavgat kazasında yukarıda miktarlarını verdiğimiz arazilerden hububat sınıfından 5600 ton buğday, 987 ton Arpa, 334 ton mısır, 665 ton darı, 423 ton yulaf ve 130 ton safi pirinç üretilmiştir. Ayrıca bakliyat olarak 29 ton bakla, 142 ton börülce, 3 ton mercimek ve 6 ton nohut üretilmiştir. Sınai bitkilerinden ise Manavgat kazasında 9000 kilo çekirdeksiz pamuk ile 3.690.000 kilo susam üretilmiştir.¹¹⁷ Görüldüğü gibi Manavgat kazası Katip Çelebi'yi tasdik edercesine külliyetli miktarda susam ürettiği anlaşılmaktadır. Susam ziraatında Manavgat kazasının üretim alanı 90.000 dönüm ile kazalar arasında en yüksek oran olup ona en yakın olan ise 74530 dönüm ile Serik kazası olduğunu belirtelim.¹¹⁸

Macit Selekler'in 1936 yılında yayınladığı broşüre göre Antalya'da çeltik ekimi 1925 yılında Mehmet Bileydi'nin Mısır'dan getirdiği tohumları 200 hektar kadar olan çiftliğine ekmesi ile başlamıştır. Manavgat kazasında ise Maraş Mebuslarından Tahsin Bey'in 1928 yılında Cemal Tugay'ın çiftliğinde çeltik ekmesi ile başlamıştır. Tahsin Bey, Cemal Tugayoğlu çiftliğinden başka bir kaş su basan arazide çeltik ziraatını iki yıl devam ettirmiştir. Bölgede ilk kanal Köprü

¹¹⁴ *Antalya 1932*, s. 15-16.

¹¹⁵ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., s. 74.

¹¹⁶ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., s. 81, 83-84.

¹¹⁷ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., s. 76, 78-79.

¹¹⁸ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., s. 84.

Çayı'ndan Cemal Tugayoğlu çiftliğine açılmıştır. 2000 hektardan fazla genişliğe sahip olan çiftliğe 3 m derinliğinde, 2.5 m genişliğinde ve 18000 m uzunluğunda bir kanal açılmış olup 30.000 lira sarf edilmiştir. Kanal Tugayoğlu çiftliğinin dışında Taşağıl, Bereket, Büklüce, Mecidiye, Niğit ve Hacı Pınarı köylerinden 15.000 hektar araziye sulayacaktır. İkinci kanal 1933 yılında Ali Oğuz tarafından Serik-Karadayı Çiftliği için Köprü Çayı'ndan yapılmıştır. 1934 yılında Antalya eski Valisi Nazif Bey, Solak kanalını Aksu nehrinden açtırmıştır. 1935 yılında Alara Nehri'nden Boztepe köyüne doğru açılan 3.5 m derinliğinde 1.20 m genişliğinde ve 6 km uzunluğunda kanal ile Serik-Abdurrahmanlar köyündeki 6.5 km uzunluğundaki kanal tamamlanamadığı için 1936 yılında bitirilmesine çalışılmıştır. Her iki kanala müteşebbisler 40.000 lira para harcamışlardır. Söz konusu broşürde o dönemde açılan diğer kanallar hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Bunun dışında Manavgat Nehri'nden 10.000 hektarlık Ulan (Ulualan) arazisini sulayacak 7 kilometrelik bir kanal ile Serik-Köprü Çayı'ndan Karagöl ve Eminceler kanalları gibi teşebbüslerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁹

1932 yılı sayım sonuçlarına göre Manavgat kazasında 1344 at ve kısarak, 258 katır, 2032 eşek, 9399 sığır, 1 manda, 2693 deve, 18893 koyun ve 45949 kıl keçisi bulunmaktadır. Ayrıca Antalya vilayet merkezinde bir aygır deposu mevcut olup burada yarım ve tam kan Arap ve İngiliz aygırları ile Kıbrıs merkep aygırı bulunmaktadır.¹²⁰ Antalya vilayetinde ve Manavgat'ta arıcılık yapılmakta olup 1932 yılında Manavgat kazasında 11130 kg bal ile 663 kg bal mumu üretimi gerçekleşmiştir.¹²¹ Cumhuriyet'in XV. yılında Manavgat kazasında Ziraat Memuru Nezihî Fıratlı, Orman Mühendis Muavini Niyazi Tokay, Veterinerlik Hayvan Sağlığı Memuru Faik Antlı olup kazada 160.580 hektar kuru ve 16176 hektar baltalık orman mevcudu ile önemli olarak börülce yetiştirilmektedir.¹²²

Türkiye Kılavuzu'na göre Manavgat'ta pek fazla miktarda aşısız yabancı zeytin ağacı bulunurken iklimin müsait olmasına rağmen turuncgiller rağbet görmemiştir. Zeytin ağaçlarının aşılınması ve ıslah edilmesi halinde binlerce ton zeytin mahsulü üretilebileceği vurgulanmaktadır. Bunun dışında palamut ormanları pek çok olmasına rağmen üretim ve ihracat üç seneden beri

¹¹⁹ M[acit] Selekler, *Antalya'da Çeltik Ekimi*, Broşür, Her hakkı mahfuz deyiştir, Antalya Basımevi, 722, byy. , bty., s. 5-11.

¹²⁰ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., s. 120, 125.

¹²¹ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., s. 141.

¹²² *Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi*, S.11-12, 29 İlkteşrin 1938, Cumhuriyet'in 15. Yılı Sonunda, s. 9, 107, 148.

durmuştur.¹²³ 1946 verilerine göre Manavgat kazasında yılda her biri 5-6 bin ton olmak kaydıyla buğday ve yulaf üretimi varsa da arpa üretimi 3-5 yüz ton kadardır. Baklagillerden bir miktar börülce ve bakla ile bin tondan fazla mısır, 4-5 yüz ton akdarı ve 1-2 bin ton susam üretilir. Kaza sınırları içinde önemli miktarda armut, badem, şeftali ve keçiboynuzu ağaçlarına rastlanır. Burada turunçgiller henüz gelişmiş değildir. Bu çevrede 50 bin kadar verimli ve sayısı milyonu bulan yabani zeytin ağaçları bulunmaktadır. Kereste, kömür ve palamut üretimi olan Manavgat kazasında hayvan ve hayvan ürünleri de oldukça boldur. Kekik balları özellikle Salur köyünden elde edilen ballar bu civarda ünlüdür.¹²⁴

Sağlık ve Sosyal Hayat

Yukarda vurguladığımız gibi 1926-1927 yılı verilerine göre Manavgat kazasında beş yataklı bir dispanser bulunmaktadır.¹²⁵ 1927-1928 yılı verisinde de bu bilgi tekrar edildiği halde Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni tarafından hazırlanan Akdeniz Bölgesi Coğrafyası adlı eserde Manavgat kazasında hastane ve dispanser yoktur denilmektedir. Manavgat'taki dispanser sonradan kapatılmış olabilir. Buğu sandığı vardır. Umumi muvazeneyle ait bir de Sıtma Mücadele Şubesi bulunmaktadır. Antalya vilayetinde Manavgat'ın yanında Finike, Serik, Kaş kazalarında birer Sıtma Mücadele Şubesi bulunmaktadır. Manavgat Sıtma Mücadele Şubesi'nin sağlık kadrosu hakkında fikrimiz yok iken Serik Sıtma Mücadele Şubesi'nde bir tabip ile dört sıhhat memurunun çalıştığını biliyoruz. Manavgat kasabası su ihtiyacını kuyu suyu ve çay suyu ile temin etmektedir. Ama çay suyu temiz değildir.¹²⁶

1932 yılına ait rapora göre Sıtma Mücadele Teşkilatı'nın Antalya, Serik, Manavgat, Finike, Elmalı ve Kaş kazalarında bariz başarı elde ettiği ve sıtmanın tahribatını durdurduğu anlaşılmaktadır. Sıtma ile mücadele kapsamında Antalya, Manavgat ve Elmalı'da önemli miktarda kanallar açılmıştır. 1931 yılı yazında Korkuteli kazasında meydana gelen önemli sıtma epidemisinin önüne geçilmiştir.¹²⁷ Antalya'da Sıtma Mücadele Teşkilatı 1929 yılında kurulmuş olup on sene zarfında merkezi Antalya olmak üzere Serik, Manavgat, Finike, Kaş, Korkuteli ve Elmalı kazalarında altı şube şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Ayrıca Alanya kazasında ise Manavgat şubesine bağlı bir daire, Sıtma Mücadele Teşkilatı'na bağlı olarak faaliyette bulunmaktadır. Antalya Sıtma Mücadele

¹²³ Orak, a.g.e., s. 367-368.

¹²⁴ Yamaner, a.g.m., s. 355.

¹²⁵ 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1927, s. 555.

¹²⁶ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., s. 89, 91, 96

¹²⁷ Antalya 1932, s. 48.

Heyeti'nin Reisi Dr. Nazmi Öke, Laboratuar Şefi Dr. Kemali Beyazıt, Merkez Sıtma Mücadele Tabibi Dr. Münür Soykam, Serik Şube Tabibi Dr. Sait Ünal, Manavgat Şube Tabibi Dr. Fuat Şileli, Korkuteli Şube Tabibi Dr. Hamdi İpekoğlu ve muntika katibi Murat Şeremet olduğunu görüyoruz.¹²⁸ Macit Selekler'in 1936 yılında çeltik ekimine ilişkin yayınladığı broşürde Manavgat kazasında bulunan göller ve bataklıkların Köprü Çayı, Çakış Gölü, Niğit Gölü, Kısalar Deresi, Sarısu Bükü, Kara Mersin Bataklığı, Ilıca Gölü, Ilıca Deresi, Kemer Bataklığı, Sorkun Bataklığı, Kargı Çayı ve Üçirmak Dereleri, Ulan (Ulualan) Gölü, Karpuz Çayı, Kızılot Bataklığı ve Alara Çayı olarak sıralanmaktadır. Burada sözü edilen göller ve bataklıklar daha çok kış mevsiminde oluşan yaz mevsiminde kuruyan göl ve bataklıklar cinsindedir. Antalya'da Sıtma Mücadele Teşkilatı'nın sekiz senelik bir mazisi bulunmaktadır. Broşür yayımlandığında Akseki ve Alanya hariç bütün kazalar bu teşkilatın faaliyet alanına girmiş durumdadır. Teşkilatın bünyesinde altı sıtma mücadele doktoru, yirmiden fazla sıtma mücadele memuru ile oldukça mühim bir bütçesi bulunmaktadır. Sıtma Mücadele Teşkilatı Dr. Nuri zamanında Ulan ve Sorkun bataklıklarını eski kanalları ıslah etmek ve yeni kanallar açmak suretiyle kurutmuştur. Ilıca Gölü'nün kurutulması için çok müspet faaliyetler gösterilmiştir. 1934 yılında Serik kazasında ise sadece Kürüş Bataklığı kurutulmuştur.¹²⁹

1932 yılına ait rapora göre Kaş, Elmalı, Alaiye, Akseki ve Manavgat kazalarında Sıhhat Vekâleti'ne ait beşer yataklı ve mahalli Hükümet Tabiplerinin idaresinde birer muayene ve tedavi evi bulunmaktadır.¹³⁰ Cumhuriyet'in ilk on yılında kaza ve köylerde sağlık teşkilatı oluşturularak kazalara Hükümet tabipleri ve muvazzaf sağlık memurları tayin edilmiştir. Bu meyanda Elmalı, Alanya, Manavgat, Kaş kazalarında muayene ve tedavi evleri açılarak faaliyete başlamıştır. 19932 yılında Akseki'de yeniden bir dispanser daha açılarak fakir hastalara meccanen ilaç vermeye başlanmıştır. Ama Cumhuriyet'in XV. yılında Manavgat kazasının Hükümet Tabipliği'nin boş olduğunu, sağlık personeli olarak ebe Halide Aksu ile iki sıhhat memurunun bulunduğunu ilave edelim.¹³¹ 1938 yılı başında hazırlanan rapora göre ise Antalya merkezde 75 yataklı Memleket Hastanesi, umumi kadınlara mahsus bir dispanser ile Elmalı, Alanya, Akseki,

¹²⁸ *Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi*, S.11-12, 29 İkteşrin 1938, Cumhuriyet'in 15. Yılı Sonunda, s. 69, 71.

¹²⁹ Selekler, *Antalya'da Çeltik Ekimi*, s. 19-21.

¹³⁰ *Antalya 1932*, s. 49.

¹³¹ *Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi*, S.11-12, 29 İkteşrin 1938, Cumhuriyet'in 15. Yılı Sonunda, s. 65, 148.

Kaş, Manavgat kazalarında birer muayene ve tedavi evi mevcuttur. Vilayette genel olarak sıtma olup hastalık sahillerin yanında yaylalara da yayılmıştır. Vilayette Sıtma Mücadele Teşkilatı olup hastalık Serik, Finike, Manavgat ve Antalya'nın bazı nahiyelerinde etkilidir. Antalya şehrinde sivrisinekler anüfel cinsinden olmayıp diğer muntikalarda anüfeldir. Sıtma ile mücadelede bataklıkların kurutulması ve nehirlerin mecralarının temizlenmesi önem arz etmektedir.¹³²

XX. yüzyılın ortalarına doğru Manavgat kazasında sağlık kurumu olarak Hükümet Tabipliği, Sıtma Mücadele Teşkilatı ve bir dispanser bulunmaktadır.¹³³

Eğitim Durumu

Manavgat kazasında modern ilk mektep binası İttihat ve Terakki döneminde inşa edilmiştir. Üç dershaneli olan Manavgat Erkek Mekteb-i İbtidaisi, Manavgat Çayı'nın sağ yakasında büyük bir arazi üzerine kargir ve resmi plana uygun olarak emaneten inşa ediliyordu. İnşaatın 1916 yılı Eylül ayına kadar bitirilmesine çalışılıyor. Manavgat kazası yeni teşkil edildiği için devlet binaları açısından ve bayındırlık hizmetlerinden mahrum bulunuyordu. Mektep binası kazanın ilk devlet binası konumundaydı. Eğitim eski mektep binasında 40-50 öğrenci ile devam ediyordu.¹³⁴ Cumhuriyet döneminin başında Manavgat kaza merkezinde sadece bu mektep bulunuyordu. Manavgat kasabasında bir mektep olup burada 65 kız, 76 erkek, köylerde ise yedi mektep olup bu okullarda 132 kız ile 207 erkek talebe eğitim görmektedir. Kaza dâhilinde sekiz ilk mektepte toplam 480 talebe bulunmaktadır.¹³⁵ 1932 raporuna göre de biri kasabada yedisi köylerde olmak üzere kazada 8 ilkokul bulunmaktadır. Manavgat kaza merkezinde 85 çocuk varken kasaba ilkokulunda 134 çocuk okumaktadır. Bu fazlalık etraf köylerden merkez mektebine çocuk devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Manavgat kazası köylerinde 2232 çocuk mevcut olup bunun 337'si okurken, geri kalanı yani 1895'i okuyamamaktadır. Manavgat kazasında mecburi tahsil yaşında olanlardan kasabada %100, nahiyeye ve köylerde %15 ve kaza genelinde ise %20 oranında okuduğu görülmektedir.¹³⁶

Balıkesir Saylavı Enver Adakan'ın müşahit raporuna göre CHP'nin 1936 Antalya İl Kongresi 20 Aralık 1936 tarihinde Halkevi salonunda toplanmıştır.

¹³² Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti'nin 18. 2. 1938 Tarihli Raporu*, s. 101 vd.

¹³³ Orak, a.g.e., s. 369.

¹³⁴ Ahmet Kısa, "Müstakil Teke (Antalya) Mutasarrıfı Sabur Sami Bey (Draz) ve Faaliyetleri (24 Ağustos 1914-17 Nisan 1916)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 39, S. 68, 2020, s. 486.

¹³⁵ Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, a.g.e., s. 108.

¹³⁶ *Antalya 1932*, s. 63, 65-67.

Buna göre sıhhiye bahsinde Aşiretlerin iskanı için Sıhhiye Vekaleti'nce tedbir alındığı, Manavgat'ta arazisi olmayan köylülere 1505 sayılı kanununun tatbik edilmesi hakkındaki dileği yalnız Selimiye köyü için tatbik edildiği, Vekaletçe fazla tahsisat verilmediği için başka köylere tatbik edilemediği belirtilmiştir. Manavgat'ın Beşkonak nahiyesinde yeni bir okul binası yaptırılmış ve Umumi Meclis'ten öğretmen isteneceği belirtilmektedir. Taşağıl nahiyesi okulunda pansiyon bulunduğundan Hocalar, Pirizive, Gündoğdu, Çolaklı, Kısalar köylerinde şimdilik ayrıca okul binası yaptırmaya imkan ve lüzum görülmemiştir denilmektedir. Bütçe darlığı yüzünden Boztepe, Ilıca ve Ahmedler köylerine yeniden veya ilaveten öğretmen verilemediği vurgulanmaktadır. Ayrıca su getirilmesi için Manavgat'ın Avsan köyü sandığına ve Taşağıl nahiyesinde sarnıç inşası için yardım yapılması dileği bütçe vaziyeti yüzünden yerine getirilememiştir. Kongrenin dilekler kısmında ise Manavgat Hükümet Konağı'nın bitirilmesi, Elmalı ve Alanya kazalarında hükümet konağı yapılması için tahsisat verilmesi, Manavgat'ın Sorgun köyü önündeki bataklıkın kurutulması, Manavgat'ta bir mürettep ağır ceza mahkemesinin açılması, Manavgat-Alanya arasındaki Alara Irmağı üzerinde bir köprü yapılması ve Karpuz Irmağı köprüsünün yeniden inşası dile getirilmiştir.¹³⁷ 1938 yılının başında Antalya Valiliği tarafından hazırlanan raporun idari kısmına göre Manavgat kazasının iki nahiyesi ve 74 köyü bulunmakta olup bunlardan sekiz köy ile kasabada mektep bulunmaktadır. 1938 yılı itibariyle kazada dokuz ilkokul olup kütüphane ve okuma odası bulunmamaktadır. Örneğin Akseki'de bir kütüphane ile 5 okuma odası, Alanya ve Serik'te birer okuma odası bulunmaktadır. Bu okullaşma ve eğitim durumundan Manavgat merkeze okuma yazma oranı 33.2 (E. 42.0, K. 24.7) iken nahiyeye ve köylerde 7.55 (E. 12.6, K. 2.5) olduğu görülmektedir.¹³⁸ Cumhuriyet'in XV. Yılına gelindiğinde Manavgat kazasının eğitim durumu şöyleydi. 1934 yılından beri köylerde köy kanundan yararlanılarak yedi geniş odalı, büyük salonlu ve 300 talebe kapasiteli 16 mntika okulu yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi de Manavgat'ın Beşkonak (Bolasan) nahiyesinde bulunmaktadır. Manavgat kazasının Kültür İşyarı Orhan Günertem, Merkez Öğretmeni Sadiye Ünal, Öğretmenler Hayriye Karakurum ile Baha Ulustan, Taşağıl Başöğretmeni Ziya Gerçek, Öğretmenlerden biri Abd. (Abdullah) Ertem diğeri boş, Avason Öğretmeni Osman Cömert, Selimiye Öğretmeni Rıza Bars,

¹³⁷ CHP. 1936 İl Kongreleri, Ankara 1937, s. 48-52.

¹³⁸ Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti'nin 18. 2. 1938 Tarihli Raporu*, s. 1, 56-58.

Ilıca Öğretmeni Burhan Katlandur, Seydiler Öğretmeni boş, Homa Öğretmeni Hamdi Öztürk ve Bolasan Öğretmeni Mehmet Aydın idi.¹³⁹

Sarılar köyünden İsmail Akyol kendisiyle 2 Mart 1997 tarihinde evinde yapılan sohbette 3 Eylül 1945 tarihinde Aksu Köy Enstitüsü'nden mezun olduğunu, önce Sorgun köyüne öğretmen olarak verildiğini, arkadaşlarının köyün okulunu yapmaya başladıklarını, Sorgun köylüsünün de okul inşaatına yardım ettiklerini, Şevket adlı birisinin kendini kastederek "Eeee ... komşular, Arap'ın oğluna bedava ev yapıyorsunuz" deyince Direktör'e Sorgun köyünde çalışmayacağını söylemesi üzerine Halil Öztürk'ün kendisini motosikleti ile Sarılar köyüne getirdiğini, okulun kaba duvarının örülmüş, bir de çatısının çakılmış olduğunu gördüğü belirtir. Ayrıca okulda başka bir şey olmadığını, tarih olarak ise 10 Eylül 1945 tarihini verir. İlâveten okulun sıvası, penceresi, öğrenci sırası, yazı tahtası hasılı hiçbir şeyinin olmadığını belirtir. Bundan sonra Sarılar Köyü Okulu için yaptığı mücadeleyi anlatır. İsmail Akyol öğretmen o dönemin okulları ve talebeleri hakkında "Manavgat merkezde bir okul, Seydiler köyünde bir okul, Ilıca köyünde bir okul, bir de Taşağıl'da bir ilkokul vardır. Tabii bir de Sarılar'daki benim ilkokul vardı. Dolbazlar, Şişeler, Hatıplar, Bucakşılılar, Hummaz gibi çevre köyün çocukları da Sarılar Köyü İlkokulu'na yaya olarak gelirlerdi" demektedir.¹⁴⁰ 1946 yılı verilerine göre Manavgat kazasında biri merkezde olmak üzere 7 öğretmenli ve 22 eğitimci ilkokul bulunmaktadır. Kazada daha birçok okulun inşası sürmektedir. Ayrıca kasabada bir halkevi ile buraya bağlı 600 cilt kitabı bulunan okuma odası mevcuttur.¹⁴¹

Antalya'dan sonra kazalarda Elmalı (1944), Alanya ve Akseki (1947), Korkuteli (1951), Finike (1953), Kaş (1955), Manavgat (1955 yılında temeli atılmış), Serik (1957) ve Gazipaşa (1959) yılında birer ortaokul hizmete girmiştir.¹⁴² Bu durumda Gündoğmuş hariç bütün kazalarda ortaokul bulunduğu görülmektedir. Ama Cumhuriyet'in ilk yıllarında kazada ortaokul bulunmamaktadır. Manavgat kazasının talebeleri önce Antalya ile Alanya okuluna sonra Demokrat Parti iktidarında Serik'te bir Ortaokul açılınca Beşkonak ve Taşağıl nahiyelerinin talebeleri Serik Ortaokulu'na gitmişlerdir. Bu talebelere birisi de Taşağıl

¹³⁹ *Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi*, S.11-12, 29 İlkteşrin 1938, Cumhuriyet'in 15. Yılı Sonunda, s. 27, 36, 92, 148.

¹⁴⁰ İnci, a.g.e., s. 163-167.

¹⁴¹ Orak, a.g.e., s. 369. Manavgat kazasında Halkevi'nin açılışı ve hizmet binasının inşası hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Muhammet Güçlü, "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Manavgat Teşkilatının Kurulması ve Halkevi'nin İnşası(1923-1951)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 40, Bahar 2020, s. 201-226.

¹⁴² Ali Rıza Gönüllü, *Cumhuriyet Döneminde Antalya (1923-1960)*, İstanbul 2010, s. 341-350.

nahiyesi Beydiğın köyünden idi. Bu talebe sonra Türkiye'nin en önemli bitki genetikçilerinden olan Prof. Dr. Kani Işık olmuştur.

Yol ve Haberleşme

1914 yılında İbradı'ya nahiye müdürü olarak atanan Tefvik Macit Bey (Selekler) görev yerine gitmek için yol sormaya başladığını, muhataplarının *"Kesikbeli yolu var, fakat Taşağıl'dan ilerisi iki gün gideceksin bir tek köye hatta insana rastlayamayacaksın, geceyi de alanda geçireceksin dediler. Bir yol da Manavgat-Akseki üstünden gider o daha uzun ise de yolda illik, günlük bulunur. Her iki yolda ancak katır sırtında seyahat edilebilir"* dediklerini, daha uzun olduğu halde Manavgat-Akseki yolunu tercih ettiğini, bu tercihte kaza merkezini görmek arzusunun da etkili olduğunu, o zaman Antalya'da bir tek motorlu kayık olduğunu, onunla Eski Antalya'ya (Side), oradan merkeple Manavgat'a Manavgat'tan Akseki'ye katırla seyahat ettiğini, geceyi Karavca köyünde bir harman yerinde geçirdiğini, ertesi akşam geç vakit Akseki'ye vardığını yazar. Nahiye müdürü yolculuğu sırasında Sakseyidi Beli yolundan korkmadıysa da Kepez'den Marla'ya kadar merdiven şeklindeki yollardan çok korkmuştur.¹⁴³ Görüldüğü gibi Osmanlının son döneminde Antalya'dan İbradı, Akseki ve Konya'ya ulaşmak için Manavgat bölgesinde iki yol bulunmaktadır. Bu yollardan Kesikbeli yolu tarihi bir yol olup Roma devrinden beri kullanılmıştır.¹⁴⁴ Nahiye müdürünün yol sorduğu kişilerin Kesikbeli yolu için söyledikleri *"bir tek köye hatta insana rastlamayacaksın, geceyi de alanda geçireceksin"* ifadesi doğru değildir. Çünkü Taşağıl'dan sonra bölgede Çardak ve Beydiğın köyleri bulunduğu gibi Kargı ve Beldibi adlı hanların da Selçuklular devrinden itibaren yolculara hizmet ettiği malumdur. Kaldı ki tavsiye edilen Manavgat-Akseki yolunda müdür geceyi söylenenin aksine Karavca köyünde harman yerinde geçirdiğini belirtmektedir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında 1927-1928 yılı verilerine göre Antalya-Manavgat arasında 73 km olup, bunun 20 km'si sağlam, 14 km'nin tamirine hiç başlanmamış, 35 km'si ise yeni inşa edilmekteydi. Söz konusu yolun 4 km'si ise henüz açılmamış idi. Manavgat-Alaiye arası ise 70 km olup bunun 8 km'si yeni inşa edilmekte ise de 62 km henüz açılmamıştır. Manavgat-Akseki arasındaki yol 78 km olup bu yolun tamamı (78 km) henüz açılmamıştır. Bu dönemde Manavgat kazasının Posta ve Telgraf Müdür Vekili İsmail Bey idi.¹⁴⁵ 1928-1929

¹⁴³ Selekler, *Yarımaların Arkasından*, s. 63-64.

¹⁴⁴ Muhammet Güçlü, "Antalya (Pamphylia) Bölgesinde Yollar: Kesikbeli Yolu ve Son Yüzyıldaki Durumu", *Adalya*, No. V, 2001-2002, s. 273-284.

¹⁴⁵ 1927-1928 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, İstanbul 1928, s. 451, 456.

yılı kayıtlarına göre ise Antalya-Manavgat yolu 73 km olup bunun 20 km sağlam, 4 km tamir olunmakta, 10 km tamirine başlanmış ve 35 km ise yeni inşa olunmakta idi. Manavgat-Alaiye yolu 70 km olup 8 km yeni inşa olunmaktadır. Manavgat-Akseki yolu 78 km olup yolun sağlam kısmı olmadığı gibi üzerinde hiçbir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Buradan İsmail Bey'in asaleten Posta ve Telgraf Müdürü olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁶ 1929-1930 yılı verilerine göre Antalya-Manavgat yolu 73 km olup bunun 40 km sağlam, 4 km tamir edilmekte, 10 km tamire başlanmış, 20 km ise yeni inşa olunmak idi. Manavgat-Alaiye yolu 70 km olup, bunun sadece 13 km yeni inşa olunmaktaydı. Manavgat-Akseki yolu 78 km olup yol üzerinde her hangi bir çalışma yapılmamaktadır. Söz konusu yolun kayıtlara göre sağlam kısmı da bulunmamaktadır. Manavgat kazasının Posta ve Telgraf Müdürü ise Cevdet Bey idi.¹⁴⁷

Yine Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait (1932) verilere göre Serik ve Manavgat arasında 37 km yol olup bunun 10 km tam şose, 27 km ise tesviye halindedir. Yazın otomobil ile kışın araba ile sefer yapılabilir. Manavgat-Alaiye arasında 70 km yol olup bunun 40 km tesviye halinde iken 30 km ise patika halindedir. Yolun bu kısmında tam şose yol bulunmamaktadır. Bunun yanında Manavgat kazasının köylerinin bir kısmında Serik, Korkuteli ve Elmalı kazası köylerinin çoğunda yazın tamamen ve kışın kısmen otomobil ve araba ile sefere müsait köy yolları vardır. Antalya-Burdur telgraf hattından başka vilayetin doğu kısmında Antalya-Serik-Manavgat ile Manavgat-Akseki-İbradı telgraf hattı bulunmaktadır. Alaiye telgraf hattı ise Anamur'a, Akseki hattı da Seydişehir'e bağlıdır.¹⁴⁸ 1938 yılının başında hazırlanan Antalya Raporuna göre Antalya-Serik yolu 41 km olup bunun 27 km muntazam şose, 10 km bozuk şose, 4 km ise imalatı tesviye halindedir. Bu yoldan yaz ve kış her türlü vasıta geçebilir. Serik-Manavgat yolu ise 42 km olup 8 km iyi halde şose, 34 km imalatı tesviye halindedir. Bu yol yaz ve kış vesait geçebilir durumdadır. Manavgat-Alanya yolu 70 km olup, bunun 64 km imalatı tesviye halinde, 6 km ise araba yoludur. Bu yoldan nakliye vesaitleri kışın güçlükle geçebilir. Manavgat-Akseki yolu 70 km olup bunun 27 km imalatsız tesviye, geri kalan 43 km ise patika halindedir. Manavgat kazasında Manavgat ile Taşağıl nahiyesi arasında 32.5 km yol olup bunun 9 km tesviye, 24.5 km ise patika halinde bulunmaktadır. Manavgat ile Beşkonak nahiyesi arasında 77.5 km yol olup bunun 9 km şose, 31 km tesviye ve 37.5 km ise patika halindedir. Antalya-Serik yolunda Düden Çayı'nda 120 m

¹⁴⁶ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929, İstanbul 1929, s. 227, 229.

¹⁴⁷ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1929-1930, İstanbul 1930, s. 245, 247, 249.

¹⁴⁸ Antalya 1932, s. 90-91,93-94..

kargir, Soğucaksu'da 70 m kargir, Tehneli'de 100 m kargir, Aksu'da 111 m betonarme, Cumalı Ovası Çayı'nda 38 m ahşap-betonarme, Kayaburnu'da 20 m betonarme, Köprü Çayı'nda 140 m kargir köprü bulunmaktadır. Serik-Manavgat yolu üstünde Sarıcasu'da 10 m betonarme, Kömürcüler Deresi'nde 8 m betonarme, İlicesu'da 25 m betonarme, Manavgat Çayı'nda 80 m B.D (Beton demir olmalı) köprü vardır. Manavgat-Alanya yolunda ise Karpoz Çayı'nda 140 m ahşap harap, Alara Çayı'nda 75 m (...), Kargı'da 25 m ahşap köprü bulunmaktadır.¹⁴⁹

Cumhuriyet'in XV. yılına gelindiğinde Antalya-Serik-Manavgat yolunun Serik'e kadar olan kısmının ahşap menfez ve köprülerinin betonarmeye dönüştürüldüğü, Aksu Nehri'ne betonarme bir köprü yapıldığı, Serik'e kadar muntazam bir şose haline getirildiği ve muhtelif yerlerinde tamirci barakaları yapıldığı görülmektedir. Yolun Serik-Manavgat kısmında ise köprüler, menfezler yapılmış, tesviye-i turabiye ve silindiraj ile yol iyi bir hale getirilmiştir. Yolda yaz ve kış otomobiller gidip gelmektedir. Cumhuriyet devrinden önce mevcut olmayan Manavgat-Alanya yolunun başında bir köprü yapılmış, yolun tesviye-i turabiyesi ile gerekli yerlerinde köprü ve menfezleri tamamlanmıştır. Yazın otomobil ile gidilen bu yolun şose haline dönüştürülmesi için çalışılmaktadır. Cumhuriyet devrinde aşılması güç dağlık ve kayalık arazi üzerinde yapılmaya başlanan Akseki-Manavgat yolunun 25 km açılmıştır. Geri kalan kısmı ise programa göre yapılmaya çalışılmaktadır. 1938 yılında Posta, Telgraf ve Telefon Müdürlüğü'nün Manavgat Şefi Cevdet Can olup, telgraf açısından yeni ihdas olan Gündoğmuş kaza merkezinin bu yıl içinde Akseki merkezine bağlanması, Antalya-Serik-Manavgat ile Korkuteli-Elmalı arasında birer tel ilavesiyle takviyesi kabul edilmiştir.¹⁵⁰

Konya Vilayeti ile Müstakil Teke (Antalya) Mutasarrıflığı meclislerinde bulunan Mehmet Rasih Efendi (Kaplan), Antalya'da bilinen adıyla Rasih Hoca, 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren Büyük Millet Meclisi'nde Antalya Milletvekili olarak uzun yıllar hizmet etmiştir. Rasih Hoca'nın Antalya'ya ve ülkeye birçok hizmeti olmuştur. Ama onun Antalya için hayali olan projesi ise Ankara-Konya-Antalya Demiryolu ve Manavgat Limanı'nın inşasıdır. Manavgat Limanı'nı Eski Antalya diye bilinen Side şehrindeki eski limanı canlandırarak yapmayı

¹⁴⁹ Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti'nin 18. 2. 1938 Tarihli Raporu*, s. 94-98.

¹⁵⁰ *Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi*, S.11-12, 29 İkteşrin 1938, Cumhuriyet'in 15. Yılı Sonunda, s. 56-58, 60-61.

düşünmektedir. Söz konusu Ankara-Konya-Antalya demiryolu ve Manavgat Limanı projesini anlatmak için dokuz sayfalık bir broşür bastırıldığı görülmektedir. Burada Milli Mücadele döneminde Ankara'nın iâşesi sırasında çekilen sıkıntıları dile getirmekte ve projesinin yaşama geçirilebilmesi için "Devletin bu günkü işlerinin çokluğu nedeni ile bu işe bir an önce başlayamayacak ise iç borçlanma ile veya Amerika, İngiltere'deki mali gruplar nezdinde girişimde bulunularak" yapılmasını önermektedir. Söz konusu broşürün üzerine vefat etmeden önce 10 Eylül 1949 tarihinde Yeğenim Rifat Kaplan'a hitabıyla yazdığı yazıda "Bu broşürdeki esasların tahakkukunu görmeden hayattan çekilirsem bu esasları gaye edinerek çalışmanızı bir vatan borcu millet borcu olarak size tavsiye ediyorum. Hüsnü niyetle çalışmak daima muvaffakiyetinizde amel olacağını düşünerek bu milli işte de garazsız ve ivazsız çalışmanızı dilerim" demektedir.¹⁵¹ Söz konusu broşürün aslını görme şansımız olmadığı için Rasih Kaplan'ın broşürü hangi yılda bastırıldığını anlayamadık ama onun tavsiye ettiği gibi yabancı mali gruplarla temas edildiğini gösteren 8 Ekim 1930 tarihli Bakanlar Kurulu'nda şöyle bir karar aldığını görüyoruz. Söz konusu kararda

"Konya-Manavgat demiryolları ve limanının inşasına talip bulunan "Leeoverhandt" gurubile kendi namına mezkur inşaat hakkında tetkikat ve teklifatta bulunabilmek üzere dört aylık bir opsiyon verilmesini isteyen Ali Ferit Paşa'ya; normal genişlikte olmak ve Konya veya Çumra'dan başlayarak Manavgat'a doğru gitmek ve badehu hattın ikmalinde Manavgat limanı yapılmak şartile talep olunan opsiyonun verilmesi; B. E. Harbiye'nin tensibi ve Nafia Vekaleti'nin 16/8/930 tarih ve 1498/3844 numaralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 8/10/930 tarihli içtimamında tasvip ve kabul olunmuştur" denilmektedir.¹⁵²

Manavgat Hükümet Hekimi Dr. Asım Okur ile CHP. İlçe Başkanı Mehmet Öz'ün yardımıyla vücuda getirilen Türkiye Kılavuzu'nun Manavgat kısmında Bayındırlık Bakanlığı'nun Manavgat Irmağı üzerinde baraj kurup ürettiği elektrik enerjisi ile Konya-Antalya arasında elektrikli tren işletmeyi, birçok kanal açarak ve ırmağın denize karıştığı yeri temizleyerek büyük gemilerin içeri girmesini temin etmeyi düşünüldüğünü belirtilir. Ayrıca kaza merkezinin deniz kıyısında müsait bir limanı olan Eski Antalya'ya (Side) nakli konusunun günden güne kuvvetlendiğini ilave eder.¹⁵³ Kaynakları arasında Türkiye Kılavuzu da olan Reşat Yamaner ise 1946 yılında Antalya üzerine yazdığı kapsamlı makalesinde

¹⁵¹ A. Hayrettin Kalkandelen, *Rasih Kaplan-Akseki'nin ve Antalya'nın Tanınmış Rasih Hocası*, Antalya bty., s. 79-82.

¹⁵² *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, 030.18.01.04.14.46.6.

¹⁵³ Orak, a.g.e., s. 366-367.

Manavgat'tan bahsederken aydın ve ileri görüşlü Manavgatlıların, Akseki kazasının da iskelesi olan kaza merkezini Eski Antalya (Selimiye) yakınlarına taşımak düşüncesi ile harekete geçtiklerini belirtir.¹⁵⁴ O yıllarda yayınların yanında Manavgat kaza merkezinin Eski Antalya'ya taşınması konusunun CHP. Antalya ve Budur Bölge Müfettişi Feyzullah Uslu'nun raporlarında kendisine yer bulduğunu görüyoruz. Çünkü Müfettiş F. Uslu 24. 3. 1947 tarihli raporunda Maliye Bakanı Halit Kişmir ile Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı'nın Mart ayı başında Antalya ve kazalarında gerçekleştirdikleri bir haftalık geziyi konu edinmiştir. Müfettiş, Antalya Milletvekilleri (Rasih Kaplan ve diğerleri) ile bakanlık yetkililerinin refakat ettiği bakanların 7 Mart'ta sabah Alanya'ya hareket ettiğini, güzergâhta yol ve köprülerle ilgilenildiğini ve Manavgat'tan sonra yolların bozuk olmasından dolayı seyahatin zorlu geçtiğini belirtmektedir. Müfettiş'in kendi ifadesine göre "yol yoldan başka her şeye benzediği" için çok zorluk çekilmiştir. 8 Mart günü saat 13.00'da Alanya'dan ayrılan bakanları Manavgat'ta kalabalık bir halk kitlesi karşılamıştır. Şehrin içinde nehrin kenarında betondan yapılmış meydana ulu çınar ağaçlarının altında oturmuşlardır. Bu sırada bakanlar halk ile sohbet etmiş, dert ve ihtiyaçlarını dinlemiş, iç ve dış politika hakkında halkı bilgilendirmişlerdir. Sohbetten sonra Manavgat'ın 6-7 km aşağısında bulunan Eski Antalya (Side-Selimiye) harabelerine gidilmiş, bakanlar hem harabeleri gezmiş hem de Manavgatlıların bir isteği incelenmiştir. O istek ise Manavgat'ın bulunduğu yerden deniz kenarında bulunan Eski Antalya'ya nakledilmesidir. Bakanların Manavgat ziyareti gece geç saate kadar sürmüş ve sonra Antalya'ya dönmüştür.¹⁵⁵ Görüldüğü gibi 1947 yılının başında Müfettiş F. Uslu'nun raporuna göre Manavgat'tan Alanya'ya giden yol yoldan başka bir şeye benzemektedir. Çözüm olarak Manavgat kaza merkezini Eski Antalya'ya taşımak ve deniz yolu ile ulaşım sağlanmak istenilmektedir. Ama bu düşüncelerden ne Konya-Antalya arasında elektrikli tren işletmek ne de kaza merkezini Eski Antalya'ya taşıma düşüncesi bu güne kadar hayat bulmuştur.

SONUÇ

Manavgat kazası Alaiye'ye bağlı bir idari birim olarak Selçuklu, Karaman Oğulları ve Osmanlılar devrinde Türk idare sistemi içinde yerini almıştır. Osmanlılar devrinde Manavgat, günümüzde Hisar denilen ve nehrin Antalya tarafında bulunan Manavgat Kalesi'nde bulunmaktaydı. Ama zaman zaman Manavgat'ın idari yeri Hisar ile Düşenbe arasında gidip gelmekteydi. 1864 İdare-i

¹⁵⁴ Yamaner, a.g.m., s. 355.

¹⁵⁵ Mayak, a.g.m., s. 89-90.

Vilayet Kanunu ile Alaiye Sancağı lağvedilerek Teke Sancağı'na bağlandığı sırada Manavgat nahiye statüsüne düşürülmüştür. XIX yüzyılın sonlarından itibaren Manavgat ve Düşenbe nahiyelerinin birleştirilerek Eski Antalya'da (Side) yeni bir kaza oluşturma teşebbüsleri mali açıdan uygun bulunmamıştır. Nihayet 1914 yılında Teke Sancağı müstakil hale getirilirken Manavgat kazası eski yerinde yeniden kurulmuştur. Cumhuriyet devrinde de bu statü ile idari birim içinde yerini almıştır.

Cumhuriyet döneminde Manavgat kazasının merkez, Taşağıl ve Beşkonak olmak üzere üç nahiyesi, 74 köyü bulunmaktadır. 1932 yılı itibariyle Manavgat merkezde Hisar ve Pazarcı adlı iki mahalle, 156 hane, 65 dükkan, 2 han, 4 fırın, bir mektep, bir Belediye ve 3 resmi bina bulunmaktadır. Manavgat kaza merkezinde başta devlet daireleri olmak üzere bina sorunu yaşanmaktadır. Bu durumda kaza merkezinin sık sık Manavgat ile Pazarcı arasında yer değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Bir de Cumhuriyet devrinde Manavgat kaza merkezinin Side olması düşüncesi zaman zaman tartışılmıştır. Bu konunun en önemli savunucularından birisi ünlü Mebus Rasih Kaplan idi. CHP Müfettişi Feyzullah Uslu'ya göre halkı ve yetkilileri bu düşünceye sevk eden en önemli sebep yol yokluğudur. Çünkü ona göre özellikle Manavgat'tan sonra "*yol yoldan başka her şeye benzediği*" için çok zahmet çekilmektedir. Bundan dolayı Side'de bir liman inşa edilecek ve bölge halkı gemi ile Antalya ve Mersin yönüne rahatça gidebilecektir.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde bir kaza merkezi olan Manavgat yol ve ulaşım sorunlarıyla uğraşmaktadır. Kazada sanayi kuruluşu neredeyse hiç yokken tarım, hayvancılık ve ormancılık çalışmaları önemli uğraş alanıdır. Eski devrilerden beri bölgede susam ziraatının önemli olduğu bilinmektedir.

KAYNAKÇA

A- Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,

Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.04.14.46.6.

İçişleri Bakanlığı Arşivi

Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti'nin 18. 2. 1938 Tarihli Raporu*.

Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü, *Antalya Vilayeti Manavgat kazası kaymakamlığının 22. 4. 936 tarihli nahiye ve köylerini gösterir Teşkilat-ı Mülkiye cedvelidir*. Kaymakam İmzalı.

B- Basın, Salname ve İstatistikler

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Antalya İli, C. 6, Yayın No. 286, Ankara, 1949.

Konya Vilayet Salnamesi, Def'a: 5, 1289.

Konya Vilayet Salnamesi, Def'a: 6, 1290.

Konya Vilayet Salnamesi, 1306, Def'a 22.

Konya Vilayet Salnamesi, 1310, Def'a 26.

Konya Vilayet Salnamesi, 1322 Sene-i Maliyesi, 29. Salname.

Konya Vilayet Salnamesi, Mali 1330, 30. Salname.

Resmi Antalya, 8 Mart 1929.

Resmi Antalya, 12 Nisan 1929.

Resmi Antalya, 19 Nisan 1929.

Resmi Antalya, 10 Mayıs 1929.

Resmi Antalya, 9 Temmuz 1936.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, H. 1294/1876.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, H. 1326/1909.

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1926, Matbaa-i Amire.

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1927.

1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1928.

Türk Akdeniz Antalya Halkevi Dergisi, S. 11-12, 29 İlkteşrin 1938, Cumhuriyet'in 15. Yılı Sonunda.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929, İstanbul 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1929-1930, İstanbul 1930, Devlet Matbaası.

TC. Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, *Belediyelerin 1925, 1926, 1927 ve 1928 Senelerine Ait Hesap Hülasaları*, İstanbul 1930, s. 3, 179, 210, 240, 270.

C- Basılı Eserler

1973 İl Yıllığı, Cumhuriyet'in 50. Yılında Antalya, Duran Ofset Matbaası, byy., bty.,

Adison, M.[azlum], "Gündoğmuş", *Antalya*, 12 Ağustos 1940.

Ak, Mehmet, "Manavgat'ta Bir Ayan Ailesi Tugayoğulları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 3, Issue: 12, Summer 2010, s. 27-36.

Akşit, Bahattin, *Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme-Toplum, Siyaset ve Kültür Dönüşümleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1985.

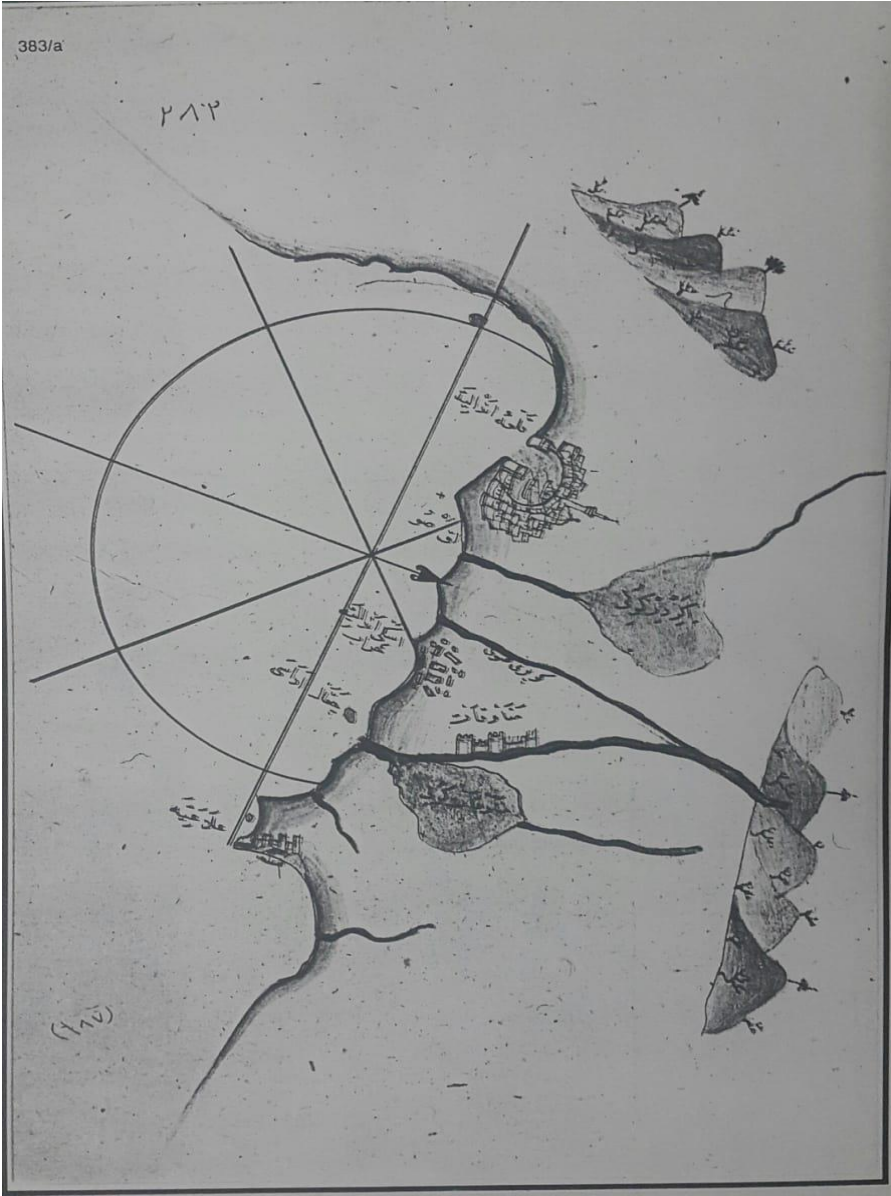
- Antalya 1932*, haz. Muhammet Güçlü, İzmir 2018.
- Baskıcı, M. Murat, *Bizans Döneminde Anadolu-İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Ankara 2009.
- Baykara, Tuncer, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mülki Taksimatının Gelişmesi", *Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 3, Haziran 1980, s. 116-129.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988.
- Baykara, Tuncer, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir 1991.
- Baykara, Tuncer, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Ankara 2000.
- CHP. *1936 İl Kongreleri*, Ankara 1937.
- Çevik, Nevzat, "Melas Vadisi'nde Arkeolojik Gözlem ve Yeni Bulgular", *Adalya*, No. IV, 1999-2000, s. 91-106.
- Dâhiliye Vekâleti, *Belediyeler*, İstanbul 1933.
- Dâhiliye Vekâleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, İstanbul 1928.
- Erdoğan, M. Akif, *Fatih Sultan Mehmet Zamanında Ala'iyye Sancağı-1475 Tarihli Suret-i Defter-i İcmal-i Vilayet-i Ala'iyye (Metin ve İnceleme)*, Konya 2013.
- Erten, S. Fikri, "Antalya'dan Anamur'a Doğru 2", *Türk Akdeniz*, C.2, S. 7, Mart 1938.
- Erten, S. Fikri, "Antalya'dan Anamur'a Doğru I", *Türk Akdeniz*, C.1, S. 6, Birinci Kanun 1937.
- Erten, S. Fikri, "Antalya'dan Anamur'a Doğru III", *Türk Akdeniz*, C. 2, S. 8, Nisan 1938.
- Erten, S. Fikri, "Antalya'dan Anamur'a Doğru IV", *Türk Akdeniz*, C. 2, S. 9, Haziran 1938.
- Erten, S. Fikri, "Antalya'dan Anamur'a Doğru V", *Türk Akdeniz*, C. 2, S. 10, Ağustos 1938.
- Erten, S. Fikri, "Antalya'dan Anamur'a Doğru", *Türk Akdeniz*, Yıl. 3, S. 13, 1. 5. 1939.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankof, 9. Kitap, İstanbul 2005.
- Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, *Akdeniz Havzası Coğrafyası, Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari*, C. 4, Ankara 1935, Genelkurmay Matbaası.
- Gönüllü, Ali Rıza, *Cumhuriyet Döneminde Antalya (1923-1960)*, İstanbul 2010.
- Güçlü, Muhammet, "Antalya (Pamphylia) Bölgesinde Yollar: Kesikbeli Yolu ve Son Yüzyıldaki Durumu", *Adalya*, No. V, 2001-2002, s. 273-284.
- Güçlü, Muhammet, "Müstakil Teke (Antalya) Sancağı'nın Kurulması ve İdari Düzenlemeye İlişkin Bir Belge", *Adalya*, No. III, 1997, s. 289-319.
- Güçlü, Muhammet, "XX. Yüzyılın Başlarında Serik", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 391, Kasım 1995, s. 681-694.
- Güçlü, Muhammet, "XX. Yüzyılın Başlarında Teke (Antalya) Sancağı'nda Dağılan Bir Pazar: Köprü Pazarı", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi/USAD*, S. 10, Bahar 2019, s. 79-106.
- Güçlü, Muhammet, *1864-1950 Yılları Arasında Serik, İdari, Ekonomik, Sosyal*, Antalya 2000.
- Güçlü, Muhammet, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya 1997.
- Güçlü, Muhammet, "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Manavgat Teşkilatının Kurulması ve Halkevi'nin İnşası(1923-1951)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 40, Bahar 2020, s. 201-226.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyıl'a Ait Tahrir Defterine Göre Alanya'da Yer Adları Hakkında Bir Araştırma", *Türk Kültürü*, S. 393, Yıl. XXXIV.

- İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1981.
- İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name)*, C. I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.
- İnan, Jale, *Toroslar'da Bir Antik Kent-Eine Antike Stadt im Taurusgebirge Lyrbe?-Seleukeia?*, İstanbul 1998.
- İnci, Ahmet Refik, *Köyüm Sarılar*, İstanbul 1998.
- Kalkandelen, A. Hayrettin, *Rasih Kaplan-Akseki'nin ve Antalya'nın Tanınmış Rasih Hocası*, Antalya bty.
- Karaca, Behset, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası*, Isparta 2009.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943.
- Ke.Ka. [Kemal Kaya], "İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 76 Neşriyat Sayılı Kitabından Hülasa Edilmiştir", *Türk Akdeniz*, C.I, S. 3, Haziran 1937.
- Kısa, Ahmet, "Müstakil Teke (Antalya) Mutasarrıfı Sabur Sami Bey (Draz) ve Faaliyetleri (24 Ağustos 1914-17 Nisan 1916)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 39, S. 68, 2020, s. 475-503.
- Konyalı, İ. Hakkı (1972)- Ali Yıldız (2008), *Abideleri ve Kitabeleri ile Manavgat Tarihi*, derleyen ve yay. haz. Ali Yıldız, Antalya 2010.
- li-Katib Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma*, Tıpkı Basım, C. I, Ankara 2009.
- Lloyd, Seton - Rice, D. Storm, *Alanya (Alâ'ıyya)*, çev. Nermin Sinemoğlu, Ankara 1989, 2. bs.
- Mayak, Faysal, "Demokrat Parti'nin Antalya'daki Faaliyetleri Üzerine 1947 Yılı CHP İstihbarat Raporları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Güz 2009, s. 71-101.
- Orak, Hüseyin, *Türkiye Kılavuzu*, C. I, Ankara 1946, s. 369.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1981.
- Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, ed. Ertuğrul Zekai Ökte, C. 4, Ankara 1988.
- Selekler, M[acit], *Antalya'da Çeltik Ekimi*, Broşür, Her hakkı mahfuz deyildir, Antalya Basımevi, 722, byy. , bty.
- Selekler, Macit, *Yarımaların Arkasından Antalya'da Kemer, Melli, İbradı, Serik*, İstanbul 1960.
- Şikâri, *Karaman Oğulları Tarihi*, haz. M. Mes'ud Koman, Konya Halkevi Tarih ve Müze Komitesi Yayınları, S. 2, Konya 1946.
- Tekindağ, Şehabettin, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, 1976-1977.
- Tigrel, Gülay, "Alanya Yöresinde Antik Bir Liman", *Bellekten*, C. 39, S. 156, Ekim 1975.
- Tönük, Vecihi, *Türkiye'de İdari Teşkilat*, Ankara 1945.
- Tunçdemir, Orhan (derleyen), *Manavgat Tarih ve Turizm*, Cumhuriyet'in 50. Yılı için hazırlanmıştır, Yay. Manavgat Belediyesi, Manavgat Matbaası, Basım Yeri ve Tarihi yok, Sayfa sayısı yok.
- Uyumaz, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003.
- Yamaner, Reşat, "Antalya", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1946.
- Yıldız, Süleyman, *Bir Avşar Otağı Düşenbe, Senir-Turşanbalılar*, Antalya 2013.

- Yörük, Saim, "Manavgat Kazasının Yeniden Teşkili", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXXIX, Nisan 2019, s. 386-419.
- Yörük, Saim, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Manavgat Sancağı ve Sancak Beyleri", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi/Mediterranean Journal of Humanities (MJH)*, C. IX, S. 2, 2019, s. 589-603.
- Yücel, Yaşar, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara 1980.

EKLER:

Resim I: Piri Reis'in Haritasına Göre Manavgat Suyu, Manavgat Kalesi, Manavgat Gölü (Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, Ed. Ertuğrul Zekai Ökte, C. 4, Ankara, 1988, s. 383/a.)

Resim 2: Konya- Manavgat Arasına Demiryolu Yapılması ve Manavgat Limanı'nın İnşasına Talip Olan İnşaat Firması ile Ali Ferit Paşa'ya Tetkikat ve Teklifat için Dört Aylık Opsiyon Verilmesi Hakkında Bakanlar Kurulu'nun 8. 10. 1930 Tarihli Kararı (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.04.14.46.6)

T. C.
BAŞVEKÂLET
MÜHÜRLEME BÜKÜRLÜĞÜ
Yük. :
Sayı : 10.001

KARARNAME

REİSİCÜMRE

Konya - Manavgat demiryolları ve limanının inşasına talip bulunan "Lee overhad" gurubine kendi namına mezkûr inşaat hakkında tetkikat ve teklifatta bulunabilmek üzere dört aylık bir opsiyon verilmesini isteyen Ali Ferit paşaya; normal genişlikte olmak ve Konya ^{yağ} Çumradan başlayarak Manavgata doğru gitmek ve badehu hattın ikmalinde Manavgat limanı yapılmak şartıyla talep olunan opsiyonun verilmesi; B.E.Harbiyenin tenzibi ve Nafia Vekâletinin 16/8/930 tarih ve 1498/3844 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 8/10/930 tarihli içtimanda tasvip ve kabul olunmuştur .

8/10/930

Bş. V. *Jany*

Ad. V. *Ş. Klemis*

M. M. V. *M. M. V.*

Da. V. *S. Wm*

Ha. V. V. *S. Wm*

Ma. V. *S. Savaş*

Mi. V. *E. S.*

Na. V. *Ş. Wm*

İk. V. *Ş. Wm*

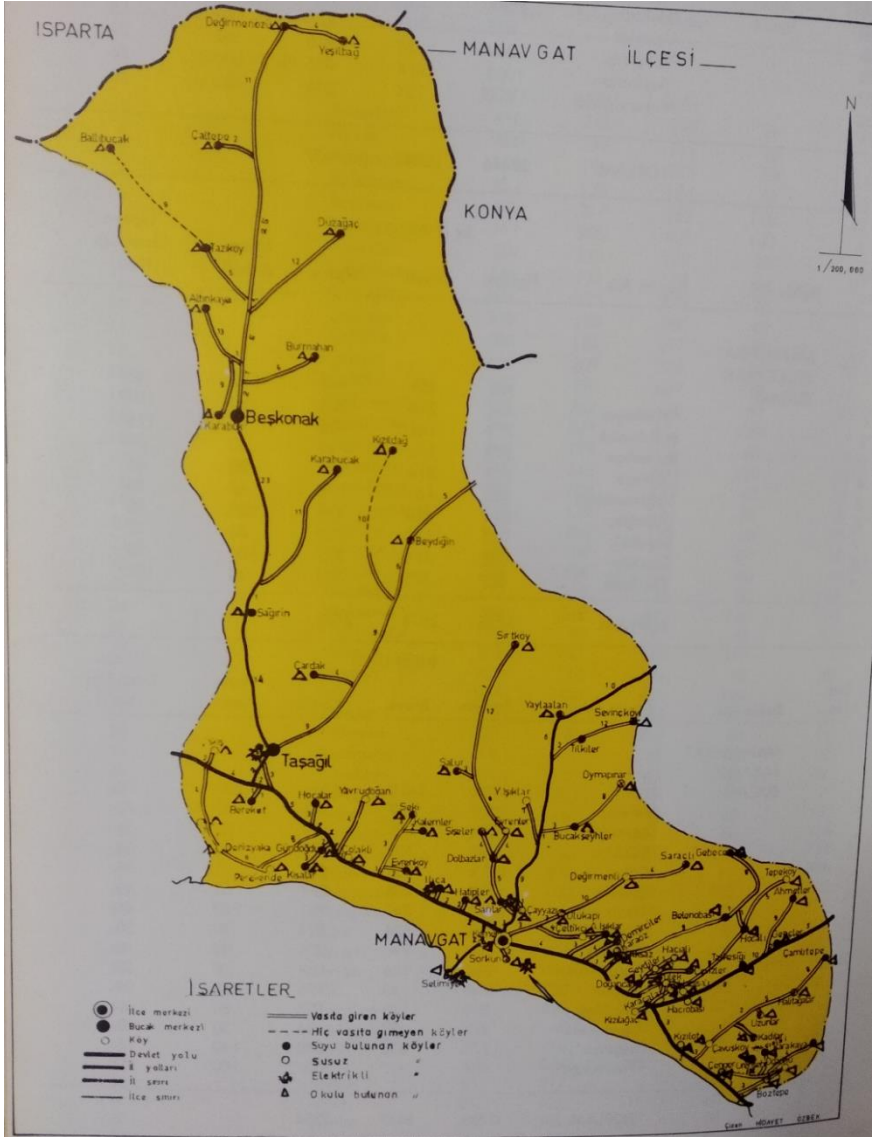
S. I. M. V. *S. Wm*

030 18 01 01 14 46 6

Resim 3: Cumhuriyet'in XV. Yılında Manavgat Kaza Merkezinin Görünüşü (*Türk Akdeniz*, C. 2, S. 10, Ağustos 1938, s. 36)

Resim 4: Cumhuriyet'in 50. Yılında Hidayet Özbek'in Çizimiyle Manavgat Kazası Haritası, (1973 İl Yıllığı, Cumhuriyet'in 50. Yılında Antalya, Duran Ofset Matbaası, byy., 1973, s. 86.)

**BİR SELÇUKLU ESERİ OLAN SİVAS SÂHİBİYE
MEDRESESİNİN OSMANLI MÜESSESESİ OLARAK
KULLANIMI, BAKIM VE ONARIMI**

**THE USE, MAINTENANCE AND REPAIR OF SİVAS
SÂHİBİYE MADRASA AS AN OTTOMAN INSTITUTION**

Okan KÜSGÜN*

Öz

Sâhib Ata Fahreddin Ali, Türkiye Selçuklu Devleti döneminde hayırseverliği ile tanınan bir devlet adamıydı. Ömrüne birçok vakıf eser sığdırdı. Bunlardan birisi de 1271 yılında yaptırdığı Sivas Sâhibiye Medresesi ve Külliyesi'ydi. Medresesi ile birlikte mescidi, aşevi ve çeşmesi olan bu eser Selçuklu devrinde önemli bir ilim kurumuydu. Osmanlıların Sivas'ta egemenlik kurmaları ile birlikte şehirde bulunan Selçuklu eserleri de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girdi. Osmanlıların, Selçuklulardan kalan miras üzerine geliştirmiş oldukları politikalar ile bu eserler korunup, işleyişine devam ederek bir Osmanlı müessesesine dönüştü. Sivas Sâhibiye Medresesi de Osmanlı devrinde bir eğitim ve vakıf kurumu olarak faaliyetlerine devam etti.

Çalışmamızda Sivas Sâhibiye Medresesi'nin Osmanlı müessesesine dönüşümü üzerinde duracağız. Bu medresenin Osmanlı devrinde bir eğitim ve vakıf kurumu olarak işleyişinden bahsedip, Sivas'ta Osmanlı devri sosyal hayatında Sâhibiye Medresesi'nin konumuna değineceğiz. Bunlara ilave olarak da zaman zaman tahrib olmuş olan bu yapının geçirdiği onarımları anlatacağız.

* Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Sivas/Türkiye, okanksgn@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-3288-2920>

•
Anahtar Kelimeler

Sâhib Ata Fahreddin Ali, Medrese, Sâhibiye Medresesi, Gök Medrese, Müessesese, Selçuklular

•
Abstract

Sâhib Ata Fahreddin Ali was a statesman known for his benevolence during the period of Sultanate of Rum. Many waqfs has been constructed by him throughout his life. One of them was Sivas Sâhibiye Madrasa and Complex, which he built in 1271. This work which has a mosque, a soup kitchen and a fountain together with its madrasa, was an important scientific institution in the era of Seljuk. Due to the sovereignty of Ottomans in Sivas, Seljuk works existing at the city came under the domination of the Ottoman Empire. As a result of the policies Ottomans developed on the heritage of the Seljuks, these works were protected and turned into an Ottoman institution by continuing their function. Sivas Sâhibiye Madrasa too, continued to function as an educational institution as well as a charitable institution in the Ottoman period.

This study will focus on the transformation of Sivas Sâhibiye Madrasa into an Ottoman institution. We will mention the function of this madrasa as an educational and charitable foundation in the Ottoman period and will refer to the position of Sâhibiye Madrasa in everyday life of the Ottoman period in Sivas. Lastly, we will express the repair of this building which has fallen into ruin at times.

•
Keywords

Sâhib Ata Fahraddin Ali, Madrasa, Sâhibiye Madrasa, Gök Madrasa, Foundation, Seljuks

GİRİŞ

“Okumak, anlamak” manasına gelen “ders” kökünden türemiş bir kelime olan “medrese”, terim anlamı olarak ders okutulan eğitim kurumuna karşılık gelmektedir.¹ Bir eğitim kurumu olarak ilk medresenin nerede ve ne zaman inşa edildiği konusunda çeşitli iddialar mevcuttur. Bu iddialar içerisinde en çok kabul edilen görüş ise Türklerin İslam dünyasına girişleri ile birlikte medresenin bir müessese olarak ortaya çıktığı düşüncesidir. Esasen İslamiyet’in ilk yıllarından itibaren eğitim ve öğretim camiler aracılığıyla yapıyordu. Zamanla cami mekânına yapılan ilaveler ile birlikte medrese benzeri yapılar görülmeye başladı. Bu yapıların gelişmesiyle de müstakil olarak ve belli bir sanat üslubuna sahip olan medreseler inşa edildi. İnşa edilen ilk medreselerde verilen eğitim camilere nazaran daha disiplinliydi ve belli bir organizasyona sahipti. Bu disiplin ve organizasyon da medreselerin bağımsız bir eğitim kurumu haline gelmesinde büyük rol oynadı. Selçuklular döneminde kurulan Nizâmiye Medreseleri, eğitim-öğretim maksadıyla inşa edilen medreselerin en ciddi örnekleriydi. İlerleyen yıllarda da Türkler, fethettikleri yerlerde kuruluş amacıyla örtüşen yeni medreseler yaptılar. Böylece Anadolu’da da çok sayıda medrese inşa edilmiş oldu. Türklerin Anadolu’da kurduğu medreseler, yıllar geçtikçe hem yapı olarak hem de bir eğitim kurumu olarak gelişme gösterdi. Medreselerdeki bu sürekli gelişim ile birlikte ortaya çıkan anlayış, Osmanlı Devleti’nin medrese anlayışının oluşmasına da kaynaklık etmiş oldu.²

Milletlerin ihtiyaç ve duyguları, oluşturdukları müesseseler aracılığı ile tezahür eder.³ İyilik, yardımlaşma ve dayanışmanın İslamiyet’te önemli bir yerinin olması, bu duyguların bir ifadesi olarak vakıf müessesesini ortaya çıkarmıştır. Terim anlamı olarak vakıf “bir malın maliki tarafından, dini içtimai ve hayri bir gayeye ebediyen tahsisi”⁴ manasına gelir. Vakfı daha net bir ifade ile “bir

¹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul 2011, s.1313,1314; Nebi Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003, s. 324.

² Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Ankara 1991, s. 65; Selami Sönmez, *Anadolu’daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1992, s. 129-135; Bozkurt, “Medrese”, s. 325; Abdülkerim Özyayın, “Nizâmiye Medresesi”, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s. 188; Mefail Hızlı, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 2, Bursa 1987, s. 277.

³ Bahaeddin Yediyıldız, “Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumuna ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 15, Ankara 1982, s. 35.

⁴ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, C. XLII, İstanbul 2012, s. 475.

malı insanların yararı için Allah yoluna adanmak” şeklinde açıklamak da mümkündür. Vakıflar dini, sosyal ve eğitim alanlarında etkindir. Bir hayır müessesesi olarak ortaya çıkan vakıf kurumu İslamiyeti kabul etmeleri ile birlikte Türkler arasında da faal bir şekilde görülmeye başlamıştır. Bu müessese Selçuklu döneminde büyük gelişme göstermiş ve Osmanlılar ile birlikteyse en parlak çağını yaşamıştır.⁵

Türkiye Selçukluları döneminde medreseler çoğunlukla birer vakıf müessesesi olarak kurulmuştur. Vakfiyelerinde de medreselerin işleyişi ile birlikte uyulacak şartlar belirlenmiştir. Böylece de eğitimin ücretsiz bir şekilde yapılması, öğrencilerin barınma, yiyecek ve muhtelif masraflarının vakıf gelirlerinden karşılanması amaçlanıp belli bir disiplin içerisinde eğitim-öğretim faaliyetinin sürdürülmesi hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti’nde de eğitim faaliyetleri çoğunlukla vakıflar aracılığı ile yürütüldü. Böylece de Osmanlılar, Selçuklulardan miras almış olduğu eğitim-vakıf kurumunun üzerine eklemeler yaparak devamını sağladı.⁶

Malazgirt Savaşı’nın ardından Anadolu’ya gelen Türkler, bu coğrafyada başarılı fetih hareketlerine girişerek burada önemli devletler kurdular. Böylece siyasi açıdan Türkleşme sürecine başlayan Anadolu, bu devletler sayesinde imar ve müessese açısından da Türkleşmeye sürecine girmiş oldu. Bu durumun bir sonucu olarak da Bizans döneminden kalma birçok kent birer Türk şehrine dönüştü. Sivas da bu şehirlerden birisiydi. Sivas’ta Türk egemenliği Danışmendiler ile birlikte başladı. Danışmend Gazi’nin harap halde bulunan şehri ele geçirip imar etmesi ile başlayan siyasi ve kültürel yönden Türkleşme süreci Türkiye Selçukluları, Eratna ve Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti dönemlerinde de devam etti. Bu süreçte Sivas’ta birçok eser inşa edildi. Anadolu’nun İslamlaşma sürecinin en iyi yansıması olan “Ulu Camii”, eğitim müessesesi olarak “Buruciye Medresesi”, “Çifte Minareli Medrese” ve “Sâhibiye Medresesi”, tıp merkezi olan “Darü’ş Şifa” bu süreçte inşa edilen ve günümüze kadar ulaşan eserlerdendir. Ayrıca, Türklerin Anadolu’ya getirdiği sanat üslubu olan kümbet mimarisinin en iyi örneklerinden birisi de “Şeyh Hasan Türbesi (Güçük Minare)” adı ile burada inşa edildi. Şehir gerek bu yapılar ve gerekse kurulan çeşitli müesseseler ile birlikte Osmanlı hâkimiyeti öncesinde de ilmi ve

⁵ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara 2017, s. 287, 292; İsmet Kayaoğlu, “Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış”, *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 2, Ankara 1985, s. 24.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 2014, s. 3; Kayaoğlu, a.g.m., s. 24; Yediyıldız, “Müessese-Toplum”, s. 24; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 2014, s. 159.

kültürel yönden oldukça ileri durumdaydı. Sivas'ın Selçuklular döneminde almış olduğu "Yücelik Beldesi (*Dar ul âlâ*)" unvanı da bu durumu kanıtlıyordu.⁷

Sivas Sâhibiye Medresesi ve Külliyesi

Sivas'ta kendi adı ile anılan medreseyi yaptıran Sâhib Ata Fahreddin Ali, Türkiye Selçuklu Devleti'nin son döneminde etkin olan devlet adamlarındandır. Ali b. Hüseyin el-Hac Ebubekir Konevi ise onun tam adıdır.⁸ Sâhib Ata'nın doğum tarihinin 1210 ila 1220 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir.⁹ Türkiye Selçuklu Devleti bünyesindeki hizmeti, Emir-i Dad'lık görevine atanmasıyla başlamıştır. Daha sonra devlet kademesinde vezirlik ve saltanat naibliği görevine kadar yükselmiştir.¹⁰ Vezirlik görevini, Moğolların Türkiye Selçukluları üzerindeki baskılarının şiddetle hissedildiği bir dönemde ifa eden Sâhib Ata, 1288 yılında kendi vakıf arazisi olan Nadir Köyü'nde vefat etmiştir.¹¹ Zenginliği ile tanınan Sâhib Ata, iyilik ve hayır işlerine oldukça önem veren bir karakterdi. Zaten "Sâhib" unvanını almasının nedeni de buydu. Devrin kaynaklarında "Ebu'l Hayrat" olarak kaydedilen hayırsever devlet adamı, henüz Emir-i Dad görevinde iken ilk vakıf eseri olan "İshaklı Kervansarayı"¹²'ni yaptırdı. O, ömrüne toplam on sekiz vakıf eser sığdırmıştı.¹³ Bu eserlerden birisi de

⁷ *Danışmend Gazi Destanı*, haz. Necati Demir, Ankara 2006, s. 58; Niğdeli Kadı Ahmed, *El Veledü's Şefik Ve'l Hafidü'l Halik*, çev. Ali Ertuğrul, C. I, Ankara 2015, s. 431; İbn Bibi, *Ahbar ı Selçuk i Rum*, Tahran 1350, s. 88,96; Aksarayi, *Müsameretü'l Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 13; Aziz b. Esterabadi, *Bezmi u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2014, s. 243-246; Ebu'l Fazl Nebiyi, *Tarikh ale Chopan*, Tahran 1352, s. 267, 268; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 2005, s. 129-140; Kemal Göde, *Eratnalılar*, Ankara 2000, s. 64; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 2014, s. 71-86; Behnam Mahmood Penah, *Torkan Dar Gozar Tarikh*, Tahran 1387, s. 31,32; Kayaoğlu, a.g.m., s. 22; Sema Doğan, "Kümbet", *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 547; Abdullah Kaya, "Selçuklular Döneminde Sivas'ta İlmî Hayat ve İlim Adamları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kocaeli 2008, s. 217.

⁸ Sadi Bayram, Ahmet Hamdi Karabacak, "Sâhib Ata Fahri'd-din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 13, Ankara 1981, s. 52.

⁹ Zehra Odabaşı, 1288 yılında vefat eden ve devrin kaynaklarında "ihtiyar vezir" olarak kaydedilen Sâhib Ata'nın bu tarihler arasında doğmuş olabileceğini düşünmektedir. (Zehra Odabaşı, *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*, İstanbul 2019, s. 28.)

¹⁰ İbn Bibi, *El Evamiri'l Ala'ıye Fi'l Umuri'l Ala'ıye*, çev. Mürsel Öztürk, C. II, Ankara 1993, s. 123, 143, 156; Aksarayi, a.g.e., s. 45.

¹¹ Odabaşı, a.g.e., s. 71.

¹² Konya-Afyon yolu üzerinde bulunan Sultandağı (İshaklı) İlçesi'nde inşa edilmiştir. Kalın ve kuvvetli duvarlarla çevrelenmiş ve kesme taştan yapılmıştır. (*Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, s. 163-166.)

¹³ Erdoğan Merçil, "Sâhib Ata", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 515-516; Odabaşı, a.g.e., s. 44.

vakfiyesinde “*Medrese-i Sâhibiyye-i Fahriyye*” olarak kaydedilen ve on sekizinci yüzyılda Gök Medrese adını alacak olan Sâhibiye Medresesi ve Külliyesi’ydi.

“*Sivas beldesi içinde Kale kapusu karşısında*”¹⁴ inşa edilen Sâhibiye Medresesi’nin vakfiyesi günümüze “*tesadüf eseri bozuk bir kopya*”¹⁵ şeklinde ulaşmıştır. Konya Kadısı Ebu Bekr bin Ahmed Urmevi tarafından onaylanan vakfiyeye göre Sâhibiye Medresesi yazlık-kışlık odaları, abdestliği, iki minaresi, girişinde bir mescidi, geniş avlusu, çeşmesi ve dışarısında da bir Dar-ı Ziyafet’i olmak üzere külliye şeklinde, 1271 yılının Ağustos ayında Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılmıştır.¹⁶ Taç kapı üzerine çifte minare inşa etmenin Anadolu’da ilk örneği¹⁷ olan bu medresenin mimarının Kalüyanü’l Konevi olduğu bilinmektedir.¹⁸ Ancak mimarının ismi vakfiyesinde geçmez. İstilalar neticesinde tahrib olmuş medrese ve mabetleri yeniden inşa ederek ilmi yeniden canlandırma düşüncesi Sâhibiye Medresesi’nin inşa edilmesindeki en önemli amacı oluşturur.¹⁹ Ayrıca Sivas Sâhibiye Medresesi’nin kitabesinde III. Keyhüsrev’in “*Şahensahü’l Muazzam*” unvanı bulunur. Sâhib Ata Fahreddin Ali’nin unvanları arasında “*Sâhibü’l A’zam*”, “*Ebu’l Hayrât ve’l Hasenât*”, “*ed-Düstüru’l Muazzam*” ve “*Fahrü’d Devlet’ı ve Din.*” de vardır.²⁰

Sivas Sâhibiye Medrese ve Külliyesi’nin personel sistemi ve işleyişi vakfiyesinde belirtilmiştir. Vakfiyeye göre medresede bir müderris, iki müd, yirmi de öğrenci olmalıdır. Ayrıca mescidinde imam ile müezzin, kütüphanesinde kitapları korumakla görevli personel, bir kapıcı ve bir de ferraş medresede bulunan diğer görevlileri oluşturmaktadır.²¹ Bunlara ek olarak müteveli, cabi, aşçı, tamir ustası, nakib ve müşrif de medresenin diğer personelleri arasındadır.²² Sâhibiye Medresesi’nin ekonomik durumu ise gelir gider dengesine göre ayarlanmıştı. Medresenin kurulduğu dönemde gelir

¹⁴ Bayram-Karabacak, a.g.m., s. 53.

¹⁵ Turan, a.g.e., s. 135; Vakfiyeyi Türkçe’ye tercüme eden Sadi Bayram ile Ahmet Hamdi Karabacak, Osman Turan’ın bozukluk olarak kast ettiği durumu daha açıklayıcı bir şekilde ifade etmişlerdir, Onlara göre “*Orijinalinin ciltli, tezhibli bir kitap şeklinde olduğunu sandığımız, vakfiyenin sayfaları karışmış, katip de Arapça olduğu için, cümlelerin geliş sırasına ve manasına bakmayarak, tabiri caizse çalاکalem kopya etmiştir.*” (Bayram-Karabacak, a.g.m., s. 54n.)

¹⁶ Bayram- Karabacak, a.g.m., s. 53; Sivas Sâhibiye Medresesi’nin mimari açıdan detaylı bilgileri için bkz. Orhan Cezmi Tuncer, *Sivas Gök Medrese (Sahip Ata Fahrettin Ali Medresesi)*, Ankara 2008, s. 36-188.

¹⁷ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1989, s. 148.

¹⁸ N. Burhan Bilget, *Gök Medrese*, Ankara 1989, s. 4.

¹⁹ Bayram- Karabacak, a.g.m., s. 53.

²⁰ Remzi Duran, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri (İnşa ve Ta’mir)*, Ankara 2001, s. 27.

²¹ Bayram- Karabacak, a.g.m., s.53; Turan, a.g.e., s. 136.

²² Odabaşı, a.g.e., s. 214.

kaynağının çok olması, bu vakfın ekonomik olarak ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Araziler dışında yetmiş iki adet dükkânın medreseye vakfedilmesi burasının ekonomik gücünü oluşturur.²³

Selçuklu devrinde müderris, devletten herhangi bir maaş almıyordu. Onların aylık gelirleri vakıf gelirlerinden sağlanıyordu. Bu durum da müderrisin, bir medreseyi tercih etmesinde medresenin ekonomik gücünü göz önüne almasına sebep olmuştu. Aynı şekilde bir medresenin de iyi bir müderrisi kadrosuna katması için ona ekonomik olarak güvence vermesi gerekiyordu. Sâhibiye Medresesi'nin devrin gelir açısından en zengin vakıflarından birisi olması müderris tercihi noktasında elini rahatlatmıştı. Kurulduğu devirde, müderris maaşının 150 dirhem olduğu Sâhibiye Medresesi, devrin medreselerine kıyasla en ön sırada bulunuyordu. Yirmi öğrencisi bulunan medrese, en üst düzeyde olan bir öğrenciye 15 dirhem burs verirken, 165 dirhemlik toplam burs giderleriyle de İnce Minareli Medrese'den sonra devrin ikinci medresesiydi. Eğitime ayrılan toplam 4740 dirhem, eğitim giderlerine personel giderlerinin eklenmesiyle de toplam 8120 dirhem ile devrin eğitime en çok harcama yapan ikinci medresesidir. Ayrıca medresede çalışan dördü idari, beşi din, altısı da hizmetli olmak üzere toplam on beş görevliyle de dönemin medreseleri arasında idari ve hizmetli kadrosu açısından ikinci sıradadır.²⁴

Sâhibiye Medrese ve Külliyesi'nin işleyiş şekli de vakfiyesinde geçer. Vakfiyede en dikkat çekici olan medresede görev yapacak olan müderrisin Şafii mezhebinden seçilmesi gerektiğinin belirtilmesidir. Ancak bu atamaya bir şerh düşülmüş ve o bölgede Şafii mezhebinden bir müderrisin bulunmaması halinde Hanefi mezhebinden olan bir müderrisin bu göreve seçilebileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte Şafii mezhebenden bir müderris bulunduğu Hanefi müderrisin görevini bırakacağı da ilave edilmiştir. Vakfiyede dervişlerin hangi mezhepten olduklarına bakılmaksızın, ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği de ek olarak aktarılmıştır.²⁵ Medresede bulunanların görevlerini ne şekilde idame

²³ Bayram- Karabacak, a.g.m., s. 53-59; Medresenin vakfiyelerini tablo halinde görmek için bkz: Odabaşı, a.g.e., s. 207-209.

²⁴ Sâhibiye Medresesi, üst düzey öğrenciye verilen burs miktarına göre ise ilk sıradadır. Eğitim ve personel giderlerinin toplamı açısından eğitime en çok harcama yapan medrese ise 8532 dirhem ile Caca Bey Medresesidir. İdari ve hizmetli kadrolarında bulunan personel sayısı ile ilk sırada yer alan medresede otuz kişilik görevli ile Torumtay Medresesi'dir. İbrahim Balık, "Sivas Gök Medresenin Türkiye Selçuklu Eğitimiindeki Yeri ve Önemi", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas 2006, s. 262-267; Turan, a.g.e., s. 136.

²⁵ Zehra Odabaşı bu durumu, Sâhib Ata'nın farklı meşreplere saygı gösteren ilmi ve fikri anlayışa sahip olması şeklinde yorumlar. (Odabaşı, a.g.e., s. 205.)

edecekleri de yine detaylı bir şekilde vakfiyede belirtilmiştir. Mesela öğrencilerden en alt seviyede olanların sayısı beş ile sınırlandırılmıştır. Bunlardan bekâr olanların gece-gündüz medresede kalmalarını, evli olanların ise haftanın sadece iki gününde medresede konaklamaları şart koşulmuştur. Aynı şekilde iki muidin her gün sabah ve akşam medresede hazır bulunması gerektiği de aktarılmıştır. Medrese imamının, medrese mescidinde beş vakit cemaatle namaz kılması, müezzinin ise yapılan pideyi minarenden fakirlere dağıtması gerektiği de vakfiyede değinilen konular arasındadır.²⁶ Medrese'nin Dar-ı Ziyafetinde ise her gün pişirilecek olan koyun etinin (bulunmaz ise keçi ya da sığır da olabileceği söylenmiş) bir okka alan kaplara koyulup yanında pişkin pide ile ilim ehlinde olan otuz kişiye dağıtılacağı söylenmiştir.²⁷ Ancak vakfiyesinde geçen yapılardan Dar-ı Ziyafe'den günümüze herhangi bir iz kalmadığını da burada belirtmek yararlı olacaktır.

Türkiye Selçukluları döneminde medreseler de işlenecek olan dersler iki yöntemle belirleniyordu. Bunlardan birisi medrese vakfiyesinin şartnamesinde geçen ifadelerdi. Diğerisi ise medrese de görev yapan müderrisin uzmanlık alanıydı. Bu yöntemlerin, Türkiye Selçukluları eğitim sistemi üzerinde iki şekilde etkisi olmuştur. Bunlardan birisi Türkiye Selçuklu Medreselerinde verilen eğitimin, medreseyi yaptıranın düşünce yapısına göre şekillenmesidir. Ders seçiminin bu tarz ile belirlenmesinin bir diğer sonucu da Selçuklu dönemi Türkiye'sinde eğitim alanında müfredat farklılıklarının görülmesidir.²⁸ Sivas Sâhibiye Medresesi'nde öğrenciler genellikle fıkıh ve şer'î ilimler üzerine dersler alıyorlardı. Öğrencilerin araştırma yaparak konular üzerinde çalışması medresede ileri bir seviyede eğitim yapıldığının bir göstergesi olmalıdır. Medresede dersin işleyişi ise şu şekildedir. İlk olarak müderrisin dersi işlemek üzere gelip, hazırlığını tamamlamasıyla süreç başlar. Onun derse başlamak için hazır olduğunu gören muid, nakib ve tüm öğrenciler etrafına toplanır. Daha sonra da Kur'an-ı Kerim okunur. Ardından ise derse başlamadan önceki son aşama olan dua bölümüne geçilir. Bu bölümde nakib, sultana, Müslüman emirlerine, vakfa, vakfedenin bütün ailesi başta olmak üzere bütün Müslümanlara dua eder. Dua bittikten sonra da derse geçilirdi.²⁹

²⁶ Bayram-Karabacak, a.g.m., s. 53.

²⁷ Bayram- Karabacak, a.g.m., s. 53.

²⁸ Sönmez, a.g.t., s.198; Zeki Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Ankara 1998, s. 189; Kaya, a.g.m., s. 221.

²⁹ Bayram-Karabacak, a.g.m, s. 53-59; Odabaşı, a.g.e., s. 218.

Osmanlı Devrinde Eğitim Müessesesi Olarak Sivas Sâhibiye Medresesi

Osmanlı Devleti, on dördüncü yüzyılın ortalarına doğru bir taraftan topraklarını genişletirken, diğer taraftan da müesseseleşme noktasında gelişimini sağlıyordu. Kurumsallaşma açısından sağlanan bu gelişimde Osmanlı Devleti, Türkler arasında müesseselerin sürekliliği konusunda en iyi örnekleri verdi. Bu doğrultuda Anadolu topraklarında hâlihazırda Selçuklu ve Anadolu Beyliklerinden miras kalmış olan birtakım müesseseler, Osmanlılar ile birlikte gelişerek devam etti. Bu müesseselerden hemen hemen tamamı da bu devirde altın çağını yaşadı. Ahilik kurumu, toprak sistemi, vakıf ve eğitim-öğretim kurumları Osmanlı devrinde altın çağını yaşayan müesseselere verilebilecek örneklerden sadece birkaçıydı.

Sivas'ta Osmanlı egemenliğinin başlaması Yıldırım Bayezid dönemine rastlar.³⁰ Burada ifade edilmesi gereken en önemli noktalardan birisi Osmanlı Devleti'nin, Sivas'ı ele geçirince nasıl bir şehir ile karşılaştığı konusudur. Şöyle ki Selçuklu döneminin "*Yücelik Beldesi*" olan bir şehirde hâkimiyet kurmak Osmanlı Devleti için önemli bir gelişmeydi. Çünkü şehir, Selçuklu devrinden kalma çok sayıda mimari eser³¹, dini, ilmi ve kültürel müesseseler ile donatılmış bayındır bir haldeydi.³² Bu durum da Osmanlı Devleti için Sivas'ta ilmi ve kültürel faaliyetleri hızlı bir şekilde devam ettirip geliştirmesi açısından büyük bir avantaj oldu.

Sivas'ta Selçuklu devrinden kalma medreseler ile karşılaşan Osmanlılar, bu medreseleri kendi dönemlerinde de kullanmayı tercih ettiler. Selçuklu medreselerinin Osmanlı Devleti için kaynaklık etmesi, bu medreselerin Osmanlı devrinde inşa edilen medreselere örnek oluşturması, Defter-i Evkaf-ı Rum'da³³,

³⁰ *Aşıkpaşazade Tarihi*, haz. Hüseyin Nihal Atsız, İstanbul 2011, s. 79.

³¹ Sivas'ta Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devrinde inşa edilmiş tüm eserler için bkz: Hikmet Denizli, *Sivas Tarihi ve Anıtları*, Sivas.

³² Sivas, bahsettiğimiz üzere on dördüncü yüzyılın son yıllarında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmişti. Ancak Timur, Anadolu seferi esnasında Sivas'a kadar gelmiş, burayı 1400 yılında Osmanlıların elinden alarak şehirde büyük bir tahribat ve katliam yapmıştır. Bu tahribat esnasında da şehirde bulunan mâmur eserlerden çoğu harap olmuştu. Mesela Sâhibiye Medresesi'nin vakfiyesinde Sivas'ta çok sayıda medrese bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak bu medreselerin Osmanlı devrinde kullanılmış olanlarının sayısı ise sadece dörttür. Muhtemeldir ki Timur'un Sivas'ta yaptığı tahribat esnasında harap duruma gelmiş mamur eserler arasında medreseler de vardır. Ankara Savaşı ve Timur'un 1405 yılındaki ölümünün ardından, 1408 yılında Çelebi Mehmed Sivas'ı Mezit Bey'in elinden alarak şehirde tekrar Osmanlı egemenliğini başlatmış oldu. Burada şunu ifade edebiliriz ki Osmanlıların Sivas'ı ilk aldıklarında karşılaştıkları manzara ile ikinci kez egemenliklerini kurdukları zaman karşılaştıkları manzara arasında büyük bir farklılık olması muhtemeldir.

³³ Sivas Sâhibiye Medresesi hakkında Evkaf Defteri'nde geçen bilgiler için bkz. Ömer Demirel, *Osmanlı*

Hurufat Defterleri'nde³⁴ ve Şer'iyye Sicilleri'nde³⁵ medrese ve çevresindeki mahalle hakkında bilgiler geçmesi medresenin Osmanlı döneminde aktif bir şekilde kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu noktada verilebilecek en iyi örneklerden birisi de Sivas'ta Osmanlı devrinde yalnızca on sekizinci yüzyılın sonunda Himmet Ağa tarafından yaptırılan ve İhsaniye Medresesi olarak bilinen medresenin inşa edilmiş olmasıdır.³⁶ Bu örneklerden de anlaşılmaktadır ki, Sâhibiye Medresesi ve Külliyesi, Osmanlı döneminde faal bir şekilde kullanılıp eğitim, işleyiş ve sosyokültürel açıdan bir Osmanlı müessesesine dönüşmüştür.

Osmanlı devrinde öncelikle İznik'te kurulan daha sonra da Bursa ve Edirne olmak üzere çeşitli yerlerde inşa edilen ilk dönem medreseleri, belli bir teşkilat sistemine sahip değillerdi. Kendilerine özgü bir sistemlerinin olmaması nedeniyle bu medreselerin Türkiye Selçukluları devri medreselerinin bir devamı olduğu söylenebilir.³⁷ Zaten kuruldukları dönem itibarıyla de ilk dönem Osmanlı medreselerinde görev yapan çoğu müderris, Türkiye Selçukluları zamanında yetişmiş isimlerdi.³⁸ Zamanla hem sınırların genişlemesi hem de yeni inşa edilen medreselerin artmasıyla Osmanlı medreselerinin belli bir düzene tabi tutulması zarureti ortaya çıktı. II. Murad ile birlikte başlayan medreselerin teşkilatlanması süreci, Fatih Sultan Mehmed döneminde tam bir medrese teşkilatı görünümüne bürünmüş oldu.³⁹

Osmanlı devrinde Sivas Sâhibiye Medresesi'nde eğitimin işleyiş tarzı ve okutulan derslerin ne şekilde olduğunu net bir şekilde belirlemek karşılaşılan büyük zorluklardandır. Ancak Osmanlı Devleti'nin medrese teşkilatında yapılan ve çoğunlukla müderris maaşı esas alınarak ortaya çıkan derecelendirme sistemi bizlere ipucu verebilir. Çünkü "kırklı" ve "hariç elli" olarak derecelendiren medreseler, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ifadesi ile Osmanlıdan önce Anadolu Beylikleri ve Türkiye Selçuklu Devleti hükümdar ve devlet adamları tarafından yaptırılmış medreselerdi.⁴⁰ Bu yüzden de bu dereceli medreselerde okutulan

Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü, Ankara 2000.

³⁴ Sivas arşiv envanteri için bkz. Buket Çelik, "Sivas'ın Arşiv Envanteri", *Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu*, C. II, Sivas 2019, s. 263-278.

³⁵ Sivas Şer'iyye Sicillerinin toplu kataloğu için bkz. Abubekir Sıddık Yücel, "Sivas Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Üzerine", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. XXII, S. 2, Sivas 2018, s. 1059-1079.

³⁶ Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, s. 69.

³⁷ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 15.

³⁸ Baltacı, a.g.e., s. 16; Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Daru'l Hadislerin Yeri*, Ankara 1997, s. 36-37.

³⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 4.

⁴⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 17.

dersler ve kitapların üzerinde durmak yerinde olacaktır. Mesela on altıncı yüzyılın sonlarına doğru bu medreselerde Fıkıh, Kelam, Hadis gibi dersler Hidaye, Şerh-i Mevakıf, Mesabih gibi eserlerle okutulmaktaydı.⁴¹

Sâhibiye Medresesi'nin Osmanlı zamanında ders işleyiş tarzının tıpkı diğer Osmanlı medreseleri ile aynı olacağı yorumunu yapmak herhalde yanlış olmaz. Osmanlı medreselerinde haftalık tatil sayısının kaç gün olduğu konusunda çeşitli rivayetler mevcuttur.⁴² Ancak genellikle haftanın dört günü ders işlenirken Salı, Perşembe ve Cuma günlerinin azami tatil günleri olarak değerlendirildiği söylenebilir.⁴³ Eğer bir ders günü bayrama denk gelirse o gün de tatil oluyordu. Bayram tatiline ek olarak, Kadir Gecesi ile kandil günlerinde de medreselerde ders işlenmiyordu.⁴⁴ Dersler genellikle sabah namazından sonra başlayıp, öğle namazına kadar sürüyordu.⁴⁵ On beşinci yüzyılda bir Osmanlı medresesinde günde dört ders okutulurken bu sayı on altıncı yüzyıla girildiğinde günde beş derse kadar çıkmıştı.⁴⁶ Medreselerde kabul gören eğitim anlayışını ise günümüzdeki tam öğrenme metoduna kısmen de olsa benzetebiliriz. Çünkü derste önemli olan kitap geçmektir. Bu da mevcut kitabın tamamen öğrenilmesi ile sağlanıyordu. Bu durum Osmanlı medreselerinde eğitimin öğrencinin performansına bağımlı olması sonucunu doğurmuştur. Bir dersin işlenişi ise şu şekildeydi: Öğrenciler, dersi işlemeye gelen müderrisin etrafında oturur, ders başlamadan önce hadisler okunur – genellikle Buhari ve Müslim daha tercih edilir- ve böylece de derse geçilirdi.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren başlayan eğitimde modernleşme çabaları sonucunda birçok okul açılmıştı. Sivas da bu yeni ve modern okulların açıldığı merkezlerden birisiydi. 1900'lü yılların henüz başında Sivas dâhilinde İdadi, Rüşdiye ve Darülmuallimin gibi okullar

⁴¹ Baltacı, a.g.e., s. 40.

⁴² Haftalık tatil günü bazı rivayetlere göre bir ila üç gün arasında değişmektedir. Mesela Osmanlı döneminin eğitim alanındaki önemli bir eseri olan Tertib-i Ulum' da "Her hafta beş gün tahsil edersin, Cuma ve Salı tatil edersin." ifadesi geçer. (Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ankara 2002, s. 80.) Süheyl Ünver ise Fatih Medresesi'nde haftada sadece Salı günlerinin tatil olduğunu aktarır. Ayrıca tatil gününün Salı olarak seçilmesinin nedenini de bir halk düşüncesine bağlayarak açıklar. Ayrıntı için bkz. Süheyl Ünver, *Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 97-98.

⁴³ Baltacı, a.g.e., s. 43.

⁴⁴ Ünver, a.g.e., s. 97-98.

⁴⁵ Ünver, a.g.e., s. 99; Özyılmaz, a.g.e., s. 78.

⁴⁶ Özyılmaz, a.g.e., s. 78.

⁴⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 25; Baltacı, a.g.e., s. 43-45.

bulunuyordu. Ancak bu yıllarda bahsedilen okullara ek olarak Sivas'ta bulunan medreseler de aktif bir şekilde işlemekteydi. Sivas'ta Sâhibiye Medresesi'nin de içinde bulunduğu beş medresenin 1900'lü yılların başındaki toplam öğrenci sayısı 301 olarak kaydedilmiştir.⁴⁸

Sivas Sâhibiye Medresesi'nin Osmanlı devrinde ders verme açısından en yetkin görevlisi müderristi. Müderrislerin Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki konumu da tıpkı İslam dünyasındaki gibiydi. Medreseden ziyade müderrisin sahip olduğu yetenekler ve ilmi gücü daha ön plandaydı.⁴⁹ Osmanlı döneminde Selçuklular devrinden kalma medreselerin konumu düşünüldüğünde, Sivas Sâhibiye Medresesi müderrislerinin daha çok kelim ve fıkıh üzerine yoğunlaştığı çıkarımı yapılabilir. Bu devirde müderrisler, okuttukları konunun içeriğine uygun bir şekilde öğrencilerin tartışmalarını sağlardı. Bu dersler esnasında da yanlarında yardımcıları bulunurdu.⁵⁰ Mesela Sivas Sâhibiye Medresesi'nde 1528 yılında Mevlana Bali, 1709 yılında ise Mehmed Salih gibi müderrislerin varlığından söz edilmektedir.⁵¹ Osmanlı devri medreselerinde birden fazla müderrisin görev yaptığı da görülmüştür. Bu duruma Sivas Sâhibiye Medresesi'nde de rastlanılmıştır. Örneğin Hicri 1206 tarihli bir belgede Sâhibiye Medresesi müderrislik görevinin müştereken Mehmed Tahir ve Abdurrahman Efendilere verildiği bildirilmiştir.⁵² Osmanlı Devleti'nde zamanla nüfusun artması ile birlikte medreseden mezun olanların sayısında da artış görülmeye başlamıştır. Özellikle on sekizinci yüzyılda artan bu durum ile birlikte "nısf-ı müderrislik"⁵³ kavramı ortaya çıkmıştır. Böylece müderrislik görevinin daha fazla kişi arasında paylaştırılması sağlanmıştır. Sâhibiye Medresesi'nde de nısf-ı müderrislik görevine rastlanılmaktadır. Örneğin Hicri 1155 tarihli bir belgede nısf müderrisliğine Müftüzade Seyyid Şeyh Ömer Efendi'nin atandığı görülmektedir.⁵⁴ Sivas Sâhibiye Medresesi'nde görev yapan müderrislerin on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki maaşları hakkında da bilgilere sahibiz. Bu tarihlerde medresede görev yapan dört müderris için -

⁴⁸ Togay Seçkin Birbudak, "Sâlnâmelere Göre Sivas Vilayeti'nde Eğitim-Öğretim (1898-1903)", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. I, S. 1, Kastamonu 2007, s. 306-311.

⁴⁹ Mehmet İpşirli, "Müderris", *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 468.

⁵⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 65-67.

⁵¹ Odabaşı, a.g.e., s. 219.

⁵² BOA, C.MF. 91/4538, H.29.01.1206. bkz. Ek No: 1.

⁵³ Ülkü Yancı, nısf-ı müderrislik kadrosunun ihdasını "dönemin medrese mezunlarının çokluğu ile karşılaşılan probleme bir çözüm" olarak değerlendirmiştir. Ülkü Yancı, *18. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Medrese Teşkilatı*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2017, s. 137.

⁵⁴ BOA, AE. SMHD. 452652, H.22.05.1155.

muhtemelen derecelerine göre farklı miktarlarda almaktadırlar- toplam 3705 kuruluş ayrılmıştır.⁵⁵ Sivas Sâhibiye Medresesi'nde, vazifesi bir medresede normal eğitimini tamamlamış olup, müderris olma yolunda ilerleyen genç bilim adamı olarak tanımlanabilecek danışmendlik kadrosu da bulunmaktaydı. Medrese'de bu görevi ifa etmiş isimlerden Seyyid İbrahim isimli bir şahıs bilinmektedir. Yine on sekizinci yüzyılın başı sayılabilecek dönemde bir danışmendin aldığı maaşın miktarı da elimizdeki bilgilerdendir. Bu devirde görevli olan danışmend bir mudd hınta karşılığında bu vazifesini ifa ederdi.⁵⁶ Bu dönemde vazifesi, müderrisin anlattığı dersleri tekrarlamak olan muidlik görevi de Sâhibiye Medresesi'nde görülmektedir. Bir diğer görevi de öğrencilerin gözetimiyle ilgilenmek olan muidler, statü olarak müderris ile öğrenci arasında bir konumda bulunmaktaydı. Osmanlı devri Sâhibiye Medresesi'nde, 1743 yılında Şeyh Ömer, 1752 yılında Mustafa ve 1785 yılında ise Seyyid Ebubekir ve Seyyid Mahmud gibi muidler bilinmektedir.⁵⁷ Sâhibiye Medresesi'nin vakfiyesinde yirmi olarak belirlenen öğrenci sayısı, on sekizinci yüzyıla kadar aynı şekilde devam etmiştir. Ancak on dokuzuncu yüzyıla girildiğinde bu sayıda ciddi bir değişiklik görülmektedir. Bu dönemde yaklaşık elli beşi bulan öğrenci sayısı ile medrese o dönem Anadolu'da ön plana çıkmaktadır. Öğrencilerin medresedeki yıllık giderleri ise 1851 kuruluşu bulmaktadır.⁵⁸ Bu dönemde öğrenciler arasında görülen en büyük değişim aldıkları burs miktarı üzerindedir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Selçuklu devrinde öğrenciler arasında üstünlük derecesine gidilmiş ve aldıkları burs miktarı da bu şekilde belirlenmişti. Ancak Osmanlı döneminde Sâhibiye Medresesi'nde bu uygulama terk edilerek öğrenciler arasında herhangi bir üstünlük ayrımı yapılmamıştır. Onların aldıkları burs miktarı da mahsul üzerine endeksenerek bir mudd buğday şeklinde verilmeye başlanmıştır.⁵⁹

Osmanlı devrinde Sivas Sâhibiye Medresesi'nde yetişmiş yahut burada ders görmüş ilim adamları hakkında özellikle son dönem için bazı net bilgilere sahibiz. Ancak Osmanlı devrinin ilk döneminde yetişmiş olan Sivaslı ilim

⁵⁵ Ömer Demirel, *Sivas'ta Esnaf Teşkilatı*, Ankara 1989, s. 149.

⁵⁶ Salih Şahin, *Hurufat Defterlerine Göre Sivas Sancağı Vakıfları (1696-1834) Metin ve İnceleme*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 149; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstihlaları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 17, Ankara 1983, s. 56.

⁵⁷ Odabaşı, a.g.e., s. 219.

⁵⁸ Bayram-Karabacak, a.g.m., s. 53; Odabaşı, a.g.e., s. 219; Demirel, *Sivas'ta Esnaf Teşkilatı*, s. 149.

⁵⁹ Yediyıldız, "Vakıf İstihlaları", s. 58; Sami es Sakkar, "Muid", *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 86-87; Odabaşı, a.g.e., s. 218.

adamlarının Sâhibiye Medresesi'nde ders alıp almadıkları konusunda ise sadece bazı tahminler yapılabilir. Bu tahminlerin dayanak noktasını ise Sâhibiye Medresesinin Osmanlı devri Sivas'ında faal bir müessese olmasıdır. Örneğin 1455 yılında vefat eden müfessir ve zeyniye tarikatının şeyhlerinden olan Şahabaddin Ahmed Sivasi, dini ilimleri Sivas'taki âlimlerden öğrenmiştir.⁶⁰ Muhtemelen onun ders gördüğü yerler arasında Sâhibiye Medresesi'de bulunmaktadır. Diğer örneği de Şeyh İbrahim Tennuri Efendi üzerinden vermek gerekir. Fatih Sultan Mehmed devri din adamlarından olan Tennuri Efendi, Sivaslıdır. Sivas ve Konya'da Sarı Yakub'dan tahsil görmüştür. Şeyh Akşemseddin'e katılarak hayatı boyunca hep ona bağlı kalmıştır.⁶¹ Tennuri Efendi'nin Sâhibiye Medresesi'nde ders alma olasılığını tahmin etme konusunda ki dayanağımız onun Şafii mezhebinden olmasıdır. Sâhibiye Medresesi vakfiyesinde öğrenciler için mezhep olarak bir ifade konulmasa da müderris için Şafii mezhebi şartı konulmuştu. Muhtemelen o da Sivas'ta aynı mezhepten olan bir müderristen ders görmüş olmalıdır. Klasik dönem Osmanlı ilim adamlarına nazaran son dönemde Sâhibiye Medresesi'nde yetişen ya da ders almış ulema konusunda net bilgiler elde etmek mümkündür. Mesela bunlardan birisi, Sivas'ın Yıldızeli İlçesi Mentеше Köyü'nde doğan Mehmet Efendi'dir. On üç yaşında girdiği Sâhibiye Medresesi'nde on altı yaşına kadar eğitim almıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça bilen Mehmet Efendi, devlet tarafından Sivas'ta ders vermekle görevlendirilmiştir. Daha sonra Yıldızeli, sonrasında ise Sivas müderrisliğine atanmıştır.⁶² 1874 doğumlu ve Sivas'ın Yıldızeli İlçesi Demircilik köylü olan Abdullah Hilmi Efendi de Sâhibiye Medresesi'nde Arapça, sarf ve nahiv dersleri almıştır. 1911 yılında ise Sâhibiye Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır.⁶³ 1855 yılında Sivas'ta doğan Abdurrahman Hilmi Efendi de bir müddet Sâhibiye Medresesi'nde ilim ile meşgul olduktan sonra Kayseri'ye giderek burada ilmi çalışmalarını sürdürmüştür. Sonra tekrar Sivas'a gelerek Sâhibiye Medresesi'nde 20 yıl boyunca ders okutmuştur.⁶⁴ 1870 senesinde Sivas'ta dünyaya gelen İsmail Sabri Efendi'nin 1903 yılında almış olduğu icazetname bizlere devrin Sâhibiye Medresesi'nde Arapça eğitimin ileride olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁶⁵ Yine Sivaslı olan ve çeşitli yerlerde ders vermekle görevlendirilen 1847 doğumlu Mehmet Sait Efendi de sekiz yıl boyunca Sâhibiye Medresesi'nde

⁶⁰ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, İstanbul 1972, s. 200.

⁶¹ Baltacı, a.g.e., s. 249.

⁶² Erol Kaya, Nurettin Birol, *Sivaslı Son Dönem Osmanlı Uleması*, İstanbul 2019, s. 81-82.

⁶³ Kaya- Birol, a.g.e., s. 13.

⁶⁴ Kaya- Birol, a.g.e., s. 17.

⁶⁵ Kaya- Birol, a.g.e., s. 67-68.

ders almıştır.⁶⁶ Sivashlı Mustafa Fehmi Efendi'nin Sâhibiye Medresesi'nde almış olduğu dersler de bizlere medresede on dokuzuncu yüzyılın sonlarında verilen dersler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mustafa Fehmi Efendi o dönem Sâhibiye Medresesi'nde sarf, nahiv, mantık, hadis, tefsir ve ilm-i kaza dersleri görmüştür.⁶⁷

Osmanlı Devrinde Vakıf Müessesesi Olarak Sivas Sâhibiye Medresesi

Osmanlılar Anadolu'da fetih hareketlerine giriştikten sonra elde ettikleri yeni topraklarda birçok vakıf eser ile karşılaşmışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti için kültürel açıdan gelişim noktasında da önemli bir fırsat doğurmuştur. Bu yüzden de Osmanlı devleti elde ettiği yeni topraklarda karşılaştığı bu vakıf eserler üzerine ciddi bir değişikliğe gitmemiş ve mevcut vakıf şartlarını tamamen tanımışlardır. Bundan dolayı da Osmanlı dönemi medrese ve külliyelerinde eğitici-öğretici ve idari kadronun ücreti, öğrencilerin ihtiyaçları ve bazı bakım ile onarımlar tıpkı Selçuklular döneminde olduğu gibi vakıflar aracılığı ile yapılmıştır.⁶⁸ Bu durum da bizlere Selçuklu ve Osmanlı devrindeki vakıf müessesesinin benzerliğini kanıtlar niteliktedir. Sâhibiye Medresesi de Osmanlı devrinde mevcut vakıf statüsünü korumuştur. İşleyişi ve idaresi de vakıf şartlarına uygun şekilde devam etmiştir. Aslında, Sâhibiye Medresesi'nin Osmanlı devrinde farklı bir statüye bürünmesi beklenemezdi. Çünkü Osmanlı Devleti döneminde eğitim-öğretim ile alakalı hizmetleri üstlenen kuruluş büyük çoğunlukla vakıf müessesesiydi. Hatta on sekizinci yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vakıf giderlerinin yüzde otuza yakını eğitim öğretim giderleri oluşturuyordu.⁶⁹

Vakfın idaresine, vakfedenin iradesine uygun olarak belli bir hüküm çerçevesinde velayet adı altında görevlendirilen kişiye mütevellî denilmektedir. Mütevellîler bir vakıfta en yetkili kişidir. Bu bakımda son derece önemli bir görevi ifa etmektedirler. Bu yüzden bir mütevellînin çoğunlukla vakfeden ile akrabalık bağları olduğu görülmektedir. Zaten Sâhib Ata da vakfettiği medrese ve külliyenin ilk mütevellîliğine "*emir-i kebir*" ve "*seyyidü'l ümera*" unvanları ile de bilinen torunu Şemseddin Mehmed Bey'i atamıştır.⁷⁰ Mütevellîlik görevi genellikle babadan oğula geçmektedir. Mesela on sekizinci yüzyılın başlarında Sâhibiye Medresesi'nin mütevellîsi olan Seyyid Hasan vefat ettiğinde,

⁶⁶ Kaya- Birol, a.g.e., s. 119-120.

⁶⁷ Kaya- Birol, a.g.e., s. 141.

⁶⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 3.

⁶⁹ Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Ankara 2003, s. 207.

⁷⁰ Odabaşı, a.g.e., s. 33.

mütevellilik görevi çocukları es-Seyyid Ömer ile es-Seyid el-Hac Osman'a geçmiştir.⁷¹ Ancak bir müteveli öldüğünde yerini bırakacağı bir erkek çocuğu yoksa bu göreve ya cami-i kebir mütevellisi ya da bölgedeki caminin imamı atanırdı. Bu bakımdan Sivas Sâhibiye Medresesi'nin –eğer nesilleri tükenmediyse- Osmanlı döneminde Sâhib Ata'nın soyundan gelenler tarafından idare edilmiş olabileceği yorumunu yapabiliriz. Mütevelliler denetime tabiidirler. Bu denetim ise nazırlar aracılığıyla yapılmaktadır.⁷² Osmanlı devri Sâhibiye Medresesi'nin mütevellileri arasında ise 1697 yılında Seyyid Hasan, 1722 yılında Seyyid Ali, 1755 yılında ise Ebubekir isimleri geçmektedir.⁷³ Statüleri gereği mütevelliler vakıf giderleri içerisinde en çok maaş alan isimlerdir. Mesela on üçüncü yüzyılda Sâhibiye Medresesi'nde görevli müteveli, toplam maaş giderlerinin yüzde yirmisini almaktadır.⁷⁴ On dokuzuncu yüzyılda ise mütevellilerin giderleri 2440 kuruşa kadar çıkmıştır.⁷⁵

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Osmanlı Devleti, yeni elde ettiği yerlerde bulunan vakıfların, vakfiyelerine sadık kalmışlardı. Sâhibiye Medrese ve Külliyesi'nde de aynı statü sürdürülmüştü. Ancak çeşitli görevlerde bir gelişim ve personel sayısında artış oluşmuştu. Bu nedenle de şimdiye kadar incelediğimiz medrese görevlilerine ek olarak Osmanlı devrinde Sâhibiye Medrese ve Külliyesi'nde görevli diğer personeller üzerinde de durmak faydalı olacaktır.

Cuma günleri cami ya da mescidlerde hutbe verme görevi hitabet olarak bilinmektedir. İmamlar da namazı kıldırın kişilerdir. Mesela Sâhibiye Medresesi mescidinde imamlık görevini 1790 yılında üç kardeş birlikte yürütmüştür.⁷⁶ Bu noktada hemen belirtmekte fayda var ki Sâhibiye Medrese ve Külliyesi dâhilinde bulunan mescide ilk defa hatip atanması doğal olarak Cuma namazının ilk defa kılınmaya başladığı 1717/1718'li yıllara rastlar. Buna göre mescide ilk defa bir mudd mahsul karşılığında Mehmed isimli bir hatip atanmıştır.⁷⁷ Zaman ilerledikçe hitabet görevini yürüten görevli sayısında bir artış görülmeye başlamış ve bu göreve müştereken atanmalar da görülmüştür. Mesela on dokuzuncu yüzyılda mescidin hitabet görevini yürüten Seyyid Ebubekir'in

⁷¹ BOA, AE. SAMD.III, 213/20587, H. 07.02.1124.

⁷² Nazif Öztürk, "Müteveli", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 217-220; Yediynldız, "Vakıf İstihlaları", s. 59; Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri Makaleler*, Sivas 2006, s. 171.

⁷³ Odabaşı, a.g.e., s. 219; Yancı, a.g.t., s. 273-274.

⁷⁴ Odabaşı, a.g.e., s. 214.

⁷⁵ Demirel, *Sivas'ta Esnaf Teşkilatı*, s. 149.

⁷⁶ BOA, AE, SSLM. III, 82/4933, H.19.06.1204.

⁷⁷ Şahin, a.g.t., s. 149.

vefatıyla aynı görevin kardeşleri Seyyid İbrahim, Seyyid Salih, Seyyid Ali ve Seyyid Halil'in yürüttüğü Hicri 1242 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır.⁷⁸ Bazen de hitabet görevinden kendi isteği ile feragat edenler görülmüştür. Örneğin Hicri 1225 tarihli bir kayıta Sivas Sâhibiye Medresesi'nde görev yapan Seyyid Ahmed isimli hatip kendi isteği ile görevinden feragat ederek vazifesini Seyyid Abdullah'a vermiştir.⁷⁹ On dokuzuncu yüzyılın başında ise Sâhibiye Medresesi mescidinin imam ve hatibinin Hafik Çınarlı Köyü ile Zara Ekinli Köyü'nden olup yılda bir mudd buğday maaş aldıkları bilinmektedir.⁸⁰

Müezzin, cami ya da mescidde ezan okuyan görevlidir. 1698 senesinde, Sivas Sâhibiye Medresesi ve Külliyesi'nde bulunan mescidde bu görevi yürüten Receb isimli bir müezzin olduğu bilinmektedir. Bu müezzinin maaşı ise günlük iki akçedir. İlk başlarda az olan müezzin sayısında da ilerleyen yıllarda bir artış görülmüştür. Bu artışın nedeni ise Sâhibiye Medresesi'nde bulunan minarelerden tahrib olanın tamir edilerek yeniden kullanıma açılmasıdır. Bu artış konusunda Hurufat Defteri'nde "*Sivas'da Sâhibiye Medresesi'nin minareleri harab olup bir mü'ezzin kifayet ederdi, lakin şimdi ta'mir olunup vakfa da dahi mü'ezzin tasrih olunup minarenin biri hali olup...*" şeklinde geçmektedir.⁸¹ Bu tarihten sonra da müezzin-i sani olarak atamalar görülmüştür. Örneğin 1732 yılında müezzin-i sani görevini idame eden Seyyid Ahmed isimli bir kişi bilinmektedir.⁸² On dokuzuncu yüzyılda ise müezzin sayısı iki olarak devam etmiş ve iki müezzinin yıllık gideri de 309 kuruş olmuştur.⁸³

Selçuklu devrinde Farsça "*kapı*" anlamına gelen "*der*" kelimesinden türemiş derbanlık, Osmanlı devrinde bevvablık olarak anılmıştır. Bu vazifeyi yürüten bevvablar vakfın kapısında bir nevi bekçi olarak durmakla görevliydi.⁸⁴ Osmanlı devrinde Sivas Sâhibiye Medrese ve Külliyesi'nde bu görev aktif bir şekilde yürütülmüştür. Mesela 1696 yılında Şeyh Ömer isimli bir bevvab bu göreve beş akçe karşılığında atanmıştır. İlerleyen zamanlarda bevvabların maaşlarında bir değişiklik olduğu fark edilmektedir. On sekizinci yüzyılın ikinci

⁷⁸ BOA, HAT. 1572/44, H.29.12.1242.

⁷⁹ BOA, HAT. 1514/73, H.23.12.1225.

⁸⁰ Odabaşı, a.g.e., s. 216.

⁸¹ Şahin, a.g.t., s. 149-150.

⁸² Şahin, a.g.t., s. 149-150.

⁸³ Demirel, *Sivas'ta Esnaf Teşkilatı*, s. 149.

⁸⁴ Yediyıldız, "Vakıf İstihlakları", s. 56; Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, Ankara 2000, s. 73; Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 345-347.

yarısında maaşları bir mudd hintadır.⁸⁵ Ancak on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde medrese giderleri arasında bevab gideri görülmemektedir.⁸⁶ Görevi vakıf eserin temizliğini sağlamak olan ferraşlık da yine Sivas Sâhibiye Medresesi'nde etkin olan vazifeler arasındadır. Örneğin 1696 yılında bu medresede Ömer isimli bir ferraş çalışmaktadır. Ferraş Ömer'in bu dönemdeki maaşı ise günlük bir akçedir. Yine Hicri 1171 tarihli bir kayıta da bu ferraşlık görevini Seyyid Hüseyin isimli bir şahsın yürüttüğü bilinmektedir.⁸⁷ Ferraşların günlük bir akçe olan maaşları daha on sekizinci yüzyılın ortalarında bir mudd hintaya dönüşmüştür ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında da bu şekilde devam etmiştir.⁸⁸ Vakıf kuruluşunun temizlenmesi, ışıklarının yanması ve diğer muhtelif görevlerini idame etmekle yükümlü olan kayyımlar, Osmanlı devri Sivas Sâhibiye Medresesi'nde vazifesi bulunan görevliler arasındadır. Ancak bu mesleğin medreseye gelişi 1718 yılının sonrasına dayanmaktadır. Sâhibiye Medresesi'ne kayyım olarak ilk kez atanan ise bir mudd mahsul maaş ile Seyyid Osman'dır.⁸⁹

On sekizinci yüzyılın hemen başında Hurufat Defteri'nde geçen görevi terk etme olayı, o devirde medresede türbedarlık görevinin bulunduğunu da kanıtlar niteliktedir. Bu kayda göre görevi türbeyi korumak olan Murat isimli bir şahıs, görevini yapmayarak terk etmiş, onun görevi boşaltmasının ardından da günlük bir akçe maaş ile Seyyid Mehmed bu göreve atanmıştır.⁹⁰

Medrese'de tabbahlık olarak bilinen bir de aşçılık görevi vardır. Osmanlı devrinde bu göreve sadece bir kişinin değil birden çok kişinin atandığı da görülmüştür. Şöyle ki 1717 yılında tabbahlık görevinde bulunan Ahmed'den sonra yerine Abdurrahman, Seyyid Salih ve Muhammed atanmıştır. Ancak arada maaş farkı vardır. Çünkü eski tabbah Ahmed günlük 6 akçe maaş alırken yeni atanan Abdurrahman ise günlük 3 akçe maaş almaktadır. Bu da elbette ki bir görevin mevcut maaşının daha çok kişiye bölünmesi nedeniyle düşmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak ilerleyen yıllarda da 6 akçelik günlük maaş devam etmiştir. Mesela 1758 yılında bu görevi yürüten Ömer Halife'nin maaşı da günlük 6 akçedir.⁹¹

⁸⁵ Şahin, a.g.t., s. 152.

⁸⁶ Demirel, *Sivas'ta Esnaf Teşkilatı*, s. 149.

⁸⁷ BOA, AE. SMST III, 66/4856, H. 15.06.1171.

⁸⁸ Şahin, a.g.t., s. 152; Demirel, *Sivas'ta Esnaf Teşkilatı*, s. 149.

⁸⁹ Yediyıldız, "Vakıf İstihlaları", s. 57; İsmail Özmel, "Kayyım", *DİA*, C. XXV, Ankara 2002, s. 107-108; Şahin, a.g.t., İstanbul 2019, s. 150.

⁹⁰ Yediyıldız, "Vakıf İstihlaları", s. 60; Şahin, a.g.t., s. 150.

⁹¹ Şahin, a.g.t., s. 151.

Medrese'nin vakfiyesinde geçen "suyunu akıttı" kısmından külliye de bir çeşme yapıldığı da anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak da Sâhibiye Medresesi'nde vazifesi kuyu kazmak olan bir çahgenlik görevi de mevcuttur. Hicri 1206 tarihli bir belgede Sâhibiye Medresesi'nin çahgenlik görevi ile ilgili bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayda göre bu görevi sürdüren Bekir Efendi'nin çocuğu olmadan vefat etmesinin ardından görevin Hasan Efendi'ye tevcihi kararlaştırılmıştır.⁹² On dokuzuncu yüzyıla girildiğinde su işleri ile ilgilenen çahgenlerin Sâhibiye Medresesi'ndeki sayılarının dörde çıktığı ve hepsinin maaşının da toplam 3 mudd hinta olduğu anlaşılmaktadır.⁹³

Osmanlı devrinde Sivas Sâhibiye Medrese ve Külliyesi'nin ekonomik yapısı, tıpkı kurulduğu ilk günlerde olduğu gibi gelir-gider dengesi gözetilerek sürdürülmüştür. Kurulduğu dönemde Sivas Sâhibiye Medrese ve Külliyesi döneminin en zengin gelir kaynağı olan vakıflardan birisidir.⁹⁴ Ancak vakıf gelirleri özellikle 1576'dan itibaren azalmaya başlamıştır.⁹⁵ Mesela II. Mahmud döneminde medresenin geliri senelik 13560 kuruş iken, vakfın kaynakları üç köy, beş mezra ve üç zemindi. Giderleri de gelirlere göre ayarlanmış ve böylece denge sağlanmıştır.⁹⁶ Vakfın gelirlerini cibayet adı altında toplayan cabiler bulunmaktadır. Sivas Sâhibiye Medresesi'nde 1718 yılında bu görevi yürüten Osman isimli şahsın yevmiesi iki akçe olarak kaydedilmiştir. Yine aynı şekilde 1785 yılında bu görevi yürüten Mehmed isimli cabinin de günlüğü iki akçedir.⁹⁷ Burada dikkat çeken nokta cabilerin aldıkları maaşın diğer cabiler ile kıyaslayıp, Osmanlı devrinde Sâhibiye Medresesi'nin vakıf geliri olarak ne seviyede olduğunun anlaşılabilmesidir. Çünkü o dönem cabiler vakıfların büyüklüklerine göre günlük 1 ila 10 akçe arasında maaş alırlardı. Sivas Sâhibiye Medresesi'nde görevli cabinin de günde 2 akçe maaş aldığı bilindiğine göre buradan vakıf gelirlerinin kurulduğu döneme oranla azalmış olduğu sonucu çıkarılabilir.

Osmanlı devrinde Sivas Sâhibiye Medresesi çalışanlarının ücretlerinde uygulanan bir yöntem dikkat çekmektedir. "Hisseli Bölünme" olarak adlandırılan bu yöntem ile alınan maaşların bir kısmı hisse yöntemi ile devredilmektedir. Mesela Hicri 1113 tarihli bir kayda göre Sâhibiye Medresesi'nde müderrislik

⁹² BOA, C.MF, 90/4496, H.15.09.1206.

⁹³ Demirel, *Sivas'ta Esnaf Teşkilatı*, s. 149.

⁹⁴ Odabaşı, a.g.e., s. 219.

⁹⁵ Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, s. 100.

⁹⁶ Gelir ve gider kalemlerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemek için bkz. Demirel, *Sivas'ta Esnaf Teşkilatı*, s. 148-150.

⁹⁷ Şahin, a.g.t., s. 153.

görevini yürüten Ahmed'in müderrislikte bulunan hissesinin yarısını oğlu olan Salih Mehmed'e verdiği yazılmıştır.⁹⁸ Zaman zaman da hissesinden kendi isteğiyle feragat eden görevliler görülmüştür. Buna bir örnek 1790 yılına ait bir kayıttan verilebilir. Bu tarihte imamlık görevini yürüten üç kardeşten Feyzullah isimli olanı kendi hissesinden feragat etmiştir.⁹⁹

Osmanlı devrinde Sivas Sâhibiye Medrese ve Külliyesi'nin sorunlarını iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar müteveli kaynaklı olan sorunlar ile vakıf arazisine yapılan müdahalelerdir. Mütevellilerin görevlerindeki temel prensip aslında yaptıkları işlerin vakfın lehine olması gerekliliğidir.¹⁰⁰ Ancak bazen mütevellilerin sorumluluklarının dışına çıktıkları görülmüştür. Bu noktada Sivas Sâhibiye Medrese ve Külliyesi'nde müteveli kaynaklı sorunlara verebileceğimiz örnekleri çeşitlendirebiliriz. Mesela kimi zaman vakfın tamire muhtaç olduğu durumlarda, mütevellilerin vakıf gelirlerini tamire değil de kendilerine ayırdıkları görülmüştür.¹⁰¹ Bir diğer örneği de görev tevcihinin verilmemesi üzerinden aktarabiliriz. Örneğin Hicri 1218 tarihli bir kayda göre, Sivas'ta Sâhibiye Medresesi'nin nısf tedris cihetine atanan müderris Abdurrahman'a mütevellisi görevini vermemiştir.¹⁰² Bazen de müteveli medrese çalışanının maaşına el koymuştur. Mesela Sâhibiye Medresesi'nde hitabet görevini sürdüren görevlinin maaşını, mütevellinin el koyması nedeniyle iki yıldır alamadığı bir dönem olmuştur.¹⁰³ Mütevellilerden kaynaklanan sorunlardan bir başkası ve belki de en ilginç bir usulsüzlüktür. Bu usulsüzlük ise şu şekilde gerçekleşmiştir. 1755 yılında medresede bulunan müderris ve müteveli, Sâhibiye Medresesi'nin mescidinde çahgen olarak görev yapan Ahmed ve Abdülbaki isimli iki kişiden çeşmenin tamir giderlerini istemiştir. Ancak müteveli ve müderrisin giderleri bir personelden istemesi vakfiyenin şartlarına tamamen ters düşmektedir. Açıkça çahgenler bir mağduriyete uğramışlardır. Ancak daha sonra bu konu üzerinde bir araştırma yapılarak çahgenlerin uğradığı haksızlık giderilmiştir.¹⁰⁴

Vakıf arazilerinden kaynaklı sorunları ise gelir kaynağına –arazilere- yapılan müdahaleler şeklinde görmekteyiz. Mesela Hicri 1138 tarihli bir belgede Sâhibiye Medresesi evkafından Sefereli nahiyesinin Divse köyündeki vakıf araziye bir

⁹⁸ BOA, AE. SMST. II, 11/1067, H.11.09.1113. Ayrıca bu belgede Sivas, Sivaz olarak yazılmıştır.

⁹⁹ BOA, AE, SSLM. III, 82/4933, H. 19.06.1204.

¹⁰⁰ Öztürk, a.g.m., s. 217-220.

¹⁰¹ Demirel, *Sivas Şehri Makaleler*, s. 171.

¹⁰² BOA, C.MF 162/8052, H. 29.03.1218.

¹⁰³ Yancı, a.g.t., s. 62.

¹⁰⁴ BOA, AE. SMHD. I, 50/3056, H. 2.02.1168; Yancı, a.g.t., s. 273,274.

müdahale olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁵ Yine Dört Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde geçen bir kayda göre de Koçhisar nahiyesinde bulunan Sâhibiye Medrese ve Külliyesi vakfının gelirlerine Şeyh Erzurum Zaviyesi vakfının mütevellisi sahip olmak istemiştir.¹⁰⁶ Bununla birlikte kayıtlarda dikkatimizi çeken bir diğer sorun daha bulunmaktadır. Bu ise Selçuklu devrinde Sivas'ta yapılan tarihi yapılarda ortaya çıkan bazı sıkıntılardır. "*Asar-ı nadire-i Selçukiyyeden*" ifadesi ile başlayan Hicri 1318 tarihli bir belgede Sivas'ta bulunan Selçuklu döneminde inşa edilmiş medreselerin korunmasına yönelik çabalardan bahsedilmiştir. Böyle bir çabanın ortaya çıkmasındaki neden ise, bu medreselerde bulunan antika eserlerin tahrib edilmesi ve kaçırılmasına yönelik hareketlerin görülmesidir. Hatta bu eserler içerisinde kaçırılıp yüksek bir fiyata satılmak istenenler dahi olmuştur. Ancak devlet, bu kaçakçılığı bir önlemek adına caydırıcı önlemler almıştır. Gönderilen emir ile belirtilen bu önlemler ile Sivas'ta bulunan Selçuklu eserlerinin korunmasının gerekliliği belirtilmiş ve bu eserlerin zarara uğramasında dahil bulunanların şeri mahkemelerde yargılanacakları ifade edilmiştir.¹⁰⁷

Osmanlı Devrinde Sivas Sâhibiye Medresesi'nin Fiziksel Görünümü ve Bakımı

Medresenin Osmanlı devrindeki fiziksel görünümü hakkında devrin seyyahlarından Evliya Çelebi'nin söyledikleri dikkat çekicidir. Sivas'a gelen Evliya Çelebi, Sâhibiye Medresesi'ni gördüğünde onun çehresi karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Medreseyi "*Kızıl Medrese*" olarak kaydeden seyyah, "*ibretle bakılacak bir medrese vardır ki İslam ülkelerinde öyle bir ilim yurdu ne yapılmıştır, ne de yapılır.*" diyerek buranın fiziki özelliklerini anlatmaya devam etmiştir. Medresenin taç kapısının kale kapısı gibi yüksek olduğunu, bina üzerindeki işlemelerin adeta türlü türlü renklerle yapılmış bir büyü olduğunu ifade etmiştir. Zamanla binada çeşitli bozulmaların olduğunu da söyleyen Evliya Çelebi, "*Bu medrese görülmeye layıktır. Bütün seyyahların dilinde övülüp durur.*" ifadesini kullanır. Son olarak da Sâhibiye Medresesi'nin kışın ve yazın ders işlenecek şekilde inşa edildiğini, odalarının sayısının iki kat halinde toplamda 80'i bulunduğunu söyler.¹⁰⁸ Sâhibiye Medresesi'nin fiziksel görünümü hakkında başka bir bilgiyi de 1870'li yıllarda Sivas'a gelen Boğos Natanyan vermektedir. O, Sâhibiye Medresesi ile alakalı olarak "*Büyük kapısının önünde minare şeklinde*

¹⁰⁵ BOA, C.MF 80/3999, H.29.08.1138.

¹⁰⁶ BOA, SAD 4, 130/1.

¹⁰⁷ BOA, DH. MKT 2437/56, H.18.08.1318. bkz. Ek No: 2

¹⁰⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, haz. Hüseyin Nihal Atsız, İstanbul 2011, s. 335.

yapılar yükselmektedir. Bunların üzeri ufak ufak ve rengârenk camlarla süslenmiştir. Güneş ışınları bunları yıldız misali parlattığından bazen sırçalı cami adı da verilmiştir. Çifte minaresi, muhteşem oymaları, dikkat çekicidir. Özellikle de kapının alın kısmına oyulmuş ejder ve süslemeler zanaatkâr işi." ifadesini kullanır.¹⁰⁹ 1890 yılında Sivas'a gelen Vital Cuinet ise daha sonra "Asya Türkiye'si" olarak Türkçeye çevrilecek olan seyahatnamesinde Sâhibiye Medresesi ile alakalı olarak sadece dış yüzü bozulmamış harabe halinde medrese ifadesini kullanır.¹¹⁰

Anadolu'da medreseler, fiziksel görünüm ve yapılarından dolayı halk arasında vakfiyelerindeki kayıtlardan daha farklı isimler ile de anılabilmektedir. Bu durum Selçukluların yapmış olduğu medreseler içerisinde yaygın bir şekilde görülüyordu. Tıpkı Konya'da inşa edilen "Muslihiyye Medresesi" gibi. Muslihiyye Medresesi içerisindeki sırlı tuğla ve çini süslemelerinden dolayı "Sırçalı"¹¹¹ Medrese" olarak da adlandırılıyordu.¹¹² Bu isim değişikliğinin bir örneğine de Sivas'ta rastlamak mümkündür. Vakfiyesinde "Medrese-i Sâhibiyye-i Fahriyye" olarak kaydedilen "Sâhibiye Medresesi", minarelerindeki mavi çinilerden dolayı, Osmanlı devrinde Sivas'ta yaşayan halk tarafından 1700'lü yılların sonunda "Gök Medrese" olarak anılmaya başlamıştır.¹¹³ Bu isim değişikliği sadece yerel ile kalmayıp geniş bir çevreye ulaşmıştır. Hatta medresenin bulunduğu mahalle, zamanla Gök Medrese Mahallesi olarak anılmaya başlamış ve Osmanlı arşiv belgelerinde bu isimle kaydedildiği de görülmüştür. Örneğin Hicri 1238 tarihli bir belgede Sivas'ta Hacı İbrahim Bey'den bahsederken onun Gök Medrese Mahallesi'nde ikamet ettiği ifadesi geçer.¹¹⁴

Osmanlı devrinde, Türkiye Selçuklu Devleti ve Anadolu Beylikleri döneminden miras kalan medreselere sahip çıkma düşüncesi ön plandadır. Bu düşünce de gerek devletin doğrudan gerekse vakıflar aracılığı ile tarihi yapılar üzerinden bakım ve onarım yapılmasına sebep olmuştur. Zaten o dönemin yapıları da almış oldukları tahribatlar nedeniyle neredeyse her yıl tamire muhtaç bir haldedirler.¹¹⁵ Aslında Evliya Çelebi'nin Sâhibiye Medresesi'ni görünce

¹⁰⁹ Boğos Natanyan, *Sivas 1877*, İstanbul 2008, s. 283, 366.

¹¹⁰ Adnan Mahiroğulları, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul 2001, s. 134.

¹¹¹ Şemseddin Sami bu kelimeyi, "Çakıl taşıyla kumun eritilmesinden hâsıl olup kızgın hamuruna bir demir boru ile üflenerek muhtelif kaplar vesairler yapılması, şeffaf cisim, cam." Olarak tarif eder. Şemseddin Sami, a.g.e., s. 834.

¹¹² Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s. 89; Abdüsselam Uluçam, "Sırçalı Medrese", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 126.

¹¹³ Demirel, *Sivas Şehri Makaleler*, s. 57.

¹¹⁴ BOA, D.BŞM/d.07325, Y.7325, H.29.03.1238.

¹¹⁵ Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, s. 69.

“Zamanla felek nice yerlerini bozmuştur.” cümlesini söylerken de medresenin uğradığı tahribattan ve onun bakıma olan ihtiyacından bahsetmiş olmalıdır.¹¹⁶

Bir yapıyı tahrib edecek en önemli dış etkenin doğa olayları olduğu söylenebilir. Bu doğa olayları içerisinde de depremler ön plana çıkmaktadır. Bu noktada Sivas’ta Osmanlı döneminde ciddi bir deprem olup olmadığı sorusu akıllara gelir. Aslında arşiv belgelerinde on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru doğrudan Sivas’ın merkezinde olmasa da yakınlarında bulunan Koyulhisar ve Suşehri’nde çok sayıda deprem olduğu kaydedilmiştir.¹¹⁷ Alptekin Yavaş’ın, N.N. Ambraseys ile CF. Finkel’den aktardığı kadarıyla da Sivas’ta 1668, 1695, 1754 ve 1794 yıllarında büyük depremler olmuş ve bu depremler de şehri ciddi anlamda tahrib etmiştir.¹¹⁸ Bu depremlerin Sâhibiye Medresesi üzerinde ne derece etkisinin olduğunu tahmin etmek elbette ki imkân dâhilinde değildir. Ancak Alptekin Yavaş, Sâhibiye Medresesi’nin Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde bulunan dosyasında Müfit Yılmaz’a ait bir raporun bu tahribatın boyutu hakkında bilgi verdiğini söyler. Rapora göre yaşanan bu depremler sonucunda Sivas Sâhibiye Medresesi’nin kuzeydoğu kaleyi oluşturan taşları oldukları yerde dönmüşlerdir ki onun yorumuna göre de bu “ancak bir deprem etkisi ile oluşabilir.”¹¹⁹

Binanın tamiratına yönelik olan ilk yazılı belgeye 1718/1719 yılında rastlanmaktadır. Bu tarihlerde medrese mescidinde günde beş vakit ezanın okunmasında minarelerinin tahrib olmasından dolayı aksaklıklar görülmeye başlamıştır. Bu yüzden de minarede bir onarım yapılması hâsıl olmuştur. Nitekim bu onarım gerçekleşmiş ve minarelerin bazı bölümleri ile birlikte şerefelerde güçlendirilmiştir. Böylece mescidin işlevinin yerine getirilmesi sağlanmıştır.¹²⁰ Sâhibiye Medresesi’nde 1824 yılında bir başka tamirat daha gerçekleşmiştir.¹²¹ Alptekin Yavaş’a göre bu tamiratın gerçekleşmesinin nedeni yaşanan bir depremdir. O, 1794 yılında yaşanan ve şiddeti İstanbul’da dahi hissedilen bir depremin tarihi ile binanın onarım tarihinin yakınlığını

¹¹⁶ *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 335; Odabaşı, a.g.e., s. 220.

¹¹⁷ Hatta 1899 yılında Koyulhisar’da yaşanan bir depremde Hükümet Konağı dâhil birçok bina harap olmuştur. (BOA, DH.MKT.2172/46, H.18.10.1316.)

¹¹⁸ Alptekin Yavaş, *Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali’nin Mimari Eserleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 344n.

¹¹⁹ Yavaş, a.g.t., s. 344n.

¹²⁰ Muzaffer Erdoğan, “Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri”, *Vakıflar Dergisi*, S.7, Ankara 1968, s. 163,164; Yavaş, a.g.t., s. 344, 345, 345n; Odabaşı, a.g.e., s. 220n.

¹²¹ Yegân Kâhya, Gülsün Tanyeli, Kani Kuzucular, “Sivas Gökmedrese Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Konya 2001, s. 442.

bağdaştırmaktadır. Yaşanan bu şiddetli deprem ile birlikte binada hasar olduğu ve bu onarım ile tahribatın giderilmek istendiğini düşünmektedir.¹²² Bu onarım müftü Sarı Hatip Zade ile birlikte müderris Seyyid Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Hatta onarım esnasında beyaz mermer üzerine işlenmiş ve medresenin doğu tarafına onarılan kısmın duvarına konulmuştur. Onarım kitabesinde ise şu cümleler yazmaktadır: *“Muhakkak müftü ve müderris Seyyid Abdullah onu 1239 H. Ramazan başında tamir edip onardı. Sanki onu ikinci kez yeniden yaptı. Allah onun çalışmasından ve iyi niyetinden dolayı hayrını çoğaltsın.”*¹²³ Bu tamirattan geriye kalan onarım kitabesinde geçen *“ikinci kez yaptırdı”* ifadesi aslında bizlere bu gerçekleşen tamiratın ne denli geniş olduğunu gösterir niteliktedir. Gerçekten de 1824 yılında gerçekleşen bu onarımda medresenin bir bölümüne ahşap üst kat ilave edilmiş, yıkılan ana eyvan ile iki yanındaki mekânın avluya bakan kesimleri örülen duvar ile binanın dışında bırakılmış ve bazı yerleri de yeniden örülmüştür.¹²⁴ Hicri 1312 tarihli bir belgede Sivas'ta yaşanan depremden dolayı Askeri Rüşdiye'nin tahrib olduğu kaydı geçmektedir.¹²⁵ Bu noktada düşünüldüğünde bu tahribata sebep olan depremin etkisinin fazla olduğu anlaşılabilir. Bu depremin Sâhibiye Medresesi'ni de etkileyip etkilemediği üzerinde ancak yorum yapılabilir. Bu depremden birkaç yıl sonra Sivas Valisi Reşit Akif Paşa döneminde, Evkaf Nezareti tarafından medresede bir onarım gerçekleştirilmiştir.¹²⁶ Bu onarımın Sivas'ta Askeri Rüşdiye'yi tamamen harap eden deprem ile alakalı olması akla yatkın gelmektedir. Yapı, çeşitli onarımlarla güçlendirilmeye çalışılsa da gün geçtikçe bakım ihtiyacı artarak devam etti. Bu yüzden de Osmanlı devrinde gerçekleşen bakım ve onarımlar, Cumhuriyet döneminde de devam etti.¹²⁷

¹²² Yavaş, a.g.t., s. 345-345n.

¹²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Rıdvan Nafiz Edgüer, *Sivas Şehri*, haz. Recep Toparlı, Ankara 2014, s. 183-184, 184n.

¹²⁴ Yavaş, a.g.t., s. 345.

¹²⁵ BOA, Y. PRK. UM. 30/88, H.16.04.1312.

¹²⁶ Uzunçarşılı- Edgüer, a.g.e., s. 184; Yavaş, a.g.t., s. 345, 346.

¹²⁷ Sivas Sâhibiye Medresesi'nde en geniş bakım ve onarımlarından birisi Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiştir. Alanında uzman kişiler arasından kurulan bir ekip ile birlikte gerçekleşen bu faaliyetler sonucundan medrese binası yeniden ayağa kaldırılmıştır. Orhan Cezmi Tuncer *“Sivas Gök Medrese”* isimli hacimli eserinde, kendisinin de dâhil olduğu bu bakım çalışmalarını fotoğraflarla da destekleyerek detaylı bir şekilde aktarır. bkz. Orhan Cezmi Tuncer, *Sivas Gök Medrese*, Ankara 2008; Bu bakımdan sonra medrese belli bir süre kapalı kaldı. Daha sonra ise yeni bir yenileme süreci başlatıldı. Sivas Valiliği öncülüğünde gerçekleştirilen yenileme çalışmalarının ardından medrese binası 2020 yılının Aralık ayında *“Vakıf Müzesi”* konseptinde hizmet vermeye hazır hale geldi.

Osmanlı Devrinde Sosyal Hayat İçerisinde Sivas Sâhibiye Medresesi

Mahalle, devamlı ya da geçici olarak ikamet etmek için kurulan hanelerden oluşan, bir şehir ya da kasabanın en küçük parçasıdır.¹²⁸ Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile birlikte bu coğrafyada da Türk-İslam mahalleleri görülmeye başladı. Bu da, Anadolu'ya gelen Türklerin elde ettikleri Bizans şehirlerindeki ibadet mekânlarını camiye çevirmeleri veya bölgede bulunan tarihi yapıları kendi kullanımları altına alıp bu yapıların çevresine yerleşmeleriyle olmuştur.¹²⁹ Vakıfların bu noktadaki işlevi ise mahallenin teşkilatlanmasında büyük rol oynamaktır.¹³⁰ Böylece de Türklerin Anadolu'da oluşturduğu ilk Türk-İslam mahalleleri temel olarak camiler, mescidler, tarihi yapılar etrafında şekillenmiştir. Türkiye Selçuklu devrinde başlayan bu süreç, Osmanlı döneminde gelişerek devam etmiştir. Osmanlı devrinde mahalleli birbirini tanıyan, birbirlerinden sorumlu olan ve sosyal bir dayanışma içerisinde yaşayan bir topluluk haline gelmiştir.¹³¹

Medrese ve mescidin çevresinde mahalle oluşmasına bir örnek de Sivas Sâhibiye Medresesi üzerinden verilebilir. Mahalle, Osmanlı devrinde aktif bir şekilde işlemiş olan medresenin etkisiyle giderek gelişmiştir. Sâhibiye Medresesi'nin etrafında gelişen bu mahalle on beşinci yüzyılın ortalarında "*Mahalle-i Mescid-i Medrese*" olarak adlandırılırken, on altıncı yüzyılın başlarında isim "*Medrese-i Sâhib*"e dönmüş ve on sekizinci yüzyılda ise medresenin halk arasındaki isim değişikliğiyle alakalı olarak "*Gök Medrese*"¹³² olarak anılmaya başlamıştır.¹³³ Mahalle'de bulunan hane sayısı da yıllar geçtikçe artarak devam etmiştir. 1455 yılında on hane olan Gök Medrese Mahallesi'ndeki hane sayısı, 1574'de otuz üçe, 1840'da ise seksen üçe kadar çıkmıştır. Mahalledeki Müslüman erkek nüfusu ise 1831'de iki yüz beştir.¹³⁴ Mahallede Osmanlı devri boyunca sadece Sâhibiye Medresesi'nin mescidi kullanılmıştır. Bu görüşümüze dayanak

¹²⁸ Mustafa Sabri Küçükaşçı, Ali Murat Yel, "Mahalle", *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, s. 323; Şemseddin Sami, a.g.e., s. 1304.

¹²⁹ Ahmet Akşit, "Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. V, S. 1, Çankırı 2014, s. 68.

¹³⁰ Mehmet Şeker, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara 1984, s. 97.

¹³¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, C. IV, S. 4, İstanbul 1984, s. 69.

¹³² Mahallenin isminin "Gök Medrese" şeklinde Osmanlı Arşiv Kayıtlarına yansımaları için bkz. Ek No: s. 3.

¹³³ Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, s. 71.

¹³⁴ Salih Şahin, *Mekân ve İnsanıyla Sivas*, İstanbul 2013, s. 60-61,510.

olarak da Osmanlı dönemi içerisinde mahallede başka bir mescidin inşa edilmemiş olması gösterilebilir.¹³⁵

Osmanlıda mahalleler, çeşitli alt yapı hizmetleri ve eğitim konularında oluşturduğu vakıflar aracılığı ile kendi kendine yeter bir durumdaydı.¹³⁶ Bu yüzden de bir Osmanlı mahallesinde en önemli müesseselerden birisi “avarız akçesi” vakfıydı Bu vakıf sistemi mahalleli arasındaki sosyal dayanışmayı temel alan, mahallenin ortak giderlerini karşılamak için oluşturulan bir fon niteliğindedir. Fonda toplanan para da mahalle ileri gelenlerinin iradesiyle gereken yerlere harcanır.¹³⁷ Bu yerler de genellikle mahallede bulunan cami, mescid, çeşme gibi yapıların bakım ve onarımı ile birlikte bu yapıların ihtiyacı olan mum ve kandillerin alınması üzerinedir.¹³⁸ Sivas'ta Gök Medrese Mahallesi'nde de avarız akçesi müessesesinin var olduğu bilinmektedir. Şöyle ki On Altı Numaralı Sivas Şer'iyeh Sicili'nde geçen bir ifade bu görüşümüze dayanak oluşturabilir. Bu kayda göre, Gök Medrese Mahallesi'nde ikamet eden Saniye Bint-i El Hac Ahmed, çeşitli mallar ile birlikte 600 kuruşu vakfetmiştir. Bu vakıf gelirleriyle de her sene mahallede bulunan camiye bir kıyye balmumu alınması ile birlikte mübarek gecelerin birinde komşulara helva dağıtılmasını da şart olarak koymuştur.¹³⁹ Burada avarız akçesi müessesesine vakfedilmiş olabileceği düşünülebilir. Mahallede Osmanlı devrinde bir başka mescid yapılmadığı bilindiğine göre burada vakfedilen malın Sâhibiye Medresesi mescidine olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Sâhibiye Medresesi, kurulduğu dönemde devrin önde gelen medreselerinden birisiydi. Vakıf gelirlerinin fazla olması bu medreseyi kuruluş döneminde ekonomik açıdan da ön plana çıkarmıştı. Ekonomik gücünden dolayı da devrin şartları gereği önemli müderrislerin tercih ettiği bir kurum konumuna geldi. Bu yüzden de kurulduğu dönemde Sivas Sâhibiye Medresesi'nde birçok ilim adamı yetişti. Türkiye Selçukluları döneminde faaliyetlerine başlayan bu medrese, Osmanlı devrinde gelişerek devam etti.

Sâhibiye Medresesi'nin Osmanlı dönemindeki en önemli gelişimi hiç şüphesiz ki devletin medrese sisteminde teşkilatlanmaya gitmesi sonucunda

¹³⁵ Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, s. 71.

¹³⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2012, s. 233.

¹³⁷ Ergenç, a.g.m., s. 75-76; Mehmet İpşirli, “Avarız Vakfı”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 109; Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s. 473.

¹³⁸ Ergenç, a.g.m., s. 76.

¹³⁹ Mustafa Apaydın, *16 Numaralı Şer'iyeh Sicili'ne Göre Sivas*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010, s. 162.

gerçekleşti. Böylece Sâhibiye Medresesi, “kırklı” ve “hariç elli” olarak adlandırılan dereceye girmişti. Bu yüzdende Türkiye Selçukluları döneminde daha çok müderrisin donanımına bağlı olarak okutulan dersler, bu dönemde bir sisteme oturtulmuştur. Yine aynı şekilde haftanın tatil günleri ile birlikte ders yapılan saatler de bu sistem ile belirlenmiştir. Böylece Sâhibiye Medresesi’nde Türkiye Selçukluları döneminde daha dağınık olup genellikle müderrise bağlı olan yapı Osmanlı Devleti döneminde belli bir sistem üzerine oturtulmaya çalışılmıştır.

Sâhibiye Medresesi’nde müderrisin önemi doğal olarak Osmanlı Devleti döneminde de devam etmiştir. Ancak bu dönemde müderris sayısında bir artış görülmeye başlamış, zamanla da bu göreve müştereken atanmalar görülmüştür. Osmanlı Devleti’nde medrese mezunlarının sayısının zamanla artmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan “*nısf müderrislik*” vazifesine Sâhibiye Medresesi’nde de rastlanmıştır. Bu da bize göstermektedir ki ilk kurulduğunda bir adet olarak belirlenen müderris sayısı Osmanlı dönemi Sâhibiye Medresesi’nde ciddi bir şekilde artmıştır. Tıpkı öğrenci sayısında olduğu gibi. Belli bir süre vakfiyesinde belirtilen şartlara uygun şekilde yirmi olan öğrenci sayısı Osmanlı zamanında bir dönem elli beşe kadar yükselmiştir. Osmanlı dönemi Sâhibiye Medresesi’nde öğrenciler üzerinde görülen bir başka değişiklik daha vardı. Bu da öğrencilerin başarıya göre derecelendirilmesiydi. Bahsedildiği üzere kurulduğu dönem öğrenciler, üstünlük derecelerine göre sıralanıyorlardı ve buna göre de burs alıyorlardı. Ancak Osmanlı döneminde bu uygulamadan vazgeçilmiş ve öğrenciler arasında üstünlük derecesi uygulaması terk edilmişti.

Sâhibiye Medresesi, Osmanlı Devleti’nde de ilim adamı yetiştirme konusundaki işlevine devam etmiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti’nin ilk döneminde Sâhibiye Medresesi’nde yetişen ilim adamları konusunda tahminler yürütsek de bu medresede Osmanlı Devleti’nin son döneminde yetişmiş çok sayıda ilim adamı olduğunu ifade edebiliriz.

Osmanlı Devleti döneminde mevcut vakıf statüsünü koruyan Sâhibiye Medresesi’nin kadro şeması da vakfiyesine bağlı kalmıştır. Vakfın en yetkin idarecisi olan mütevellilik görevi bu dönemde de babadan oğula geçmiştir. Mütevelliler Osmanlı döneminde de yüksek maaş alıyorlardı. Müezzin, imam, bevvab, ferraş, kayyım, cabi, türbedar, çahken ve tabbah tıpkı kurulduğu dönemde olduğu gibi Osmanlı devrinde medrese de bulunan görevliler arasındadırlar. Medrese görevlileri açısından kurulduğu dönem ile Osmanlı dönemi arasında görülen fark bu görevleri icra edenlerin sayılarında Osmanlı

devrinde görülen artıştır. Bir diğer önemli fark ise Sâhibiye Medresesi Mescidine ilk defa bir hatibin atanmasıdır (1717/1718 yılı).

Ekonomik olarak gelir-gider dengesine göre idare edilen Sâhibiye Medresesi ve Külliyesi kurulduğu dönemde devrin gelir kaynağı açısından en zengin vakıflarından birisiydi. Ancak Osmanlı Devleti döneminde on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren gelirlerinde ciddi bir şekilde azalma görülmeye başlamıştı. Hatta cabi vazifesini yürüten görevlinin aldığı maaştan yola çıkarak Osmanlı Devleti döneminde Sâhibiye Medresesi'nin gelirlerindeki azalmanın ne denli ciddi olduğu ortaya çıkmaktadır. Osmanlı devrinde Sâhibiye Medresesi'nde hisseli bölünme sistemi görülmüş ve bir görevde bulunan isim zaman zaman kendi hissesinden feragat etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı döneminde vakfın çeşitli sorunları ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan en ciddi vakfın arazi geliri kaynaklarına yapılan müdahalelerdir. Diğerleri ise genellikle mütevellî kaynaklı olup, görev vermeme ve birtakım usulsüzlüklerdir. Yirminci yüzyıla girilirken devleti sert önlem almaya yöneltecek kadar ciddi bir sorun olarak görülen ise bu tarihi yapıda bulunan antikaların çalınma ve tahribat edilme ihtimalidir.

Yıllar geçtikçe Sâhibiye Medresesi'nin fiziksel görünümünde, Osmanlı devrinde Sivas'a gelen seyyahlarında da dikkatini çeken birtakım yıpranmalar görülmüştür. Bu yüzden de bina üzerinde çeşitli tahribat ve onarımlar gerçekleşmiştir. Bilinen ilk onarım on sekizinci yüzyılın başında medrese mescidinin minarelerini kapsayacak şekilde olmuştur. En ciddi tamirat ise 1824 yılında gerçekleşen onarımdır. Bu onarım ile medresenin adeta ikinci kez inşa edildiğini tamirat kitabesinden yola çıkarak söyleyebiliriz.

Vakfiyesinde Sâhibiye Medresesi olarak adlandırılan bu yapı uzun yıllar boyunca aynı şekilde adlandırılmaya devam etmiştir. Ta ki on sekizinci yüzyıla kadar. Bu yüzyılda Sivas'ta yaşayan halk medreseye çinilerinden dolayı "Gök" ismini vermiş ve artık Sâhibiye Medresesi olarak bilinen yapı on sekizinci yüzyıldan itibaren Gök Medrese olarak anılmaya başlamıştır. Bu durum etrafında oluşan ve Mahalle-i Mescid-i Medrese olarak anılan mahallenin isminin de Gök Medrese Mahallesi'ne dönüşmesine sebep olmuştur. Osmanlı devrinde Gök Medrese Mahallesi'nde yaşayan halk, mahalle-vakıf ilişkisinin en iyi örneklerini vermiş ve oluşturdukları bir nevi dayanışma fonu olan avarız akçesi yöntemiyle Sâhibiye Medresesi'nin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

KAYNAKÇA

- BOA, SAD 4. 130/1.
- BOA, AE. SMST. II, 11/1067, H. 11. 09. 1113.
- BOA, AE. SAMD. III, 213/20587, H. 07.02.1124.
- BOA, C.MF. 80/3999, H. 29. 08. 1138.
- BOA, AE, SMHD. 452652, H. 22. 05. 1155.
- BOA, AE. SMHD. I, 50/3056, H. 2.02.1168.
- BOA, AE. SMST. III, 66/4856, H. 15. 06. 1171.
- BOA, AE, SSLM. III, 82/4933, H. 19. 06. 1204.
- BOA, C.MF. 91/4538, H. 29. 01. 1206.
- BOA, C.MF. 90/4496, H. 15. 09. 1206.
- BOA, C.MF. 162/8052, H. 29. 03. 1218.
- BOA, HAT. 1514/73, H. 23. 12. 1225.
- BOA, D.BŞM/d. 07325, Y.7325, H. 29. 03. 1238.
- BOA, HAT. 1572/44, H. 29. 12. 1242.
- BOA, ML.VRD.TMT.d., 14469-, H. 29. 12. 1261.
- BOA, Y.PRK. UM. 30/88, H. 16. 04. 1312.
- BOA, DH. MKT. 2172/46, H. 18. 10. 1316.
- BOA, DH. MKT. 2437/56, H. 18. 08. 1318.
- Aksarayi, *Müsameretü'l Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- Akşit, Ahmet, "Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal BilimlerEnstitüsü Dergisi*, C. V, S. 1, Çankırı 2014, s. 67-88.
- Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.
- Aşıkpaşazade *Tarihi*, haz. Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- Atçeken, Zeki, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- Aziz b. Esterabadi, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.
- Balık, İbrahim, "Sivas Gök Medresenin Türkiye Selçuklu Eğitimindeki Yeri ve Önemi", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 29 Eylül 1 Ekim 2005*, ed. İbrahim Yasak, Sivas 2006, Es-Form Ofset, s. 261-268.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.
- Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Bayram, Sadi- Ahmed Hamdi Karabacak, "Sâhib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 13, Ankara 1981, s. 31-69.
- Bilget, N. Burhan, *Gök Medrese*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Birbudak, Togay Seçkin, "Sâlnâmelere Göre Sivas Vilayeti'nde Eğitim-Öğretim (1898-1903)", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. I, S. 1, Kastamonu 2007, s. 303-316.
- Bozkurt, Nebi, "Medrese", *DİA*, C. XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 323-327.

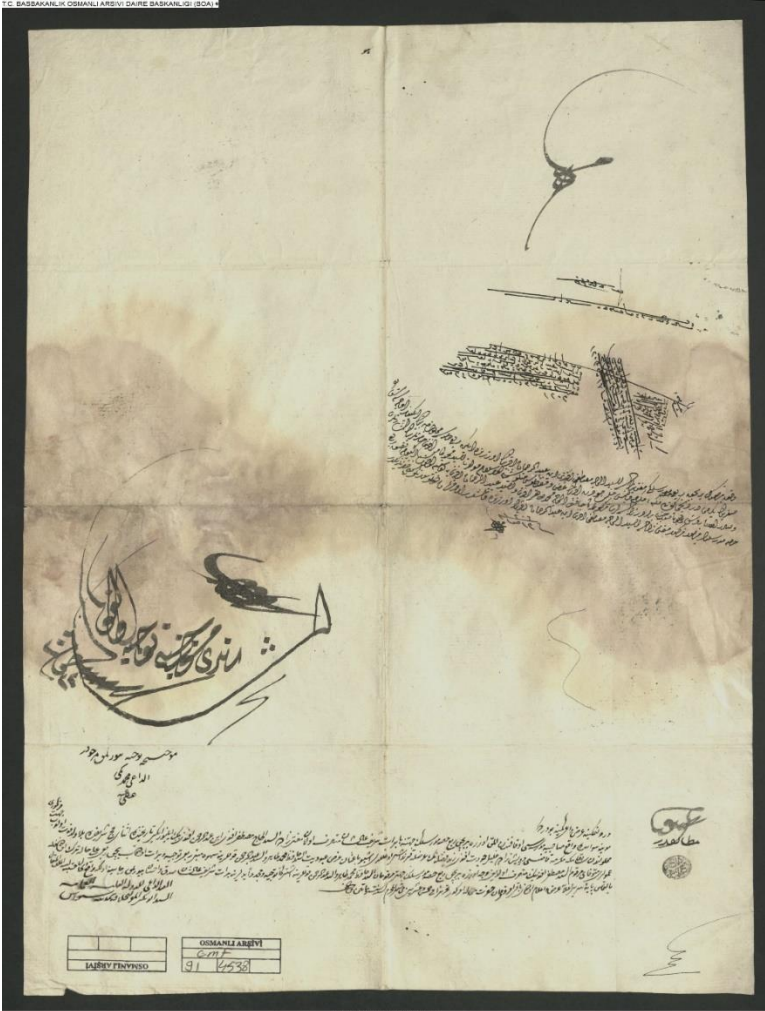
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, İstanbul 1972.
- Çelik, Buket, "Sivas'ın Arşiv Envanteri", *Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu 25-27 Nisan 2019*, C. II, ed. Hakan Yekbaş, Ahmet Yüksel, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2019.
- Danişmend Gazi Destanı*, haz. Necati Demir, Hece Yayınları, Ankara 2006.
- Demirel, Ömer, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri Makaleler*, BMS Matbaacılık, Sivas 2006.
- Demirel, Ömer, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- Demirel, Ömer, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Denizli, Hikmet, *Sivas Tarihi ve Anıtları*, Sivas.
- Duran, Remzi, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri (İnşa ve Ta'mir)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Doğan, Sema, "Kümbet", *DİA*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 547-550.
- Ebu'l Fazl Nebiyi, *Tarikh ale Chopan*, Tahran 1352.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, haz. Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- Erdoğan, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 7, Ankara 1968, s. 149-205.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, C. IV, S. 4, İstanbul 1984, s. 69-78.
- Ertuğrul, Özkan, "Gök Medrese", *DİA*, C. XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 138-139.
- Göde, Kemal, *Eratnalılar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- Gül, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Daru'l Hadislerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
- Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*; C. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 475-479.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.
- Hızlı, Mefail, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 2, Bursa 1987, s. 273-281.
- İbni Bibi; *Ahbar ı Selçuk i Rum*, Tahran 1350.
- İbni Bibi, *El Evamirü'l Ala'iyye fi'l Umuri'l Ala'iyye*, C. II, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.
- İpşirli, Mehmet, "Avarız Vakfı", *DİA*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 109.
- İpşirli, Mehmet, "Cabi", *DİA*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 529-530.
- İpşirli, Mehmet-Tahsin Yazıcı, "Ferraş", *DİA*, C. XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 408-409.
- İpşirli, Mehmet, "Müderriş", *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 468-470.

- Kâhya, Yegân-Gülsün Tanyeli, Kuzucular Kani, "Sivas Gökmedrese Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2001, s. 441-449.
- Kaya, Abdullah, "Selçuklular Döneminde Sivas'ta İlmi Hayat ve İlim Adamları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kocaeli 2008, s. 212-242.
- Kaya, Erol- Nurettin Birol, *Sivaslı Son Dönem Osmanlı Uleması*, İstanbul 2019.
- Kayaoğlu, İsmet, "Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış", *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 2, Ankara 1985, s. 22-25.
- Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri- Ali Murat Yel, "Mahalle", *DİA*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 323-326.
- Mahiroğulları, Adnan, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2001.
- Mahmood Penah Behnam, *Torkan Dar Gozar Tarikh*, İntişar Sebzan, Tahran 1387.
- Merçil, Erdoğan, Sâhib Ata, *DİA*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 515,516.
- Merçil, Erdoğan, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- Natanyan, Boğos, *Sivas 1877*, Bircamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Niğdeli Kadı Ahmed, *El Veledü's Şefik Ve'l Hafidü'l Halik*, çev. Ali Ertuğrul, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2015.
- Odabaşı, Zehra, *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*, Bilge Kültür ve Sanat, İstanbul 2019.
- Özaydın, Abdülkerim, "Nizamiye Medresesi", *DİA*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 188-191.
- Özcan, Abdülkadir, "Kapıcı", *DİA*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- Özmel, İsmail, "Kayım", *DİA*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 107-108.
- Öztürk, Nazif, "Mütevelli", *DİA*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 217-220.
- Özyılmaz, Ömer, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Sakkar es Sami, "Muid", *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 86- 87.
- Sarıçam, İbrahim- Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.
- Sönmez, Selami, *Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1992.

- Şahin, Salih, *Hurufat Defterlerine Göre Sivas Sancağı Vakıfları (1696-1834) Metin ve İnceleme*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- Şahin, Salih, *Mekân ve İnsanıyla Sivas*, İstanbul 2013.
- Şeker, Mehmet, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- Tuncer, Orhan Cezmi, *Sivas Gök Medrese (Sahip Ata Fahrettin Ali Medresesi)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötügen Yayınevi, İstanbul 2005.
- Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.
- Uluçam, Abdüsselam, “Sırçalı Medrese”, *DİA*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 126-127.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 2014.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı- Rıdvan Nafiz Edgüer, *Sivas Şehri*, haz. Recep Toparlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.
- Ünver, Süheyl, *Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1946.
- Yancı, Ülkü, *18. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Medrese Teşkilatı*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2017.
- Yavaş, Alptekin, *Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali’nin Mimari Eserleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 15, Ankara 1982, s. 23-53.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 17, Ankara 1983, s. 55-60.
- Yücel, Abubekir Sıddık, “Sivas Şer’iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Üzerine”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. XXII, S. 2, Sivas 2018, s. 1059-1079.

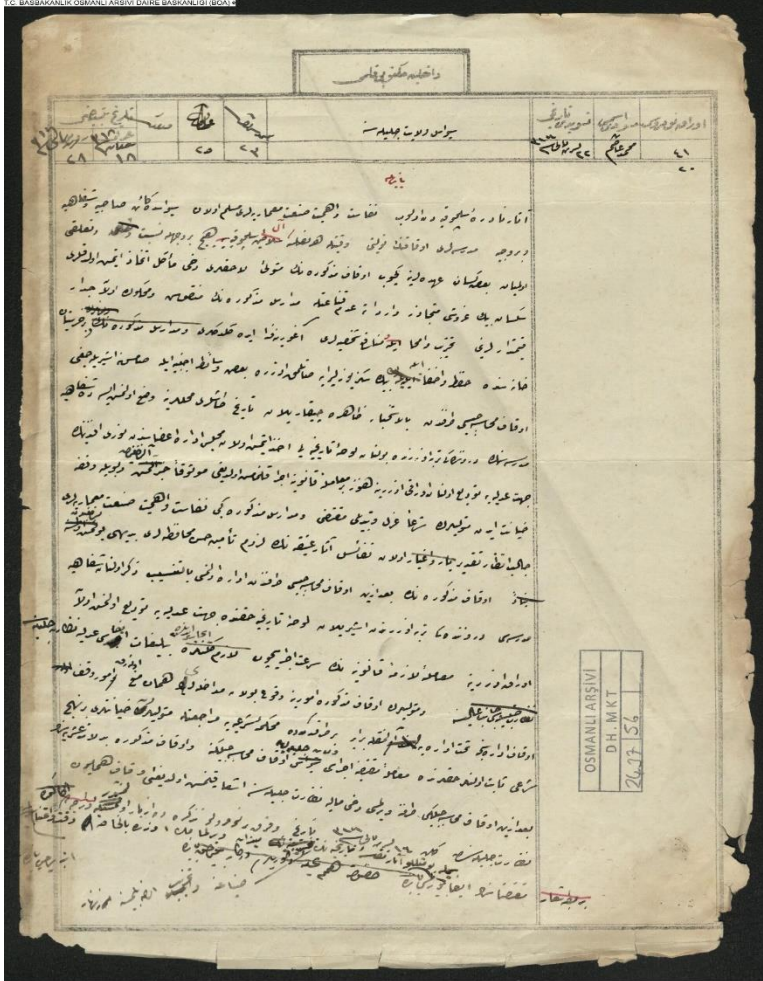
EKLER:

Ek No: 1

Sâhibiye Medresesi Müderrisliği Görevine Mehmed Tahir ve Abdurrahman Efendi'nin Müstereken Atandığını Gösteren Arşiv Kaydı. (BOA, C.MF. 91/4538, H.29.01.1206

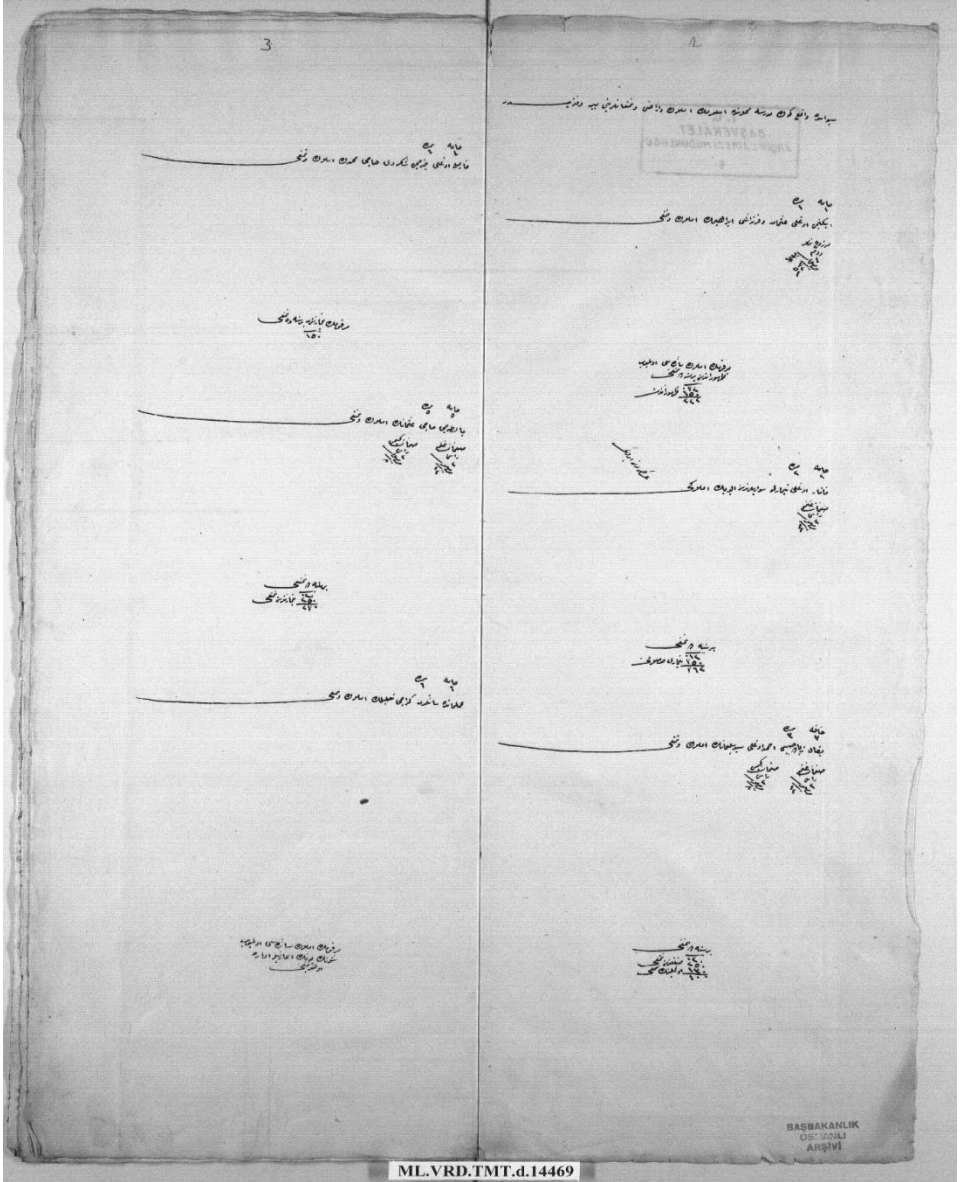
Ek No: 2

DH.MKT.02437.00056.001

Sivas'ta bulunan Türkiye Selçuklu Devleti Döneminden Kalma Medreselerin Değerli Eşyalarının Kaçırılması ve Tahrib Edilmesinin Önlenmesi İçin Alınan Kararı Gösteren Belge (BOA, DH. MKT 2437/56, H.18.08.1318)

Ek No: 3

Sivas'ta Gök Medrese Mahallesiindeki Müslüman Ahalisinin Emlak ve Temettuatını
Mübeyyin Defterden (BOA, ML. VRD. TMT. d., 14469-, H.29.12.1261)

OĞUZLAR VE KİEV RUSYASI

ОГУЗЫ И КИЕВСКАЯ РУСЬ

Ovez A. GUNDOGDIYEV*
Çev. Dastanbek RAZAKOV**
Yusuf AKBABA***

Öz

Türkler tarih sahnesine çıktıkları dönemlerden itibaren doğudan batıya doğru birçok göç hareketi gerçekleştirmişlerdir. Tarihi kaynaklara göre Hunlar devrinde başlayan Türk göçleri, Orta Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Daha sonra Karadeniz'in kuzey istikametinden Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler, Oğuzlar, Kıpçaklar, Karakalpaklar, Tatarlar göçlerini devam ettirmişlerdir. Göç ettikleri coğrafyalarda, bazıları güçlü devletler kurarak diğer kavimlere karşı üstünlük sağlamışlar, bazıları da kabileler halinde faaliyet göstermişlerdir. Oğuzlar önce Aral Gölü ve Hazar Denizi arasındaki bölgede devletini kurmuşlardır. Daha sonra İslamiyet'i kabul edenler güney yönüne ve Anadolu'ya, diğer zümreler ise kuzey yoluyla, Rus topraklarına doğru ilerlemişlerdir. Kiev Rusları ve diğer Rus Knezlikleri ile sıkı ilişkiler kuran Oğuzlar, Rus yıllıklarında Guz, Uz, Torki adlarıyla kayda geçirilmişlerdir. Yıllıklardaki kayıtlara göre Oğuzların, 10-12. yüzyıllar arasında Rus topraklarında istedikleri knez adayını tahta çıkarabilecek derecede güce sahip olduklarına tanık oluyoruz. Oğuzlar, toprak ve nüfuz elde etme gibi amaçlarla, aynı kökenden gelen Peçenek, Karakalpak ve Kıpçaklarla da sürekli anlaşmazlıklar yaşamışlar ve mücadele etmişlerdir.

* Prof. Dr.

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı, İzmir/Türkiye, dastan.razakov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5326-293>.

*** Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/Türkiye, yakbaba@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1082-616X>.

•
Anahtar Kelimeler

Oğuzlar, Ruslar, Kiev Knezliği, Peçenekler, Karakalpaklar

•
Абстракция

Тюрки совершили множество иммиграционных перемещений с востока на запад с тех пор, как они появились на исторической сцене. Согласно историческим источникам, миграция турков, начавшаяся в период гуннов, распространилась на Центральную Европу. Позднее авары, хазары, болгары, венгры, печенеги, огузы, кипчаки, каракалпаки и татары продолжили миграцию с северного направления Черного моря. В географических регионах, куда они мигрировали, некоторые из них добились превосходства над другими племенами, основав сильные государства, а некоторые оставались в племенном составе. Огузы впервые основали свое государство в регионе между Аральским и Каспийским морями. Позже те, кто принял ислам, двинулись на юг и в Анатолию, тогда как другие группы двинулись в сторону русских земель через север. Установив тесные связи с Киевской Русью и другими русскими княжествами, огузы вошли в русскую летопись как Гуз, Уз, Торки. Согласно летописям, мы свидетельствуем, что в период с 10-12 века на русских землях, у огузов было достаточно власти, чтобы возвести на трон кандидата в князи, которого они хотели. Огузы с целью захватить больше земли и увеличить свою численность неоднократно не соглашались с печенегами, каракалпаками и кипчаками, которые в свою очередь происходили из одного рода, поэтому их действия приводили к междоусобицам.

•
Keywords

Oğuzlar, Ruslar, Kiev Knezliği, Peçenekler, Karakalpaklar

GİRİŞ

1966 yılında Türkmenistan'ın Aşkabat şehrinde doğan Ovez A. Gundogdiyev, 1990'da Mahtumkulu Türkmen Devlet Üniversitesi'nin Tarih bölümünden mezun olmuş ve daha sonra Türkmenistan Bilimler Akademisi Ş. Batırov Tarih Enstitüsü'nde çalışmaya başlamıştır. Aynı zamanda 1997 yılına kadar Türkmenistan Milli Etnografi ve Tarih Müzesi'nde "müdür yardımcılığı" görevinde bulunmuştur. 1998-2001 yılları arasında Türkmenistan Bakanlar Kabinesi Tarih Enstitüsü, Etnik Tarih Bölüm Başkanı, 2001'den 2009'a kadar ise Doğu Kültürü Bölümü ile Arkeoloji, Etnoloji Bölümü başkanı ve Türkmenistan Cumhurbaşkanlığı bünyesindeki Türkmenistan, Orta Asya ve Doğu Halkları Kültürel Miras Enstitüsü'nde araştırma müdür yardımcısı görevlerini yürütmüştür. 2009 yılından vefatına (2013) kadar Türkmenistan Bilimler Akademisi, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nde araştırma müdür yardımcısı olarak çalışmıştır.

1994'te Tekin Süvari Alayı tarihi konulu "kandidatskaya" tezini tamamlayan Gundogdiyev, uluslararası bilimsel konferans, sempozyum ve kongrelerde bildiriler sunmuş ve organizatörlük görevlerinde bulunmuş, aynı zamanda Orta Asya tarihi ile ilgili bazı belgesel filmlerin danışmanlığını, *Kültürel Değerler* (Rusya), *Central Asia Cultural Values* (İtalya), *Çeşitlilikte Birlik Dergisi* (Bulgaristan), *Demokrasi ve Hukuk*, *Medeniyet* (Türkmenistan) gibi birçok uluslararası derginin de hakemlik ve editörlüğünü yapmıştır.

Ovez A. Gundogdiyev'in Türkmenistan'ın askeri ve siyasi tarihi ile kültürü ve coğrafyası gibi konular üzerine kaleme almış olduğu monografik çalışmaları ile birçok bilimsel ve popüler makalesi bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı Türkmenistan'ın yanı sıra; ABD, Fransa, İtalya, Hindistan, Türkiye, Pakistan, Büyük Britanya, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve diğer Asya ülkelerinde de yayımlanmıştır. Yazar, aynı zamanda *Türkmenistan'ın Tarihi ve Kültürel Mirası Ansiklopedisi*'nin kurucu ve yazar kadrosunda yer almıştır. Bazı onurlu ve prestijli devlet ödüllerine de layık görülen yazarın çalışmalarından bazıları şunlardır: *Proşloye turkmen [Türkmen Geçmişi]*, (Moskova, 1998); *Boevoy put tekinskogo konnogo polka (1914-1918. gg) [Tekin Atı Süvari Alayının Savaş Yolu (1914-1918. Yy)]*, (Aşkabat, 2012); *Turkmeni i narodı mira [Türkmenler ve Dünya Halkı]*, (Aşkabat, 2012), "Türkmenlerde Savaş Sanatı ve Silahlar (VI-XVI. Yüzyıllar)", *Türkler Ansiklopedisi*, 19. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 828-834.

Burada Rusça'dan tercümesi sunulan makale yazarın "Oğuzı i Kievskaya Rus" (Shidniy Svit, Kiev, No. 2, 2008) başlıklı çalışmasıdır. ¹

OĞUZLAR VE KİEV RUSYASI

Ovez A. GUNDOGDIYEV

İki bin yıllık zaman dilimi içinde, Doğu ve Orta Avrupa coğrafyasına Türkçe konuşan kabileler; Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Oğuzlar, Tatarlar vs. yerleşmişlerdir. Bu yer değiştirmelere her zaman gereken önem gösterilmemiştir. Bu makalemiz, kalabalık Oğuz kitlelerinin Doğu Avrupa'ya göçleri hakkındadır.

Bu göç grubuna geleneğe uygun olarak "Kuzey" adını verdik. Aslında Oğuzlar Avrupa'da VII. yüzyılda Hazar Devleti'nin sınırları içindeyken de görülmektedirler. Ancak en büyük hareketlilikleri IX. Yüzyılda Peçeneklerin, onların büyük topluluğundan ayrılmasıyla başlar. Sır-Derya Oğuz Devleti'nden ayrılan Peçenekler, Hazar Kağanlığı'nın sınırlarında kabileler birliği halinde şekillendiler [Gundogdiyev, 1995]. Kaynaklarda, aynı dönemde Oğuz Devleti'ne bağlı olmayan ve Hazar Devleti'nin sınırlarında yaşayan diğer Oğuz kabilelerinden de bahsedilmektedir. Onlar "*Guzların Bozkırı*" olarak bilinen, Aral Denizi'nden Hazar Denizi'ne kadar olan geniş sahayı işgal etmişlerdi [Gundogdiyev, 1995].

Hazar Kağanı, daha önce bir kısmı kendisine tabi olan Peçeneklerin (Beçene) güçlenmesine müsaade etmek istemiyordu. Kağan, yeni düşmanlarını birlikte yok etme umuduyla Oğuzlar ile askerî ittifak kurdu. Daha sonraki olayları, Bizans imparatoru VII. Konstantin Porphyrogenitus, 948 yılında kaleme aldığı "De Administrando Imperio" adlı eserinde şöyle anlatıyor; "...Peçenekler ilk olarak İtil (Volga) ve Geyhe (Ural) kıyılarında Hazarlar ve Uzlara (Oğuzlar) komşu olarak yaşıyorlardı. Uzlar, elli yıl önce Hazarlar ile ilişkiler kurdu ve Peçeneklerle savaşarak, onlara üstünlük sağladılar, ülkelerinden kovdular ve o günden beri orayı, Uzlar ellerinde tutmaktadır." [Ahincanov, 1989].

Nitekim, sonuç beklentilerin ötesine geçti. Oğuzlar, 898'de Hazar Kağanı'nın da arzuladığı gibi Peçenekler'e karşı galip geldiler. Fakat bundan sonraki olaylar tamamen başka bir şekilde gelişti.

¹ Özet ve giriş kısımları tarafımızdan hazırlanan bu çalışmanın çeviri ve yayımlanması sürecinde yardımlarını gördüğümüz Prof. Dr. Erkan Göksu hocamıza ve Gürkan Açıköz'e teşekkür ederiz. (ç.n.)

Oğuzlar, Peçenekleri kendi topraklarından kovdular ve Hazar Kağanlığı'nın sınırlarına yaklaştılar. Ancak, Hazarlar daha güçlü ve tehlikeli bir düşman olarak karşılırlarına çıkmıştı.

Peçenekler batıya gittiler. Onların ilk darbeleri Dinyester ile Dinyeper nehirleri arasında yaşayan Magyarlara (Macarlar) oldu. Bulgar Çarı Simeon, Peçeneklerin en etkin yardımcısıydı, çünkü Magyarlara yok olmasını istiyordu. İki taraftan kısıka aldıktan sonra sonuncular Tuna'ya ilerlediler. Galip gelerek Panonya'ya yerleştiler. Peçenekler ise Dinyeper, Donetsk ve Don bozkırlarının sahibi oldular [Gundogdiyev, 1998, 34].

Peçenekler Rusi'de² ilk defa 915 yılında göründüler: "İlk olarak Rus topraklarına gelen Peçenekler, İgor ile bir barış antlaşması yaptılar ve Tuna'ya doğru ilerlediler" [Gundogdiyev, 1998, 35].

Konstantin Porphyrogenitus, Peçenekleri sekiz kabileye, onları da genel olarak kendi içinde iki kısma ayırmaktadır. Dinyeper'den İtil'e kadar uzanan bölgede Tsur boyları (Kvartsitsur- annesi- Bora Tolmac), Tsopon (Vulatsopon-Bulla Çopon). Diğer dört boy ise Ruslar ve Bulgarların komşuları olan: Hopon (Giazihopon-Yazı Gopon), Gila (Havukingila-Kabuğşın Yula), Haravoi (Kara Bay), İrtim (İavdiertim-İabdı Ertim) [Pletneva, 1990, 13].

Aynı yıl içinde (915) Kiev Knezi İgor, Peçenekler ile bir saldırmazlık antlaşması yaptı. Rusların Bizans seferinin, Yunanların Kievlilerin gemilerine ateş açması sonucu başarısız olmasıyla İgor, Peçeneklerden yardım istemiştir. Büyük bir ordu hazırlayan Kiev Knezi, Bizans üzerine yürüdü. Bulgarlar ise imparatora: "Ruslar geliyorlar ve Peçenekleri de yanlarına aldılar" diye haber yolladılar [Povest Vremennıh Let, 1985, 8].

İmparator hemen, vergi ödemeye hazır olduğunu bildirmek üzere İgor'a bir elçi, Peçeneklere ise birçok hediye ve altın gönderdi. Bizans, Peçenekler ile barış halinde yaşamak istiyordu. Konstantin Porphyrogenitus [bu hususu] şu şekilde anlatır: "Roma İmparatoru, Peçenekler ile sulh halindeyken ne Ruslar ne de Türkler (Macarlar) Roma Devleti'ne karşı düşmanca saldırılarda bulunabilirdi." [Saharov, 1991, 158]. Kiev knezleri de Peçenekler ile yalnızca müttefik olarak kalmaya çalışmışlardır. İbn Havkal'a göre "[Peçenekler] Rusların dikenini ve güçleri idi" [Saharov, 1991, 159].

Knez Svyatoslav döneminde Kiev Rus Devleti topraklarını önemli ölçüde genişletmiştir. Fakat hala varlığını sürdüren Hazar Kağanlığı, Rusların Hazar

² Ortaçağ Rusları için, Руси/Русь (Rusi) kelimesini kullandık. Bu kelimenin Rusya ile karıştırılmaması gerekir. Çünkü Rusi ifadesi sadece 10. ve 15. yüzyıllar arasında, Doğu Avrupa'daki Rus toprakları için kullanılmıştır. (ç.n.)

Denizi'ne inmelerine izin vermiyordu. Bu yüzden Knez Svyatoslav, Hazarların eski düşmanları olan Peçenekler ve Oğuzlarla ittifak kurdu. Müttefikler, 964 ve 965 yıllarında aynı anda Hazarlara hücum ettiler. Peçenek ile Kiev birlikleri batıdan, Oğuzlar ise Ural yönünden hareket ettiler. İtil (Volga) nehri yakınlarında iki ordu birleşti ve Hazarlara darbe indirdiler. Geçmişin korkunç gücü, şimdi topraklarının birçoğunu ve kervan yollarının kontrolünü kaybetti. Oğuzlar, Peçeneklerin sınırlarına yaklaştılar [Gumilev, 1992, 44]. Peçenekler ve Oğuzlar sadece bu seferde değil, başka zamanlarda da Ruslar ile ittifaklar kurdular. Örneğin; 985 senesinde [müttefikler] Knez Vladimir ile İtil Bulgarları'nı hezimete uğrattılar, ardından da Hazarları yok ettiler. Bu olaylar esnasında Rus yıllıklarında³ ilk defa, sadece Oğuzlara hitap ifadesi olarak kullanılan "Torki" ismi geçmektedir. Ama bu ismin niçin X. yüzyılda ortaya çıktığı bir soru işaretidir. Görünüşe göre Oğuz boyları bu sırada Kiev Rus Devleti sınırlarına yaklaşmışlardır. Göçebe Türk kabilelerinin yer değiştirmeleri, nesnel sebeplerden kaynaklanmaktaydı. Gumilev'in fikrine göre; X. yüzyıla kadar bozkırlarda Türk kabileleri denk güçlere sahipti ve her göçebe kabilenin kendi toprakları vardı, ancak X. yüzyıl boyunca süren kuraklık, bozkırların felaketi oldu. Guzlar (Oğuzlar) ve Kanglılar (Peçenekler) Aral Denizi etrafındaki kurak bölgelerde yaşıyorlardı ve onlar Altay'ın eteklerinde yaşayan Kumanlar'a (Kıpçaklar) oranla daha fazla zarar gördüler [Gumilev, 1993, 301].

Kıpçakların saldırılarına dayanamayan Aral Oğuzlarının bir kısmı daha batıdaki bozkırlara göç ettiler. Fakat burada İslam'ı kabul eden Hazar kıyılarındaki kendi akrabaları ile mücadele etmek zorunda kaldılar. XII. yüzyılda Şeref et-Tahir el-Mervezi şöyle yazmaktadır: "Bundan sonra Guzlar, İslam coğrafyasına komşu oldular, bir kısmı İslamiyet'i kabul etti ve onlar Türkmenler olarak adlandırıldı. Onlar [Türkmenler] ile İslamiyet'i kabul etmeyen Guzlar arasında düşmanlık, kavga başladı. Guzlar arasında Müslümanların sayısı arttı ve İslamiyetin durumu da onlar arasında iyileşti. Müslümanlar kâfirlere karşı zafer kazandılar ve onları Harezmi'den Peçeneklerin yerleşim bölgelerine sürdüler" [Gumilev, Hazar Çevresinde Bin Yıl].

Bu "Kâfir Guzlar", daha doğrusu putperest [pagan] Oğuzlar, Rus yıllıklarında "Torki" olarak geçmektedir. Oğuz kabilelerinin tamamı Peçenekleri sıkıştırmaya geliyorlardı. Tahminen 1030'lu yıllarda, Karadeniz kıyılarındaki bozkırlarda, [Oğuzlar ve Peçenekler] arasında ikinci büyük savaş gerçekleşti.

³ Rus dilinde Letopis/летопись olarak bilinen yıllıklar, Ortaçağ Rus tarihinin en önemli kaynaklarıdır. Türkçede bu kelime vekayiname olarak da kullanılmaktadır. Ancak biz tercümede *yıllık* ifadesini tercih ettik. (ç.n.)

Bunun ardından Peçenekler göçebelerin yeni bir dalgasıyla ezildiler. Karadeniz'in kuzey kıyılarının tamamı Oğuzlara tabi oldu. Azak Denizi ise Guz Denizi olarak adlandırılmaya başladı. 1040'lı yıllarda Asya'dan yeni Oğuz kabileleri geldi, daha doğrusu onlar oradaki Oğuzların kalıntılarıydı. Kıpçaklar ve Müslüman Oğuzlar tarafından iki yönden sıkıştırılan Guzlar kendilerini kurtarmak için Avrupa bozkırlarına doğru göç etmişlerdi. Bunların Avrupa bozkırlarına geliş dönemi, Türkmenistan'da yaşanan olaylara tekabül etmektedir.

1040 yılında Selçuklu ailesinin önderi, Oğuzların Kınık boyundan olan Tuğrul Bey, Dandanakan'da gerçekleşen savaşta Gazneli ordusunu yenilgiye uğratmıştı. Bu yıl Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Durumlarını pekiştiren Selçuklular, daha önce Oğuz Yabgu Devleti'nin halkını oluşturan putperest Oğuzları öldürdüler. El-Mervezi'ye göre "Müslüman Türkmenler, İslam ülkelerine yayılmışlar" ve o ülkelerin "hükümdarları ve sultanları olmuşlardır" [Jirmunskiy, 1962, 184].

Selçuklu hanedanına tabi olmayan Oğuz kabileleri zorunlu olarak sığınmak amacıyla başka yerlere gittiler. Rus Devleti'nin güney sınırlarında yeni yerleşim yerleri ortaya çıktı. 1049'da Oğuzlar, Rus knezi ile doğrudan temasa geçtiler. 1055'ten 1060'a kadar Avrasya bozkırları için Oğuzlar ile Rus Knezliği arasında büyük savaşlar meydana geldi. Oğuzların bir kısmı ise 1064'te Tuna'yı geçtiler, Makedonya ve Trakya'yı savaşarak aştılar ve Konstantinopolis'e [İstanbul] yaklaştılar. Yunanlardan büyük bir haraç alan Kuzey Oğuzları, Bizans İmparatorluğu'nun başkentinden uzaklaştılar [Gumilev, Hazar Çevresinde Bin Yıl, 217].

Bizans kaynaklarında "Uzlar" olarak geçen Oğuzlar, imparatorluğun Balkan bölgelerine göç etmişlerdir. Salgınların [hastalık] başlaması ve Bulgarların ani bir saldırısı Oğuzların bu grubunu neredeyse yok etti. Oğuzların hayatta kalanları ise imparator tarafından Makedonya topraklarına yerleştirilmiş, Bizans ordusunda Oğuzların süvari birlikleri peyda olmuştur. Müstakil Oğuz askeri liderleri Bizans'ta, yüksek devlet makamlarına getirildiler [Rasovskiy, 1933, 9]. Oğuzların Avrasya bozkırlarında kalan kısmı bir süre sonra Kiev ve Volınya knezliklerine yerleştiler. Fakat D. A. Rasovskiy, en eski Oğuz yerleşimlerinin bu olaylardan yüz yıl öncesinde Rostov-Suzdal topraklarında var olduğunu kabul etmektedir. Bu olaylar hakkında yazılı kaynaklarda bilgi bulunmamasına rağmen, yazar kendi argümanlarını şöyle gerekçelendirmektedir: "Ancak onların eski çağı, Güney Rusya henüz Türkleri tanımyorken ve Peçenekler, Dinyeper kıyılarında dolaşyorken, Kuzeydoğu Rusya'nın Doğu güzergâhında ilk olarak İdil

bölgesinde Ruslarla karşılaşan ve sadece 70 yıl sonra Dinyeper kıyılarına ulaşan Türklerle zaten uğraştığını gösteriyor.” [Rasovskiy, 1933, 10] .

Oğuzlar, Kiev Rus Knezliği’nde önemli askerî ve siyasi rol oynamaya başladılar. Rus yıllıkları, onlardan “Torklar” adıyla aşağıda verilen tarihlerde bahsetmektedir;

985, 1054, 1055, 1060, 1080, 1093, 1095, 1097, 1098, 1105, 1116, 1121, 1125, 1126, 1151, 1154, 1159, 1160, 1161, 1162, 1169, 1170, 1171, 1172, 1173, 1190, 1235 [Pogodin, 1856, 193].

Yıllıklar, kabileleri ve isimlerini şu şekilde vermektedir: Peçenekler (yukarıda anlatıldı), Berendeiler (Oğuz’un Bayandır boyu), Kaepçiler (Oğuz’un Kay oba boyu), Kovuiler (Oğuz’un Kayı boyu), Boutlar (Oğuz’un Bayat boyu) ve ayrı boy isimleri: Bastiler, Turpeler, Şelbirler, Revuglar, Olberler ve Tattranlar [Gundogdiyev, 1995a].

1050’li yıllarda Kıpçaklar Avrasya steplerinde saldırılarını yoğunlaştırdılar ve (dağılan) Oğuz kabileleri Rus topraklarına göç ettiler. Bu göçler sadece Kiev ve Volinya Knezliklerinin topraklarına yapılmamış; Rostov, Vladimir-Suzdal, Çernigov ve Pereyaslavsk Knezliklerine de yerleşmişlerdir.

Büyük bir topluluk Porosye’de (Kiev Knezliği) –Dinyeper’in sağ kolu ile güneydeki Rus ve kuzeydeki Stugna nehirleri arasındaki bölgede– yaşıyordu. Burada müstahkem yerleşimler inşa edildi. 1085’te ilk defa, kaynaklarda *Torçesk* adlı bir Oğuz kentinden bahsedilmiştir. Bu kent XIII. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş ve Kiev Knezliği’nin üçüncü büyük şehri olmuştur (90 hektar). Hatta XII. yüzyılın ikinci yarısında, kentte bir Knezlik sarayı [taht] kurulmuştur [Kuza, 1985, 56–59].

Oğuzlar, eski Rus devleti için Kıpçakların yolunu engelleyen bir kalkan haline gelmiştir. 1093 yılında, Kıpçakların bir saldırısına maruz kaldılar. Bu olayda *Torçesk* kenti yandı ve çok sayıda insan hayatını kaybetti. Rus yıllıklarında bu olay hüzünlü bir şekilde, Oğuzlar’ın bu devletin tam, eşit vatandaşı olarak algılandığı belirtilmektedir. [Gundogdiyev, 2001, 51]. 1097’de Bayandırlar ve Peçenekler, Lyahamiler (Polonyalılar) ile mücadelede Rus Knezlerinin yanında yer aldılar [Radzivillovskaya Letopis, 1989, 92–93].

1116’da (diğer yıllıklarda 1114) Don Vadisi’nde kanlı bir savaş gerçekleşti, bundan sonra Don Oğuzları, zorunlu olarak Rus sınırlarına yaklaştılar. Fakat, Rusi’de yeni gelen göçmenler kabul edilmediler. Yıllıklarda bunlar, *Bayandırlar* (Berendeiler) ve *Peçenekler* olarak kaydedilmiştir. Macar kaynaklarına göre, Karpat Dağları’ndan geçen bu Oğuz süvarileri Çek, Slovakya ve Macaristan topraklarına ulaştılar. Bahsi geçen devletlerin siyasi hayatında onların

[Oğuzların] rolleri çok büyüktür. Macar Prensi *Tokson*, Peşte şehrinin yönetimini kardeş iki Peçenek hanına verdi, Peçenek hanı Mog ise Macaristan'da "Palatin" ve "Bacs Büyük Jupanı" [Ortaçağ'da bir devlet görevi unvanı, ç.n.] gibi yüksek bir makamda yer aldı [Gundogdiyev, 1995].

Oğuz kabilelerinin yukarıda bahsi geçen ülkelerdeki büyük rolü, onlarla ilişkili bir dizi yer adları (toponim) ile gösterilmektedir (Slovakya, Çek, Ugriya - Macaristan); Slovakya'nın Bebrava ve Nitra ilçelerinde - Besne köyü, Berensbukos köyleri (Bukovets) ve Berenksvariya (Mıyavskiy bölgesi), Berençerna köyü (Rovensko). Berenç kalesi (1297), 1401 senesinde Kral Kalesi olarak dönüştürülmüş ve XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Nitre Nehri kıyılarında dört Berenç köyü vardı: Berenç (günümüzde de mevcut), Büyük ve Küçük Berenç (1435) ve Aşağı Berenç (1287); Berenç büyük alanı (1156), Berenç yerleşkesi (1244), Rudnı dağı altındaki Prenç köyü; Oğuz, Peçenek isimlerinden gelmiştir. Ondan başka Çek Cumhuriyeti'nin Krupnı ve Macaristan'daki Hotan şehirlerinde Bayandır ve Peçeneklere ait sayısı 30'un üzerinde yer adına ve belgelere rastlanmıştır. Oğuz kabilelerinin isimleriyle ilişkili olarak yaklaşık 200 köy, kale, yerleşim ve yer adı gösterilmiştir [Rasovskiy, 1933, 19-42].

Rusi'de kalan Oğuzlar - Bayandırlar, Peçenekler, Kayılar, Bayatlar ve diğerleri hayatlarını sürdürmek için bir birlik oluşturmaları gerektiğinin farkına vardılar. Bu birliğin oluşumunda Bayandır kabilesi birleştirici bir rol oynamıştır. Bu kabileler birliği "Karakalpak" olarak adlandırılmış veya Rus yıllıkları onları "çernıye klobuki" [Karakalpaklar] olarak nitelendirmiştir. Bu isimden kaynaklarda ilk defa 1146 yılında bahsedilmektedir [Pletneva, 1973, 24].

Karakalpaklar, Kiev Knezlerinin aktif yardımcıları oldular. 1146'dan 1202'ye kadar onların isimleri yıllıkların sayfalarında geçmemektedir. Onlar sadece Rusların dış düşmanları olmayıp, Knezlikler arasındaki mücadelelere de katılmışlardır. Karakalpaklar, Kiev halkı ile birlikte, kendileri için [tahta] uygun görmedikleri prensleri tahtan indirdiler ve menfaatleri açısından onay verdikleri yöneticileri tahta oturtular. Tarihçi O. Suleymenov'a göre, Oğuzlar XII. yüzyılda Kiev üzerinde oldukça etkili olmuşlardır. "Devletin hazine işlerine, Kiev halkıyla beraber Knez seçimlerine katılırlardı. Knez seçiminde onların fikirlerini mutlaka yıllıklara kaydediyorlardı" [Suleymenov, 1990, 493]. Oğuzlar ücretli asker değildi, "Varyaglar, Novgorod'dan talep ettikleri gibi hizmet için para değil, şehirde yaşama hakkını istiyorlardı." [Suleymenov, 1990, 491].

Oğuzlar Rusi'de, Kievliler ile eşit haklara sahip bir şekilde yaşıyorlardı. Doğal olarak, mükemmel savaşçılardı; Kiev Knezlerinin askeri kadrolarına

girdiler ve askeri liderleri ise en sıradan Rus feodal knezleri gibi kendilerine bir votçına [miras, toprak mülkü] talep ediyorlardı.

Şu halde, bu “Oğuz-Rus” hanları, Olgoviçlerin Kiev tahtına geçmesini istemiyorlardı. Vsevolod’un ölümünden sonra Kiev knezi olarak, İzyaslav’ın amcası İgor tahta çıktı. Oğuzlar ise Monomah’ın torunu İzyaslav’ın tahta geçmesini istiyorlardı. Üstelik Kievliler de bu konuda, Oğuzlarla görüş birliği içindeydiler. İzyaslav bir sefere çıktı ve İgor birlikleriyle onu karşılamak için hareket etti. Torkiler, geriden İgor’a saldırmamış olsaydı, İzyaslav mağlup olacaktı. İzyaslav ve İgor arasındaki bu mücadeleye, Dolgorukiy [Uzunkol] olarak bilinen Suzdal Knezi Yuriy (İgor’un kardeşi) müdahale etmiş, fakat İzyaslav’un gücü giderek daha da artmıştır. 1150 yılında Karakalpaklar’ın tamamı, kendi silahlarıyla İzyaslav tarafına geçti ve ona katıldı [Pletneva, 1990, 77]. Knez bu durumdan çok memnun olmuş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Eğer sadece Karakalpaklar bizimle beraberse, o zaman korkacak kimsemiz olmayacaktır” [Pogodin, 1856, 204].

İzyaslav, bahsi geçen yılda sadece Oğuzların desteğiyle Kiev’de Knezlik tahtına oturdu. İzyaslav’a yardım edenler arasında yer alan Bayandırlar ve Turpeiler, özel bir konuma sahip oldular. Yuriy Dolgorukiy’in büyük ordusu ve Polovetsler (Kıpçaklar) ile birlikte Knezliği ele geçirme girişiminden dolayı İzyaslav, Kiev’i iki defa terk etmek zorunda kalmıştır.

Macar Kralından yardım isteyen İzyaslav, 10 bin Macar süvari ve güvenilir Oğuz birlikleri ile Kiev’e saldırdı ve şehri tekrar ele geçirdi. Macar Kralına hitaben yazdığı mektubunda teşekkür ifadeleriyle birlikte aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“Tanrı bizim koruyucumuzdur, halk ve Karakalpaklar dostumuzdur” [Karamzin, 1988, 149].

1151 yılında Suzdal askerî birlikleriyle Yuriy, kendi kuvvetlerinin başındaki Çernigov (Olgoviçi) knezleri ve aynı şekilde Kıpçaklar birleşik bir orduyla Kiev üzerine sefere çıktılar. Oğuzlar, İzyaslav’ın savaşa girmesine izin vermediler, fakat onun kardeşi Vladimir’in önderliğinde savaşmaya karar verdiler. Fedakârlık göstererek, savaşta tüm saldırılara karşı kendilerini öne çıkardılar. Ailelerini ve hayvanlarını Kiev Kalesi duvarlarının yakınına gönderen Karakalpaklar, tüm askerleriyle düşmanlarına karşı savaşa girdiler. İlk olarak Suzdal birlikleri dirençlerini yitirdiler, onların ardından Çernigov askerleri ve Kıpçaklar da kaçtılar [Karamzin, 1988, 151].

Sonraki yıl (1152) İzyaslav’ın oğlu Mstislav, Bayandır ve Peçenek birlikleri ile Polovetsleri [Kıpçaklar] püskürttü. Onlar Polovetsler’e karşı zafer kazandılar ve

onların elindeki esirleri kurtardılar. Aynı yıl İzyaslav sadece Bayandır birlikleri ile Galitsk Knezliği ordusunu hezimete uğrattı [Karamzin, 1988, 149].

1153'te Mstislav, Bayandır ve Peçenekler ile iki defa Kıpçaklar üzerine sefere çıktı. İlkinde Kıpçaklar, Orel ve Samara nehirlerinin kıyılarında, ikincisinde de Psla⁴ nehri yakınlarında mağlup edildiler [Karamzin, 1988, 157].

Kiev Rus Devleti'nin büyük Knezi İzyaslav, 13 Kasım 1154 tarihinde öldü. Onu sadece Ruslar değil, Oğuzlar da çok seviyordu: "Rus topraklarındaki herkes ve tüm Karakalpaklar'ın tümü, babalarından daha fazla, kendi çarları ve efendileri olarak onun için ağladılar." [Karamzin, 1988, 149].

Yuriy Dolgorukiy 1155 yılında Kiev'in Knezi oldu. "Yıllıklarda şöyle anlatılıyor: Yuri, 663 (1155) yazında Kiev'e geldi ve tahta oturdu, onun oğulları Andrey, Vişgorod; Boris, Turov; Gleb, Pereyaslav; Vasilko, Porosye şehirlerinin knezleri olarak atandılar. O yılın baharında Porosye'de Berendeiler, Polovetsler'i mağlup ettiler [Letopisny Svod..., 1963, 32-33].

En önemli husus olarak, Porosye diğer knezliklerle eşit duruma gelmiştir ve buraya belirli ve ayrı bir knezin gönderilmiş olması dikkat çekicidir. Bu Oğuz ittifakının ne kadar güçlü olduğunu ve onların şehirleri ile yerleştikleri köylerin sayısının oldukça arttığını göstermektedir ki, hatta eski Rusi topraklarında başkenti Torçesk olan Oğuz Özerk Knezliği'nin bile kurulduğunu ifade edebiliriz. Bu knezlik, Kiev Rus Devleti'nde en büyük askerî güce sahip olanlardan biriydi. Onların katılımı olmadan, önemli hiçbir askeri-siyasi olay çözüme kavuşturulamazdı. Bunu sonraki delil göstermektedir. 1167'de Kiev Boyarları⁵ Vladimir'i, Kiev Knezliği için davet etmişler, ama Vladimir, Kiev halkının davetlerine rağmen ilk önce izin almak için Bayandırlara gitmiştir. "Fakat Oğuzlar ona ok attılar ve kaçan Vladimir, Kiev'e girmeye bile çalışmadı [Letopisny Svod..., 1963, 36].

1170 yılına geldiğinde artık Kiev'in itibarı sarsılmış, Eski Rusi'deki siyasi gelişmelerde Kiev değil, Vladimir-Suzdal Knezliği rol oynamaya başlamıştır. 1172'de Yuri Dolgorukiy'nin oğlu Andrey Bogolyubov, Kiev Knezliği'ni, Torçesk kentinde knezlik yapan küçük kardeşi Mihail'e verdi. Oğuzlar bu haberi iyi karşılamışlardı, çünkü onların knezi artık Büyük Knez olmuştu. Büyük knez olan Mihail'in, Torçesk şehrinde Oğuzların koruması altında hayatını sürdürmesi dikkat çekicidir [Karamzin, 1988, 11-12, 25].

Rus topraklarında Oğuz Knezliği, Moğol istilasına kadar varlığını sürdürmüştür. XII. yüzyılın 90'lı yıllarında anne tarafından Polovets olan

⁴ Bu nehirler günümüzde Ukrayna'nın kuzeyi ve Rusya'nın güney-batısında yer almaktadır. (ç.n.)

⁵ "Boyar", X-XVII yüzyıllarda Rus feodal toplumunun en yüksek tabakasını ifade eder. (ç.n.)

Rostislav Ryurikoviç'in Torçesk'te, knezlik makamında bulunması ilginçtir. Rostislav, Türkçeyi çok iyi konuşuyordu. Dolayısıyla, Dinyeper Kıpçakları Rostislav ile akrabaydılar; Rostislav onlar [Kıpçaklar] üzerine bir kez bile sefere çıkmamıştır. Ancak Rostislav'ın, Oğuzlar ile birlikte 1190, 1192 ve 1193 yıllarında Lukomorya Kıpçaklarına karşı şiddetli saldırılar düzenlediği bilinmektedir. [Pletneva, 1990, 152]. Kiev yıllık yazarları, dikkatlerini Oğuzlara ve Rostislav'a o kadar çok vermişlerdi ki, Rostislav'ın babası olan Büyük Knez Rurik "bazen Torçesk Boyarlarının ve kendi evladının gölgesinde kalıyor" idi [Rıbakov, 1972, 146].

Oğuz hanları, beyleri ve ünlü savaşçılar birçok kez Kiev'deki knezlik şöenlerine davet edilmişlerdir. Büyük Knez, onları bizzat hediyelerle uğurluyordu. Bu hanlar Kiev Devleti'nin kalkanları ve koruyucuları olmuşlardır. Oğuzlar hakkında yıllıklarda verilen bilgiler XII. yüzyılın sonunda ve XIII. yüzyılın başında sona ermektedir. 1169'da Peçenekler, 1202'de Karakalpaklar, 1206'da Berendeiler, 1235'de de Torklar hakkında son bilgiler kayda geçirilmiştir [Rasovskiy, 1933, 62].

O. Suleymenov'a göre: "Eğer XII. yüzyılda "Rus vatanseveri" kavramı mevcutsa, o dönemde bu öncelikle Kiev Knezliği vatanseverliği ile ilgili olacaktır. Kiev boyarları, Karakalpaklar, Torki ve Berendeiler onlardandı. Türklerle kan, kültürel ve politik bağlar açısından oldukça yakın olmalarından dolayı, XII. yüzyıl Rusları ırkçı olamazdı. Rus Devleti ile Pole⁶ arasında sıkı bir bağ oluşmuştu" [Suleymenov, 1990, 459–460].

Diğer bir yazar, ünlü tarihçi M. İ. Artamonov, görüşlerinde harika bir sonuca ulaşmış, Guzlar ve Slavyanların, Kiev altın tahtı etrafındaki birliği hakkında şu ifadeleri kullanmıştır; "Bu birlik sadece Rus Devleti'nin gelişmesi için değil, aynı zamanda eski Rus kültürünün hızlıca gelişmesi için imkân ve perspektifi hazırladı" [Artamonov, 1962, 458].

1240 tarihinde Moğollar Kiev'i işgal etti. Oğuz kabilelerinin birçoğu, Kıpçakların sağ kanadı ve Oğuzların sol kanadığını yönettiği Altın Orda Devleti'ne dâhil oldular. Moğol Hanlığı'na dahil olmayan Oğuzlar, daha sonra Kazak⁷ olarak adlandırılmışlardır [Gundogdiyev, 1996, 17–18].

⁶ Pole, "bozkır, step" anlamlarını ifade edecek şekilde kullanılan bir terimdir. (ç.n.)

⁷ Burada, Don-Volga bölgesindeki Kazaklar ifade edilmektedir. (ç.n.)

KAYNAKÇA

- Ahincanov, S. M., *Kıpçaki v istorii srednevekovogo Kazahstana*, Alma-Ata 1989.
- Artamanov, M. İ., *İstoriya Hazar*, Book on Demand, Leningrad 1962.
- Gumilyev, L. N., *Drevnyaya Rus i Velikaya Step*, Eksmo, Moskova 1993.
- Gumilyev, L. N., *Ot Rusi k Rossii*, Ėkopro Moskova 1992.
- Gumilyev, L. N., *Tısayaçeletiye vokrug Kaspiya*, Azerneşr, Moskova B. G.
- Gundogdiyev, O. A., "Kazaki", *Politiçeskiy sobesednik*, No. 7, Aşhabad 1996.
- Gundogdiyev, O. A., "Oguzı v Drevney Rusi", *Veçerniy Aşgabat*, Aşhabad 1995a.
- Gundogdiyev, O. A., "Peçenejskoye gosudarstvennoye obedineniye", *Türkmen tarihında dövet meselesi (gadımıyet ve orta asırlar)*, İstanbul 1998.
- Gundogdiyev, O. A., "Peçenegi", *Veçerniy Aşgabat*, Aşhabad 1995.
- Jirmunskiy, V. M., "Oguzkiy geroiçeskiy epos i "Kniga Korkuta", *Kniga moyego deda Korkuta (oguzkiy geroiçeskiy epos)*, Moskova-Leningrad 1962.
- Karamzin, N. M., *İstoriya gosudarstva Rossiyskogo, Kn. Pervaya. T. II*, Moskova 1988.
- Kuza, A. V., "Drevnerusskiye poseleniya", *Drevnyaya Rus (gorod, zamok, selo)*, Moskova 1985.
- "Letopisnyı svod 1497 g. Letopisnyı svod 1518 g. (Uvarovskaya letopis)", *Polnoye sobraniye russkih letopisey*, T. 28, Moskova-Leningrad 1963.
- Pletneva, S. A., *Drevnosti Çernuh Klobukov*, Moskova 1973.
- Pletneva, S. A., *Polovtsı*, Moskova 1990.
- Pogodin, M. P., *İssledovaniya, zameçaniya i leksii o rosskoy istorii*, T. 5, Saint-Petersburg 1856.
- "Povest vremennih let", *Hrestomatiya po drevnerusskoy literature*, Moskova 1985.
- "Radzivillovskaya letopis", *Polnoye sobraniye russkih letopisey*, T. 38., Leningrad 1989.
- Rasovskiy, D. A., "Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Ugrii", *Seminarij kondakovianum* No. VI, Prag 1933.
- Rıbakov, B. A., *Russkiye letopistsı i avtor "Slova o polku İgoreve"*, Moskova 1972.
- Saharov, A. N., *Diplomatiya Svyatoslava*, Moskova 1991.
- Suleymenov, O., *Az i Ya*, Teas Press, Alma-Ata 1990.

SELÇUKLULAR DEVLETİ'NDE İKTİDARIN YAPISI VE SİYASÎ MEŞRUIYET

مشروعیت سیاسی وساختار قدرت در حکومت سلجوقیان

Dr. Taqi Azad ARMAKÎ*

Maryam KAMALÎ**

Çev. Hormoz KAZEMİGHALİNGHİEH***

Yasemin ELLİK****

Öz

Selçuklu Türkmenleri siyasi sahneye adım attığı sırada İran, Abbâsî Hilâfeti dönemindeki siyasi değişikliklerden ve yeni hükümetlerin oluşumundan kaynaklanan geniş tarihi tecrübeler edinmiştir. Bu hükümetler, İran Ortaçağ tarihinde ilk İslâm İmparatorluğu'nu kurmak için Selçuklu Devleti'ne önemli bir siyasi yapıyı miras bırakmışlardır. Selçuklu Devleti, yaklaşık bir buçuk yüzyıl boyunca Mâverâünnehir' den Akdeniz'e kadar uzanan geniş topraklar üzerinde hâkimiyetini sağlam bir şekilde kurabilmek için, İranlı bürokrasinin ve kabilenin gelenek-göreneklerinden oluşan yönetime dayanarak, yeni bir iktidar yapısı oluşturmuştur. Kendi meşruiyetini örgütlemek için, toplumdaki ana kurumlar arasındaki etkileşimi ve güç paylaşımını geliştirmiştir. Bu makale Max Weber'in, meşruiyet tanımını ve onun çeşitlerini temel alarak Selçuklu Devleti'nin kurulduğu zamandan Sultan Melikşah dönemini sonuna kadar (Kameri 431-485) (1040-1092) Selçuklu Devleti'nin yapısını tanıtmayı amaçlamaktadır. Ayrıca çeşitli meşruiyet

* Tahran Üniversitesi Sosyoloji Profesörü

** Tahran Üniversitesi İran Tarihi Doktora Öğrencisi

*** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, İzmir/Türkiye, kı.hurmuz@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0002-5425-9160>

**** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı, İzmir/Türkiye, yaseminellik93@hotmail.com , <https://orcid.org/0000-0001-9075-6327>

türlerine dayanarak Selçukluların, meşrulaşmaya giden yolda kullandıkları uygulamaları ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

•
Anahtar Kelimeler

Selçuklu Devleti, Siyasi Yapı, Halifelik, Saltanat, Vezaret, Emirlik, Siyasi Meşruiyet

•
چکیده

ترکمانان سلجوقی زمانی در عرصه قدرت خواهی گام نهادند که ایران تجربه تاریخی وسیعی از تحولات سیاسی و تشکیل حکومت های نو به نو در دوره خلافت عباسی را پشت سر می گذاشت. این دولت ها تجربه ارزشمندی از ساختار و مشروعیت سیاسی را برای دولت سلجوقی به یادگار گذاشتند تا به کمک آن اولین امپراتوری اسلامی را در تاریخ میانه ایران تشکیل دهند. دولت سلجوقی با تکیه بر شیوه ای مرکب از آداب و رسوم قبیله ای و دیوان سالاری ایرانی، ساختار جدیدی از قدرت را ایجاد کرد که توانست نزدیک به یک قرن و نیم بر قلمرو گسترده ای از ماوراءالنهر تا مدیترانه حکومت کند. این مقاله با توجه به مقاله ماکس وبر از مشروعیت و انواع آن، به بازنگری ساختار دولت سلجوقی از زمان تشکیل امپراتوری سلجوقی تا پایان حکومت سلطان ملکشاه (۴۸۵-۴۳۱ق) می پردازد تا نوع ویژه ای از مشروعیت سیاسی را معرفی کند که سلجوقیان با تکیه بر کنشگران و نهادهای مؤثر در جامعه و تقسیم قدرت در میان ایشان در تاریخ ایران رقم زدند.

•
واژه های کلیدی

دولت سلجوقی، ساختار قدرت، خلافت، سلطنت، وزارت، امارت، مشروعیت سیاسی

TERCÜME SELÇUKLULAR DEVLETİ'NDE İKTİDARIN YAPISI VE SİYASÎ MEŞRUIYET¹

Dr. Taqi Azad ARMAKİ*
Maryam KAMALİ**

1. MESELENİN AÇIKLAMASI

Sâsânîler, yıllarca Rum İmparatoru ile savaşan Ahameniş M.Ö. 550-330 ve Eşkânîler M.Ö. 224- M. 250 gibi büyük imparatorluklara karşı borçluydular. Nitekim kendi hükümetleri için bir varis düşünmeseler de köklü bir siyasi yapı ortaya koymuşlardı. Bu bakımdan Sâsânî Devleti'nin sükûtu M. 651-224, İran tarihinde yeni bir sayfa açmıştı.

Beni Ümeyye M.S 749-758 (Kameri 132-41) ve özellikle Beni Abbas M.S 749-1160 (Kameri 556-132) Devletleri, Hilâfet'in siyasi yapısında İran bürokrasisinden ve vezirlerinden faydalanmışlardı. Hilâfet İmparatorluğu'nun çerçevesini, bu hususa dayanan bir siyasi yapıyla oluşturmuşlardı. Zira İslâm topraklarının geniş olmasından dolayı Halifeler, İran coğrafyasında bulunan mahalli devletleri onaylamak zorundaydılar.

Tâhirîler M.S 820-872 (Kameri 259-205), Saffârîler M.S 861-950 (Kameri 339-247), Büveyhîler M.S 932-1055 (Kameri 320-447), Ziyârîler M.S 928-1033 (Kameri 316-425) ve Gazneliler gibi İran'daki küçük hanedanların güçlenmesi Abbâsî Devleti için küçük rakipler sağlamaktaydı. Bu hanedanlar, hâkimiyetlerinin meşruiyet kazanması için Hilâfetin onayını almaktaydılar. Fakat yavaş yavaş Bağdat'a kadar kendi siyasi boyutlarını genişleterek Hilâfet'e baskı yapmışlardır.

Selçuklular, faaliyet gösterdikleri sahada yerel hükümetlerin siyasi yapıdaki tecrübelerinden faydalanarak hâkimiyetlerini güçlendirmişler ve İran'da meşruiyet elde etmişlerdir. Sadece yerel hükümetlerin siyasi tecrübelerinden yararlanmakla kalmamışlar, bu hükümetlerin uyguladıkları politikaların eksik

¹ Bu çalışma, Tahran'da Selçuklulara dair yazılan bir makalenin nasıl olduğunu göstermek amacıyla orijinal Farsça metnine sadık kalınarak çevrilmiştir. Makaleye tarafımızdan sadece dipnot mahiyetinde olmak üzere birkaç bilgi eklenmiş olup, bunun dışında herhangi bir bilgi eklenmemiştir. Bu çalışmanın yayınlanması sürecinde yardımlarını gördüğümüz Prof. Dr. Erkan Göksu hocamıza teşekkür ederiz. (Hormoz KAZEMİGHALİNGHİEH – Yasemin ELLİK)

* Tahran Üniversitesi Sosyoloji Profesörü

** Tahran Üniversitesi İran Tarihi Doktora Öğrencisi

yönlerini de görüp değiştirmişlerdir. Böylece nispeten uzun ömürlü bir imparatorluğun sahibi olmuşlardır.

İran'da mevcut olan siyasi güç yapısı, Selçukluları bu yapılardan ders çıkararak ve yapıları düzelterek güçlü bir imparatorluk kurmaya yöneltmiştir. Onlar, diğer hanedanların tecrübelerinden istifade ederek ve kendi topluluklarının tarihi deneyimlerinden yola çıkarak, meşruiyetin yeni bir türünü tanımlamışlardır. Çeşitli kurumlar arasında birlik kurarak ve akıllıca bir güç dağıtımı yaparak meşruiyetlerini elde etmişlerdir. İran, İslâm tarihinde o döneme kadar benzersiz bir yöntem uygulamışlardır. Bu bakımdan Selçuklu Devleti'nde, meşrulaştırma süreci ve güç dağıtımına dair önemli ilişkiler bulunmaktadır. Bunları anlayabilmemiz için daha dikkatli araştırma yapılmalıdır.

Bu makale, başlangıcından Selçuklu Sultanı Melikşah döneminin sonuna kadar Selçuklu Devleti'nin İran'ın siyasi yapısındaki rolünü tanıtmayı, kendi hükümetlerini meşrulaştırmak için uyguladıkları yöntemleri ve elde ettikleri gücün esaslarını incelemeyi amaçlamaktadır.

1. 1. Araştırmanın Sorusu

Selçukluların kuruluşundan, Sultan Melikşah döneminin sonuna kadar İran'ın siyasi yapısı nasıldı? Selçuklular, güçlü bir imparatorun oluşumu ve meşruiyet elde etmek için ne tür siyasetler izledi?

1. 2. Araştırmanın Hipotezi

Araştırma, başlangıcından Sultan Melikşah döneminin sonuna kadar Hilâfet esasları çerçevesindeki uygulamalardan yararlanan Selçuklu Devleti'ni, emirlik ve vezirlik kurumunun yönetimini, meşruiyetin yeni türünün icadını, Selçukluların Mâverâünnehir'den Akdeniz'e kadar uzanan geniş topraklar üzerindeki hâkimiyetini araştırmayı amaçlamaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN GEÇMİŞİ

Carla Klausner'in *Selçuklu Döneminde Divan-ı Saları Kitabı*², Selçuklu Devleti'nin bürokrasi yapısıyla ilgili yazılmış nadir eserlerden birisidir. Bu eserde, Selçuklu Devleti bir feodal devlet olarak tanımlanmıştır. Selçuklular, İran menşeli bürokrasiye dayandırılarak ele alınmıştır.

*İslâm Dünyasında Siyaset ve Bilim, Selçuklu Döneminde İdeoloji ve Bilginin Uyumunu*³, Selçuklu döneminde meşruiyet hakkında yazılmış Omid Safi'nin sayılı eserlerinden birisidir. Bu eserde Foka ve Althusser'in görüşleri incelenerek, Selçuklu döneminde bilimin Nizamiye Medreseleriyle ve hangahlarla ilişkisi

² Carla Klausner, *Divansalari ve Vezaret Der Ahd-e Selcuki*, çev. Yakup Ajand, Tahran, 1381/2002.

³ Omid Safi, *Siyaset/ Daneş Der Cihan-e İslam, Hemsuyi-e Marefat ve İdioloji Der Dorey-e Selcuki*, çev. Omid Fazeli, Pejuheşkedey-e Motaleat-e Farhangi, İctimai Yayınları, Tahran 1389/2010.

araştırılmıştır. Dini ve ilmi kurumların, Selçuklu Devleti'nin meşrulaştırılmasıyla ilişkisi değerlendirilmiştir. Kendi türünde, Selçuklu siyasi yapısı hakkındaki bilimsel görüşler açısından eşsiz olan bu eser, Farsça, Arapça, Süryanice tarihi, edebi ve ilmi kaynaklardan yararlanılarak yazılmıştır.

Selçuklu Devleti hakkında yapılmış diğer araştırmalar çoğunlukla tarihçilik bakış açısıyla kaleme alınmış, sadece bir kurum veya bir şahsiyet incelenmiştir. Bu yüzden, bu makalede, İran tarihinde Selçuklu Devleti'nin iktidar yapısı farklı bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır.

3. TEORİ ÇERÇEVESİ

Bu araştırmada Max Weber'in meşruiyet gücü hakkındaki tanımından faydalanılarak Halife, Sultan, vezir ve emirler arasında Selçuklu hanedanındaki meşruiyet ile yetki verme ilişkisi, tenfiz ve tefviz kavramlarına dayanılarak araştırılmaya çalışılmıştır.

Bir saltanat kendi egemenliğini toplum üzerinde hâkim kıldığı zaman, iktidarını korumak ve varlığını devam ettirmek için toplumun bir kısmının onayını elde etmek zorundadır. Bu anlamda iktidar yapısının şekillenmesi, o toplumun temel düşüncelerine ve itikadı inancına bağlıdır.

Hâkimiyetin meşrulaşması iki temele dayanmaktadır: 1) Hâkimiyeti kuranlar için saltanat hakkı oluşturma. 2) Saltanat hakkının yönetilenler tarafından kabul ve tanışıklığı. Nitekim hâkimiyetin istikrarının devamlılığı onların meşruiyetlerine bağlıdır. Bu yüzden gayrimeşru hâkimiyetler, kendi meşruiyetlerini korumak için sürekli hilelere başvururlar. Meşruiyet ve meşrulaştırmak isteği de hükümetlere güç kazandırdığı için, ilerleyen dönemlerde şiddet eğilimine başvurmaları kaçınılmaz olur.

Gayrimeşru hükümetlerde her zaman temel güç, istila olmuştur. Dolayısıyla bu hükümetlerde meşruiyet kaynağı toplum dışında aranmaktadır. Ayrıca meşruiyet meselesi yönetenler tarafından incelenmektedir. Buna karşılık çağdaş hükümetler kendi meşruiyet meselesini genel olarak toplumun ve yönetilenlerin bakış açısıyla değerlendirmektedirler⁴. Selçuklu dönemi tarihi kaynaklarını incelediğimizde, meşruiyet tanımının yönetenler veya hâkimiyet sahibi olanlar tarafından incelendiğini görüyoruz. Biz ise, meşruiyet mefhumunu değerlendirdiğimizde, daha çok o dönemin iktidar yapısını incelemeye çalışacağız.

⁴ Abbas Zare, *Mebaniy-e Meşruiyet ve Kudret Der Cumhuriy-e İslami İran 1353-1375*, Tahran 1380 /2001, s. 23.

Matthieu Dagan⁵ meşruiyetin tanımını, hakim olan iktidarın fermanına bağlamaktadır. Vatandaşların, emirlere uyma mecburiyetinin altını çizmektedir. Max Weber'in meşruiyet nazariyesinden etkilenen bazı yazarlar bu tarifin görevlendirmek, hak vermek ve vazife gibi anahtar kavramlar üzerinde sağlamlaştığını düşünmektedirler⁶.

Kudret, kalıcılığını devam ettirebilmek için toplumun davranışlarını biçimlendirerek meşruiyet sağlamak zorundadır. İlk başta zorbalığa, hileye ve başka tekniklere başvurmasına rağmen iktidarını meşrulaştırmak için hukuka ve düzene müracaat etmek mecburiyetindedir. Egemenlikçi aşamada ise pratik gereçlerin tamamından yararlanır. Bu durumda kaide ve kanun tanımaz. Ayrıca kudret, istikrarın gerçekleşmesi için toplum tarafından onaylanıp hakkaniyet kazanabilmelidir. İstikrarın sürekliliği ve sonsuza kadar devam etmesi için toplum tarafından hakkaniyetin onaylanmasına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla kudretin, hukuk çerçevesinde şekillenmesi gereklidir⁷. Böylece kudret, faaliyetlerini hukuka uygun olarak ilerleterek hem topluma hem de hükümdarlara uygun davranış biçimi sunmaktadır.

Meşruiyet meselesi, hem hâkimiyetin ortaya çıkış aşamasında (birinci meşruiyet) hem de onun varlık ve devamı aşamasında (ikinci meşruiyet) konu olmuş bir husustur. Birinci meşruiyet, bireyin, grubun ve kabilenin doğal hakkı olarak kabul edilir. Bu meşruiyet egemenliğin kazanılmasında gereklidir. İkinci meşruiyet, meydana gelen hâkimiyetin korunması ve davranış şeklidir⁸. Meşrulaştırma sürecinde ikinci meşruiyetin birinci meşruiyete bağlanılmaması durumunda, meşruiyetin temel kaynakları sarsılır ve kalıcılığını yitirir. Dolayısıyla meşruiyet, karşılaştığı en küçük buhranda dağılabilir.

Toplum içindeki mevcut inançları göz önünde bulundurduğumuzda, hâkimiyete ve siyasi düzene olan bakış açısı, meşruiyetin farklı çeşitlerinin olduğunu göstermektedir. Nitekim meşruiyet meselesini anlatan en önemli düşünürlerden biri olan Max Weber, meşruiyet çeşitlerini şu şekilde izah etmektedir:

A. Makul Meşruiyet-Kanuni: Hukuka dayalı kuralları dikkate almakta ve hâkimiyetini ona göre sürdürmektedir.

⁵ Matthieu Dogan, "Sançeş-e Mafhum-e Meşruiyet ve Etemad", *Siyasi-İktisadi Bilgiler Dergisi*, No. 97-98, 1374/ 1995, s. 4.

⁶ Zare, a.g.e., s. 27.

⁷ Abolfazl Gazi, *Bayestehay-e Hugug-e Asasi*, Tahran 1381/ 2002, s. 24.

⁸ Said Hajjariyan, "Negahi Be Masaley-e Meşruiyet", *Rahbord Dergisi*, S. 3, 1373/1994, s. 82-87.

B. Geleneksel Meşruiyet: Geçmişten günümüze gelen kutsal ve yaygın inançlar üzerinde kurulmuş olan hâkimiyet türüdür.

C. Beylik Kavramı: Bireyin istisnai ve anormal bir şekilde kutsallaşmış başka bir bireyden emir alması, aslında onun kahramanlaştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır⁹.

Bildiğimiz üzere yasal ve akla uygun meşruiyet, modern toplumlarla daima ilişki içerisinde olmuştur. Dolayısıyla bunun Selçuklu dönemiyle bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu yüzden biz meşruiyetin iki farklı türünü açıklamaya çalışacağız.

3. 1. Geleneksel Meşruiyet

Weber'e göre geleneksel meşruiyet, kutsallık esası üzerinde kurulmuş olup, geçmişten günümüze gelen sistemlerin ve düzenli uygulamaların sergilenmesidir. Sistemlerin bu türlerinde hakimler, geleneksel kaidelerin rütbesine sahip bulunmaktadır. Hakimlere, geleneğin duyduğu saygıdan dolayı itaat edilmektedir. Bu meşruiyet türünde, itaat ve tabi olma şahsi vefalılık üzerine dayanmaktadır. Hakim, lider ismiyle başlangıçta şahsi iş yapmaktadır. Onun elinin altında bulunanlar ise, geleneksel dostlarından veya reayadan oluşmaktadır. Bu bakımdan geleneksel meşruiyette ilişkiler vefalılık üzerine kurulmaktadır ve itaat olunan şahsı, gelenek tayin etmektedir¹⁰.

Geleneksel beyliğin ilk türünü, Patrimonyalizm ya da "ataerkillik" oluşturmaktadır. Bu beylik türünde kudret, özgürce hakimin elinde bulunmamaktadır. Ayrıca o, etrafında olan dostlarının itaatine aşırı derecede bağlı değildir. Fakat onlar ister istemez hakime itaat etmek mecburiyetindedirler. Bu meşruiyet, kanuni bir şekilde yazılmamıştır. İtaat, onların liderinden dolayı gelenektir ve bu bakımdan, lider de şiddetle geleneğe bağlıdır¹¹.

Geleneksel meşruiyetin ilk şekillerinden "Patrimonyal" meşruiyet, reaya ve liderin ilişkisi şeklinde gerçekleşmiştir. Patrimonyal beylikte, geleneğin gücü çok güçlü ve dayanıklıdır. Bu ise, itaatkarlar ve lider arasındaki münasebetleri tanzim etmesine olanak sağlamaktadır¹².

Liderin şahsi ve idari işleri üzerine alşının ortaya çıkması, geleneksel meşruiyetin birinci şekli olan "Patrimonyalizm" beyliğini ortaya çıkarmıştır. Patrimonyalizm liderinin, birçok kudret elde etmesi durumunda ise "Sultanizm"

⁹ Max Weber, *İktisat ve Came'e*, çev. Abbas Menuçehri, Mehrdad Torabi Nejad ve Mustafa Emadzade, Tahran 1374/1995, s. 276-277.

¹⁰ Zare, a.g.e., s. 44.

¹¹ Weber, a.g.e., s. 328.

¹² Zare, a.g.e., s. 46; Weber, a.g.e., s. 323-324.

kavramı oluşmuştur. Liderlik hakkı, sadece liderin şahsi hakkı haline gelmiştir. Bu hak tümüyle ona sahiplenme yetkisini vermiştir. Bu yüzden satma, müsadere veya miras bırakma mümkün olmuştur¹³.

Esasen geleneksel beylik olan Patrimonyal meşruiyet, amelde şahsi kudrete yönelerek uygulanmıştır. Bu bakımdan eğer bu beylik, gelenek gözetmeksizin bencillik esası üzerine kurulursa beylik, sultanlık olarak adlandırılır. Aslında Sultanizm veya sultanlığın iktidarı abartılı patrimonyalizmdir ki ona yeni patrimonyalizm derler¹⁴.

Weber'e göre Patrimonyal devlet, diktatör bir hâkimiyet olarak doğuda uygulanmıştır. Doğu'nun patrimonyal bir örneğinde, padişah siyasi nizamın merkezindedir ve birliğin sebebidir. Onun iradesi kanun hükmündedir. O, memurlar, bürokrasi sistemi ve orduda bulunan vefa sahibi bireyleri paralı askerler arasından seçer ve istihdam eder¹⁵.

Patrimonyal devlette kudret bağı, aynı atanın iktidarı ve çocukların itaati şeklinde görülmektedir. Divan-ı Saları makamı ile hakimın ilişkisi ise, veliahtlık ve görevlendirme yoluyla ve padişahın varlığının devam etmesiyle şekillenmektedir. Bu düzende padişahın ruhu alt tabakaya geçmektedir. Dolayısıyla liyakat ve yeteneğe bakılmadan sadece itaat edenler seçilmektedir. Padişaha yaklaşmak şartsız itaatle başlamaktadır. Yaklaşmak için ise, sürekli bu itaat serüveni devam ettirilmektedir. Çevredekilerin öz itaatini kazanmak da oldukça önemlidir¹⁶.

İktidar ve siyasi yapının umumi ilişkisinde yukarıdan aşağıya aynı düzey hakimdir. Bu dikey ilişkinin yanında yatay bir ilişki de göze çarpmaktadır. Bunlar, eşit bir güçle savaş sahnesinde birbirlerini kontrol etmeye çalışmaktadırlar. Onların bu çekişmesine hakim de el uzatmakta, bazen teşvikle bazen istilayla ve bazen küçümseyerek yukarıdan izlemektedir. Genel olarak patrimonyalizm şu unsurlardan oluşmaktadır:

1. Patrimonyal toplumda siyasetin şahsi yürütülmesi ve aile gibi kurumlarda karar ve uygulamaların şahıslara bağlı olması, tüm sorumlulukların bir kişiye yönelik toplanmasını sonuçlandırır.

2. Hangi makam ve görevde olursa olsun insanlar daima çalıştıkları işlerde, aile ve arkadaşlık ilişkilerinde hakime yakın olmayı tercih eder.

¹³ Weber, a.g.e., s. 347.

¹⁴ Zare, a.g.e., s. 40.

¹⁵ Weber, a.g.e., s. 381-382.

¹⁶ Zare, a.g.e., s. 50.

3. Resmi olmayan siyaset, sınırları çizilmemiş kudret ve kurumsallaşmamış güç sonucunda, gizemli kararlar ve gayri resmi gruplar belirir.

4. Devamlı baş veren savaşlar, ayrılıkların yayılması, düşmanlıkların çoğalması ve çevredekiler arasında sağlıksız rekabet sonucunda padişah, son hakem olarak ortaya çıkar.

5. Orduda vefalı askeri kuruluşun varlığı dışında, merkeziyetçi ve merkeziyetçi olmayan güçler arasında gerilim yaşanır.

6. Toplum inançlarına dayanarak sistemin hakkaniyeti meşrulaştırılırsa, komutanlık istikrarına bağlı kalınırsa, itaat zincirine uyulursa, toplum komutanların fermanlarına itaat eder¹⁷.

3. 2. Karizmatik Meşruiyet (Yücelik)

Weber, "Karizma"yı güzel fevkalade bir sıfat ve ilahi bağış olarak tanımlamaktadır. Nitekim bu sıfatın var olması mümkündür. Karizma mefhumu, akla uygun olandır. Bu anlamda, gayriakli emir ve kaide sahibi işler bu meşruiyet türüne yabancıdır. Karizmatik şahsiyet, kendi davranış biçimine yönelme ve saygıdan dolayı meydana gelmiştir. Eğer bu saygının siyasi yönü bulundurulursa, karizmatik meşruiyetin istikrarla sonuçlanması da mümkün olur¹⁸.

Karizma şahsiyetinin ilkeleri ve özellikleri, sıradan bireyler için pek mümkün değildir. Çünkü karizmatik şahsiyete sahip olanların menşei, ilahi bir temele dayandırılmaktadır. Dolayısıyla bu menşei bünyesinde barındıran özel birey, rehber unvanıyla kabul edilmektedir. Sıradan bireyler, takipçiler ve seçkin şahsiyetlerin öğrencileri ise, karizma şahsiyetinin içeriden oluşmasının en önemli ikinci nedenidir¹⁹. Farklı bir deyişle, karizmanın oluşması ve itibar kazanmasında en önemli etken başka saygın insanların onu onaylamasıdır. Bu onaylama sistemi, aslında saygın insanlar tarafından bir görev duygusuyla birlikte baskı kullanılmadan, özgürce karizma sahibini meşrulaştırıp onu muteber kılmak şeklinde gerçekleşmektedir²⁰.

Karizma sahibi olan bir birey, bu özelliklerini uzun vadede korumalıdır. Kendini takipçilerinin düşüncesinde seçkin ve yararlı bir şahsiyet olarak daima hissettirmelidir. Nitekim Weber'e göre eğer karizma sahibi şahıs, uzun bir süre içinde karizma özelliklerini koruyamadığını ve hepsinden daha önemlisi izinden

¹⁷ Said Hajjariyan, "Sakhte Egtedar-e Soltani Ya Asibpeziri ha" *Siyasi-İktisadi Bilgiler Dergisi*, S. 91-92, (1374)/1995, s. 91-92.

¹⁸ Zare, a.g.e., s. 51.

¹⁹ Zare, a.g.e., s. 52.

²⁰ Weber, a.g.e., s. 398.

gidenler için yararsız olduğunu hissettirirse büyük ihtimalle karizmatik meşruiyetini kaybeder²¹. Bu anlamda karizmatik meşruiyet aslında istikrarsız bir saygınlıktır. Çünkü karizmatik hareket kriz döneminde belirir. Bir durumdan başka bir duruma geçiş sürecidir. Buna dayanarak karizmatik meşruiyetin alt ilkeleri şöyle sıralanabilir:

1. Karizmatik şahsiyetin oluşumunda duygusallık bulunmaktadır. Ayrıca karizmatik meşruiyet, geleneksel hâkimiyettekinden daha çok istikrarsızlığa sahiptir. Çünkü kendisi, eski hâkimiyetin güçsüzleşmesinin bir etkenidir. Ancak bu hareketin sunduğu yeni normlar ve değerler hızla kök salmamakta, zamana yayılmaktadır.

2. Bu hareket, sürekli olarak takipçilerinin duygularına dokunup, onları kışkırtmaya muhtaçtır. Doğal olarak uzun vadede engellere ve sınırlılıklara maruz kalacaktır.

3. Karizmatik egemenliğin esas temeli bağlılığa dayandığından dolayı idari düzen de onun üzerine inşa edilmiştir. Devlet görevlileri, lidere ve harekete bağlılık ve sadakat ölçütleri çerçevesinde seçilmişlerdir. Rehber, mükemmelliğin tezahürü olarak kabul edilmiştir. Takipçilerinin güvensiz ve huzursuz hissetmesini çözümlleyen vefalı taraftarlar ise, kendilerini lider olarak hissetmişlerdir²².

Bu makalede, meşruiyetin başka bir türünün Selçuklu Devleti'nin tarihi olaylarıyla olan uygunluğu tanıtılmıştır. Elbette bu görüş, yenilik ve teorik temeller açısından içerisinde zayıflıklar bulundurmaktadır. Ancak Selçuklu Devleti'nin tarihi olaylarına dikkatli bir şekilde baktığımızda, temelinin sağlam ve gelişmeye dayalı olduğu görülebilir.

Selçuklu sultanları, kazandıkları başarılar sayesinde İslâm toprakları üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Güç tayini için tenfiz ve tefviz yolundan yararlanmışlardır. Hilâfet, vezirlik ve emirlik gibi kurumlardan istifade etmişlerdir. Mezhebi, idari ve nizami bakımdan bu kurumların meşruiyetinden faydalanmışlardır. Bu bakımdan eğer Selçuklu Devleti'nin gücünü, dairesel şekil çizerek göstermek istersek, Sultan bu dairenin merkezinde yer alır. Kendi kudretini ise, çeşitli kurumlar arasında daire içerisinde taksim eder.

Her ne kadar Selçuklu Devleti'nin kudreti, farklı kurumlar tarafından sürekli çekişmeye maruz kalmış olsa da ve onlardan her biri kendi kudretinin sınırlarını yaymaya çalışıp sultanın kudretini etkilemeye çalışmış olsalar da, Selçuklu

²¹ Weber, a.g.e., s. 399.

²² Hossein Başiriye, *Came Şinasi Siyasi*, Tahran 1382/2003.

Devleti'nin kudreti sadece Sultanın varlığıyla anlam kazanmaktadır. Onun yok olması Selçuklu Devleti'nin yok olması anlamına gelmektedir.

Sultanın varlığı başka kurumların varlığına bağlı olduğu için, bu husus dikkatli araştırılmalıdır. Nitekim güç dağılımında sultanın hâkimiyeti, diğer toplumun etkili kurumları için yeterli meşruiyet olmayabilir. Fakat emirler, vezirler ve Halife'nin varlığı, sadece onun varlığına bağlıdır. Her iki tarafta da bunun bilincindedirler. Dolayısıyla Sultan, o dönemde kendi güç dağıtımını farklı kurumlarda uygularken, kendi varlığının ve Selçuklu Devleti'nin devamını sağlamış olur.

Kameri dördüncü ve beşinci yüzyılın büyük teorisyeni Mâverdî, sultanın diğer güç organlarına kudretini teslim etmesine dair çok doğru tabirler kullanmıştır ki bu tabirler tenfiz ve tefviz olarak özetlenmiştir. Tefviz konusunda sultan, veliaht seçimi dışında kısmen de olsa seçim hakkını başkalarına bırakmaktadır. Daha önce onayladığı işlerde nüfuz etme gücünü bazı konularda başkalarına devretmektedir. Böylelikle sultan tarafından nüfuz etme gücüyle görevlendirilen kişi, sadece danışmanlık yapabilmektedir²³.

Sultanın, kudretini muhtelif organlara bırakmasını göz önünde bulundurursak iki uyumlu terim olan tenfiz ve tefviz, meşrulaştırmanın yeni bir türü olarak araştırılmıştır. Selçuklu Devleti tarafından uygulanan bu eşsiz yöntem İran İslâm tarihinde o zamana kadar görülmemiştir.

4. SELÇUKLU DEVLETİ'NDE İKTİDAR YAPISI

4. 1. Halife ve Sultan İlişkisi

Mâverdî M.S 974-1058 (Kameri 364-450) ve Gazâlî M.S 1014-1111 (Kameri 405-505) gibi o dönemin şeriat yazarlarının görüşünde, Halife ve Sultan siyasi bakımdan yakındı. Birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getiriyorlardı. Onların görüşüne göre, Selçuklu döneminde Hilâfet ve saltanat birbirinden ayrı iki kurumdu. Böylelikle Halife toplumun dini faaliyetlerine karşı sorumluydu ve onları denetlemekteydi. Sultan da hükümetin dünyevi işlerinden mesuldü²⁴.

İslâm dünyasında Halife, geleneksel kurum lideri makamındaydı ve geleneksel meşruiyete sahipti. Bu yetki babadan oğula, kuşaktan kuşağa geçmekteydi. Birkaç yüzyıldır dini lider olan Halife, onaylanmış karizmatik bir konuma gelmişti. İşte bu durum, Selçuklu sultanları için iyi bir avantaj olabilirdi.

Türklerin İran coğrafyasına girişi Karahanlıların ve Gaznelilerin hâkimiyetiyle birlikte başlamıştır. Tuğrul Bey'in saldırısıyla ve Selçuklu

²³ Ali İbn-i Muhammed Mâverdî, *Ehkam'ul Sultaniye*, Beyrut 1386/ 2007, s. 22-26.

²⁴ Mâverdî, Birinci Fasil; Muhammed İbn-i Muhammed Gazâlî, *Nasihet'l-Mülük*, düzenleme Aziz'ul-Lah Alizade, Tahran 1389/2010.

Devleti'ni kurmasıyla zirveye ulaşmıştır²⁵. Selçuklular Mâveraünnehîr'e ve Horasan'a saldırmadan önce Müslüman olmuşlardır. (انما المؤمنین اخوه)²⁶. Dolayısıyla onların İslâm'ı kabul etmesi bu bölgedeki toplumun Selçuklulara karşı bakış açısını daha ılımlı hale getirmiştir. Bundan sonraki süreçte Selçuklular, iki rakibi olan Gaznelileri ve Büveyhîleri mağlup etmişlerdir. Onlar Kameri 429 yılında (1037) Nişabur'u ve Gaznelilerin Horasan bölgesinde olan topraklarını ele geçirmişlerdir. Daha sonra Büveyhîlerin elinde olan Bağdat'a doğru harekete geçmişlerdir.

Gaznelilerin toplum üzerinde uyguladıkları baskılar, Selçukluların mukavemetini ağır derecede hafife almaları, özellikle Sultan Mesud Gaznevi döneminde yüksek miktarda alınan vergiler, Gazneli Devleti'ne toplumun itimatsızlığı, bu devletin meşruiyetinin azalmasına büyük etkide bulunan faktörler olmuştur²⁷. Diğer yandan Selçukluların, dini bir silah olarak kullanmaları onlara yardım etmiştir. Kölelikten padişahlığa ulaşmışlardır. Orta Asya çöllerinden İran'a, saltanat kurmak için geldiklerinde Müslümanları itaat altına almaları çok zor olmamıştır.

Büveyhî Hükümeti, Şii mezhebiyle İran'ın batı bölgesinin büyük bir kısmına hakim olmuş, M.S 945'de (Kameri 334) Bağdat'ın sahibi haline gelmişti. Nitekim Abbâsî Halifeliği'ni kendi egemenliği altına almıştı. Fakat İran tarihinde bu dönemde emirlerin arasında olan sorunlar ve iç karışıklıklar sebebiyle Selçukluların karşısında güçsüz durumda kalmıştır. Ayrıca Abbâsî Halifesi hala toplum için İslâm dünyasının en büyük lideri konumunda bulunmaktaydı. Bu ise en büyük etkendi. Türkmenler de çoğunlukla Sünnî-Hanefî oldukları için kolaylıkla Müslümanlar arasında kabul görmüşlerdi. Kendi Sünnî meşruiyetlerini İslâm'ın gölgesinde, İslâm bölgelerinde mümkün kılmışlardı. Bir taraftan Selçukluların İslâm'a girmesi diğer taraftan Gazneli Devleti'nin gücünün azalması, İslâm coğrafyasında Selçukluların onaylanmasına zemin hazırlamıştır.

Yeni Müslüman olmuş Türklerin mezhepsel görüşleri ve inançları, çok uzun süre geçmeden başka mezheplere göre Müslümanlar içinde kabul görmüştür. Bu

²⁵ Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Tarih-i Torkhaye Asiyaye Miyane*, çev. Ghaffari Hüseyini, Tahran 1376/1997, s. 68; Muhammed İbn-i Hokel, *Sefername-i İbn-i Hokel: İran Der Suret'l Arz*, düzenleme ve çev. Cafer Şear, Tahran 1384/2005, s. 510.

²⁶ Müminler ancak kardeşlerdir, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız. (Hucurât Suresi 10).

²⁷ Ebu'l-Fazl Muhammed İbn-i Hüseyin Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, mukkadime ve düzenleme Muhammed Cafer Yahaghi ve Mehdi Seyedi, Tahran 1390/2011 s. 926; Clifford Edmund Bosworth, *Tarih-i Gazneviyan*, Tahran 1362/1983, s. 124.

yüzden o dönemde fıkıhlar ve âlimler daha güçlü konuma gelmişler ve egemenlikleri Moğol saldırısına kadar sürmüştür²⁸.

Selçuklular, Hilâfet kurumundan dini ve siyasi fayda elde etmek için çaba harcamışlardır. Siyasi işler için, İslâm ümmetinin lideri konumunda olan Halife'nin onayına ihtiyaç duyduklarından dolayı her zaman Halife'ye karşı saygı ve hürmet göstermişlerdir. Nitekim Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesi ve Halife'yi Fâtımî ordularının tehlikesinden kurtararak Irak'ta Büveyhî Hükümeti'ne son vermesi, bunun en açık göstergelerindedir. Selçuklular, bu hareketleriyle Sünnî Müslümanların saygınlığını kazanarak Sünnî Hilâfet kurumunun meşruiyetini elde etmişlerdir.

Selçuklular bir taraftan kendi hükümetlerinin meşruiyeti için Halife'ye ihtiyaç duyarlarken diğer taraftan onu, siyasi olaylar üzerinde önemli bir engel olarak görmekteydiler. Bu yüzden Hilâfeti koruyarak, Halife'nin dünyevi ve örfi bir güç olmadığını göstermişlerdir. Nitekim vezir seçme yoluyla ve akrabalık ilişkileri kurarak Halife üzerinde güç ve üstünlük kurmuşlardır²⁹.

Selçuklular M.S 1040 (Kameri 431) yılında Dandanakan Savaşı'nda başarılı olduktan sonra Halife ile dostluk ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Onlar meşveretten sonra, Abbâsî Halifesi'ne mektup yazmayı uygun görmüşlerdir. Bu mektupla, Gaznelilerle olan savaşa açıklık getirerek, Halife tarafından gelmesi ihtimal olan tehlikeyi önlemeye çalışmışlardır. Nitekim bu mektupta kendilerini Abbâsî Devleti'nin taraftarı ve itaatkârı olarak tanıtmışlar ve Allah yolunda cihat yapan bir Müslüman olarak göstermeye çalışmışlardır. Onlar Gaznelilerin zulmü ve baskılarından bahsederek dini bir hükümetin olmasının altını çizmişlerdir³⁰.

Abbâsî Halifesi için Selçukluların ortaya çıkması, hükümetinin gücünün ve adaletinin tekrar sağlanması bakımından önemliydi³¹. Selçukluların, Büveyhîlerin ve hatta Fâtımîlerin rakibi olması da, Halife için yeniden güç dönemine ulaşması açısından iyi bir fırsattı. Bu yüzden Halife Tuğrul Bey'in hükümetini onaylamıştır. "Bağdat'ta minberlerde Tuğrul Bey adına hutbe okunması ve onun ismiyle sikke basılması emrini vermiştir³²." Selçuklu sultanları ise, Halife'nin adını ve Halifelik liderlik konumunu kullanarak kendi yönetimine meşruiyet

²⁸ Zebih'ul-lah Sefa, *Tarih-i Edebiyat Der İran*, C. 2, Tahran 1390/2011, s. 87.

²⁹ Ebu İbrahim Kavamuddin Fath ibn-i Ali Bondari İsfahani, *Zübdet'l Nüsre ve Nuhbet'l Asre*, çev. Muhammed Hüseyin Celili, Tahran, 1356/1977, s. 8 ; Namik Safizade, *Atabekan-e Kord-e Şebankare ve Lor*, Tahran 1388/ 2009.

³⁰ Nişaburi, Zehir'u-Din, *Selçukname*, Tahran 1390/2011, s. 17; Ebu Bekir Necm'i Din Râvendî, *Rahet'ul Sudur ve Ayet'ul Surur: Al-i Selçuk Tarihi*, Asatir, Tahran 1390/2011, s. 102-103.

³¹ Richard Fray, *Tarih-i İran Az İslam Ta Selacege*, çev. Hasan Anousheh, Tahran 1379/2000, s. 245.

³² Nişaburi, a.g.e., s. 18-19.

kazandırmışlardır. Halife de Sünnî mezhep Selçukluların kılıç kudretinden yararlanıp kendi gücünü İslâm'ın altın çağı dönemindeki bir seviyeye ulaştırmak istemiştir.

Selçuklular ve Hilâfet ilişkisi, M.S 1056 yılında (Kameri 448) Melik Davud İbn-i Mikail İbn-i Selçuk'un kızıyla Halife'nin evliliğinden dolayı sağlamlaşmıştır³³. M.S 1057'de (Kameri 449) Tuğrul, Bağdat'a gidip Halife'yi desteklemek için Melikü'r-Rahîm'i -son Büveyhî hükümdarını- tutuklayıp Taberek Kalesi'ne yollamıştır. Böylelikle ilişkileri daha çok sağlamlaşmıştır. Bu gidişatın üzerine Tuğrul Bey'in, Besasiri'nin isyanını yatıştırmasıyla, ilişkilerinde olan birlik tam zirveye çıkmıştır. M.S 1059 (Kameri 451) nitekim Halife'nin Türk askerlerinin reisi olan Besasiri, onun aleyhinde ve Fâtımî Halifesi Mustansır'ın yararına isyan etmiş ve onun adına hutbe okutmuştu Abbâsî Halifesi'nin ismini hutbelerden kaldırmıştı³⁴. Tuğrul Bey, Halife'yi hem Büveyhîlerden hem de Mısır Fâtımîlerinden kurtararak Abbâsî Hilâfeti'ne yeni bir nefes bağışlamıştır. Halifeler, dini kurumların başında geldikleri için, Selçuklu padişahları onlara saygıyı da daima gerekli görmüşlerdir. Bu saygıyı kıymetli hediyeler ve yüksek miktarda paralar göndererek bildirmişlerdir³⁵.

Selçuklu asrında özellikle Tuğrul Bey döneminde, M.S 1039-1063 (Kameri 431-455) Bağdat'ın devlet dairesi başkanlığı ve güç tabanı, şahne gibi Tuğrul Bey tarafından görevlendirilen temsilcilerin yetkisinde bulunmaktaydı. Şahnenin görevi Halife'nin ve onun görevlendirdiği yandaşlarının gücünü denetlemektir. Ayrıca Bağdat şahnesinin askeri görevi de mevcuttu. Dolayısıyla Irak ve Bağdat'ta emniyet sağlamak da sorumluydu. Böylece Bağdat şahnesi, nizami ve idari yetkisiyle bir kılıç gibi daima Halife'nin başucunda bulunarak, onun sınırsız gücünü engelleyip Sultan'a karşı çıkabilecek her isyana karşı önlemler almaktaydı.

Selçuklular döneminde, Halifeler kendi vezirlerini seçebilmekteydiler. Nitekim Selçukluların Irak'a girdikleri ilk yılda, Halife fırsat bulup reis-ül vüzera Ebu'l Kasım Ali İbn Hasan İbn Selame'yi kendi veziri unvanıyla seçmiştir³⁶. Fakat Halife'nin veziri pek fazla güce sahip değildi. Daha çok Selçuklu vezirinin

³³ Sadruddîn Hosseini, *Ahbarudevle Selcukiye*, haz. Muhammed İğbal, Lahur 1933, s. 55.

³⁴ Bondari İsfahani, a.g.e., s. 22; Muhammed İbn-i Ali Şebankarei, *Mücmu'l-Ensab*, düzenleme Haşim Mohedes, Tahran 1381/2002, s. 99-110.

³⁵ İzi'd Din Ebu'l Hasan Ali İbn-i İbi'l Kerem Şeybani İbnü'l-Esîr, *Tarih-i Kâmil*, *Tarih-i Bozorg-e İslam ve İran*, C. 10, çev. Ali Haşemi Hayeri ve Ebu'l Kasım Halet, Tahran 1368/1989, s. 214; Muhammed İbn-i Ali İbn-i Taktak, *Tarih-i Fahri Der Adab Molkdari ve Devlethay-i İslami*, çev. Muhammed Vahid Golpayegani, Tahran 1367/1988, s. 309.

³⁶ Abdurrahman İbnü'l Cevzi, *El-Müntezim Fi Tarih-i ve Elam*, Beyrut 1412/1991, s. 91.

gözetimi altında hizmet etmekteydi. Yalnız Selçuklu Melikşah, Muhammed Sultan öldükten sonra Hilâfet kurumunun güçlenmesi için ciddi eylemlerde bulunmuştur³⁷.

4. 2. Sultan ve Vezir İlişkisi

Selçuklu sultanları başlangıçtan beri İran'ın ismini ve soyunu kullanarak kendi hükümetlerine meşruiyet bağışlamakla birlikte Müslümanların da kalplerine daha hızlı girmeye çalışmışlardır³⁸. Eski İran efsanelerinde olan Turan hikâyelerini kullanarak, kendilerini eski Turan Şahları ve Turanlı Afrasyab nesline bağlamışlar ve Al-i Afrasyab olarak adlandırmışlardır³⁹.

Nizâmülmülk, Siyâsetnâme kitabının başlangıcında Melikşah İbn-i Alparslan hakkında şunları söyler: "Yüce Tanrı büyük padişahı, iki önemli liderlik ve padişahlık ilkesi üzerine yarattı. Bu hanedanlık geleneği Büyük Afrasyab'a kadar bu şekilde atadan oğula aktarıldı. Tanrı başka padişahlarda bulunmayan özelliklerle sadece onları süsledi." Selçuklular, kendileri için soyağacı düzenleyerek kendi bağlarını İran mitolojisinde karizmatik liderlere dayandırıp sağlamlaştırmışlardır.

Hükümet sahasının genişlemesi ve imparatorluk döneminin tamamlanmasıyla, imparatorluk yapılarının tahkim ve tespit dönemine gelinmiştir. Burada Selçuklu Devleti'nin siyasi yapısının mimarisinde İranlı temsilciler ve vezirlerden yararlanılmıştır. Bürokrat sisteminin başında gelen ve dergâh üyelerinin en büyüklerinden biri olan vezir, sultanın resmi ve şahsi temsilcisidir⁴⁰.

Hâkimiyetin değişimi, kabilelerin reisleri için de büyük bir değişim olmuştur. Çünkü sultan artık büyük bir imparator haline gelmiştir. Bu yeni durum onları kendi dönemlerinin tecrübeli ve tedbirli bir siyasi karakterine dönüştürmüştür. Fakat bu genç unsurlarda, önceki dönemin temsilcilerinin müspet özellikleri bulunmaktaydı. Yani önceki hükümetlerin siyasi ve idari durumlarından kısmi bilgi sahibiydiler. Siyasi veya divani işler için temiz bir geçmişleri vardı. İşte bu

³⁷ Shahram Yousefi Fer, *Tarih-i Tehevolat-e Siyasi, Farhangi, İktisadi ve İctimai İran Der dorey-e Selcuki*, Tahran 1373/1994, s. 193; Klausner, a.g.e., s. 41.

³⁸ Farsça makaleden çevrilen bu ifade açık değildir. Çevirinin dışına çıkılmaması için, makaleyi çevirirken farklı bilgiler tarafımızdan eklenmemiştir. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, İran coğrafyasında halkın gönüllerine girmek için kendilerini İranlı olarak tanıtmaları yönündeki algı ve tespit doğru kabul edilmemelidir.

³⁹ Atamelik İbn-i Muhammed Cüveyni, *Târîh-i Cihângüşâ-e Cüveyni*, düzenleme Muhammed Kazvini, Tahran 1388/2009, s. 87-88; Hüseyini, a.g.e., s. 74.

⁴⁰ Catherine Swain Ford Lambton, *Tedavom ve Tahavvol Der Tarih-i Miyaney-e İran*, çev. Yakup Ajand, Tahran 1372/1993, s. 37.

gençler Selçuklu İmparatorluğu'nun seçkin bürokratını oluşturmuşlardır. İlk on yıllarından sonra divan eşraflarına dönüşmüşlerdir. Böylece Selçuklu İmparatorluğu, yerli bilginlerini seçerek onları kabilelik gelenekleriyle harmanlayıp, kendi yapılarının tahkimine yönelik ilk adımlarını atmıştır. Sâ mânî, Gazneli ve Büveyhî döneminin kurumları ve yapıları, İranlı seçkinler tarafından Selçuklulara miras kalmıştır.

İranlı hükümetlerin (Büveyhîler ve Gazneliler) divan teşkilatı, Abbâsî Hilâfeti kurumunun bir kopyasından oluşmaktadır. Dolayısıyla zaman ve çevre koşulları nedeniyle, her tarihsel dönemde çok sayıda değişiklik geçirmiştir. Örneğin; Sâ mânî divanlarının onlu nizamı Selçuklu döneminde dört asli divana dönüşmüştür. Divanlardan bazıları diğer divanlarda birleştirilmiştir. Has, mezalim ve vesaire gibi diğer bazıları kendi divan makamını yitirmiştir. Müstakil ve yarı müstakil kurumlar kendi varlığını sürdürmüştür. Nitekim asıl divan 5 şekilden ibaretti; Divan-ı Ala, Divan-ı İstifa, Divan-ı İşraf, Divan-ı Tuğra veya İnşa ve Divan-ı Arz.

Vezir, Divan-ı Ala'da kendi vazifesinin yanı sıra, çoğunlukla Divan-ı Mezalim'de bulunmaktaydı. Sultanın şahsi hizmetinde olmakla birlikte vilayetlerin emirleri, Halifeler ve diğer ülkelerin hâkimleri ile sultan ilişkisinde doğru yolu göstermekteydi. Divan-ı Ala memurlarının atama ve azledilmelerinde vezirlerin yetkisi muhtemelen değişkendi. İtibarlı dört divanın reislerinin atama fermanı Sultan tarafından ilan ediliyordu ki şüphesiz bu seçimlerde vezirin de etkisi bulunmaktaydı⁴¹.

Vezir aslında işleri kılıçla değil kalemle düzene sokmaktaydı. Fakat genellikle Selçuklu vezirleri düzenli olarak ordu sevklerine de katılmışlardır. Nitekim vezir, sultanın şahsi hizmet makamında, doğal olarak sultanın ordu sevklerinde bulunmuştur. Örneğin; Nizâmülmülk, Alp Arslan döneminde M.S 1063 (Kameri 456) yılında Kutalmış ile savaşta ve Selçuklu Sultanının M.S 1018'de (Kameri 409) Kars'ı fethetmesinde eşlik etmiştir⁴².

Elbette Selçuklu Devleti'nde İranlı vezirlerin en büyüğü olan Hacı Nizâmülmülk çok fazla güce sahipti. Nitekim bazen padişahın kudretiyle omuz omuza gelmekteydi. Onun nizami hizmetçilerle dolu büyük bir ordusu bulunmaktaydı. Bu ordu yaklaşık 20 bin kişi oluşuyordu. Nizâmülmülk'ün iddiasına göre bu hizmetçiler sultanı desteklemek için tutuluyordu⁴³. Melikşah

⁴¹ Lambton, a.g.e., s. 45.

⁴² İbnü'l-Esîr, a.g.e., s. 36; İbnü'l-Belhî, *Fars Name*, düzenleme Guy Le Strange ve Riyoneld Alen Nixson, Tahran 1385/2006, s. 122.

⁴³ İbnü'l Cevzî, a.g.e., s. 66/9; Hüseyinî, a.g.e., s. 55.

tahta oturduğunda M.S 1072 yılında (Kameri 465) 20 yaşında bir gençti. Nizâmülmülk onun saltanatının tümüne vezirlik için yetki sahibiydi. Nitekim bu dönemde Divan-ı Salar'ın bölümlerinin tamamını elde etmiştir.

Sultan Melikşah, Hacı'nın vezirlik süresinde onun bölgeler üzerinde olan hâkimiyetini ve gücünü görüp rahatsız olmuştur. Onun zenginliğini ve etrafındaki hizmetçilerinin, damatlarının ve oğullarının o bölgelerde olan tahakkümünü kendi üzerinde bir baskı olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden Hacı'nın huzuruna devlet erkânıyla haber gönderip şöyle demiştir: "Hacı'ye söyleyin bu topraklara eğer benimle ortaksa, ona göre hüküm vereyim, yok benim yetkimin altındaysa eğer neden benim işlerime karışarak hadsizlik yapıyor? Neden dünyanı almak isteyen oğullarını terbiye etmiyorsun? Onlar artık bizim adamlarımıza saygısızlık yapıyorlar. Senin divitini alıp yetkisiz bırakmamı mı istiyorsun?" Onlar Hacı'nın hizmetine gelerek mesajı bildirmişlerdir. Hacı ise öfkelenip şöyle söylemiştir: "Sultana söyleyin sen bu topraklara benimle ortak olduğunı bilmiyorsun ve benim hakkımda düşüncelerin o kadar ilerlemiş ki artık senin tacının istikrarı bu divite bağlıdır; bu diviti aldığın an, o tacı alırlar senden⁴⁴."

Dolayısıyla Selçuklu Sultanı, Divan-ı Salar idaresinde kendi kudretini İranlı vezirlerin sorumluluğuna bırakarak, aslında Mâverâünnehir'den Akdeniz'e kadar kendi geniş topraklarının idaresinde onların dirayet ve tedbirlerinden faydalanmıştır. Nitekim İranlı görevlilerin meşruiyeti ve geçmişten onlara kalan geleneksel üstünlük, Selçuklu sultanı için güç artırıcı olabilirdi.

Genel olarak, vezirin güvenliği yoktu ve Sultan kendi iradesiyle ya da etrafındakilerin gizli düşmanlık düşüncesinin etkisinde kalarak onu istediği zaman yetkisiz bırakabilirdi. Örnek olarak Selçukluların birinci veziri olan Amîdülmülk Kündürî'yi söyleyebiliriz⁴⁵. Bu vezir, padişahın etrafında olan insanlar özellikle Hacı Nizâmülmülk Tûsi'nin kurnazlığı ve etkisiyle katledilmiştir. Selçuklu vezirlerinin en büyüğü Nizâmülmülk, kendi döneminde

⁴⁴ Hendu Şah İbn-i Sancer Hendu Şah-i Nahçivani, *Tecarub'ul -Selef, Hulefa ve Vuzera Tarihi*, düzenleme Abbas İğbal, Tahoori Kütüphanesi, Tahran 1357/1978, s. 279-208.

⁴⁵ Amîdü'l-Mülk onu öldüren den aman dileyerek abdest alıp birkaç rekat namaz kılmak için süre istemişti. Benim kanım sana helal değil ama sen yemin içip benden Hacı ve Sultan'a bir haber götürürsen eğer kanımı sana helal ederim demişti. Kündürî, "Tuğrul Bey'in iyiliğinin bolluğuyla bu dünyanın devlet mertebesine ve fânî âlemin idaresine eriştim. Senin merhametsizliğinin sebebiyle de şehadet mertebesine ve ebedî cennet nimetine kavuştum. Sizin vasıtanızla dünyevî ve uhrevî saadetim, zahirî ve manevî muratlarım ölümle gerçekleşti. Eğer böyle olursa Selçuklular hanedanında kötü bir bid'at ve çirkin bir gelenek başlattın. Benim hakkımda düşündüğün her şeyin, senin seleflerin ve torunların için de meydana gelmesi yakın olacak." şeklindeki sözleri söylemesini istedi. (Nişaburi, a.g.e., s. 13-24).

geleneksel meşruiyetin yanı sıra karizmatik meşruiyet de kazanmıştır. Bürokrasi ve divani görevleri güçlü bir şekilde yönetmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen, yetkisiz kalma tehlikesi bakımından güven içerisinde değildi. Nitekim Alp Arslan bir keresinde kendi elçilerinden birini Mâverâünnehir valisi Şemsülmülk'ün huzuruna göndermişti. Aynı günlerde vezirlik makamında olan Nizâmülmülk, Dânişmend Eşter ismiyle birini olan bitenden haber etmesi için görevlendirmişti. Şemsülmülk huzuruna gönderilen adam, onun soruları karşısında Nizâmülmülk'ün Râfızî (Şîa) olduğunu söylemişti. Nizâmülmülk, İsmaililerin ateşli muhaliflerindendi ve o günün tabiriyle Râfızîydi. Dânişmend bu meseleyi hemen Nizâmülmülk'e yazarak onu bilgilendirmiştir. Böylece Nizâmülmülk, sadece 30 bin altın dinar harcayarak Alp Arslan'ın bu haberi duymasını engellemiştir⁴⁶.

Vezirin en önemli görevlerinden biri, emirlerle ilişkisini korumaktı. Çünkü onun resmi işleri, emirlerle devamlı çatışmaya yol açıyordu. Onun emirlerle dostluğu sultanın ona karşı güvensizliğine ve başka emirlerin düşmanlığa kalkışmasına sebep oluyordu. Dolayısıyla vezirlerin hareketleri her zaman tehlikeli olmuştur. Nizâmülmülk, kendi oğlu olan Fahrülmülk'e bir mektupta, ordu emirlerine karşı saygılı olmasını tavsiye etmiştir⁴⁷. Görünüşe göre Hacı Nizâmülmülk, Selçuklu Devleti'nin askeri yapısından dolayı ve ordu emirlerinin Sultanın üzerindeki etkilerini bildiği için her zaman onlara karşı saygılı olunmasını öğütlemiştir⁴⁸.

4-3. Sultan ve Emir İlişkisi

Sultan askeri altyapıdan gelmesinin yanı sıra Türkmen göçebelik geleneğinden geldiği için; her zaman askerler ve emirlere karşı saygı duyuyordu. Özellikle onların, güce ulaşmak için her işi yapabileceklerini biliyordu. Sultan aslında idari işlere onları ortak ederek tenfiz ve tefviz yoluyla, emirlerin arasında kudretin taksimiyle uğraşanları kontrol etmekteydi. Onların nizami meşruiyetini ve kudretini kullanmaktaydı. Nitekim sultan, muhtelif vilayetlere emirlerin gönderilmesiyle Selçuklu hükümetinin zeminini, Mâverâünnehir'den Akdeniz'e kadar yaymayı başarmıştır.

Selçuklu sultanı, emirler arasında geleneksel beyliğin bir üstün türüne sahip bulunmaktaydı. Nitekim Selçuklu hanedanının resmîyet kazanmasıyla ve

⁴⁶ Ebu Ali Hasan İbn-i Ali Hacı Nizâmülmülk, *Siyaset Name*, haz. Hubert Duck, Tahran 1389/2010, s. 88-89.

⁴⁷ Hacı İbn-i Nizam Agili Gezvini, *Asar'ul-Vuzera*, Mir Celal E'din Hosseini Armavi, Tahran 1364/1985, s. 214.

⁴⁸ Cevad Tabatabai, *Hacı Nizam'l-Mülk*, Tahran 1379/2000.

patrimonyalizm bir topluluğa dönüşmesiyle aşiret, sultanizme en ciddi şeklini kazandırmıştır. Bu yüzden emirler, sultana yakınlıklarının yanı sıra birbirleriyle ve vezirlerle rekabete başlamışlardır. Diğer taraftan emirler arasında bir tür birlik ve beraberlik de bulunmaktaydı. Bu yakınlık, kılıç gücü aracılığıyla onlara meşruiyet vermekteydi.

Aralarında olan birliği korumaya çalışan emirler, Selçukluların büyük topraklarını bölüştürüp kendileri için yeni bir meşruiyet tanımlamışlardır. Aslında bu sonuç, birlik ve uyum içinde oldukları için elde edilmiştir. Nitekim onların her iki lideri Tuğrul ve Çağrı Bey, valisi Musa Yabgu, Yunus Selçuk, İbn-i Umman ve yakınları her konuda yardımlaşıp birbirleriyle müttefik olmak için anlaşmışlardır. Böylece iyi ve kötü her durumda daima birlikte olacaklarına söz vermişlerdir: *"Allah korusun bizim aramızda yanlış bir olay baş verirse, inatçı düşmanlarımız bize galip gelip bu toprakları ve gücü elimizden çok kolay çıkarabilirler. Sonraki pişmanlığın bir faydası olmayacak⁴⁹."*

Sultan ile emirlerin ilişkisi, her zaman vezir ile emir ilişkisinin etkisi altında olmuştur. Aslında vezirin gücü ön planda, emirlerin önemi ise ikinci planda yer almaktaydı. Fakat Divan-ı Saları'nın zayıflık gösterdiği dönemde onların gücü artmıştır. Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra ise, emirler zamanla Divan-ı Saları gücünden alı konulmuşlardır. Fakat ondan sonra divan memurluğunda olan hiçbir görevli, asla kendi etki ve denetim gücünü emirlerin üzerinde hissettirememiştir⁵⁰.

Sultanın gözetimi altında olan ve güç dağıtımında pay alan emirler üç kısma ayrılmaktaydı: 1. Sultanın sarayında bulunan emirler. Orada ordu ve sarayın günlük işlerini yapıyorlardı. 2. Toprak sahibi emirler. Vilayetlerin yönetimi ve bölgelerin idaresinden sorumluydular. 3. Seyyar ve başıboş emirler. Onlar bir yere bağlı değillerdi. Memleket boyunca başıboş geziyorlardı. Sadece gerektiği zaman Sultan'ın muhtelif rehberlerinin yardımına koşuyorlardı⁵¹.

Selçuklu emirlerinin sorumluluklarının biri, atabeylik kurumunun idaresi idi. Atabey, Selçuklu şehzadelerinin eğitimini üstlenmiş olan bir kurumdu. Şehzade, vilayet yönetimine mensup olduğunda, çocukluk çağında vilayet divanının teşkilatı ona teslim ediliyordu. Atabey, şehzadeye ordu ve bürokrasi tekniklerini

⁴⁹ Nişaburi, a.g.e., s. 14.

⁵⁰ Mecdü'l-mülk'ün zorbalıklarından iyice bıkmış olan emirler isyan edip bir anda onun çadırına saldırdılar. Mecdü'l-mülk bu durumdan haberdar olunca Sultan'ın çadırına kaçtı. Emirler arkasından giderek onun etrafını kuşatıp saf tuttular. Berkayaruk'un muhalefetine rağmen Padişah'ın haremine girip Mecdü'l-mülk'ü öldürdüler. (Râvendî, a.g.e., s. 145-147; İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 196-197).

⁵¹ Lambton, a.g.e., s. 266-267.

öğretmesinin yanında, onu hareketleri ve davranışları üzerinde isyan ve ayaklanma ihtimaline karşı gözlemliyordu⁵².

Selçuklu Devleti'nin bazı toprakları merkezden uzak olduğu için, hükümetin iktidarı ve denetleme yetkisi azalmaktaydı. Bu yüzden Selçuklu hükümetinin feodal sistemi, Selçuklu sultanlarının atabeylik sisteminden yararlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Selçuklu şehzadelerinin sarayda sayılarının birkaç kuşak artışı, özel bölgelerde mülkiyet sahibi olma hakkını zorlaştırmıştır. Bu yüzden o bölgelere şehzadeyle birlikte gönderilen atabeyler, Selçuklu sultanının kudretinin korunması, şehzadelerin merkezden uzak durma düşüncelerinin engellenmesi ve Selçuklu sultanına bağlı kalmaları için onlara eğitim vermişlerdir.

O günün dünyasında bu düzen (İslâm'ın gelişinden sonra İran kendi toprak bütünlüğünü yitirdi ve elden ele Tâhirîler, Saffârîler, Ziyârîler, Büveyhîler ve Gazneliler gibi hanedanlarının eline geçti) Selçuklu padişahlarının ayakta kalmasını sağlamıştır. Hacı Nizâmülmülk'ün tedbirleri sayesinde idare edilen Sultan Muhammed Melikşah dönemi dışında atabeylerden birçoğu tek başına yönetimi ellerine almışlardır. Ama daima Selçuklu Devleti'nin ismini taşımışlardır. Bunlardan Anadolu Selçukluları, Kirman Selçukluları, Fars ve Loristan atabeyliğini örnek olarak söyleyebiliriz⁵³.

"İktâ" terimi genellikle kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi anlamına gelmektedir. Selçuklu döneminde iktâdan maksat, teslim edilen toprak çeşidi veya aidatlar idi. Bu ise, daha çok hizmetlerin yapılması meselesiyle ve nizami vazifeyle ilgiliydi. Ayrıca yapılan iş karşısında, idari görevler ve vergi muafiyetleri veriliyordu. Hacı Nizâmülmülk Siyâsetnâme'de bir bölümü iktâyâ ve onun sahiplerine ayırmıştır. Topraklarını iktâ edenlerin, o topraklarda yaşayan insanlardan hiçbir şey almaya hakları olmadıklarını söylemiştir. "*Onlar, mülk ve halkın sahibinin sadece sultanın olduğunu gerçekten bilmeleri lazımdır*"⁵⁴. Nitekim Selçuklu döneminde iktâ sahibi olanlar reayanın mal, can ve toprakları üzerinde yetki sahibiydiler.

SONUÇ

İslâm'ın kabulüyle birlikte Selçuklu Devleti, mezhebi, idari, divani ve askeri makamların arasında ülke idaresini taksim ederek kendi geniş imparatorluğunun

⁵² Yousefi Fer, a.g.e., s. 120.

⁵³ Seadet Khodgu, *Atabakan-e Lorestan (Loristan Atabeyleri)*, Aflak, Khorramabad 1389/2010; Safizade, a.g.e., s. 1388.

⁵⁴ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 43.

üzerinde hâkimiyetini uzun süre için garantilemiştir. Selçuklu Devleti, sultan merkezli olmasıyla Büveyhîler ve Gazneliler gibi İranlı hanedanların tarihi tecrübelerinden yararlanmış ve İslâm topraklarında uzun süreli yönetim kurmaya çalışmıştır.

Selçukluların Bağdat'a girişi ve Halife'yi Büveyhî emirleri ve Fâtımî mezhepli Mısır Halifelerinin elinden kurtarmaları, dini bir kurum olarak Abbâsî Halifeliği'nin gücünü yeniden kazanmasına sebep olmuştur. Selçuklu sultanı, vezir seçimini ve dini işlerin liderliğini Halife'ye bırakarak onun varlığını İslâm toplumunda kesinleştirmiştir. Kendisi ise, Halife'nin karizmatik ve geleneksel meşruiyetinden faydalanıp hükümetinin meşruiyetini garantilemiştir. Halife ile akrabalık ilişkileri kurarak ve Bağdat'a şahne görevlendirerek hükümetinin meşruiyet yapılarını sağlamlaştırmıştır. Daima Halife üzerinde bir gözlemci sistem kurarak onun yetkisini sınırlandırmıştır. Elbette, Sultan dini işlerin tamamını Halife'nin sorumluluğuna bırakmamıştır. Nitekim o dönemde dini âlimler ve sufiler de yüksek derecede değerli konumdadı.

Abbâsî Halifesi, o dönemde Bağdat'ta Şii Büveyhî Devleti'nin bulunması ve Mısır Fâtımîlerinin İslâm dünyasında hâkimiyet gücünün olmasından dolayı, siyasi ve dini güçten yoksun bir vaziyette bulunmaktaydı. Dolayısıyla Sünnî Selçuklularının kılıç gücünden faydalanarak, İslâm Halifeliği'nin lideri olarak kendi siyasi kudretine tekrar sahip olabilmek için çalışmıştır.

Selçuklu Sultanı, İran'ın bin yıldan çok tarihi tecrübesi olan bürokrasisinden yararlanarak, İranlı temsilcilerinin geleneksel meşruiyeti aracılığıyla ülkede kendi kudretini kökleştirmiştir. O kendisi için soy ağacı oluşturarak ve kendi soyunu Afrasyab'a dayandırarak İranlı toplumunda kendi kabul ortamına zemin hazırlamıştır⁵⁵. Selçuklu Devleti'nin Sultanı Melikşah döneminin sonuna kadar, vezirlik (ilk başlarda Amîdülmülk Kündürî'nin sorumluluğunda ve sonra Hacı Nizâmülmülk'te idi) tevfiz türünden idi. Bu anlamda vezir, padişah tarafından seçilerek tam yetki ile divanî ve idari işlere bakıyordu. Vezir Divan-ı Ali nezaretçi makamında, ülkenin idari görevlerini dört asli divan yani istifa, işraf, tuğra veya inşa ve divan-ı arz arasında taksim ediyordu. Fakat vezirin makamı daima Selçuklu emirlerinin etkisi altındaydı. Nitekim emirlerin devlette gücünün artmasıyla vezirler istikrarsız bir vaziyet almışlardır.

⁵⁵ Farsça makaleden çevrilen bu ifade açık değildir. Çünkü Selçuklu Devleti'nin devlet teşkilatında, Abbâsîlerin idari ve devlet teşkilatını da görebilmekteyiz. Elbette ki Abbâsîler de bir kısım teşkilatını İslam öncesi Sâsânî ve Perslerden kalan devlet teşkilatından almıştır. Ancak sadece bunlara bağlamak da yanlış olur.

Selçuklu sultanı emirlere çok değer vermiştir. Özellikle kendisini emirlerin soyundan ve onların kılıç gücü olarak görmüştür. Emirlerin, kendi gizli ve açık kudretine dayanarak resmi ve gayri resmi kurumlar çerçevesinde gizli olduklarının daima farkında olmuştur. Bu bakımdan emirleri, iki ucu keskin kılıç gibi Selçuklu kudretinin karşısında veya hizmetinde kullanılabilirdi. Bu yüzden Selçuklu sultanı vilayetlerin emirliğine, iktâ bağışlama veya onlara şehzadelerin atabeylik görevini vererek onların güçlü varlığını hem Selçuklu topraklarındaki idare sisteminde kullanmış hem de kendi hâkimiyetini Selçuklu'nun geniş topraklarında uzun süre kurmuştur. Fakat emirlerden birçoğu Selçuklu Melikşah döneminden sonra itaatsizlik yapmaya başlamışlardır. Sultanın zayıflamasıyla birlikte Selçuklu kudretinin merkez noktası konumuna geldiklerini iddia etmişlerdir. Selçuklu hanedanlarının ismini kullanarak, kendi isimlerini tarihte kaydetmişlerdir.

Selçuklu Devleti, İran İslâm tarihinde o zamana kadar eşsiz olan tefviz ve tenfiz yoluyla muhtelif kurumlar arasında kendi kudretini taksim edip meşruiyetin yeni bir türünü uygulamıştır. Bu meşruiyet Selçuklu İmparatorluğu'na kendi hâkimiyet sınırlarını iki yüz yıla kadar Mâverâünnehir'den Akdeniz'e kadar ulaşan İslâm'ın geniş toprakları üzerinde genişletmesine imkân vermiştir.

KAYNAKÇA

- Gazi, Abolfazl, *Bayestehay-e Hugug-e Asasi*, Mizan Yayınları, Tahran 1381/2002.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç, *Tarih-i Torkhaye Asiyaye Miya*, çev. Ghaffari Hüseyini, Tus Yayınları, Tahran 1376/1997.
- Hosseini, Başiriye, *Came Şinasi Siyasi*, Ney Yayınları, Tahran 1382/2003.
- Ebu'l-Fazl Muhammed İbn-i Hüseyin Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, mukkadime ve düzenleme Muhammed Cafer Yahaghi ve Mehdi Seyedi, Sokhen Yayınları, Tahran 1390/2011.
- Bondari İsfahani, Ebu İbrahim Kavamuddin Fath ibn-i Ali, *Zübdet'l Nüsre ve Nuhbet'l Asre*, çev. Muhammed Hüseyin Celili, Bonyad-e Farhang Yayınları, Tahran 1356/1977.
- Bosworth, Clifford Edmund, *Tarih-i Gazneviyan*, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1362/1983.
- Atamelik İbn-i Muhammed Cüveyni, *Târih-i Cihângüşâ-e Cüveyni*, düzenleme Muhammed Kazvini, Negah Yayınları, Tahran 1388/2009.
- Dogan, Matthieu, "Sanceş-e Mafhum-e Meşruiyet ve Etemad", *Siyasi-İktisadi Bilgiler Dergisi*, No. 97-98, 1374/1995.
- Fray, Richard, *Tarih-i İnan Az İslam Ta Selacege*, çev. Hasan Anousheh, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1379/2000.
- Gazâlî, Muhammed İbn-i Muhammed, *Nasihet'l-Mülük*, düzenleme Aziz'ul-Lah Alizade, Ferdeos Yayınları, Tahran 1389/2010.
- Gezvini, Hacı İbn-i Nizam Agili, *Asar'ul-Vuzera*, Mir Celal E'din Hosseini Armavi, İtilaat Yayınları, Tahran 1364/1985.
- Hace Nizâmülmülk, Ebu Ali Hasan İbn-i Ali, *Siyaset Name*, hazırlayan Hubert Duck, İlmi ve Farhangi Yayınları, Tahran 1389/2010.
- Hajjariyan, Said, "Negahi Be Masaley-e Meşruiyet", *Rahbord Dergisi*, S. 3, 1373/1994, s. 82-87.
- , "Sakhte Egtedar-e Soltani Ya Asibpeziri ha", *Siyasi-İktisadi Bilgiler Dergisi*, S. 91-92, 1374/1995, s. 91-92.
- Hendu Şah-i Nahçivani, Hendu Şah İbn-i Sancer, *Tecarub'ul -Selef, Hulefa ve Vuzera Tarihi*, düzenleme Abbas İğbal, Tahoori Kütüphanesi, Tahran 1357/1978, Hosseini, Sadruddin, *Ahbarudevle Selcukiye*, hazırlayan Muhammed İğbal, Lahur 1933.
- İbn-i Hokel, Muhammed İbn-i Hokel, *Sefername-i İbn-i Hokel: İnan Der Suret'l Arz*, düzenleme ve çev. Cafer Şear, Sazmend Yayınları, Tahran 1384/2005.
- Muhammed İbn-i Ali İbn-i Taktak, *Tarih-i Fahri Der Adab Molkdari ve Devlethay-i İslami*, çev. Muhammed Vahid Golpayegani, İlmi ve Farhangi Yayınları, Tahran 1367/1988.
- Abdurrahman İbnü'l Cevzi, *El-Müntezim Fi Tarih-i ve Elam*, Daru'l-kutup Yayınları, Beyrut 1412/1991.
- İbnü'l-Belhî, *Fars Name*, düzenleme Guy Le Strange ve Riyoneld Alen Nixon, Asatir Yayınları, Tahran 1385/2006.
- İbnü'l-Esîr, İzi'd Din Ebu'l Hasan Ali İbn-i İbi'l Kerem Şeybani, *Tarih-i Kâmil, Tarih-i Bozorg-e İslam ve İnan*, C. 10, çev. Ali Haşemi Hayeri ve Ebu'l Kasim Halet, İlmi Yayınları, Tahran 1368/1989.
- Khodgu, Seadet, *Atabakan-e Lorestan*, Aflak, Khorramabad, 1389/2010.
- Klausner, Carla, *Divansalari ve Vezaret Der Ahd-e Selcuki*, çev. Yakup Ajand, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1381/2002.

- Lambton, Catherine Swain Ford, *Tedavom ve Tahavvol Der Tarih-i Miyaney-e İnan*, çev. Yakup Ajand, Neşr-i Ney, Tahran 1372/1993.
- Ali İbn-i Muhammed Mâverdî, *Ehkam'ul Sultaniye*, Dar'ul-Fikr Yayınları, Beyrut 1386/2007.
- Zehir'u-Din Nişaburi, *Selçukname*, Asatir Yayınları, Tahran 1390/2011.
- Ebu Bekir Necm'i Din Râvendî, *Rahet'ul Sudur ve Ayet'ul Surur: Al-i Selçuk Tarihi*, Asatir, Tahran 1390/2011.
- Safizade, Namik, *Atabekan-e Kord-e Şebankare ve Lor*, İran Şinası Yayınları, Tahran 1388/2009.
- Safi, Omid, *Siyaset/ Daneş Der Cihan-e İslam, Hemsuyi-e Marefat ve İdioloji Der Dorey-e Selcuki* çev. Omid Fazeli, Pejuheşkedey-e Motaleat-e Farhangi ve İctimai Yayınları, Tahran 1389/2010.
- Sefa, Zebih'ul-lah, *Tarih-i Edebiyat Der*, C. 2, 21. Baskı, Ferdeos, Tahran 1390/ 2011.
- Şebankarei, Muhammed İbn-i Ali, *Mücmu'l-Ensab*, düzenleme Haşim Mohedes, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1381/2002.
- Tabatabai, Cevad, *Hace Nizam'l-Mülk*, Terh-i No Yayınları, Tahran 1379/2000.
- Weber, Max, *İktisat ve Came'e*, çev. Abbas Menuçehri, Mehrdad Torabi Nejad ve Mustafa Emadzade, Mola Yayınları, Tahran 1374/1995.
- Yousefi Fer, Shahram, *Tarih-i Tehevlat-e Siyasi, Farhangi, İktisadi ve İctimai İnan Der dorey-e Selcuki*, Peyam-i Nour Yayınları, Tahran 1373/1994.
- Zare, Abbas, *Mebaniy-e Meşruiyet ve Kudret Der Cumhuriy-e İslami İnan 1353-1375*, Farhang ve Daniş Müessesesi Yayınları, Tahran 1380/2001.

**İZZEDDİN MEHMET PERVÂNE BEY (Ö. 1300) VE
AMASYA BURMALI MİNARE CAMİİ VAKFI**

**İZZEDDİN MEHMET PERVÂNE BEY (D. 1300) AND
AMASYA BURMALI MINARE MOSQUE FOUNDATION**

Derya ASLAN*

Öz

Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, gerek siyasi, gerekse sosyo-kültürel açıdan, henüz tam anlamı ile gün yüzüne çıkmamış değerli bir hazine olarak önümüzde durmaktadır. Tarihin anlaşılması ve aktarılmasında, tarihi ve kültürel yapıların önemi büyüktür. Türk-İslâm tarihinin her biri birbirinden kıymetli olan yapıları, tarihi bir hazine olarak kültürümüze büyük katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmada adı geçen hazinelerden biri olan ve İzzeddin Mehmet Pervâne tarafından 1299-1300 (699) yıllarında tanzim edilen Amasya Burmalı Minare Camii'ne ait vakıf hakkında bilgi verilecektir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vezirlerinden olan Ferruh Bey ve kardeşi Hazinekar Yusuf Bey tarafından 1242 (640) yılında yapılan Amasya Burmalı Minare Camii, Amasya il merkezinde, "Dere mahallesi Taşhan Sokak'ta" bulunmaktadır ve halen faal durumdadır. Araştırmanın kaynaklarını Burmalı Minare Camii'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiyesi ile yine aynı arşivde

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, deryatarhan82@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9542-6631>.

bulunan Osmanlı dönemi vakıf kayıtları oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra Selçuklu tarihinin ana kaynaklarından ve modern araştırmalarından yararlanılmıştır.

•
Anahtar Kelimeler

Amasya, Burmalı Minare Camii, İzzeddin Mehmet Pervâne, Vakıf.

•
Abstract

The history of the Anatolian Seljuk State stands before us as a valuable treasure that has not yet fully come to light in terms of politics and socio-cultural. Historical and cultural structures are of great importance in understanding and transferring history. The structures of the Turkish-Islamic history, each one of which is more valuable than the other, make great contributions to our culture as a historical treasure. Information will be given about the foundation belonging to the Amasya Burmalı Minare Mosque, which is one of the mentioned treasures and was arranged by II. İzzeddin Mehmet Pervâne in 1299-1300 (699). The Amasya Burmalı Minare Mosque, built in 1242 (640) by Ferruh Bey, one of the viziers of Gıyaseddin Keyhüsrev, and his brother Hazinedar Yusuf Bey, is located in the city center of Amasya, on Taşhan Sokak, in the Dere district and is still active. The sources of the research are the endowment of the Burmalı Minare Mosque in the Archives of the General Directorate of Foundations and the Ottoman period foundation records in the same archive. In addition to these, the main sources and modern researches of Seljuk history were used.

•
Keywords

Amasya, Burmalı Minare Mosque, İzzeddin Mehmet Pervâne, Foundation

GİRİŞ

Türkiye Selçuklu Devleti'nde sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olan vakıf müessesesi, başta Selçuklu sultanları olmak üzere, devlet adamları ve zengin eşraf tarafından, halkın ihtiyaçlarını karşılamak, mülk edinmek, servetin korunması, Allah'ın rızasına ulaşmak ve toplum içinde itibar kazanmak gibi farklı amaçlar için kurulan sosyal yapılardır. Selçuklular, Anadolu'da meydana getirdikleri sosyal yapı içerisinde, kendilerinden önceki toplumlardan alarak geliştirdikleri vakıf kurumunu, toplumun ihtiyaçlarına cevap veren sistemli bir yapı haline dönüştürmüşlerdir. Bu yapı, Osmanlı vakıf müesseselerinin de temelini oluşturması bakımından incelenmeye değerdir. Kuruluş amaçları farklılık arz etse de, genel anlamda aynı amaç için kurulan ve toplumun tüm ihtiyaçlarına cevap veren vakıf kurumu, tarih boyunca üstlendiği kamu görev ve hizmetlerini, hem devlet hem de toplum yararına sürdürmeye devam edegelmektedir. Bu bağlamda incelemiş olduğumuz, genelde Selçuklu vakıfları, özelde ise Burmalı Minare Camii vakfı, dönemin toplum yapısını anlamamız açısından son derece değerlidir¹.

1. VAKFIN KURUCUSU VE TARİHİ

Burmalı Minare Camii, günümüzde adı Dere Mahallesi olan, 1300'lü yıllarda ise "*Pervâne Mahallesi*" olarak bilinen mahallede bulunmaktadır. Caminin taç kapısı üzerindeki kitabesine göre Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246)'in vezirlerinden olan Ferruh Bey ve kardeşi Hazinekar Yusuf Bey tarafından 1242 (H. 640) yılında yaptırılmıştır. Burmalı Minare Camii'nin vakfiyesi Ferruh Bey'in damadı İzzeddin Mehmet Pervâne Bey² tarafından 1299-1300 (H. 699) yılında tanzim edilmiştir. Caminin bânisi Ferruh Beydir. Bu vakfa sonradan bazı akarlar vakfeden kişi ise damadı İzzeddin Mehmet Pervâne Bey'dir. Burmalı Minare Camii vâkıfı, İzzeddin Mehmet Pervâne, Mu'ineddin Süleyman Pervâne'nin kardeşi Kutbeddin Osman Bey'in oğludur. Bununla birlikte isim benzerliğinden dolayı Mu'ineddin Süleyman Pervâne'nin oğlu olan İzzeddin Mehmet Pervâne ile karıştırılmaktadır³.

¹ İsmet Kayaoğlu, "Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış" *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 2, Ankara 1987, s. 22; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *DİA*, C.XXXXII, İstanbul 2012, s. 479.

² İzzeddin Mehmet Pervâne'nin doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Amasya tarihinde 1300-1301 yılına kadar pervane bey mahallesinde yaşadığı belirtilmektedir. Eserde bahsedilen tarihten sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir.

³ Hakkı Önkal, "Selçuklular Devri Amasya Türbeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, Ankara 1980, s. 185-240.

1.1. Selçuklu Döneminde Amasya Şehri

Orta Karadeniz bölgesinde yer alan Amasya'nın ne zaman Türklerin eline geçtiği hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, diğer Anadolu şehirleri gibi XI. yüzyılda Dânişmendli hâkimiyetine girdiği ve Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan (1155-1192)'ın fethine kadar Dânişmendli hâkimiyetinde kaldığı bilinmektedir. Bu dönemde "Dârü'l-izz" (kıymetli belde) olarak anılan şehir, Kılıç Arslan'nın ülkeyi on bir oğlu arasında taksim etmesi ile Argun Şah'ın payına düşmüştür. Moğol istilas sırasında Moğol Valileri tarafından idare edilen şehir, bir dönem Sultan II. Gıyâseddin Mesut (1282-1296, 1302-1308)'un oğlu Tâceddin Altunbaş tarafından yönetilmiştir. Daha sonra Eretnaogulları tarafından ele geçirilen şehir, Kadı Burhâneddin ve Melik Ahmet arasındaki siyasi mücadelenin aracı olmuştur. Yıldırım Bayezid, Kadı Burhâneddin ile girdiği mücadeleyi kaybetse de Amasya'yı Osmanlı topraklarına katmayı başarmıştır⁴.

Amasya, Selçuklulardan itibaren inşa edilen mimari eserleri ve Osmanlı döneminde yapılan abideleri ile uzun yıllarca değerini koruyan önemli şehirlerarasında yer almaktadır. Osmanlı döneminde şehzadeler şehri olan Amasya'da sancak beyi olan şehzadelerin iktidara yakın adaylar olarak görülmesi, şehrin önemini bir kat daha artırmıştır. Amasya, hem Selçuklu hem de Osmanlı dönemlerinde de bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. "Ferhat ve Şirin" efsanesiyle ün kazanan Amasya, kale-şehir özelliği ve tarihi yapılarıyla da dikkat çekmektedir. Yüksek bir mevkide bulunan ve kimin inşa ettiği hakkında bilgi bulunmayan Amasya kalesi, şehrin bir kale-şehir olduğunun göstergesidir. Bu kale, Selçuklular döneminde Samsun-Tokat yolunu kontrol etmesi bakımından da önemlidir ve Osmanlı döneminde de bu özelliğini korumuştur. Tarihi abideleri bakımından zengin olan Amasya'da Selçuklu ve Osmanlı zamanında yapılan ve günümüzde halen mevcut olan birçok eser bulunmaktadır. Bu yapılardan biri de Burmalı Minare Camii'dir⁵.

1.2. İzzeddin Mehmed Pervâne ve Vakfiyenin Tanzimi

İzzeddin Mehmet Pervâne, Anadolu Selçuklu Sultanları II. İzzeddin Keykâvus (1246-1249 müstakil, 1249-1262 müşterek saltanat) ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1254, 1257-1266) dönemlerinde devlet adamı olan Muîneddin Süleyman Pervâne (ö. 1277/H. 676)'nin yeğenidir. Süleyman Pervâne'nin kardeşi Kutbeddin

⁴ İlhan Şahin, Feridun Emecen, "Amasya", *DİA*, C. III, İstanbul 1994, s. 1-4.

⁵ Şahin-Emecen, a.g.m., s. 2; Kamil Doğanç- Recep Altın, "Strabon'a Göre Antikçağda Amaseia ve Çevresi, *Karadeniz Araştırmaları*, C. XV, S.58, 2018, s. 1-25; Yılmaz Karadeniz, *H. 1182 Şer'îye Siciline Göre Amasya'nın İdari, Sosyal, Siyasal Ve İktisadi Yapısı*, Malatya İnönü Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996, s. 40-42; Ayşegül Kuş, "Henry John Van Lennep'e Göre Amasya", *GOSOS*, S. 11, Tokat 2016, s. 253-276.

Osman Bey'in oğlu olan İzzeddin Mehmet Pervâne'nin ismi, Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya Tarihi* adlı eserinde "İzzeddin Mehmet Pervâne Bey" olarak geçmektedir. İzzeddin Mehmet Pervâne, son Selçuklu Hükümdarı Sultan II Gıyâseddin Mesud'un Pervâneliğini yapmış⁶ ve 1291-1292 (H. 691) yıllarından önce Amasya'ya vali olarak atanmıştır. Kendisi Konya'da olduğu için yerine Halfet-zâde Celâleddin Mehmed Bey'i vali naibi olarak görevlendiren İzzeddin Mehmet Pervâne, daha sonra Amasya'ya gitmiştir⁷. 1300-1301 (H. 700) yılına kadar Burmalı Minare Camii'nin bulunduğu mahallede ikamet ettiği için bu mahalle "*Pervâne Beğ Mahallesi*" ismini almıştır. İzzeddin Mehmet Pervâne Bey, Ferruh Bey'in inşa ettiği Burmalı Minare Camii için 1299-1300 (H. 699) senesinde bir vakfiye tanzim etmiştir⁸. Türkiye Selçuklu devleti hükümdarı Sultan II. Gıyâseddin Mesud döneminde pervâne olan⁹ ve iki kız kardeşi olduğu bilinen İzzeddin Mehmed Pervâne Bey'in, Alâeddin Ali Pervâne, Nasıruddin Ahmed Pervâne ve Esedüddin Cafer adında üç oğlu vardır¹⁰. Hangi tarihte öldüğü hakkında kesin bir bilgi bulunmayan İzzeddin Mehmed Pervâne Bey'in, oğulları Alaeddin Ali Pervâne ve Nasıruddin Ahmed Pervâne ile birlikte, Pervâne (Burmalı Minare) camiinin doğusunda bulunan "Pervâneler Türbesi"nde medfûn oldukları bilinmektedir¹¹.

1.3. Cumûdar Türbesi

Burmalı Minare Camii'nin giriş kapısının sol tarafında Cumûdar (*cemudar*) türbesi bulunmaktadır. Türbe, caminin yapılışından üç yıl sonra, siyaha yakın renkte olan taşlarla inşa edilmiştir. Biri üst tarafta, diğeri ise alt tarafta olmak üzere iki küçük hücresi bulunan türbenin, alt kısmı türbe, üst kısmı ise kütüphane olarak kullanılmaktadır. Bu kütüphane, kitaplarını camiye bağışlayarak kütüphanenin oluşmasına vesile olan "Hıfzızâde Osman Fâik" tarafından meydana getirilmiştir. Hıfzızade Efendinin camiye vakfettiği el yazması eserler günümüzde "*Amasya Beyâzıd Yazma Eserler Kütüphanesi*"nde sergilenmektedir¹². Türbede, bazıları bütün

⁶ Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, C. I, haz. Mesut Aydın, Amasya 2004, s. 93.

⁷ Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, C. II-XI, haz. Mesut Aydın, Güler Aydın, Amasya 2004. s. 256.

⁸ Hüseyin Hüsâmeddin, a.g.e., II, s. 61.

⁹ Hüseyin Hüsâmeddin, a.g.e., II, s. 249.

¹⁰ Hüseyin Hüsâmeddin, a.g.e., II, s. 239.

¹¹ Hüseyin Hüsâmeddin, a.g.e., I, s. 102.

¹² Hüseyin Akgün, "Hıfzızâde Osman Fâik el-Amâsî (ö. 1151/1738) ve "Şerhu Turafî'l-Erbaîni'l-'İlevî fi Şerhi Turuki'l-Erbaîni'l-'Alevî Adlı Eseri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı - I*, 21-23 Nisan 2017, s. 31-38.

halinde olan sekiz adet ceset bulunmaktadır. Hem Hüseyin Hüsâmeddin hem de Evliya Çelebi, eserlerinde, bu bilgiyi doğrulayacak tanımlara yer vermişlerdir¹³.

Türbe, ismini İlhanlıların Anadolu Nazırı “Şehzade Cumûdar b. Yeşmud” dan almaktadır. Burada bulunan sekiz cesetten biri de Şehzade Cumûdar’a aittir. Ayrıca Amasya Emiri “Abuşkay İşboğa Noyin”in de burada medfûn olduğu bilinmektedir. 1855 yılında tesadüfen Fethiye camiinde bulunan dört mumya ise “Cumûdar Türbesi”ne sonradan getirilmiştir. Bu mumyaların Amasya’da valilik yapan İzzeddin Mehmet Pervâne’ye ile onun eşi ve çocuklarına ait olduğu iddia edilmektedir. Fakat Amasya’da valilik yapan iki tane İzzeddin Mehmet Pervâne bulunmaktadır. Bunlardan biri Muîneddin Süleyman Pervâne’nin kardeşi Kutbeddin Osman Bey’in oğlu olan ve 1291-1292 (H. 691) yıllarından önce Amasya’da valilik yapan İzzeddin Mehmet Pervâne Bey, diğeri ise Muîneddin Süleyman Pervâne’nin oğlu olan İzzeddin Mehmet Pervâne Bey’dir. Süleyman Pervâne’nin oğlu olan İzzeddin Mehmet Pervâne Bey, 1295-1296 (H. 695) yılında İlhanlı Hükümdarı Gazan Han tarafından Amasya valisi olarak görevlendirilmiştir. Burada medfûn olan mumyanın hangisine ait olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte genel kabul gören görüş, burada Muîneddin Süleyman Pervâne’nin oğlu olan İzzeddin Mehmet Pervâne Bey’in medfûn olduğudur¹⁴.

2. AMASYA BURMALI MİNARE (PERVANE) CAMİİ

Amasya il merkezinde, “Dere mahallesi Taşhan Sokak’ta” bulunan bu cami “Mahkeme Camii¹⁵”, “Ulu Camii”, “Burmali Minare Camii” ve “Pervâne Camii” adlarıyla anılmaktadır. Hüseyin Hüsâmeddin, İzzeddin Mehmed Pervâne Bey, 1300-1301 (H. 700) yılına kadar bu mahallede ikamet ettiği için, camiinin bulunduğu mahallenin adına “Pervâne Bey Mahallesi” denildiğini ifade etmektedir. Burmalı Minare Camii’nin taç kapısı üzerinde bulunan kitabesinde “Selçuk Oğlu Emir Ferruh ve kardeşi Haznedâr Yusuf” yazmaktadır. Bu kitabeye göre Burmalı Minare Camii’nin II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in vezirlerinden olan Ferruh Bey ve kardeşi Hazinedar Yusuf Bey tarafından 1242 (H. 640) yılında yaptırılmıştır. Hüseyin Hüsâmeddin, Ferruh Bey’in damadı İzzeddin Mehmet Pervâne’nin 1299-1300 (H. 699) yılında bu cami için bir vakfiye tanzim ettiğini bildirmiş, araştırmalarımız sonucunda Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri’nde bulunan bu vakfiyeye ulaşılmıştır. Bu yapının Bizans imparatorluğu zamanında inşa edilen bir

¹³ Hüseyin Hüsameddin a.g.e., I, s. 104-104; Semavi Eyice, “Burmali Minare Camii ve Türbesi” *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 444-445.

¹⁴ Zehra Efe, “Türkiye Müze ve Türbelerindeki Mumyaların Tarihi ve Bugünkü Durumları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta 2015, S. 34, s. 279-292.

¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. II, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 2005, s. 183-194.

kilise olduğuna karşı çıkan Hüseyin Hüsameddin, binanın mimarisinin buna müsait olmadığını ve belki yerinin bu imparatorluğa ait bir kilisenin olabileceğini söylemektedir¹⁶.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait izler taşıyan Burmalı Minare Camii, bitişiğindeki kümbeti ve Osmanlı döneminde yenilenen minaresi ile hem Selçuklu hem de Osmanlı mimarisini bünyesinde barındırarak, Türk kültürünün bir bütünü oluşturan parçalarını üzerinde taşımış ve Türk mimarisinin en güzel örnekleri arasında yer almıştır. Camii, 1590-1591 (H. 999) yılında bir deprem ve 1602-1603 (H. 1011) yılında bir yangın sonucunda büyük hasarlar almıştır. Bu tarihten sonra yeniden tamir gören caminin önceden ahşap olan minaresi yıkılmış ve günümüzde camiye ismini veren Burmalı Minare, Hacı Ahmet tarafından yeniden tasarlanmıştır. 1646 yılında Amasya'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, camiden "*Mahkeme Camii*" olarak bahsetmiştir. Uzun süre terk edilerek kullanıma kapatılan cami, 1930 yılında Ziraat Bankası'nın "tarım aletleri ambarı" olarak kullanılmıştır. 1942 yılında tamirat görenek restore edilen cami ibadete açılmış ve 1974 yılında kubbeleri bakırla kaplanmıştır¹⁷.

2.1. Amasya Burmalı Minare (Pervane Bey) Camii Vakfiyesi

Vakıf müesseseleri hakkında bilgi alabileceğimiz başlıca kaynaklar, şeriye sicilleri, mühimme defterleri, tahrir defterleri ve vakıf muhasebe kayıtları gibi belgelerdir. Arşiv kaynakları içinde önemli bir yer tutan vakfiyeler, bir vakfın hukuki belgesi olması hasebiyle arşiv belgeleri arasında ilk sırayı alır. Burmalı Minare Camii vakfı için 1299-1300 (H. 699) senesinde bir vakfiye düzenlenmiştir. Bu vakfiye daha sonra Anadolu Vilayeti Kadıaskeri Fakir Ahmed Oğlu Mehmed tarafından istinsah edilmiştir. Allah'a hamd ve Hz. Peygamber (s.a.v)'e salât ve selam ile başlayan vakfiye, Kur'an-ı Kerim'deki ayet ve dualarla devam etmektedir. Daha sonra vâkıfın¹⁸ iyi hallerinden bahsedilerek ona övgüde bulunulmuştur¹⁹. Vakfiyede, İzzeddin Mehmet Pervâne (Pervâne b. Osman)'ın mallarını vakfederek hayır ve hasenatta bulunduğu, adı geçen caminin inşa edilmesini istediği, caminin masrafları, ihtiyaçları, görev alacak kişiler ve bu

¹⁶ Hüseyin Hüsameddin, a.g.e., I, s. 61; Eyice, a.g.m., aynı yer; Gülay Apa Kurtişoğlu, "Anadolu Selçuklu Döneminin İki Minberi: Amasya Burmalı Minare Camii Minberinin Divriği Ulu Camii Minberiyle İlişkisi Üzerine", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, Ankara 2014, s. 93-126.

¹⁷ Muhammet Arslan, *Anadolu'da Selçuklu Çağı Camii ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2017, s. 90-91.

¹⁸ Bir şeyi vakıf durumuna getiren, vakıf kuran

¹⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 00220-00071 Nolu Atik Esas Defteri, s. 30-31.

kişilerin ücretleri, camiye vakfedilen mallar ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Ayrıca vakfın şartları, şeyh ve hafızlar gibi camide görev alacak kişilerin hangi şartlara göre belirlenmesi gerektiği ve vakfın mütevellisi hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir²⁰.

2.2. Camiye Vakfedilen Gayrimenkuller

Amasya'nın Tersekan ırmağı ve Yeşilirmak'ın birleştiği bir noktada yer alması ve bu iki ırmağın Taşova ve Merzifon Ovası'nı sulaması sonucunda Amasya'da sulu tarım alanlarının gelişmiş ve meyve bahçeleri tarıma önemli katkılar sağlamıştır²¹. Evliya Çelebi Amasya'yı ziyaretinde burada bulunan dükkânlardan (1060 kadar) ve gelişmiş çarşı pazarlardan söz etmiştir. Bunun yanında 1863 yılında Mısır'dan "pamuk tohumu" getirilmiş ve pamuk yetiştiriciliği için seçilen bölgelerden biri de Amasya Bölgesi olmuştur. Yine XIX. yüzyıl sonlarında Vital Cuinet şehirde "2500'e yakın dokumacının mevcut olduğunu" söylemesi ve ipek dokumacılığının bölgede yaygın olması göz önünde tutulursa²², Amasya'da tarım ve meyveciliğin yanı sıra sanayi ve ticaretin de ekonomiye büyük bir katkısı olduğu söylenebilir²³.

Selçuklu döneminde Amasya şehri iki kısma ayrılmaktadır. Meydan kapısının iç kısmından başlayarak, Subaşı, Mesûdiye, Yağlıbasan, Mîrahûr ve Karatay Mahalleleri'ne kadar olan kısma, "İç Şehir" yani "İç Amasya", Gök Medrese'den başlayarak Güdül, Hânkâh ve bu mahallelerin kuzeyinde bulunan Tekür Sinan, Alişir mahalleleri, bu mahallelerin güneyinde bulunan Fetih Hân, Melik Şehinşâh, Melik Gıyâseddin Şâh (Gıyâsiye) ve Dânişmendiye (İsmail Gâzi) mahallelerinin oluşturduğu bölgeye ise "Dış Şehir" yani "Dış Amasya" denilmiştir²⁴. Vakfiyede adı geçen Karatay Mahallesi iç şehirde bulunmaktadır ve ismini Selçuklu veziri Celaleddin Karatay'dan almıştır²⁵. Vakfiyede adı geçen köy ve mahalle isimlerine, Hüseyim Hüsâmeddin'in, *Amasya Tarihi* adlı eserinde de rastlanmaktadır ve bunların buldukları mevkiiler ayrıntılı olarak anlatılmıştır²⁶.

²⁰ Kayhan Orbay, "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şerhiye Sicilleri, Mühimmeler, Tahîr Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)", *Vakıflar Dergisi*, S. 39, Ankara 2005, s. 27-42.

²¹ Ayşegül Kuş, "Henry John Van Lennep'e Göre Amasya", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Tokat 2016, S. 11, s. 253-276.

²² Şahin-Emecen, a.g.m., s. 2.

²³ Şahin-Emecen, a.g.m., s. 2.

²⁴ Hüseyin Hüsâmeddin, a.g.e., I, s. 54.

²⁵ Zehra Odabaşı, "Celâleddin Karatay'ın Hayatı ve Siyasi Kariyeri" *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Konya 2013, s. 579.

²⁶ Hüseyin Hüsâmeddin, a.g.e., I, s. 84.

Camiye vakfedilen mülkler arasında, köyler, araziler, mezralar ve otlaklar bulunmaktadır. Tablo-1’de bu köylerin isimleri ve sınırları ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

2.3. Zirai Gelirler

Caminin giderleri için kullanılmak üzere vakfedilen mülklere “vakıf akarları” denilmektedir. Akar “Bina, arazi, bağ ve bahçe gibi başka yere nakli mümkün olmayan maldır”²⁷. Burmalı Minare Camii vakfı gelirleri arasında köylerden tahsil edilen üretim gelirleri bulunmaktadır.

Tablo 1- Vakfiyede Adı Geçen Köyler

Sancak/Nahiye	Köy	Hisse
Karatay	(belirtilmemiş)	(belirtilmemiş)
Akdan nahiyesi	Yenice Köyü, Aşağı ve Yukarı Yendesin Köyleri, Kızılseki Köyü, Aşağı ve Yukarı Kavakalanı Köyleri, Şeyhlü Köyü, Şahinli Köyü, Aktaş Köyü, Karakise Köyü, Kara Omca Köyü, Sadcılar Köyleri	Tümü
Ladik nahiyesi	Yeni Çiçek Köyü, Bahca Köyü, Hamid Köyü, Cöncü Köyü,	
Ladik nahiyesi	Karapınar Köyü	3 sehimde bir sehmi ²⁸ (bir hissesi)
Ladik nahiyesi	Ağçekaya Köyü	3 sehimde bir sehmi
Ladik nahiyesi	Gönülağı Köyü	3 sehimde bir sehmi.
Ladik nahiyesi	Kordak Köyü, Kelalas Köyü, Kelbulas Köyü	
Ladik nahiyesi	Hacı Kelburgur Köyü, Şuandaki İsmi Hacı İbrahim	yedi sehimde bir sehmi

²⁷ Musa Şahin “Sosyal Değişmede Vakıfların Rolü”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, İstanbul 1986, S. 21, s. 232.
28

	Medrancı Köyü, (Borancık)	yedi sehimde bir sehmi
Ladik nahiyesi	Kareti Andır Köyü	yedi sehimde bir sehmi
Ladik nahiyesi	Alçakdağ Köyü	yedi sehimde bir sehmi
Ladik nahiyesi	Aynakazlı Köyü	yedi sehimde bir sehmi
Ladik nahiyesi	Elyanlı Mezrası	yedi sehimde bir sehmi
Ladik nahiyesi	Yenüceli Ve Kışla Köyleri	yedi sehimde bir sehmi
Ladik nahiyesi	Emacık Köyü	yedi sehimde bir sehmi
Ladik nahiyesi	Bobaluca Ve Kuzu Ağzı Köyü	yedi sehimde bir sehmi.
Ladik nahiyesi	Gömükcülü Köyü	yedi sehimde bir sehmi.
Ladik nahiyesi	Yörük Obası (Türkköy)	yedi sehimde bir sehmi.
Ladik nahiyesi	Anbar köyünün	yedi sehimde bir sehmi ²⁹ ..

Camiye vakfedilen köyler incelendiğinde, Akdan ve Karatay nahiyeleri dışındaki tüm köylerin Ladik nahiyesine ait olduğu ve Akdan nahiyesine ait on adet, Ladik nahiyesine ait Yirmi dört adet, toplamda otuz dört adet köyün mevcut olduğu görülmektedir. Akdan nahiyesine ait köylerin hisselerinin tümü vakfedilmişken, Ladik nahiyesindeki Yeni Çiçek, Bahca, Hamid, Cöncü, Kordak, Kelalas, Kelbulas Köylerinin tüm hisseleri ve geriye kalan köylerin ise birer hisseleri olmak üzere toplamda on beş hissesi vakfedilmiştir.

2.4. Vakfın Personeli

2.4.1. Vakfın şartları

Vakfiyelerde, vâkıfın, vakfın işleyişi hakkında bazı şartları belirtmesi gerekmektedir ve söz konusu vakfiyede, bu şartlar ayrıntılı olarak belirtilmiştir:

“Camide görev alacak imam ve hatipler, Allahtan korkan, dindar, verâ sahibi, ilimden haz alan, okuma kaidelerini bilen kişilerden seçilmelidir. Seçilen kişinin, bayram ve cuma günleri hızlı ve düzgün olarak İmamlık yapması gerekmektedir. Tayin olunan imama her gün için, Vakfın gelirinden beş dirhem, ayrıca, beş vakit farz Namazlarında, vitir namazında ve ramazan ayında teravih namazında, Cemaate İmamlık yapması içinde her gün için beş dirhem tayin olunmuştur. İki kişi nöbetleşerek caminin minaresinde Müezzinlik yapacak ve Cuma günleri ikisi de birleşerek ezanı güzel sesleriyle okuyacaklar. Bunun için her gün için üçer dirhem ücret tayin olunmuştur.”

²⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 00220-00071 Nolu Atik Esas Defteri, s. 32.

2.4.2. Şeyhliğin şartları

Yaşlı kimse anlamına gelen ve saygın, yol gösteren, bilgili kişiler için kullanılan Şeyh kelimesi Kur'an-ı Kerim'de "Hûd 11/72; Yûsuf 12/78; el-Kasas 28/23; el-Mü'min 40/67" surelerinde geçmektedir. Vakıf yönetimi içinde Şeyh olarak görev yapacak kişilerin bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir ve vakfiyede hem bu özelliklerden hem de şeyhin görevlerinden, alacağı ücretten, varis olarak kimlerin şeyh olabileceğinden bahsetmektedir. Vakfiyede Şeyhliğin Şartları şu şekilde açıklanmıştır:

"Allahtan korkan, dindar, şer'i şerifi bilen, tefsir, hadis ve diğer ilimlere karşı hevesli olan ve Cuma Namazından sonra ve Bayram Namazından evvel Reğaip, Berat ve Kadir geceleri gibi mübarek gecelerde caminin kürsüsünden Cemaate vaaz edebilecek bir kişi olmalıdır. Bu görev için şeyhe, her gün için beş dirhem ücret tayin olunmuştur. Şeyhlik kendinden sonra evladına verilecektir. Evladı eğer bu vazifeye ehil olursa hep böyle devam edecek. Eğer ehil olmazsa ehil olana verilecek.³⁰"

2.4.3. Hafızlığın şartları

Cami, tekye ve zâviyelerde Kur'an-ı Kerim'den cüz okuma hizmetini yapan kişilere "Cüzhan", Cüzhanlara verilen bu vazifeye "cüzhanlık vazifesi" denilmektedir. Bu görev için Kur'an hafızları seçilmekteydi. Camide belirli günlerde Kur'an-ı Kerim'in hatmedilmesi için seçilecek hafızların sayısı ve ücreti vakfiyede belirtilmiştir. Vakfiyede hafızlığın şartları şu şekildedir:

"Kuran-ı Kerim hafızlarından yedi kişi bulunacak bunlarda Kur'an-ı Kerim'in hatimlerini okuyacaklar. Bunlardan her biri Cuma günü Namazdan evvel mahfilde Kur'an-ı Kerim'den yarım hizip okuyacaklar. Bunların her birisi için de birer dirhem ücret tayin edilmiştir.³¹"

2.4.4. Diğer görevliler

Şeyh ve hafızlar dışında caminin temizliği, kandillerin yakılması, su yollarının bakımı, erzakların kontrolü, caminin güvenliği ve yazı işleri ile ilgilenen görevliler bulunmaktadır. Bu görevliler, yapacakları işler ve ücretleri vakfiyede ayrıntılı olarak belirtilmiştir:

Ferraş: sözcük anlamı olarak "bir şeyi yaymak, döşemek" demektir. Cami, mescid, medrese ve imarethaneler gibi müesseselerin temizlik hizmetlerini sağlayan ve hasır gibi mefruşatın sorumluluğunu alan kişilere "ferraş" denilmektedir. Selçuklular gibi İslâm devletlerinde "bu görevi yapanlara 'ferrâşûn (ferrâşân)' " denilmektedir. Vakfiyede, Ferraş olarak görev yapacak kişi için, bu

³⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 00220-00071 Nolu Atik Esas Defteri, s. 33.

³¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 00220-00071 Nolu Atik Esas Defteri, aynı yer.

hizmeti yerine getirmeye muktedir olması, caminin içini dışını hep temiz tutması, kilim ve hasırları mutat günlerde sermesi, bunun içinde günlük iki dirhem ücret ile tayin olunması şart koşulmuştur.

Sirâcî: Caminin kandilini yakmakla görevli kişidir. Vakfiyede sirâcî olarak görev yapacak kişi için şartlar şöyledir: *“Caminin minaredeki kandilini yakmak hizmeti için bir kişi bulunacak ve vakti gelince yakıp camiye açacak. Bunun içinde günlük iki dirhem ücret tayin olunacak”*.

Müremmim: cami ve türbe gibi yapıların, tamir ve bakımı, su yollarının kontrol edilerek bakımının üstlenilmesi işlerine *“meremmet”*, bu işi yapan kişiye ise *“meremmatçı”* veya *“müremmim”* denilmektedir³². Vakfiyede bu görevden şöyle bahsedilmektedir:

*“Bir de Müremmim olacak. Camide ve camiye akan suyun yolunda bir bozukluk veya bir arıza ortaya çıkarsa sağlamca hükmüyle ve doğru olarak yapacak. Bunun için de her gün için bir dirhem ücret tayin olunacaktır.”*³³

Câbi: Câbi, Vakıf gelirlerini ve zekâtları toplayan tahsildara verilen isimdir. Vakfın büyüklüğüne ve gelirlerin çok olmasına göre bir veya iki kişi Câbi olarak görevlendirilebilir. Vakfiyede, Câbi olarak seçilecek kişide şu özellikler aranmaktadır:

“Dindar ve güvenilirliği ile bilinen iki Câbi lazım ki onlarda Vakfın mahsüllerini zabtına alıp birisinin zayıf edip veya haksız olarak alması ve ihanet ve hıyanetinden Mütevellinin bilgisi altında şer’i şerifin gereği üzere güvenle koruyacak ve bunların her biri içinde her gün için iki dirhem ücret ile tayin olunacaktır.”

Nazır: sözlükte *“yüzü bir yöne doğru olan, bir yeri gören, bir yere bakan, Görüp gözeten”* anlamlarını taşıyan *“nazır”* kelimesi, vakıf terimi olarak *“mütevellinin tasarrufatına nezâret etmek üzere, vakıf tarafından veya hâkim tarafından tayin olunan kişi”*³⁴ye verilen isimdir. Selçuklu döneminde nazırlık atamaları ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. *“Evkâf-ı Hümayun Nezâreti”* Osmanlı döneminde II. Mahmud tarafından (sultanlara ve yakınlarına ait dağınık bir vaziyette bulunan vakıfların tek elden idaresi maksadıyla) 1826 yılında kurulduğu göz önünde bulundurulursa bu görev Selçuklu devletinden sonraki dönemde ortaya çıkmış olduğu söylenebilir³⁵. Vakfiyede nazır olacak kişi şöyle tarif edilmiştir;

³² Yusuf Küçükdağ, *“Seyyid Mahmud-ı Hayranî ve Akşehir’de Seyyid Mahmud-ı Hayranî Manzumesi”*, İstem, S. 3, Konya 2004, s. 63.

³³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 00220-00071 Nolu Atik Esas Defteri, s. 32.

³⁴ <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic16>, Erişim Tarihi: 06.07.2010/17:29.

³⁵ Nazif Öztürk, *“Evkâf-ı Hümayun Nezâreti”*, DİA, C. XI, İstanbul 1995, s. 521.

“Bir de nazır olacak kişi, dindar doğru ve nazıra vacip olanı yerine getirecek ve girenin çıkanın durumunu bilecek, Şer-i şerife uymakta yardımcı olacak. Öyle ki bir hususta bir kusur olsa onun halli için koşacak, bunun içinde her gün için üç dirhem ücret ile tayin olunacaktır” .

Kâtip: Vakfa giren ve çıkan erzak ve eşyayı hususî defterine kayıt eden kimseye “Kâtip” denilmektedir. Vakıf kurumunda, Vakıf muhasebesinin sorunsuz işlemesi açısından kâtiplerin görevlerini itinayla yapmaları gerekmektedir. Bu sebeple kâtiplerin işinin ehli olmaları ve yanlış bir duruma mahal vermeyecek şekilde eksiksiz kayıt tutmaları çok mühimdir. Bu Vakfiyede kâtip olarak seçilecek kişinin özellikleri şöyle ifade edilmiştir:

“Kâtip olarak görev yapacak kişi güvenilir, dindar, hesapçı, girip çıkanlardan yazılması gerekenleri tafsilatlı ve ayrıca kısa olarak yazacak. Tehir, ihmal ve sonraya bırakmayacak. Her gün olanları günlük olarak deftere kaydedecek. Böylece senenin her günü iyi kötü ne olduğu bilinmiş olacak. Bu defteri de Mütevelliyeye teslim edecek ve bunun için de her gün için beş dirhem ücret verilecek.”³⁶

Kâtiplerin bu görevleri sonucunda tutmuş oldukları kayıtlar, tarihi olayların aydınlatılması açısından, araştırmacılara çok zengin bir kaynak sunmaktadır. Günümüzde bu kaynaklar tarihin eksik parçalarının yerlerine yerleştirilmesi gibi eşsiz bir görev üstlenmektedir. Bu kayıtlarda hatalar, eksikler ve suistimaller mevcut olsa da, tenkit süzgecinden geçmiş ve karşılaştırmalı olarak yorumlanmış konular ile bu belgeler bahsettiğimiz hazineler arasında yerini almaktadır.

Vâkıfın Şartı

Vakfın kurucusu olan vâkıf, vakfın yönetim şeklini ve vakfın gelirlerinin nasıl harcanacağını belirtmesi gerekmektedir. Vakfın mallarının işletilme usullerinin en kabul göreni icar yani kira yöntemidir. Çeşitli vakfiye örneklerinde icar sürelerinin iki veya 3 yıl olduğu ve genellikle bu süreyi geçmedikleri görülmüştür³⁷. Vakfiyede vâkıfın şartları şu şekilde açıklanmıştır:

“Vakıftan meydana gelen mahsulün yarısı (Allah kabul etsin) caminin ve diğer Vakıf köylerin ve bunlara bağlı olan yerlerin Mütevellisine verilecek ki oda iffetli ve güvenilir temiz kişi ve dinde olgunluk sahibi olacak.”

“İkinci olarak bu gelirler bina, vakıf ve vakıf gelirlerinin etraftan toplanması, bu mahsullerin alınması ve muayyen görevli ücretlerinin ahaliye götürülmesi, bu hususta bütün yazılı şartlara en aşağıdan en yukarıya kadar uyulması ve girip çıkanların durumunun güzellikle takip olunması azıcık bir şey bile olsa Vakfın noksanlaştırılmaması,

³⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 00220-00071 Nolu Atik Esas Defteri, aynı yer.

³⁷ Odabaşı, a.g.m., s. 74.

hurma çekirdeğinin ortasındaki beyazlık kadar bile olmaması lazım. Yoksa işte o zaman ki gün zor bir gündür."

2.5. Tevliyet ve Nezaretin Şartı

Tevliyet, Vakıf mallarına bakma görevidir ve Osmanlı hukukunda kullanılan bir tabirdir. İslam hukukunda tevliyetin karşılığı "*Velayet*"tir³⁸. Bu görev için seçilen kişiye "*Mütevelli*" denmektedir ve mütevelli, tevliyet görevini üstlenmektedir. Vakfiyede vâkıftan sonra kimlerin bu görev üstleneceği "*Tevliyet ve nezaretin şartı*" başlığı altında belirtilmiştir³⁹.

- a- Tevliyet kendinden sonra erkek çocuklarının yaşça büyüğü içindir.
- b- Daha sonra büyük evladı ve evladının evladınadır.
- c- Soydan soya kuşaktan kuşağa ve akrabadan akrabadır ve böyle takip eder.
- d- Eğer erkek çocuk olmazsa o zaman kız çocuğunun en büyüğüdür buda aynı karından karına soydan soya kuşaktan kuşağadır.
- e- Eğer soyu biterse (Allah korusun) ve onlardan biride olmazsa Allah birdir o zaman azat ettikleri kölelerinin büyük azat edilmiş erkek çocuğudur. Buda aynı öbürleri gibi soydan soya kuşaktan kuşağadır.
- f- Eğer oda olmazsa kız çocuklarının büyüğüdür buda aynen soydan soya devam eder.
- g- Bunlardan sonra sultanların seçtiğidir ve yarısı hizmet ehli içindir. Eğer fazla bir şey kalırsa vâkıfın çocuklarıdır ki Mütevelliden ve gayriden ...
- h- Vazife ehlinden her biri hizmette bahsedilen, sebep olandır ve bu hizmetten onlara vacip oldu. Ancak şer-i bir engel ve kuvvetli ve geçerli bir özür ve bunlardan her biri dindar güvenli ve doğrudurlar. Eğer onlardan bir tanesi ilk defa hizmetten fasıklık ve hıyanetle kaçarsa Mütevelli nasihat eder ikinci defa tekrar yaparsa onu azarlar ve eğer devam ederse onu azleder ve onu zamanın sultanına bildirir.
- i- Adı geçen Vakfın müstakil olmasının şartı, mahsulün borca karşılık verilmek üzere mülkün rehin bırakılması, bundan bir şey meydana gelirse evvela ihtiyaç varsa caminin tamirine harcanması, eğer tamir yoksa üzerine Vakfolunanların zikrolunanlarına harcanmasıdır.

2.6. Vakfın Mütevellisi

Sözlük anlamı olarak "*başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen*" manasına gelen "*mütevelli*" kelimesi, Vâkıf tarafından vakfın işlerini idare etmek ve vakfın yönetimini üstlenmek için görevlendirilen kişiye verilen isimdir.

³⁸ Odabaşı, a.g.m., s. 75.

³⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 00220-00071 Nolu Atik Esas Defteri, s. 33.

Mütevelli ataması yapılırken vâkıfın kararı esas alınmaktadır⁴⁰. Burmalı Minare Camii vakfiyesinde mütevelli tayini şu şekilde belirtilmiştir:

“Bundan sonra vakıf sahibi meşruiyet ve doğru yol üzere bu vakıfları vakfettikten sonra (hazreti Allah hasenatından her danesini Uhud Dağı gibi yapsın) vakfın hizmetinde büyük ve edasında muazzam olduğu için Ahmet Ağa'yı bu vakfa mütevelli olarak tayin etti oda vakıf işlerinde beklenildiği gibi tasarruf etti.”⁴¹

2.7. Şahitler

Kadı tarafından onaylandıktan sonra hukuki bir geçerliliğe sahip olan Vakfiyelerin sonunda, şahitlerin adları yazmaktadır. Burmalı Minare Camii vakfiyesinde de şahitlerin adları şu şekilde kaydedilmiştir:

“ŞÜHÜDÜL-HAL :

*Şehide bimâ fihi Mevlâna Yusuf b. Hasan
Şehide bimâ fihi Mevlâna Celaleddin b. Ali
Şehide bimâ fihi Mevlâna pir Ahmed b. Mehmed
Şehide bimâ fihi Mevlâna Elhacı Mehmed çebebi
Şehide bimâ fihi Mevlâna Ahmed efendi
Şehide bimâ fihi Mevlâna Hayreddin elkabili
Şehide bimâ fihi Hüsam Ali b. Davud
Şehide bimâ fihi Mevlâna İbrahim b. İdris
Şehide bimâ fihi Mevlâna Receb b.Veli
Şehide bimâsmün Ahmed b. Muhyiddin
Şehide bimâsmun ...Ahmed
Şehide bimâsnun İlyas b. Receb
Şehide bi-masnun Hadi Ali⁴²”*

Kadı huzurunda tasdik edildikten sonra hukuki bir belge niteliğine kavuşan vakfiyeler, mukaddime (giriş), asıl bölüm ve hatime olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Vakfiyelerde en alt kısımda ise şahitler bölümü yer almaktadır. Şahitler, güvenilir kişiler ve eşraftan seçilmektedir⁴³.

SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti'nde dini ve sosyal kurumlar, her ne kadar istisnai durumlar olsa da vakıflar aracılığı ile kurulur ve idare edilirdi. Selçuklu Sultanlarının, varlıklı devlet adamları aracılığı ile vakıf kurmayı teşvik edici tutumları sonucunda, Selçuklu ülkesinde, imar faaliyetleri başta olmak üzere,

⁴⁰ Nazif Öztürk, “Mütevelli”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 217.

⁴¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 00220-00071 Nolu Atik Esas Defteri, s. 34.

⁴² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 00220-00071 Nolu Atik Esas Defteri, s. 34.

⁴³ Osman Gazi Özgüdenli, “Vakfiye”, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2012, s. 189.

sağlık, eğitim, sosyal ve dini hayat gibi birçok alanda çeşitli vakıf kurumlarının meydana geldiğini görmekteyiz. Kurulan bu vakıflar aracılığı ile medrese, darüşşifa, yol ve köprü, han ve hamamlar, cami ve türbeler yapılmış, böylece sosyal hayatın tamamını kapsayan önemli bir kurumun oluşumu, dönemin şartları doğrultusunda, inşa ve ihya edilmiştir. Burmalı Minare Camii de bu amaç doğrultusunda kurulan bir ibadet hane olarak Selçuklu toplumunun hizmetine sunulmuştur.

Daha önce neşredilmemiş Burmalı Minare Camii vakfiyesi, tarafımızca Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde tespit edilerek, üzerinde çalışma imkânı elde edilmiştir. Selçuklu dönemi vakıf belgelerinin Arapça olması ve birçoğunun günümüze ulaşmamış olması, Selçuklu dönemi vakıf kurumunun henüz tam anlamıyla aydınlatılamamasına sebep olmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik tarihinin gün yüzüne çıkabilmesi için mevcut vakfiyeler üzerinde detaylı bir çalışma elzemdir. Nitekim bir medeniyetin gelişmişlik düzeyi, o medeniyet içinde var olan kurumların niteliği ile doğrudan bağlantılıdır. Bu çalışmada Burmalı Minare Camii'ne ait vakfın kuruluşu ve işleyişi ele alınarak, Selçuklu medeniyetinde toplum yapısının ve bu yapı içinde vakıf kurumunun ne derece ileri bir seviyede olduğu ortaya konulmuştur.

Selçuklu ümerasından olan Necmeddin Ferruh Bey ve kardeşi Hazinedar Yusuf tarafından yapılan Burmalı Minare Camii, vakfiyesinde de belirtildiği üzere, bir vakıf kurumu olarak görev yapmaktaydı. Camii Şerifin vakfiyesinde, camide görev alacak kişilerin, görevinin ehli olanlar arasından seçilmesine dikkat edilmiştir. Bu tercihin sebebi, hayır için kurulan bir kurumun bu amaç doğrultusunda yönetilmesi ve bu yönde sürekliliğin sağlanmasıdır. Böylece kurumun varlığının, vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda devam ettirilmesi sağlanmıştır. Bunun aksi şekilde davrananlara beddua edilerek, bu tutumun oluşmaması için gerekli tedbirler alınmıştır. Bu durum, Selçuklu toplumunda vakıfların işleyişinin ne derece hassas bir konu olduğunun anlaşılması açısından dikkate şayandır.

1243 Köseadağ Savaşı sonrasında başlayan Moğol tahakkümü, Selçuklu toplumunun her alanında olumsuz etkileri ile kendini göstermiş ve devletin bekasını tehlikeye sokmuştur. Diğer taraftan kurulan vakıf kurumları ile Türk-İslam kültürü korunmaya ve devam ettirmeye çalışılmış ve bu alanda büyük oranda başarı sağlanmıştır. Hem iktidardaki yetkilerini hem de servetini kullanmaktan çekinmeyen Mu'ineddin Süleyman Pervâne ve ailesi, bir yandan çeşitli vakıflar kurarak, Türk-İslam kültürüne büyük katkılarda bulunurlarken, diğer yandan âlimleri koruyup kollayarak, onların rahat bir ortamda hayatlarını ve dini görevlerini idame ettirmelerine imkân sağlamışlardır. Mu'ineddin Süleyman

Pervâne'nin yeğeni olan İzzeddin Mehmet Pervâne Bey de inançları doğrultusunda dünyadaki amellerinin devam etmesi için servetinin bir bölümünü vakıf kurumuna bağışlamıştır. Mehmet Pervâne Bey'in Allah rızasını gözeterek yaptığı bu hayırlardaki diğer bir maksadı ise, ailesinin geleceğinin teminat altına almaktır. Moğol zulmü altında ezilen halkın malları tehlike altındaydı ve Moğollar, inançları gereği sadece vakıf mallarına dokunamıyorlardı. Bu doğrultuda yapılacak en mantıklı davranış, malların vakıf kurumuna dönüştürülmesi olmuştur. Selçuklu Devlet Adamları'nın bu siyaseti, hem Selçuklu toprak bütünlüğünün korunmasında hem de Türk-İslam Kültürü'nün gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Siyasi Tarihi'nin yanı sıra sosyo-ekonomik tarihinin de aydınlatılmayı bekleyen karanlık bir tarafı halen mevcut olduğundan, elimizdeki her belge bu tarihin aydınlatılması adına, bizim için bir hazine değeri taşımaktadır. Bu sebeple "Vakıf Belgeleri" ve "Vakfiyeler" tarihi bir değere sahiptir. Türkçe açıklaması ile ele almış olduğumuz Burmalı Minare Camii Vakfiyesi, caminin kim tarafından ne zaman yapıldığı, vakfiyesinin kimler tarafından düzenlendiği ve vakfın yönetim ve idare şartları açısından gerekli bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Bu bilgiler bize Selçuklu Türkiye'sinin dini, siyasi, ekonomik şartlarının yanı sıra, bu dönemdeki sosyal hayat hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Elbette bu tür çalışmalar Selçuklu tarihinin henüz çok küçük bir bölümünü gün yüzüne çıkarabilmiştir fakat ilerleyen yıllarda bu çalışmaların artacağına olan inancımız, Selçuklu Tarihçiliği'nin aydınlatılması konusunda ümitvar olmamıza vesile olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, C. I-II, haz. Mesut Aydın, Güler Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2004.
- Akgün, Hüseyin, "Hıfzîzâde Osman Fâik el-Amâsî (ö. 1151/1738) ve "Şerhu Turafî'l-Erbâinî'l-'İlevî fi Şerhi Turukî'l-Erbâinî'l-'Alevî Adlı Eseri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı 21-23 Nisan*, C. I, Amasya 2017, s. 31-38.
- Arslan, Muhammet, *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme)*, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2017.
- Bayram, Mikail, "Selçuklular Zamanın Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya 2003, s.1- 22.
- Doğancı, Kamil - Recep Altın, "Strabon'a Göre Antikçağda Amaseia ve Çevresi", *Karadeniz Araştırmaları*, C. XV, S. 58, 2018, s. 1-25.
- Efe, Zehra, "Türkiye Müze ve Türbelerindeki Mumyaların Tarihi ve Bugünkü Durumları", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Isparta 2015, s.279-292.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme (Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi)*, haz. Yücel Dağlı, Seyid Ali Kahraman, C. II, 2. Kitap, YKY, İstanbul 2005.
- Eyice, Semavi, "Burmali Minare Camii ve Türbesi" *DİA*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 444-445.
- <https://www.vgm.gov.tr/Kurumsal/Tarihce/Vakif-Deyimleri-Ve-Terimleri-Sozlugu#Dic16>, Erişim Tarih: 06.07.2010/17:29.
- Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, C. I, çev. Ali Yılmaz, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 1986.
- Kahraman, Seyit Ali, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Akkirman- Belgrad-Gelibolu- Manastır-Özü- Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp)*, C. II, YKY, İstanbul 2010.
- Karadeniz, Yılmaz, *H. 1182 Şer'îye Siciline Göre Amasya'nın İdari, Sosyal, Siyasi Ve İktisadi Yapısı*, İnönü Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996.
- Kayaoğlu, İsmet, "Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış" *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 2, Ankara 1987, s. 22-26.
- Kurtişoğlu, Gülay Apa, "Anadolu Selçuklu Döneminin İki Minberi: Amasya Burmalı Minare Camii Minberinin Divriği Ulu Camii Minberiyle İlişkisi Üzerine", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, Ankara 2014, s. 93-126.
- Kuş, Ayşegül, "Henry John Van Lennep'e Göre Amasya", *GOSOS*, S. 11, Tokat 2016, s. 253-276.
- Küçükdağ, Yusuf, "Seyyid Mahmud-î Hayranî ve Akşehir'de Seyyid Mahmud-î Hayranî Manzumesi", *İstem*, S. 3, 2004, s. 59-69.
- Odabaşı, Zehra, *Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddin Karatay Vakıfları Örneği*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya 2012.
- Orbay, Kayhan, "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şeriyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrîr Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)", *Vakıflar Dergisi*, S. 39, Ankara 2005, s. 27-42.
- Önkal, Hakkı, "Selçuklular Devri Amasya Türbeleri", *A.Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, S. 4, Erzurum 1980, s. 185-240.

- Özgüdenli, Osman Gazi, "Vakfiye", *DİA*, C. XXXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 465-467.
- Öztürk, Nazif, "Evkâf-I Hüümâyün Nezâreti", *DİA*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 521-524.
- _____, "Mütevelli", *DİA*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 217-220.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII, XIII, XIV)*, trc. Adnan Pekman, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.
- Şahin, İlhan-Feridun Emecen, "Amasya", *DİA*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 1-4.
- Şahin, Musa, "Sosyal Değişmede Vakıfların Rolü", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 21, İstanbul 1986, s. 221-232.
- Tuzcu, Ali, *Seyahatnamelerde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Baskı, Kayseri 2007.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 00220-00071 Nolu Atik Esas Defteri, s. 31-35.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", *DİA*, C. XXXXII, İstanbul 2012, s. 479-486.

EKLER:

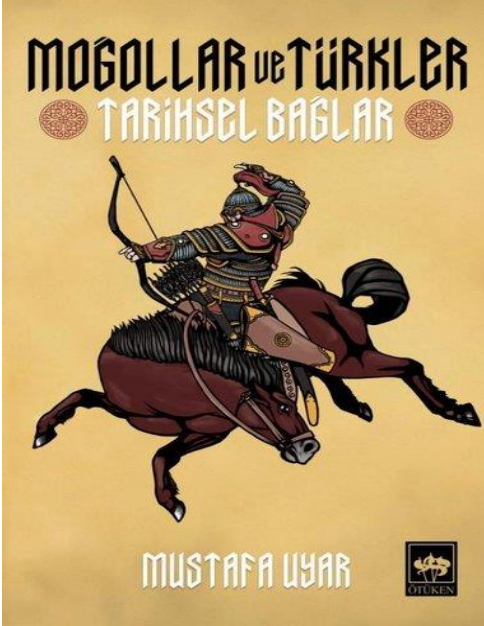

Ek 1. VGM. DEFTER- 00220-00071, s. 31,32.

MOĞOLLAR VE TÜRKLER TARİHSEL BAĞLAR

UYAR, Mustafa (2020), *Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar*, İstanbul: Ötüken
Yayımları, s.115, ISBN: 978-605-155-953-7

Ayşe Beyza ERCAN*

Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları isimli kitabın yazarı ve Moğol Dönemi İran'ında Kadın ile *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar* başlı kitapların çevirmeni Doç. Dr. Mustafa Uyar, Moğol tarihi çalışan araştırmacıların çalışmalarına sıklıkla başvurduğu bir isimdir. Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim üyesi olan ve çalışmalarını ağırlıklı olarak Moğolların siyasi ve sosyal tarihi üzerinde şekillendiren Mustafa Uyar'ın son kitabı *Moğollar ve Türkler*

* Öğr. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi Ardahan İnsani Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü Ardahan/ Türkiye, aysebeyzaercan@ardahan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0464-2716>.

Tarihsel Bağlar ismini taşımakla birlikte Moğol-Türk ilişkileri konusunda güncelliğini yitirmeyen soruların ve konuların cevaplarını açıklamaktadır.

Kitap, Ağustos 2020 tarihinde Ötüken Yayınları tarafından İstanbul basımı olarak neşredilmiştir. Uyar'ın bu kitabı, kısa bir önsöz ve makale niteliğinde bir giriş, kitabın arkasındaki zengin bir kaynakça ve dizin ile birlikte 115 sayfadan oluşmaktadır. Eserin en sonunda "İlhanlı Devleti'nden Papalık'a Gönderilen Uygurca Harflerle Yazılmış Bir Mektup" başlığında kuşe kağıda basılmış orijinal nüshanın renkli baskısı bulunmaktadır. Kitap, Proto-Moğol ve Türk ilişkileri, "Cengiz Han ve Moğollar Türk Müdür?" Sorusu Üzerine, Moğol İmparatorluğu Bürokrasisinde ve Ekonomisinde Türkler, Moğolların Ortadoğu'daki Dönüşümünde Türk Etkisi: Moğolların İslamlaşmasında Türk Çevrelerinin ve Türk Din Anlayışının Rolü isimli alt başlık, Moğollar Anadolu'da: Moğollara Tabilik Döneminin Başlaması: Köseadağ Savaşı ve Moğolların Anadolu Selçuklu Devleti'ni Doğru'dan Yönetimi alt başlıkları ve son olarak Osmanlı İmparatorluğu Kurumları Üzerinde Moğol Etkileri isimli başlıklardan oluşmaktadır. Yer yer görsellerle çekici hale getirilen kitap ayrıca yukarıda sayılan konular için siyah bir sayfada ana başlık verilerek gösterilmiş bunlar da kitabın daha düzenli görünmesini sağlamıştır. Başarılı olan kitabın imajına Ceyhun Durmaz tarafından yapılan kapak tasarımı ve Damla Acar'ın düzenlediği dizin ve tertip de ayrıca bir katkı sağlamıştır. Zannımızca, şekil itibariyle bahsetmemiz gereken kısım "İçindekiler" sayfasıdır. Konu başlıklarının koyu renk ile gösterilmesi veyahut alt başlıkların daha belirgin hale getirilmesi bu bölümü daha anlaşılır kılabildi.

Kitabın kapağı ve muhtevâsı kitabın kapsamı bakımından tutarlılık arz etmektedir. Yazar, kitabının başlığında ifade ettiği gibi, kitabı boyunca Türkler ve Moğollar arasındaki bağ, etkileşim ve benzerlik üzerinde durmuştur. Yazar, bilgi vermekten ziyade, güncelliğini yitirmeyen soruların cevaplarını analitik bir bakış açısıyla vermeye çalışmıştır. Kitabın giriş kısmında yazar bu kitabı neden yazdığı ya da yazma ihtiyacı duyduğunu okuyucuya açık bir şekilde açıkladıktan sonra *Türkler ve Moğol kökenli toplulukların 10. yüzyıla kadar birlikte yaşadıklarını ve çok boyutlu kültürel ve siyasi ilişkiler geliştirdiklerini* yazmıştır (Uyar, 2020: 9). Yine giriş kısmında Türkler ve Moğolların dil konusundaki etkileşimine sözcük benzerlikleri vererek değinmiştir. Bu görüşlere ek olarak bizim de eklemek istediğimiz etkileşim örneği Türkçe'de kullanılan -tay eki ile ilgilidir. Türkçe'ye geçen bu ek Moğolcadan alınan bir ektir. 1940-1980 yılları arasında var olan Türkçe'nin sadeleştirme hareketleri esnasında Türkçe'nin yapısına dikkat edilmeden yapılan çalışmalar esnasında yeni kelimeler türetilmeye çalışılmış,

bunun sonucunda da Türkçe'nin gramerinde düzensizliklere sebep olmuştur. Moğolca'da yer alıp Türkçe'de yer almayan -tay eki buna en güzel örnektir. -tay ekiyle birlikte üretilip günümüz Türkçe'sinde yer alan "Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Çalıştay vb." kelimeler ortaya çıkmıştır.¹ Burada çok güzel bir konuya değinen yazarın verdiği örnek sayısını çoğaltması okuyucunun konu hakkında daha fazla aydınlanması için daha iyi olabilirdi.

Kitabın ilk başlığı Moğol tarihi için karanlık olan bir dönemi ele almaktadır. "Proto-Moğol ve Türk İlişkileri" başlığı taşıyan bu bölümde genel hatlarıyla Proto-Moğollar hakkında bilgiler ve analizler mevcuttur. Kitabın tanıtım yazısında da bahsedildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumlarına yansıyan Moğol etkilerine temel başlıklar üzerinden yol gösterici bir özet sunulmuştur. Ayrıca, Moğol tarihi çalışan ve çalışacaklar için bir rehber kitap amacı taşıyan bu kitap, bölüm başlığından da anlaşılacağı üzere kronolojik bir düzen izlenerek hazırlanmıştır.

Kitabın ikinci başlığı, yazarın da ifade ettiği gibi güncel ve sıklıkla karşı karşıya kalınan bir konuya değinmektedir. "Cengiz Han ve Moğollar Türk Müdür? Sorusu Üzerine" başlığını taşıyan bu bölüm bizce kitabı diğer Moğol Tarihi kitaplarından ayıran en değerli bölümdür. Çünkü bu soru alanın uzmanlarınca cevaplanır ancak genellikle sözlü olarak kalır, bir metin altında kayıtlı yorum, bilgi ve analizlere ulaşmak çok mümkün değildir. Yazar, bu sorunun asıl cevabını Henry Hole Howorth'un *History of Mongols* isimli muazzam eserinden bir metinle cevaplamayı tercih etmiştir. Bu bölümde, Cengiz Han'ı Türk zannedenlerin yanılgısının sebebini Cengiz ve Timuçin/Temuçin isimlerinin Türkçe'de çok kullanılan isimlerin olmuş olmasına bağlamaktadır. Zaten İslam ve Türk dünyasına bu kadar zarar veren bir kişinin Türk topraklarında çocuklara isim olarak verilmesi bir tarih bilmecesi ya da sosyolojik bir vaka değil midir? Kanımızca, kesinlikle öyledir. Ancak, okuyucunun bu başlığı okurken beklediği cevap niçin Müslüman alemine bu kadar zararı olan bir hükümdarın isminin bir Türk emiri olan Timur yerine daha fazla kullanıldığına açıklanmasıdır. Yazarın, "Cengiz Han Türk olmadığını anlamamızı zorlaştıracak derecede Türk'tür" (Uyar, 2020: 31) cevabı aslında çok yeterli bir cevap olmakla birlikte vermiş olduğu güç algısından ötürü sahiplenilmesinin nedeninin açıklanmaması itibarıyla eksiktir. Çünkü namını dört düvele salmış olan Cengiz Han ve Moğollar, fetih ve fütihat hareketleri esnasında ulaştığı coğrafyalarda bugün hakimiyetlerini devam ettiren bazı siyasi teşekküllerin ulusal kimlik inşalarının temelini oluşturmuştur. Bunun

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Şahap Bulak, "Türkçe'nin Sadeleştirilmesinde Yanlış Ek Kullanımı veya Eklerin Yanlış Kullanımı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, vol. 6/3, 2013, s. 71.

en güzel örneği Japon ulusal kimliğinin inşasında ulusun kurulmasında etkili olan görüşlerden birinin de Moğollara dayandırılmasıdır. Moğolların Kubilay Han döneminde Çin'i tamamen işgal ederek Japonya üzerine kadar ilerledikleri, ancak başarılı olamamalarına rağmen büyük bir hezimete de uğramadıkları bilinen bir gerçektir.² Görüş ilk ortaya çıkışından bugüne şekil değiştirse de bu görüşe göre Cengiz Han'ın aslında bir Japon Savaşçısı olduğu³ iddia edilmiş, Ural-Altay dil ailesine mensup olan Japoncanın aynı dil ailesine mensup Moğolca ile ortak ifadeleri de bu görüşe gösterilen dayanaklardan biri olmuştur.⁴ Ulusal kimlik inşasında iddia edilen bu durumun pek tabii egemenlik ve güç anlayışlarına dayandırılmaya çalışılacak bir milli bilinç anlayışında görüş olarak ortaya atılması bizce; yüzyıllar evvel yaşamış ve sınırları kıtaları aşmış bir imparatorluk olan Moğolların dünya tarihinde yaratmış oldukları güç algısıyla doğrudan ilgilidir.

Kitabın üçüncü başlığı "Moğol İmparatorluğu Bürokrasisinde ve Ekonomisinde Türkler" ismini taşımaktadır. Bu bölüm oldukça geniş bir çalışma konusu olduğu halde yazar bunu büyük bir ustalıkla ve derli toplu bir şekilde okuyucuya sunmayı başarmıştır. Bu bölümde özellikle Türklerin Moğol toplumunda sadece askerî güç olarak değil, vergi tahsildarlığı (*darugaçi*), kâtiplik, yargıçlık (*yarguçi*) ve din adamı olarak görev aldıklarını görebiliyoruz. Bu bölümde ağırlıklı olarak yabancı kaynakları atıf gösteren yazar, bu alanı çalışan araştırmacılara yeni bir bakış açısı kazandırabiliyor.

Kitabın bir sonraki başlığı "Moğolların Ortadoğu'daki Dönüşümünde Türk Etkisi" adı altında olup bir alt başlıktan oluşuyor. Yazar aslında 18 sayfada anlattığı ve konuyla alakalı çeşitli görseller koyduğu bu bölüme iki başlık koymuştur. Kitabın 39. sayfasında yer alan ana başlığın hemen arkasındaki sayfa yine siyah renkte olup boşdur. Hemen akabinde de "Moğolların İslamlaşmasında Türk Çevrelerin ve Türk Din Anlayışının Rolü" isimli yeni bir başlık bulunmaktadır. Aslında her ikisi de muhtevâ bakımından aynı anlama geldiği

² Moğolların Japonya Seferleri hakkında şu çalışmalara bakılabilir: Burak Çınar, "Moğolların İkinci Japonya Seferi, Kyushu 1281", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2009, s. 37-55; Shuo, Zuikei, Charlotte von Verschuer, "Japan's Foreign Relations 1200 to 1392 A.D.: A Translation from Zenrin Kokuhoiki", *Monumenta Nipponica*, vol. 57, no. 4, 2002, s. 413-445; Stephen Turnbull, *Genghis Khan & the Mongol Conquest, 1190-1400*, Oxford 2003; Stephen Turnbull, *The Mongol Invasion of Japan 1274 and 1281*, New York 2010.

³ Junko Miyawaki- Okada, "The Japanese Origin of the Chinggis Khan Legends", *Inner Asian*, vol. 8, no.1, 2006, s. 123.

⁴ Gaye Yavuzcan, "Japon Ulusal Kimliğinin İnşasında Moğollara Dair Söylemler", *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan*, ed. Musa Şamil Yüksel, Ankara 2017, s. 477-488.

için yazarımız, diğer bölümlerde yaptığı gibi direkt metni yazmaya başlasaydı daha iyi olabilirdi. Bu başlıkta, yazar Moğolların İslam ile müşerref oluşlarını ve tarikat ehli olan Moğol hükümdarlarını tanıtıyor. Hakkında yeterince çalışma yapılmayan *Kübreviyye* ve *Ahmediyye* gibi tarikatlardan bahsederken konu ile ilgili birçok terimi okuyucuya sunuyor. Yeni bilgilerin ve görüşlerin yer aldığı bu değerli başlıkta belki terimlerin açıklamasının dipnot halinde okuyucuya verilmesi daha iyi olabilirdi. Tabii kitabın amacı, okuyucuya Moğol-Türk etkileşimini vermek olduğu için yazar konudan sapmak istememiş olabilir. Bu başlığı kitap için özel kılan kısım şahsımızca ana kaynakların sıkça ve yerinde kullanılmasıdır. Çok bilinmeyen yönleriyle Kemâlüddin Abdurrahman el-Kevâşî'nin İlhanlı Ahmed Tegüder/Teküdar (1282-1284) üzerindeki etkilerinin anlatılmasını buna örnek olarak verebiliriz (Uyar, 2020: 45). Yine aynı şekilde kanaatimizce Moğollardaki din konusunun yeteri kadar çalışılmadığını kabul edersek, bu bölümde yazarın cevap aradığı soruların ve o sorulara verdiği cevapların sosyal bilim araştırmacılarına yeni bir ufuk açacağına inanıyoruz. Başlık altında Kemâlüddin Abdurrahman el-Kevâşî'nin *heterodoks*⁵ gruplara yakınlığı konusundaki değerli görüşleri bu yargımızı desteklemektedir. Bahsi geçen başlık, yazarın en uzun tuttuğu ve önemli bilgileri içeren başlıklardan biri olup, Ahmet Teküder'in İslam ile münasebetlerinin yanı sıra Türkçe bildiği ve çocuklarına Türkçe isimler verdiği gibi ilgi çekici bilgilerle doludur (Uyar, 2020: 48). Bu başlık altında özellikle Müslümanlığı kabul eden ve Müslüman olmasa dahi İslam'a karşı olumlu tavırları olan yöneticilerin (Berke Han, Töde Möngke, İlhanlı Tegüder, Geyhatu, Gazan Han, Tarmaşirin, Özbek Han) üzerindeki Türk etkisi ayrıntılı bir şekilde kaynaklarla desteklenerek açıklanmıştır. Örneğin, Ahmed Tegüder ve Gazan Han'ın Müslüman olmalarına rağmen Moğol-Türk dinî adet ve geleneklerini sürdürdüklerini açıklamaya çalışırken Ölceytü Hüdâbende (1304-1316) tarafından Memlûk Sultanına gönderilen mektubunda Gazan Han hakkında yazmış olduğu "*zâhiren Müslüman, fakat gerçekte 'kâfir' idi*" satırlarını örnek göstererek konuyu daha da ilgi çekici kılmayı başarmıştır (Uyar, 2020: 53). Yazar özellikle İlhanlı Tegüder-Argun mücadelesinde Argun'un galibiyetini ustalıkla anlatmıştır. Aynı şekilde, Gazan Han döneminde *İslam bayrağının dalgalanmasında* herhangi bir sorunun yaşanmayıp, Tegüder

⁵ Kitapta bahsedilen Kalenderiler başta olmak üzere 13. Yüzyılda Balkan coğrafyasındaki diğer heterodoks görüşlerden bazıları için bkz: Ayşe Beyza Büyükçınar, "Romanya "Babadağı" Ekseninde Sarı Saltuk ve Heterodoks İslam", *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Çanakkale 6-8 Ekim 2016, Bildiriler*, C. I, ed. Aşkın Koyuncu, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Balkan ve Ege Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017.

döneminde sorun yaşanmasını ileri gelen Moğol kumandanlarının İslam karşıtı hislerinin Argun tarafından maharetle kullandığı kitapta isabetli tespitlerle açıklanmıştır.

“Moğollar Anadolu’da” kitabın beşinci başlığıdır. Bu başlık, kitapta yukarıdaki ifadelerimizden de anlaşılacağı üzere aslında alt başlık bulunan tek bölümdür. Bu başlığa kısa bir giriş yaptıktan sonra ilk alt başlık karşımıza “Moğollara Tabilik Döneminin Başlaması: Köseadağ Savaşı” olarak çıkmaktadır. Diğer alt başlık ise, “Moğolların Anadolu Selçuklu Devleti’ni Doğrudan Yönetimi”dir. Bu bölümün giriş kısmında Moğolların Anadolu’ya ilk giriş kısmı kronolojik bir sıra takip edilerek özetle okuyucuya verilmiştir. Bu yönüyle bu sahayı çalışacak herhangi bir araştırmacının önüne titizlikle hazırlandığı belli olan bir metin çıkartılabilmektedir. Bölümde, sadece Moğollarla alakalı değil, Selçuklularla alakalı da önemli bilgiler mevcuttur. Yazar, örneğin Alâüddin Keykubâd dönemi için “*Batılıların bu dönemlerde Selçuklu ülkesine ‘Türkiye’ ve ‘Türkistan’ adlarını verdikleri*” (Uyar, 2020: 65) anekdotunu okuyucuya metin arasında vermiştir. Aslında yazar burada dönemin Anadolu’sunun siyasi ve sosyal durumunu açıklamaktadır. Bu açıklamaları bitirdikten sonra alt başlık olan “Moğollara Tabilik Döneminin Başlaması: Köseadağ Savaşı”dır. Bu başlık altında yazar, Köseadağ Savaşı’nın hikâyesini anlatırken Türk-Moğol etkileşiminin aslında vakti zamanında Türk dünyasına nasıl bir zarar verdiğini ifade etmektedir. Bu ifadeden kastımız, tecrübesiz Selçuklu komutanlarının Köseadağ ovasına geldiklerinde tecrübeli devlet adamlarını dinlemeyerek yirmi bin kişilik bir öncü kuvvetle Moğollara saldırımları hikâyesidir. Bu saldırı esnasında Moğolların konargöçer Türklerin savaş taktiklerini kullanarak Selçuklu öncü kuvvetlerini yok edişlerinin anlatılmasıdır (Uyar, 2020: 68). Yazar, Selçukluların Moğollara mağlup olma hikâyesini Moğolların Türklerle olan etkileşimi sonucunda Türklerden savaş taktiklerini öğrendiklerini ve bu taktikleri Türklere karşı uyguladıklarını ifade etmiştir. Aslında, Selçuklunun sonunu getiren ve bir nevi Moğolların Anadolu’daki yükselişini ifade eden Köseadağ Savaşı’nın akabindeki olaylar anlatılırken, Batu Han’ın Moğollar üzerindeki saygın durumu okuyucuya güzel bir şekilde verilmiştir. Bu duruma bir ekleme yapmamız gerekirse, bu saygınlığın Anonim Gürcü Kroniğinde (*Kart’lis Tskhovreba*) Göyük Han’a rağmen Batu Han’ın ‘büyük han’ olarak gösterilmesidir. Pek tabii bunda Baycu Noyan’ın Azerbaycan Mugan’da ikamet etmesinden kaynaklı Güney Kafkasya halklarını etkileyen Moğol baskısının etkisi olabilir. Zira, bu dönemde Gürcistan toprakları, Altın Ordu Devleti’nin resmi olarak hakimiyet alanında olmadığı halde, Karakurum ile Gürcistan arasındaki meseleler (Güney Kafkasya coğrafyasının

tamamı) Batu Han tarafından idare edilmekteydi.⁶ Bu başlık altında Anadolu'nun Moğol istilası dönemini tüm ana hatlarıyla anlatan yazar, dönemin Moğol-Memluk ilişkilerini de başarılı şekilde vermeyi başarmıştır. Ancak bundan daha önemlisi ise, genellikle Moğolların Anadolu istilası sırasında değinilmeyen Karamanoğulları-Moğol ilişkilerine de değinmeden geçmemesi olmuştur. Bu bölümün diğer alt başlığı ise "Moğolların Anadolu Selçuklu Devleti'ni Doğrudan Yönetimi" üzerinedir. Bu bölüm aslında Türkmen (Anadolu) Beyliklerinin Moğollarla mücadelesini bütünüyle verdiği için önemlidir. Türkmen Beylikleri ile ilgili yapılan çalışmaların az sayıda olması ve genellikle tek beylik üzerinden çalışmaların yapılmasından ötürü, yazar bu bölümde Karamanoğullarının akabinde Germiyanoğullarının ve Eşrefoğullarının da Moğollar ile mücadele ettiğini vurgulayarak okuyucuya bir kronolojik sıra sağlamayı başarmıştır. Yine adını çok az duyduğumuz "Kılavuzoğulları"ndan bahsetmiştir. Ancak, bu bahsi geçen beyliklerin Moğollarla ilişkileri konusunda literatürde bir boşluk olduğundan ötürü bu boşluğu doldurmak adına konu başlığını geniş tutmak daha iyi olabilirdi.

Kitabın son bölümünün konusu ise, "Osmanlı İmparatorluğu Kurumları Üzerine" ismini taşımaktadır. Özellikle Selçuklu sanat ve mimarisinden etkilenmesiyle bilinen İlhanlılar, Osmanlı İmparatorluğunun da teşkilat yapısını etkileyen bir devlettir. İlhanlıların kurumları üzerinde de *Türk-İslam karakterinin hâkim* olduğunu (Uyar, 2020: 93) vurgulayan yazar bu durumu da kısa bir şekilde izah eder.

Sonuç kısmı bulunmayan bu kitapta okuyucu kitabı bitirdikten sonra, kısa bir genel değerlendirmeyi bekliyor olsa da, zaten bilgiden ziyade yorum ve görüş içeren bir eser okuduğu için yeterince tatmin olabilecektir. Şüphesiz ki bu kitap, hacminin küçüklüğüne rağmen içeriğinin yoğun olmasıyla birlikte yılların birikimi sonucu ortaya çıkmış olduğunu okuyucuya göstermektedir. Yazım dilinin çok akıcı olması ve *Türk-Moğol tarihsel bağlarının* ana hatlarını kısa ve öz şekilde okuyucuya kazandırabildiği için Moğol tarihi çalışanlarının *kılavuz* kitabı olma niteliğini hakkıyla yerine getirmiştir. Yazar, Moğolların sosyal, ekonomik, kültürel, dini ve siyasi konulardaki merak edilen konularını yeni bilgiler katarak ve isabetli tespitler yaparak okuyucuya verebilmeyi başarmıştır. Yine yazarımız, bu son kitabıyla sade bir üslup tercih ederek dönemin Ortaçağ Anadolu'su ve

⁶ Ayşe Beyza Büyükçınar, *Saqartvelosa da Okros Urdos Urtiertobebi XIII-XIV Saaukuneebshi (Kartuli Tskarobis Mihedoit (Gürcü Kaynaklarına Göre 13-14. Yüzyılda Gürcistan Altın Ordu İlişkileri)*, Batum Shota Rustaveli Üniversitesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Batum 2019, s. 176.

Yakınoğu'daki büyük güçlerini çalışan ve çalışacak araştırmacılara yol gösterici nitelikte bir eser ortaya çıkarabilmiştir.

KAYNAKÇA

- Bulak, Şahap, "Türkçe'nin Sadeleştirilmesinde Yanlış Ek Kullanımı veya Eklerin Yanlış Kullanımı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, vol. 6/3, 2013, s. 57-76.
- Büyükçınar, Ayşe Beyza, "Romanya "Babadağı" Ekseninde Sarı Saltuk ve Heterodoks İslam", *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Çanakkale, 6-8 Ekim 2016, Bildiriler*, C. I, ed. Aşkın Koyuncu, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Balkan ve Ege Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017.
- Büyükçınar, Ayşe Beyza, *Saqartvelosa da Okros Urdos Urtiertobebi XIII-XIV Saaukuneebshi (Kartuli Tskarobis Mihedvit (Gürcü Kaynaklarına Göre 13-14. Yüzyılda Gürcistan Altın Ordu İlişkileri)*, Batum Shota Rustaveli Üniversitesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Batum 2019.
- Miyawaki- Okada, Junko, "The Japanese Origin of the Chinggis Khan Legends", *Inner Asian*, vol. 8, no.1, 2006, s. 123-134.
- Yavuzcan, Gaye, "Japon Ulusal Kimliğinin İnşasında Moğollara Dair Söylemler", *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan*, ed. Musa Şamil Yüksel, Ankara 2017, s. 477-488.

BİR ORTA ÇAĞ TARİHÇİSİ: PROF. DR. SALİM KOCA
(1952-2020)

A MEDIEVAL HISTORIAN: PROF. DR. SALİM KOCA
(1952-2020)

*Mücahit PALA**

Orta Çağ Tarihçilerinden Salim Koca, 1952 yılında Konya'nın Beyşehir ilçesine bağlı Yeşildağ kasabasında dünyaya geldi. 1975 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Kürsüsü'nden mezun oldu. 1975-1988 yılları arasında orta dereceli okullarda tarih öğretmeni olarak çalıştı. Ardından Almanya'ya giderek Goethe Enstitüsü'nde Almanca öğrendi ve lisansüstü eğitimini tamamladı. 1984 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayini (6 Mayıs 1919)" konulu yüksek lisans tezini tamamladı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak 1989'da tamamladığı "Sultan I. İzzeddin Keykavus Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti (1211-1220)" konulu doktora teziyle de tarih doktoru payesini almaya hak kazandı. 1989'da Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi bünyesinde Yardımcı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Konya/Türkiye, mucahitpalatr@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0002-9013-797X>.

Doçent oldu. Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Doçent (1990) ve Profesör (1996) unvanlarını aldı.

Prof. Dr. Salim Koca, 09.09.1997 tarihinde, o dönemde Karadeniz Teknik Üniversitesi'ne bağlı olan Giresun Eğitim Fakültesi dekanlığına atandı. 1998 yılında, Karadeniz Teknik Üniversitesi'ne bağlı olarak Giresun Fen-Edebiyat Fakültesi'ni kuran Koca, üç yıl burada kurucu dekan olarak görev yaptı. 2001 yılında Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ndeki görevine döndü. 2018 yılında Gazi Üniversitesi bünyesinden ayrılarak kurulan Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde görevine devam etti. Prof. Dr. Koca, 2019 yılının başında emekliye ayrılrsa da sözleşmeli olarak ders vermeye devam etti. Uzun süre Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı başkanlığını yürüttü. Almanca, Fransızca ve Farsça dillerini bilmekteydi.

Kalp ve diyabet rahatsızlıkları bulunan Koca, 2011 yılında kalp krizi geçirdi. Yıllar içerisinde yorgun ve bitkin düşen bünyesi, kanında tespit edilen enfeksiyonun da etkisiyle daha da zayıfladı. Hastalığının ilerlemesi neticesinde özel bir hastanede tedavi gördü, bir müddet sonra taburcu edilse de enfeksiyon değerlerinin düşmemesi sebebiyle 2019 baharında Gazi Hastanesi'ne yatırıldı. Durumu giderek kötüleşince yoğun bakıma alındı ancak enfeksiyona bağlı olarak farklı rahatsızlıkların ortaya çıkmasıyla durumu ağırlaştı.

Prof. Dr. Salim Koca, 6 Ocak 2020 tarihinde tedavi gördüğü Gazi Hastanesi'nde, 68 yaşında iken vefat etti. Vefatının ertesi günü (7 Ocak 2020) merhum Prof. Dr. Salim Koca için uzun yıllar görev yaptığı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ailesinin, sevenlerinin, meslektaşlarının ve öğrencilerinin katılımıyla bir tören düzenlendi. Cenazesi 8 Ocak Çarşamba günü Beyşehir'deki Yeşildağ Mahallesi Salur Camii'nde öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazının ardından toprağa verildi.

Kitapları:

Türk Kültürünün Temelleri-I, Damla Neşriyat, İstanbul 1990.

Dandanakan'dan Malazgirt'e, Giresun 1997.

Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Türk Kültürünün Temelleri-II, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2000.

Anadolu Türk Beylikleri Tarihi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2001.

Türkiye Selçukluları Tarihi (Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176), C. II, Karam yay., Çorum (2003).

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi, Berikan Yayınevi, Ankara 2005. (E. Semih Yalçın ile birlikte)

Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.,

Türkiye Selçukluları Tarihi: (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a) (1071-1220), Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

Verdiği Dersler:

Büyük Selçuklular Tarihi (Lisans)

Türkiye Selçukluları Tarihi (Lisans)

Türk Kültür ve Medeniyeti Tarihi (Lisans)

Türk Kültür Tarihine Giriş (Lisansüstü)

Türk Kültür Tarihi (Lisansüstü)

Tarih Araştırmalarında Usul (Lisansüstü)

Orta Çağ Türk Tarihinin Kaynakları (Lisansüstü)

Ömrünü adadığı Türk Kültürü ve Selçuklu Tarihi çalışmalarıyla önemli bir boşluğu dolduran ve akademik camiaya kazandırmış olduğu öğrencileriyle de gelecek nesillere ışık tutan Prof. Dr. Salim Koca'nın mekânı cennet olsun. Sevenlerinin ve ilim camiasının başı sağolsun...

Prof. Dr. Salim Koca (1952-2020)

Prof. Dr. Salim Koca

Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliđinin Temel Meseleleri Sempozyumu- Konya 2019

USAD, Güz 2020; (13): 323- 325
E-ISSN: 2548-0154

SANAT VE TARİH DUAYENİ: DR. HASAN ÖZÖNDER

(1943-2019)

THE DOYEN OF ART AND HISTORY: DR. HASAN ÖZÖNDER

(1943-2019)

Neclanur GÜMÜŞTOP*
Semiye DERELİ**

Konya'nın yetiştirdiği önemli âlimlerden olan Dr. Hasan Özönder, 17 Ağustos 1943 yılında doğdu. Akif Paşa İlkokulu ve Konya İmam-Hatip Lisesi'nde eğitim aldı. 1967 yılında Konya Yüksek İslam Enstitüsü'den mezun oldu. Enstitü'nün ilk mezunlarından olan Özönder'in, iki yıl kadar da Konya'da İmam-Hatip öğretmenliği tecrübesi vardır. Akademiye intisabı 1969 yılında Konya İslam Enstitüsü'nde öğretim görevliliği ile başlamıştır. Burada Türk medeniyeti ve tarihi alanında dersler veren Özönder, 1979 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde Türk İslam Sanatları ve Mimarisi Tarihi Ana Bilim Dalı'nda "Mevlana Külliyesi" isimli çalışmasıyla doktora yaptı. 1982 yılında Selçuk

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Konya/Türkiye, neclanurgumustop96@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0002-5929-0490>

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Konya/Türkiye, derelisemiye@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0001-7516-573X>

Gönderim Tarihi: 29.12.2020

Kabul Tarihi: 29.12.2020

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne yardımcı doçent olarak atandı. Çok yönlü bir akademisyen olan Özönder, 1990 yılında aynı üniversitenin Türk Sanatları Ana Sanat Dalı biriminden "Hat Sanatı" adlı araştırmasıyla doktora seviyesinde sanatta yeterlilik diploması aldı.

Türk sanatına ve folkloruna hizmetlerde bulunan Özönder, bir dönem Selçuk Üniversitesi Türk El Sanatlarını Araştırma ve Geliştirme Merkezi'nin başkanlığını yaptı. Merkezin yayın, seminer ve sergi faaliyetleri gerçekleştirmesinde mühim bir rol oynadı. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver (ö. 1986) başta olmak üzere Türk sanatlarına katkı sağlayan bilim adamları ile ilgili hatıra ve armağan sayılar yayınlanmasını sağladı. Ayrıca hat ve tezhip gibi geleneksel Türk sanatlarının gelişmesi ve yeni uzmanların yetişmesi için yoğun mesai harcadı. Bu anlamda Konya'da ilim ve sanat erbabı bir neslin yetişmesine vesile oldu. Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi'ne de maddî ve manevî destekleri ile hizmetlerde bulundu. 1996 yılında öğretim üyeliğinden kendi isteği ile emekliliğe ayrıldı.

Yurt içi ve yurt dışında çok sayıda ilmî faaliyetlerde yer alan Özönder'in çalışmaları genellikle Konya ve Mevlevîlik tarihi üzerine olmuştur. Ayrıca ansiklopedi yazarlığı da yapmıştır. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* ve *Konya Ansiklopedisi'*ne çeşitli maddeler yazmıştır. Nitekim bunların çoğunu emekli olduktan sonra hazırlamıştır. Bu da onun ne denli ilim iştiafına ve müktesebata sahip olduğunu göstermektedir. Konya ve Mevlânâ sevgisi eserlerine de yansımaktadır. Özönder'in en önemli özelliği kültür, sanat ve medeniyete dair zengin bir arşiv malzemesine sahip olmasıydı. Kütüphanesi de oldukça zengindi. Velûd bir kaleme sahipti.

Konya'nın manevi ikliminden beslenen, Mevlânâ muhibbi olarak yetişen Özönder, şehrin ilmî muhitlerinde tanınan ve aranan bir simaydı. Birçok sivil toplum kuruluşunda aktif görev almış, çeşitli derneklerin kuruluşuna öncülük etmişti. Bu haliyle sadece bir akademisyen olmaktan öte entelektüel bir kişiliğe de sahipti. Konya da bu güzide insana sahip çıkmıştır. Konya Meram Belediyesi tarafından 2004 yılında "Sanata Saygı Ödülü" ve Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından 2012 yılında "Konya Kültürüne Hizmet Ödülü" verilmiştir. Konya'nın ilmî mecralarında mütevazı kişiliği ile ön plana çıkan Özönder, 29 Aralık 2019 tarihinde vefat etti. Cenazesi Hacı Veyis Camii'nde kılınarak, Üçler Mezarlığı'na defnedildi. Merhumu vefatının birinci sene-i devriyesinde rahmet ve minnetle yâd ediyoruz.

Türk sanatları ve Konya tarihi ve kültürü ile ilgili eserler veren Özönder'in başlıca çalışmaları şunlardır:

Mimar Sinan, Konya 1972; Peygamberimizin Sağlık Öğütleri, İstanbul 1974; Konya Vakıf Eserleri, Konya 1985; Konya Mevlana Dergâhı, Ankara 1989; Konya Velileri, Konya 1990; Evvel Zaman İçinde Meram, Konya 1997; Sille (Tarih, Kültür, Sanat), Konya 1998; Eski(meyen) Meram, (Fotoğraf Albümü), (Komisyon), Konya 2000; Selçuklu Emiri Beşare Bey ve Başarakavak, Konya 2001; Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü, Konya 2003; Konya, Konya 2005; Tarih Boyunca Mevlevi Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları, Konya 2006; Mevlana ve Mevlevilik, Konya 2006.

Dr. Hasan Özönder (1943-2019)

Dr. Hasan Özönder (1943-2019)